СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

XVI – першої половини XVII ст.

1

Національна Академія Наук України
Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича

СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

XVI – першої половини XVII ст.

Випуск 1

А

Львів
1994

ББК 4У (03)
С 48

Перший випуск є складовою частиною Словника української мови XVI — першої половини XVII ст. — першої в історії української культури праці, яка подає інформацію про книжну і народнорозмовну лексику української мови цього періоду. Випуск містить 475 слів; тут подано їх семантичну, граматичну і стилістичну характеристику. Ілюстративний матеріал наводиться з урахуванням хронології, територіального поширення та жанрових особливостей писемних пам'яток. Уперше в українській історичній лексикографічній практиці у цитованому матеріалі збережений наголос слів.

Редактори 1-го випуску
Д.Гринчишин, Л.Полюга

Рецензенти
д.ф.н. *Т.Возний*, к.ф.н. *В.Карпова*

Словник української мови
XVI — першої половини XVII ст.:
У 28-ми вип./НАН України
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича;
гол. ред. Д.Гринчишин.
Вип. 1. А
Укладачі О.Захарків, Р.Керста,
О.Федик.-
Львів, 1994. - 152 с.

Від редакційної колеґії:

Перший випуск уклали кандидати філол. наук: О.Захарків (азбука-апостолоъ), Р.Керста (а-азали), О.Федик (апостолский-аѳинѧны)

Технічну роботу виконувала А.Рибка

Випуск до видання підготували У.Єдлінська, М.Чікало

Комп'ютерна верстка - З.Матчак

Комп'ютерний набір - О.Тріль

Консультували: акад. Я.Ісаєвич, д.ф.н. М.Кашуба, к.ф.н. І.Ощипко, к.ф.н. З.Терлак

Редакційна колеґія складає щиру подяку рецензентам і всім тим, хто своїми порадами, консультаціями та допомогою на різних етапах праці спричинився до підготовки та публікації цього випуску.

Відгуки та побажання
просимо надсилати на адресу:
290008, Львів, вул.Винниченка, 24,
Відділ української мови Інституту
українознавства ім.І.Крип'якевича

Видання здійснене за фінансовим сприянням міжнародного фонду
"**Відродження**"

ISBN 5-7702-0954-2

ПЕРЕДМОВА

Словник української мови XVI - першої половини XVII ст. створюється групою наукових працівників відділу мовознавства Інституту суспільних наук, з 1993 р. Інституту українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України. Він є хронологічним продовженням двотомного Словника староукраїнської мови XIV-XV ст., укладеного в цій самій науковій установі під керівництвом проф. Лукії Гумецької й опублікованого у 1977-1978 pp.

Робота над Словником української мови XVI - першої половини XVII ст. почалася в 1975 р. від виявлення, аналітичного дослідження і добору пам'яток, які мали увійти в канон джерел майбутнього словника. Протягом трьох років в архівах та рукописних відділах бібліотек України (Києва, Львова, Харкова, Одеси, Чернівців, Ужгорода), Росії (Москви, Санкт-Петербурга), Литви (Вільнюса) працювали в основному автори попереднього словника: Дмитро Гринчишин, Олександра Захарків, Іван Керницький, Розалія Керста, Мирон Онишкевич, Лев Полюга, Марта Сенів, Михайло Худаш, а також Ярослава Закревська, Надія Осташ, Ольга Федик. Мовний аналіз пам'яток здійснювала також проф. Лукія Гумецька.

У підборі матеріалу авторському колективові надавали допомогу вчені інших наукових осередків: професори Степан Бевзенко, Олекса Горбач, Йосип Дзендзелівський, Михайло Жовтобрюх, кандидати філологічних наук Уляна Єдлінська, Олег Купчинський, Ігор Мицько, Петро Тимошенко, Федір Ткач, Інна Чепіга, за що редакційна колегія складає їм щиру подяку.

У 1978-1981 роках авторський колектив, поповнений молодими співробітниками, в основному працював над розписуванням пам'яток і створенням картотеки, яка поповнювалась і в наступні роки, уже в процесі укладання словникових статей, у зв'язку з виявленням не відомих раніше пам'яток. Всього картотека нараховує понад 750 тисяч карток-цитат. Над її створенням працювали: Ганна Войтів, Дмитро Гринчишин, Роман Гринько, Ярослава Закревська, Олександра Захарків, Іван Керницький, Розалія Керста, Богдана Криса, Ольга Кровицька, Мирон Онишкевич, Надія Осташ, Роман Осташ, Лев Полюга, Марта Сенів, Ольга Федик, Михайло Худаш, Марія Чікало. У підготовці картотеки в різні періоди брали участь Лариса Гонтарук, Валентина Зєвіна, Агафія Рибка, Зеновій Терлак, Валентина Черняк, студенти філологічного факультету Львівського університету ім.І.Франка Ганна Женчук, Галина Ленцук, Микола Пересада, Олександр Тяптін.

Паралельно з укладанням картотеки опрацьовувалась інструкція для укладання Словника, в якій з'ясовувалися принципи його побудови. На її основі було сформовано і в 1983 р. опубліковано пробний зошит, що послужив підставою для широкої наради, яка відбулася 1983 р. за участю мовознавців Києва, Менська, Москви, Ужгорода, Тернополя, Львова та інших міст.

Безпосередня робота над Словником почалася у 1982 р. і продовжується донині. За попередніми даними, обсяг Словника становитиме понад 400 друкованих аркушів і міститиме понад 40 тисяч слів.

При укладанні Словника автори постійно користувалися допомогою наукових консультантів Ярослава Ісаєвича, Валентини Карпової, Марії Кашуби, Ірини Ощипко, Зіновія Терлака.

Роботу лексикографічної групи на всіх етапах очолює провідний науковий співробітник Дмитро Гринчишин.

ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI - ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.

В основу створення Словника української мови XVI - першої половини XVII ст. покладено головні засади Словника староукраїнської мови XIV-XV ст. Це стосується граматичної і семантичної характеристики слів, способів тлумачень і послідовності розміщення їх значень, наведення іншомовних паралелей при запозичених словах, виділення омонімів, фразеологізмів, стійких словосполучень, характеру ілюстративного матеріалу, відсильних позначок тощо.

Деякі відмінності у принципах створення обох словників та їх картотек зумовлені обсягом і характером писемних пам'яток, що лягли в їх основу. Це не могло не позначитися на типі словника, формуванні його реєстру, характеристиці граматичних форм.

Хронологічні рамки Словника. "Історичний словник українського язика", який видала Українська академія наук у Києві за редакцією проф. Євгена Тимченка у двох частинах до літери "Ж" у 1930 і 1932 рр., та "Словник староукраїнської мови XIV - XV ст." за редакцією проф. Лукії Гумецької, що вийшов майже через 40 років - у 1977-1978 рр., створювалися в епоху панування офіційної радянської історичної науки, яка визначала вік української мови від XIV ст. Та саме вихід цих двох словників є науковим підтвердженням того, що вже у XIV-XV ст. українська мова була достатньо розвинутою і виконувала різні суспільні функції включно з роллю державної мови в Литовсько-Руському князівстві[1].

На основі запропонованої дослідниками періодизації[2] відповідно до історичної долі народу, особливостей розвитку мови та її суспільних функцій в українській мові надалі виділяється два періоди: XVI - перша половина XVII ст. і друга половина XVII - XVIII ст. - до появи "Енеїди" Івана Котляревського. Саме період XVI - першої половини XVII ст. став предметом теперішнього лексикографічного опрацювання. Він у мовному відношенні характеризується значним розширенням сфери функціонування мови, відмінним ступенем іншомовних нашарувань, іншою взаємодією церковнослов'янської мови з живою народнорозмовною українською мовою. Поява книгодрукування, наукової літератури, складна релігійна полеміка, розвиток освіти в Україні позначилися на мові тогочасних писемних пам'яток. Завершує цей період така історична подія, як приєднання України до Росії в половині XVII ст., що надзвичайно загальмувало самобутній розвиток українського народу, а тим самим і його мови.

Джерела Словника. Проблема добору джерел Словника української мови XVI - першої половини XVII ст. досить складна Це пояснюється двома основними причинами: по-перше, своєрідною мовною ситуацією, яка існувала на той час в Україні (адже пам'ятки писалися не тільки українською книжною і народнорозмовною мовою, а й церковнослов'янською, польською, латинською і грецькою); по-друге, надзвичайно великою кількістю пам'яток різних за

---

[1] Період розвитку української мови до XIV ст. чекає окремого лексикографічного опрацювання, незважаючи на наявність словника І.І.Срезневського "Материалы для словаря древнерусского языка" у трьох томах та "Словаря древнерусского языка XI-XIV вв." за редакцією Р.І.Аванесова, що виходить у Москві від 1988 р.

[2] Див.: Плющ П.П. Нариси з історії української мови. - К., 1958. - С.141-190; Тимошенко П.Д. Про періодизацію історії української мови //УМЛШ, 1958. - N 6. - С.62-64; Олекса Горбач. Засади періодизації історії української літературної мови й етапи її розвитку //Другий міжнародний конгрес україністів: Доповіді і повідомлення: Мовознавство. - Львів, 1993. - С.8-9 та інші.

жанрами і стилями, за місцем їх зберігання, що утруднювало їх виявлення та залучення до канону джерел Словника. Саме ця особливість джерельного матеріалу зумовила основні відмінності в лексикографічному опрацюванні Словника староукраїнської мови XIV-XV ст. і Словника української мови XVI - першої половини XVII ст. Перший з них побудований за принципом "тезауруса", тобто він охоплює весь лексичний матеріал визначених пам'яток, у другому застосований вибірковий принцип розписування пам'яток. Тому у другому словнику на відміну від першого відсутні статистичні дані, не виділені форми; до його реєстру не входять власні особові назви.

Численні пам'ятки XVI - першої половини XVII століття, писані польською, латинською і грецькою мовами, залишилися поза увагою укладачів, незважаючи на те, що в них могли фіксуватися і деякі українські слова. Виявлення і вивчення мовних особливостей цих пам'яток, вибирання з них (а їх сотні) українських слів набагато продовжило б період підготовчих робіт при створенні Словника. Однак, як показав вибірковий аналіз іншомовних текстів, тут, як правило, трапляються українські власні назви, топоніми, антропоніми, гідроніми. Українські апелятиви засвідчені рідко, при цьому переважно як юридичні, економічні та ін. терміни, що фіксуються й українськими пам'ятками. Виняток становлять лише видані у той час граматики, зокрема "Адельфотес", "Грамматика словенская" І.Ужевича, які, хоча й писані грецькою і латинською мовами, однак містять багатий ілюстративний матеріал, почерпнутий з живої розмовної мови (*дѣвчинка, хлопятко, кошичок, малюсенький, ранюхно*).

При відборі джерел до Словника виникала проблема розмежування українських і церковнослов'янських пам'яток. Питання про включення до канону джерел тієї чи іншої пам'ятки, писаної церковнослов'янською мовою з елементами української, вирішувалися на основі даних про кількісне співвідношення фонетичних, морфологічних чи лексичних елементів у мові цих пам'яток. Тут, зокрема, враховувалися такі риси, як неповноголосні та повноголосні форми, сполучення **ра, ла** і **ро, ло,** початкові **є** і **о,** звукосполучення **жд** і **ж, щ (шт)** і **ч,** префікси **раз-** і **роз-,** закінчення **-аго** і **-ого** у прикметниках чоловічого і середнього роду в родовому відмінку однини, закінчення **-ию** і **-ью** в орудному відмінку іменників жіночого роду колишніх основ на **-і,** закінчення **-ши** і **-шь** у дієсловах 2 особи однини теперішнього часу, закінчення **-тъ** і **-ть** у дієсловах 3 особи однини і множини теперішнього і майбутнього часу, закінчення **-мы** і **-мо** в 1 особі множини дієслів теперішнього часу, наявність форм аориста, імперфекта та ін. Якщо українські елементи в церковнослов'янських пам'ятках незначні, то такі пам'ятки до канону джерел не входять. Пор., хоча б такі послання І.Вишенського, як "Новина", "О еретиках".

Що стосується церковнослов'янізованих українських пам'яток, то вони, незважаючи на більшу чи меншу кількість церковнослов'янізмів, залучалися до канону джерел Словника. Однак при їх розписуванні церковнослов'янські цитати опускалися.

Другою проблемою міжмовного характеру є розмежування українських та білоруських пам'яток. Авторський колектив Словника української мови XVI - першої половини XVII ст. в основу такого розмежування поклав мовний принцип (сплутування етимологічних **ѣ - и, ы - и,** зміни **о, е** в закритому складі, **у** на місці **о, ю** на місці **е,** м'який **ц,** перехід **л** у **в,** відпадання початкового **и,** наявність буквосполучень **жч, дж, ждж, дз,** акання (якання), дзекання, цекання та ін.), хоч при цьому враховувались як допоміжні також інші критерії — місце написання та національність автора, якщо вони наявні у пам'ятці. На основі мовного аналізу в канон джерел Словника введено пам'ятки, написані українською мовою не тільки на території України, а й поза її межами — у Польщі, Литві, Білорусі, Румунії, Греції, Угорщині, Франції, Італії, Єгипті та ін.

Територіальний критерій при розмежуванні українських та білоруських пам'яток застотовується у Словнику в тому випадку, коли пам'ятки не виявляють ні специфічно українських, ні специфічно білоруських мовних рис. Отже, пам'ятки, написані на території України, зараховуються до українських, а

пам'ятки, написані на території Білорусі, — до білоруських. Українськими вважаються пам'ятки без яскраво виражених диференційних мовних рис, які написані поза межами України, але своїм змістом стосуються політичного, економічного, культурного життя українського народу.

До канону джерел залучено також пам'ятки, які містять у собі риси обох мов — української та білоруської. Це, зокрема, "Четья" 1489 р., "Унія греків з костьолом римським", "Берестейський собор і його оборона", "Опис границь і шкод між Великим князівством Литовським і Короною Польською", "Митна книга" та ін. Певну групу становлять також грамоти молдавських канцелярій, мова яких, незважаючи на певний відсоток молдаванізмів і середньоболгаризмів, має українську основу.

Крім оригінальних пам'яток, до списку джерел Словника ввійшли твори перекладної літератури. Враховано також певну кількість пізніших копій документів XVI - першої половини XVII ст., зроблених у XVIII ст., переважно з тих територій, які представлені невеликою кількістю пам'яток (Закарпаття, Поділля). Хронологічно відкриває Словник пам'ятка конфесійної літератури кінця XV ст. — Четья 1489 р. з виразними українськими рисами, яка не використана в "Словнику староукраїнської мови XIV - XV ст.", побудованому виключно на базі документів ділового стилю.

Не ввійшли до канону джерел численні пам'ятки ділового стилю, які у мовному відношенні є однотипними або які з філологічного погляду видані неякісно, а також пам'ятки, що зберігаються в необстежених архівах ряду зарубіжних країн (Польщі, Угорщини та ін.).

Джерела Словника відбивають найрізноманітніші сторони політичного, культурного, релігійного, господарського життя України XVI - першої половини XVII ст. Писемні пам'ятки багаті у жанровому відношенні й охоплюють широку стильову різноманітність, характерну для розвинутих писемних мов.

Найширше репрезентований діловий стиль, який має в українській мові глибокі традиції попередніх століть. У пам'ятках цього стилю найповніше відображена жива народна мова, процес українського термінотворення. Сюди відносяться різні за змістом грамоти, привілеї купцям, містам, записи міських урядів, різного рівня судів, описи замків, статути, поборові реєстри, універсали гетьманських канцелярій, книги витрат і прибутків тощо.

Народнорозмовна мова дещо іншого напарування з елементами фольклору досить повно представлена в творах тогочасної художньої літератури — поезії, інтермедіях, епіграмах, народних піснях.

На грунті багатої полемічної літератури (твори І.Вишенського, З.Копистенського, Ф.Христофора, К.Острозького, І.Борецького та ін.) і пам'яток конфесійної літератури (учительні й інші євангелія, проповіді, повчання, передмови до церковних книг та ін.) відбувався процес формування співвідношень церковнослов'янської та української мовних систем, влиття іншомовних запозичень з грецької, латинської, польської мов, що в усій повноті відбите у лексиці пам'яток цього періоду.

У складі джерел представлені пам'ятки наукової літератури (словники, граматики, травники), літописи, де широко засвідчений пласт наукової термінології.

Реєстр Словника. Реєстр складається зі слів, які зафіксовані у картотеці, створеній на основі відібраних джерел.

Словник охоплює конкретний історичний відрізок розвитку української мови, тому — з погляду сучасності — у ньому представлені: 1. Слова, які живуть і зараз в українській мові, хоч часто з модифікованим слововжитком (різна сполучуваність, відмінні стилістичні відношення тощо); 2. Слова, які характерні для мови даного періоду; вони віджили разом з реаліями і тепер вважаються лексичними історизмами.

У реєстр Словника ввійшли самостійні і службові слова, похідні утворення різних типів словотвірної системи. Із спеціальних груп лексики:

— власні особові та географічні назви відапелятивного походження (*Голубъ, Сова, Кисѣль, Жаба, Ставъ, Капуста*);

— назви народів і племен (*чехъ, готы, готове, тимброве, печенѣгове*);

— назви людей за місцем проживання (*черкашанинъ, черкасець, лучанинъ, бѣлоцерковець, белоцерквяны*);

— слова, утворені від власних назв із значенням "послідовник, прихильник якої-небудь особи, вчення, наукових і релігійних напрямків, сект" (*арианинъ, іудейство, доминиканинъ, бернардынъ, кармелитъ*);

— індивідуальні авторські неологізми, вжиті в контексті з певною стилістичною метою (*подушкоспалъ, сладколюбецъ, куроѣдъ*);

— іншомовні слова (самостійні і службові), які різними шляхами проникли в українську мову і широко вживалися в її книжному або народнорозмовному варіантах; частина з них асимілювалася на українському мовному грунті (*декретъ, кгрунтъ, кгвалтъ, апеляция, фундовати, гды, жебы, водлугъ*);

— екзотизми - слова і вирази, які відбивають побут та звичаї інших народів і практично не перекладаються у зв'язку з відсутністю в українській мові відповідних реалій (*баша, мурза, чаушъ, драхма*).

Не внесені до реєстру Словника:

— власні особові і географічні назви, що зумовлено неоднаковими принципами при створенні картотек загальних і власних назв; специфікою власних назв, які у порівнянні із загальними вимагають іншого лексикографічного опрацювання; залученням до канону джерел значної частини перекладних творів, які містять велику кількість іноземних імен та географічних назв, що не мають істотного значення для історії лексичного складу української мови. Підготовка словника власних назв у пам'ятках української мови XVI і наступних століть повинна стати окремим завданням української історичної лексикографії;

— слова, не засвоєні українською мовою: *гарїоиндѣсъ, лапосїюмъ, скаюніа, скондъ, пенедзы* і под.

— прикметники, утворені від топонімів та антропонімів, типу *литовский, молдавский, лунский, муравский, ливовский, перский, московский.* Якщо такі прикметники є складовою частиною стійких і лексикалізованих словосполучень, то вони подаються у статті на відповідний іменник (*литовский* у статтях **монѣта, князство, личба;** *молдавский* — у статті **земля;** *лунский, московский, муравский, ческий* — у статті **сукно;** *перский, солгацкий* — у статті **коберець;** *ливовский* — у статті **мѣсто**);

— дієприкметники (активні і пасивні) теперішнього і минулого часу при наявності засвідчених у картотеці особових форм дієслова (*писаный* викладається у статті **писати**; *падаючий* - у статті **падати**);

— дієприслівники теперішнього і минулого часу (*знаючи, даючи, узнавши*);

— помилково написані або перекручені слова.

Усі реєстрові слова в Словнику подаються "гражданкою", без виносних букв, тител і надрядкових знаків.

Кожне відмінюване слово подається в його основній (вихідній) формі: іменники, іменникові займенники в називному відмінку однини, множинні іменники — в називному множини, кількісні числівники — в називному, прикметники, прикметникові числівники та прикметникові займенники — в називному однини чоловічого роду, дієслова — в інфінітиві.

Фонетичні, графічні й орфографічні варіанти слова подаються в одній словниковій статті. В одній словниковій статті поміщаються різноманітні написання іменників на **-ие, -їє, -є** (*здоровие, здоровье, здорове*), які кваліфікуються як орфографічні варіанти, а не як морфологічні чи словотвірні.

Як окремі реєстрові слова подаються у Словнику:

— морфологічні і словотвірні варіанти (*митрополитъ — митрополита, архимандритъ — архимандрита, полтора - полторы, стависко — ставище, пилно — пилне*);

— спільні за походженням слова в їх церковнослов'янському та східнослов'янському звуковому оформленні (*градъ* і *городъ, нощь* і *ночь, єдинъ* і *одинъ, єже* і *оже*);

— однокореневі слова, різні за своїм походженням (*король, краль, круль; королевство, кролевство*);

— іменники, прикметники, числівники з компонентом **полъ- (повъ-, полу-)** (*полгроша, повкопы, полудень, полгранатовый, полтретя*);

— віддієслівні іменники з афіксом **-ся**, які походять від дієслів зворотно-середнього стану (*вывѣдованьєсѧ, коханьєсѧ*);

— форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників і прислівників (*ближший, найближший, ближе, найближей*);

— прикметники, які повністю перейшли в іменники (*хоружий, возный, воєводиная, подстаростиная, мучноє*);

— активні й пасивні дієприкметники, якщо вони втратили зв'язок з дієсловами і розвинули самостійне значення чи ряд значень (*вышереченый, вышенаписаный, богоспасаємый*) або є єдиними формами дієслова (*неугасимый, неугасаючий*);

— ад'єктивовані дієприкметники (*литоє серебро, оремый волъ*);

— субстантивовані дієприкметники (*умерлый*);

— особові займенники 1-ї та 2-ї особи однини і множини;

— дієслова з афіксом **-ся (-се)** (*битися, бачитися, зватисе, молитися*);

— всі складні слова, незважаючи на їх написання окремо (*чолобитє, полколоды, розумновѣчный, брудносивый, згнедастрокатъ, верхуписаный, килькасотъ, штоколвекъ, будькоторый, натщесерце, спосередку, гдыбы, пакли, зподъ*);

— слова з префіксом **не-**, які без **не-** не вживаються (*неволникъ, непорушенно, нерукотвореный, невинне*) або які утворюють з префіксом **не-** одне поняття (*неприятель, неправда, невеликий, недавно*);

— слова з префіксом **недо-** із значенням неповної якості або дії чи стану у неповній мірі (*недовѣрокъ, недорослый, недоставати*);

— омоніми: а) слова, тотожні за походженням, що виступають як різні частини мови (**верхъ**[1] — іменник, **верхъ**[2] — прийменник; **право**[1] — іменник, **право**[2] — прислівник "чесно", **право**[3] — прислівник "праворуч"); б) слова різного походження (**градъ**[1] "місто" — **градъ**[2] "явище природи"), **листъ**[1] "листя" — **лист**[2] "письмовий документ"); в) слова, що виникли внаслідок значеннєвої еволюції слова (**коса**[1] "сільськогосподарське знаряддя" — **коса**[2] "заплетене волосся"); 2) різні за значенням і граматичними зв'язками дієслова, переважно афіксальні, того самого походження (**выбрати**[1] "обрати" — **выбрати**[2] "стягнути").

У заголовне слово словникової статті виносяться всі фонетичні, графічні та орфографічні варіанти, причому на першому місці подається найближчий до форми сучасної української мови варіант, а в разі його відсутності — той варіант, який найточніше відбиває традиційну орфографічну систему української писемно-літературної мови XVI - першої половини XVII ст., є найтиповішим у писемних пам'ятках даного періоду. Всі інші варіанти наводяться поруч в алфавітному порядку (*лѣсъ, лесъ; тетка, тютка; течене, течение, теченїе, теченье; тисяча, тисеча, тисѧча, тысеча, тысяча, тысѧча; прєдо, предъ, прѧдъ; нагородити, нагородить; урядъ, врѧдъ, урадъ, уредъ, уряд, урѧдъ*).

Прикметники, що виступають у двох формах — повній та короткій, подаються в заголовку словникової статті в обидвох, причому на першому місці, як правило, у повній формі (**добрый, добръ** *прикм.*, **виноватый, виноватъ** *прикм.*).

Повні і короткі форми займенників подаються в одній словниковій статті, причому на першому місці — повна (**всякий, всякъ** *займ.*).

Омоніми у Словнику як заголовні слова позначаються вгорі арабськими цифрами.

Граматична характеристика слова. Словник української мови XVI - першої половини XVII ст. є тлумачно-перекладним. Його основне завдання — відбити лексичний склад писемних пам'яток даного періоду; граматичні відомості у ньому подаються в обмеженому обсязі.

Граматична характеристика слів у Словнику відповідає загальноприйнятій в українській і слов'янській лексикографічній практиці. Вона містить вказівки на вихідну форму слова; позначення частини мови, до якої воно належить (за винятком іменників і субстантивованих прикметників, де вказівка на граматичний рід визначає і частину мови); відомості про такі граматичні категорії, як збірність, ступені порівняння прикметників і прислівників, вид і керування у дієслів.

Граматична характеристика дається кожному

реєстровому слову — повнозначному і неповнозначному.

Відсутні у картотеці для Словника вихідні, або опорні, форми реконструюються у вигляді, який відповідає граматичній системі української мови XVI - першої половини XVII ст. Іменники реконструюються на основі наявних форм непрямих відмінків, інфінітив дієслова — на основі особових форм і т.д.

Граматичні позначки ставляться після заголовного слова і його варіантів. Уживані в Словнику граматичні позначки подані у списку скорочень.

Вказівка на походження слів. У реєстр Словника включено іншомовні слова (повнозначні й службові), які засвідчені пам'ятками української мови XVI — першої половини XVII ст. і становлять складову частину лексичного фонду писемно-літературної мови того часу. На походження таких слів указують іншомовні паралелі, наведені в дужках після граматичної характеристики.

Питання про джерело запозичення не завжди може бути розв'язане однозначно. У таких випадках наводяться найімовірніші іншомовні паралелі. Якщо іншомовне слово потрапило в мову українських пам'яток через посередництво іншої, то поруч подається відповідник мови-посередника (**фундовати** — *стп.* fundować, *лат.* fundare; **лантухъ** — *стп.* rantuch, *свн.* randtuch; **єретикъ** — *цсл.* єретикъ, *гр.* αἱρετιχός). Іншомовне походження відзначається не тільки при основному слові, а й при всіх однокореневих утвореннях, що з'явилися в українській мові внаслідок запозичення (*аппелювати, аппеляція, диспутъ, диспутация*).

Іншомовні паралелі не подаються при словах, які утворилися на українському ґрунті від запозичених слів (*адамашковый, диспутачъ, друкованє, друкарский*) або походження яких неясне.

Тлумачення реєстрового слова. Семантична характеристика дається до всіх слів, які є у реєстрі Словника. При службових словах подано характеристику їх граматичних і синтаксичних функцій.

Предметне значення повнозначних та граматичне значення службових слів з'ясовуються за допомогою аналізу всіх контекстів, засвідчених цитатами з писемних пам'яток української мови, які зберігаються у картотеці Словника. Якщо контекст не дозволяє повністю розкрити значення слова (зокрема, це стосується назв історичних реалій, цін, мір, грошових одиниць тощо), то допоміжними засобами служать мовні факти сучасної української мови, її діалектів, дані інших слов'янських і неслов'янських мов, відповідна наукова література.

Розкриття значення реєстрового слова, залежно від його лексико-семантичних особливостей та граматичних показників, досягається різними засобами. Найпоширенішим є підбір відповідного лексичного еквівалента сучасної української літературної мови, в тому числі тотожного: **августъ** *ч.* Серпень [...]; **болѧчка** *ж.* Болячка [...]; **вторыйнадцать** *числ.* Дванадцятий [...]; **глина** *ж.* Глина [...]; **горщокъ** *ч.* Горщик [...]; **куповати** *дієсл. недок.* Купувати [...]; **попріятелску** *присл.* По-приятельському, по-приятельськи [...].

В інших випадках для тлумачення добираються синоніми сучасної української літературної мови: **былина** *ж.* Билина, стебло [...]; **гори** *присл.* Уверх, наверх, угору [...]; **занедужати** *дієсл. док.* Захворіти, занедужати [...]; **инъґедливъ** *прикм.* Слухняний, покірний [...]; **фрасунокъ** *ч.* Турбота, клопіт, смуток, журба [...].

Реєстрове слово-назва не існуючої тепер історичної реалії тлумачиться описово: **липяръ** *ч.* Той, хто обмазує глиною хату [...]; **мучноє** *с.* Плата за помел зерна [...]; **полгакъ** *ч.* Рід рушниці з укороченим стволом [...].

Якщо назва давньої реалії збереглася в пласті історизмів сучасної лексики, то вона наводиться після відповідної пояснювальної ремарки: **городничий** *ч.* (*службова особа, яка наглядала за міськими укріпленнями і оборонними спорудами*) городничий [...]; **воитъ** *ч.* (*у містах з магдебурзьким правом голова місцевого самоврядування і міського суду*) війт [...].

При реєстрових словах, які збереглися в діалектах і фіксуються словниками сучасної української мови (тлумачними, двомовними, діалектними) або картотеками для діалектних словників української мови, після сучасного літературного еквівалента подається

діалектний відповідник з позначкою *діал.* (**полтретя** *числ.* Два з половиною, *діал.* півтретя; **зимно**[1] *ч.* Холод, *діал.* зимно; **бабка** *ж.* Подорожник, *діал.* бабка).

Слова-відповідники, які збереглися в сучасній українській мові з обмеженою сферою вжитку, маркуються позначками *розм., заст.* (**безоружній** *прикм.* Беззбройний, неозброєний, *заст.* безоружний [...]; **баба... 3.** (*взагалі жінка*), *розм.* баба [...]

Слова, вжиті у переносному значенні, супроводжуються позначкою *перен.*: **белоусъ** *ч., перен.* (*про чорта*) білоус; **беремя** *с., перен.* (*те, що гнітить людину, тяжіє над нею*) тягар.

При іменниках-назвах рослин подаються при можливості латинські терміни та сучасний літературний або діалектний відповідник: **буквиця** *ж.* (Betonica L.) буквиця [...]; **бабка**[2] *ж.* (Plantago L.) подорожник, *діал.* бабка [...].

Абстрактні іменники на **-ость**, **-ниє** (**-нье, -нє**), **-тиє**, що виражають якість або опредмечену дію, не відсилаються до відповідних значень прикметників чи дієслів, а викладаються як звичайні реєстрові слова.

Іменники, які одночасно є загальними і власними назвами, тлумачаться лише при загальних назвах. Власні назви подаються як окреме значення з позначкою *Вл. н.* з наведенням ілюстративного матеріалу (**бабакъ** *ч.* **1.** (*хутро бабака*) бабак [...]. **2.** *Вл. н.*: Прокопъ Бабакъ.

Якщо у картотеці відсутній апелятив, а є лише відапелятивна власна назва, то при її викладі дається сучасний відповідник — літературний або діалектний (останній з викладом значення) — з позначкою *Вл.н.* (**Базалѣй** *ч. Діал.* базалій "тюхтій, неповороткий": *Вл.н.*: [...]; **баранъныкъ** *ч. Діал.* баранник "пастух баранів". *Вл.н.*: [...].

Словотвірні та морфологічні варіанти реєстрових слів викладаються лише при одному з них - більше поширеному або наближеному до сучасної норми.

Прикметники і прислівники вищого і найвищого ступенів порівняння передаються відповідниками в аналогічних граматичних формах (**наймилшій** *прикм. найв. ст.* Наймиліший; **лѣпше** *присл. в. ст.* Краще, ліпше).

При визначенні семантики дієслова враховується його синтаксична сполучуваність та валентність сполучуваних слів (**переступити** *дієсл. недок.* **1.** (що) (*межу, границю, простір*) перейти, переплисти [...]. **2.** (що, чого) (*наказ*) порушити, переступити [...]).

Реєстрові слова з граматичним значенням (прийменники, сполучники) розкриваються за допомогою викладу семантико-синтаксичних відношень і характеристики зв'язку між членами речення та окремими реченнями.

Частки визначаються за смисловими відтінками, яких вони надають словам-членам речення.

У випадку неточного чи сумнівного визначення семантики слова ставиться в дужках знак питання (?): **базаматъ** *ч.* (?) [...]; **сінокарый** *прикм.* Темно-коричневий (?) [...].

Окремі значення реєстрового слова позначаються арабськими цифрами і подаються з абзаца, а їх відтінки — у межах основного значення, також з абзаца.

При багатозначних словах, крім подачі лексичного еквівалента сучасної української літературної та діалектної мови, подається уточнювальна ремарка (**бискупство** *с.* **1.** (*сан єпископа*) єпископство [...]. **2.** (*церковно-адміністративний округ, яким управляє єпископ*) єпископство, єпархія [...]; **ближний** *прикм.* **1.** (*розташований поблизу, на невеликій віддалі*) близький, ближній [...]. **2.** (*який перебуває у прямих родинних стосунках з кимсь*) близький, ближній [...]. **3.** (*зв'язаний почуттям симпатії*) близький, ближній [...].

Уточнювальна ремарка подається у круглих дужках і тоді, коли еквівалент сучасної літературної мови має кілька значень або відтінків, а реєстрове слово засвідчене лише в одному з них (**барсовый** *прикм.* (*виготовлений зі шкіри або хутра барса*) барсовий [...]; **атласовый** *прикм.* (*виготовлений з атласу*) атласовий [...]; **безплодне** *присл.* (*без нащадків, без дітей*) безплідно [...].

Коли реєстрове слово тлумачиться за допомогою синонімів, уточнювальні ремарки не подаються (**бачене** *с.* **1.** Розум, мудрість [...]. **2.** Погляд, розсуд, міркування [...]. **3.** Увага, пильність [...]. **4.** Ласка, милість, пошана [...]; **безпеченство** *с.* **1.** Безпечність, безпека [...]. **2.** Спокій, безтурботність [...].

3. Захист, опіка […]. **4.** Впевненість, сміливість, відвага […].

Перед викладом значення для стилістичної характеристики слова використовуються позначки: *пестл.*, *ірон.*, *зневажл.*, *лайл.* Позначка *пестл.* ставиться при словах із суфіксами пестливості (**бабусенка** *ж.*, *пестл.* Бабусенька […]; **батенько** *ч.*, *пестл.* Батенько […]).

Позначка *зневажл.* застосовується при словах із відтінком зневажливого ставлення до когось (**бестія** *ж.* **1.** Тварина, звір, *заст.* бестія […]. **2.** Міфологічна істота, чудовисько […]. **3.** *Зневажл.* (*про людину*) бестія, тварина […]; **баснописець** *ч.*, *зневажл.* (*автор вигадок, байок*) байкотворець). Позначка *лайл.* подається при словах, що вживаються як лайка (**баран** *ч.* **1.** Баран […]. **2.** *Перен.*, *лайл.* (*про нерозумну людину*) баран […]. Здрібнілі слова передаються адекватними відповідниками сучасної мови без позначок (**книжечка** *ж.* Книжечка; **малюсенький** *прикм.* Малюсінький).

Образне вживання слів виділяється після викладу значення з позначкою *Образно* (**бєзмолвіє**[…] *Образно:* И видѣвши тоє… ра(з)свждаючи в собѣ са(м) в̾ затворѣ, темницѣ бє(з)мо(л)вїа седачи… дару б҃лже(н)ства и свѧтости доспѣти могли).

Цитати-ілюстрації для слів, ужитих у порівняльних зворотах, подаються після значень із позначкою *у порівн.:* (**блискавица**[…] *у порівн.:* и зара(з) яко блискавица счезъ дїаволъ).

Порядок розміщення значень. При визначенні порядку розміщення значень слів у Словнику враховувались такі дані: наявність первинного і вторинного, конкретного і абстрактного, прямого і переносного значень; можливість розвитку абстрактного значення на базі конкретного або навпаки — конкретного на базі абстрактного; близькість значень та тісний смисловий зв'язок слів між собою. Крім того, до уваги брався ще принцип типовості значення слова, його поширення.

На першому місці подається первісне, пряме, номінативне значення, якщо воно засвідчене у картотеці словника. Усі інші значення — вторинні, переносні — викладаються в певній логічній історичній послідовності, в порядку їх типовості. Далі подається значення, яке розвинулося з первинного і перебуває з ним у тісному смисловому зв'язку.

Якщо переносне значення слова тісно пов'язане з прямим, номінативним, то воно викладається в межах номінативного як його відтінок, але якщо сприймається вже як самостійне, то виділяється окремо і розміщується безпосередньо за номінативним.

Термінологічне значення слова виділяється після всіх інших його значень.

Фразеологічні та стійкі словосполучення. Після викладу значень реєстрового слова, проілюстрованих цитатами з пам'яток, подаються фразеологізми та стійкі словосполучення. Сюди зараховано: а) синтаксично оформлені мовні одиниці, які складаються з двох або кількох слів, що мають цілісне лексичне значення незалежно від значень його компонентів (**пойти къ богу, изыти изъ свѣта** — "померти", **бити чоломъ** — "просити", **упасти до ногъ** — "покоритися");

б) фразеологічні одиниці, загальне лексичне значення яких пов'язане з компонентами, що входять до їх складу (**не стоялъ сонъ** — "не спав, не міг спати", **мыслью блудити** — "мати грішні думки, грішити");

в) двочленні словосполучення, які мають у сучасній мові однослівні відповідники (**крестомъ ся знаменати** — "хреститися", **давати вѣдати** — "повідомляти");

г) сполучення іменників з прикметниками, що є назвами чинів, титулів, церковних свят, обрядів, складних топонімів та мікротопонімів (**великий князь, великий бояринъ, пятокъ великодный, мясопусная недѣля, Пузовский бродъ, Суха долина**), назвами данин, мит, грошових одиниць, мір та ін. (**дань медовая, дачка грошовая, литовская монета, ческая личба**).

Усі фразеологізми і стійкі словосполучення, що викладаються у словниковій статті, розміщаються в алфавітному порядку початкових слів. У кінці статті подаються — також в алфавітному порядку — фразеологізми, які тут не тлумачаться, а відсилаються до інших статей.

Фразеологізм здебільшого тлумачиться у словниковій статті на те слово, яке є його смисловим (опорним) центром.

Якщо у фразеологізмі не можна визначити головного у лексикографічному відношенні слова, то такий фразеологізм подається у Словнику за першим повнозначним словом фразеологічної одиниці.

Виклад фразеологізму містить такі компоненти: а) заголовок фразеологізму; б) керування при фразеологізмах дієслівного типу; в) тлумачення лексичного значення; г) ілюстративний матеріал для підтвердження семантики фразеологізму; д) відсильні позначки.

Лексичні варіанти компонентів фразеологізму подаються у квадратних дужках (**шкоды дѣлати** [**дѣяти, чинити**]).

Формальні варіанти компонентів фразеологізму подаються в круглих дужках (**дати покой** (**в покой**), **зъ** (**въ**) **друку выдати**).

Дієслівні фразеологізми, якщо в них можливі обидві видові форми, подаються окремо: і у формі недоконаного виду, і у формі доконаного виду з викладом значень та їх ілюстрацією (**давати вѣдати** і **дати вѣдати, давати волю** і **дати волю**).

Фразеологізми із зміненим порядком компонентів подаються окремо, але поруч, через кому (**замужъ пойти, пойти замужъ; конецъ вчинити, учинити конецъ**).

Фразеологізми, у яких спільний компонент стосується двох або більше однорідних членів речення, також подаються окремо. Напр.: у фразеологізмі **перешкоду и забаву чинити** окремо виділяються і подаються **перешкоду чинити** і **забаву чинити.**

Із складу словосполучення беруться до уваги тільки структурно необхідні компоненти (**склонитися сердцемъ** замість **склонитися до него сердцемъ**).

Фразеологізми дієслівного типу оформляються як дієслівні статті (**дати митрополию** (кому) — призначити митрополитом (кого), **положити непрїязнь** (між ким) — посварити (кого).

Різні значення фразеологізму позначаються буквами. Напр.: **конецъ вчинити, учинити конецъ** — а) (чому) винести рішення (щодо чого) [...]; б) (між ким, з ким о чім) дійти згоди (з ким) погодитися [...]; в) (чому) припинити (що), покласти край (чому) [...].

Ілюстративний матеріал. Ілюстративний матеріал в історичному словнику виконує подвійну функцію: служить документацією наявності слова в пам'ятках даного періоду та обґрунтуванням викладу значення.

У Словнику кожне значення реєстрового слова, його відтінки, кожен фразеологізм та стійке і лексикалізоване словосполучення ілюструються цитатним матеріалом із пам'яток.

Кількість цитат залежить від їх наявності у картотеці та їх смислової чіткості. Для ілюстрації значень слова наводяться передусім тексти, в яких ілюстроване слово супроводжується синонімами, уточненнями або поясненнями (пишитє ми о дида(с)калѣ а(л)бо ми(с)трѣ шко(л)но(м); бѣда ты(м), котрыє нє моцнєсѧ за жакглѣ албо машты окрє(н)тоу оуймуют; що... сѧ тычє(т) типокграфіи, то є(ст) дроукарнѣ, добрє то чинитє).

При доборі цитат, що ілюструють те чи інше значення слова, його відтінки, враховується і необхідність подати у Словнику розмаїтий у граматичному відношенні матеріал (рідкісні форми, а також діалектні, дублетні, різне контекстуальне сполучення слів тощо).

За допомогою цитатного матеріалу Словник дає інформацію про хронологічне та жанрове поширення слова: цитати наводяться з пам'яток різних територій, різних стилів і жанрів, при цьому враховується хронологічно перша й остання фіксації слова у картотеці, що дозволяє простежити життя слова.

Цитати подаються в обсязі, необхідному для розкриття семантики ілюстрованого слова, підтвердження його типових та стійких зв'язків і словосполучень. Допускається скорочення цитат, яке не веде до перекручення смислу наведеного відрізка тексту.

При потребі пояснення або уточнення цитат відповідні пояснювальні коментарі вносяться в текст у квадратних дужках (онъ [Ян Цетисъ]... нашол на дом отца Иоанна).

Якщо в ілюстраціях заголовне слово трапляється два або більше разів, але у різних значеннях, то слово, яке ілюструє певне значення, виділяється у Словнику курсивом.

Кожна цитата супроводжується бібліографічною довідкою у відповідності до прийнятого скорочення. Однак з метою спрощення набору деякі кириличні та грецькі літери заміняються сучасними літерами та сполученнями літер, а зберігаються у Словнику тільки тоді, коли мають цифрове значення[3].

Зберігаються особливості написання великих і малих літер, розділові знаки оригіналів та публікації, наголошування слів, титла над скороченими словами і літерами з цифровим значенням, паерик (ʼ) після приголосних, сигнали видавця "sic" або "так" після помилкових написань, які подаються в круглих дужках з позначкою *"Прим. вид."* (sic! — *Прим. вид.;* так! — *Прим. вид.*).

З метою полегшення набору та кращого розуміння ілюстративного матеріалу в Словнику допускаються деякі відхилення: надрядкові літери вводяться в рядок у круглих дужках; надрядкові знаки (крапки над голосними і приголосними, знаки придиху) пропускаються; над голосними пропускається діакретичний знак кендеми ("), а його графічний еквівалент **и** вводиться в рядок у круглих дужках (*новы(и), молоды(и), стары(и)*); староукраїнський текст ділиться на слова відповідно до сучасного словоподілу; написання прийменників з повнозначними словами подається згідно з сучасними правописними правилами.

Зберігається повністю графіко-орфографічна оболонка оригіналів у цитатах, написаних латинкою, хоч у реєстрі такі слова транслітеруються "гражданкою".

На помилки в ілюстративному матеріалі (перекручення слів, написання разом замість окремо та ін.), помічені укладачами Словника, вказує знак оклику в круглих дужках після даного слова.

Графіка й орфографія в Словнику. Неоднорідність джерел у Словнику і за їх характером (рукописи, стародруки, сучасні публікації) та типом письма (кирилиця, "гражданка", латинка), і за ступенем точності відображення графіко-орфографічних особливостей писемних пам'яток XVI - першої половини XVII ст. (пізніші видання) викликає значні трудноці при оформленні реєстрових слів і відтворенні в Словнику цитат-ілюстрацій.

Оскільки до джерел Словника ввійшли не тільки рукописи і стародруки, писані кирилицею або транслітеровані латинкою (напр., інтермедії Гаватовича, Трагедія руська, Пісня про Стефана воєводу та ін.), але й значна частина публікацій (хоч інколи й недосконалих у лінгвістичному відношенні, зате цікавих і багатих у лексичному плані), виданих "гражданкою", зрідка латинкою, то навряд чи було б правомірним і науково виправданим зводити різні написання пам'яток до якогось одного типу письма. Тому у Словнику застосовуються кирилична, гражданська та латинська графічні системи, при цьому дотримується графіка й орфографія оригіналів та публікацій. Однак з метою спрощення набору у Словнику деякі кириличні і грецькі букви заміняються сучасними буквами та сполученнями букв. Так, заміняються **ѕ** на **з**, **ξ** на **кс**, **ψ** на **пс**, **ꙗ** на **я**, **ѥ**, **ε** на **є**, ѩ на ѧ, **ѫ** на **оу**, **ѵ** (іжиця) на **у**, **в** або **и**. Літери **ѕ**, **ξ** та **ψ** зберігаються у Словнику тільки тоді, коли вони мають цифрове значення. Відповідно до графіки джерел в ілюстраціях збережено букви **е, є, ѡ, о, у, ȣ, оу, і, ї, й, ґ** (проривне), **ъ, ь, ѣ, ѧ, ѳ.**

Словник української мови XVI - першої половини XVII ст. має суто документальний характер. У ньому всі реєстрові слова подаються в такій початковій формі, яка засвідчена в писемних пам'ятках. Якщо вона відсутня у розписаних джерелах, то реконструюється на основі похідних форм відповідно до орфографічної системи української писемно-літературної мови зазначеного періоду.

Але виробити якийсь єдиний тип написання слова для даної епохи неможливо, тому що у той період не існувало чітких орфографічних норм. Свідченням цього є різне написання слів не лише різними писарями, але навіть одними і тими ж. Пор. хоча написання таких слів, як **врядъ, врадъ** і **урадъ, жена** і **жона, вєсєльє, вєсєлиє** і **веселе, улиця** і

[3] Див. про це нижче, у розділі "Графіка й орфографія у Словнику".

улица, оулица, тѣтка і тютка, вулми і вульми, приятєль і приєтєль, чесно і честно, стєрєчи, стеречи і стеречы, што, что і що, возный і возний, великый і великий, дверѣ і двери і т.п.

Така правописна розбіжність зумовлена невідповідністю між орфографічною традицією і тогочасним живим мовленням.

Відповідно до написання слів у староукраїнських писемних пам'ятках, які відбивають не тільки традиційні, етимологічно-морфологічні норми, але й усно-розмовні форми, реєстрові слова виносяться у Словнику в таких формах, як **столъ, волъ, конь** і **кунь, куница, улиця** і **улица, пѣснь, двери, дверѣ** і **дверь, гуси** і **гусь, дѣточки, дѣдусь, татары** і **татарове, бѣчи, муровати, росказати, записывати, возный** і **возний, маленкий, селский, зелиє, повкопы** і **полкопы, исти** і **ѣсти, здоровє, здоровиє** і **здоровьє, нѣмый, третий, пилне** і **пилно, чесно** і **честно, отъ** і **одъ, исъ** і **изъ, ту** і **тутъ** та ін.

Усі реєстрові слова подаються у Словнику без виносних букв, тител і надрядкових знаків, але із збереженням наголосу (якщо він позначений у пам'ятці) та орфографії оригіналу або публікацій.

Варіантне наголошування заголовних слів позначається двічі на одному і тому ж слові (**на́ро́дъ, ста́ры́й, но́вы́й**).

Щоб уникнути розбіжності у Словнику і полегшити користування словником, усі варіанти літери **у** (**оу, ȣ, у, ѵ**) передаються у реєстрових словах одним варіантом — сучасним **у**, проте у цитованих текстах зберігаються три варіанти — **у, ȣ** та **оу.** Одним сучасним варіантом **о** передаються два давні варіанти - о та **ѡ**, хоч у цитатному матеріалі вони зберігаються.

Щоби вказати на тверду вимову приголосних перед **е**, всі варіанти літер **е** (**е, ε, є**) у реєстрових словах передаються одним варіантом — сучасним **е.** Проте в ілюстраціях зберігаються два варіанти: **є** та **е** відповідно до їх написання в оригіналі чи публікації. Літера **є** зберігається в реєстрових словах у тих випадках, коли вона починає слово (**євангелистовъ, єпископъ**) або коли стоїть після голосних, після **ъ, ь** та після м'яких приголосних (**иєрей, здоровиє, каменьє, веселє**).

З трьох варіантів, уживаних на позначення проривного задньоязикового дзвінкого звука **ґ** (**г**, латинського **g** та диграфа **кг**), у реєстрових словах на першому місці подається варіант з **ґ**, на другому — з **кг.** У цитатах вживаються два варіанти написання — **ґ** і **кг.**

Графема **и** після голосних у реєстрових словах передається через **й**, але в ілюстративному матеріалі вона зберігається.

Відсильні позначки. Відсильні позначки застосовуються у Словнику з метою звернути увагу користувачів на однаковість у значенні або словотвірній структурі чи складі фонем тих чи інших слів, вказати на зв'язок між реєстровими словами і статтями Словника. У Словнику застосовуються такі позначки: *див., див. ще* і *пор.*

Позначка *"Див."* пов'язує фонетичні і графічні варіанти з заголовним словом словникової статті (**лєсъ** *див.* **лѣсъ, кто** *див.* **хто, возыти** *див.* **возити, зі́ма** *див.* **зима**), фразеологізми, які не викладаються, а відсилаються до реєстрового слова, де тлумачиться цей фразеологізм (**судовый** *прикм.* **судовый листъ** *див.* **листъ**[2]).

Якщо фонетичні і графічні варіанти стоять за алфавітом поруч із заголовним словом, то відсилачі не подаються, оскільки такі варіанти виносяться у заголовок статті.

Позначки *"Див. ще"*, *"Пор."* застосовуються в кінці словникових статей. Позначка *Див. ще* пов'язує: а) словотвірні та морфологічні варіанти слова того самого значення (**ловиско — ловище, бродокъ — бродець, митрополитъ — митрополита, заплатъ — заплата**); б) іншомовну та українську форми слів (**градъ — городъ, кралъ, кроль — король, плотно — полотно**); в) дієслова недоконаного і доконаного видів з тим самим значенням (**записати — записовати — записывати, позичати — позычити, помирати — померти — змерти, помагати — помочи**).

Позначка *"Пор."* пов'язує деривати з базисними основами: а) віддієслівні іменники із співвідносними дієсловами (**повѣданьє...** *Пор.* повѣдати, **потвержденїє...** *Пор.* потверждати); б) форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників з прикмет-

никами з нейтральним якісним значенням (**далшїй...** *Пор.* далєкий, **наймилостивший...** *Пор.* милостивый, **наймилѣиший...** *Пор.* милый); в) форми вищого і найвищого ступенів порівняння прислівників з прислівниками з нейтральним якісним значенням (**далєй...** *Пор.* далеко, **найвышє...** *Пор.* высоко); г) форми вищого ступеня прикметників і прислівників з формами найвищого ступеня (**найяснѣиший...** *Пор.* яснѣйщий, **найлипшє...** *Пор.* лѣпше, лѣпѣй).

АЛФАВІТ

Давні букви	Цифрові значення букв	Написання букв у Словнику
А	1	А а
Б	—	Б б
В	2	В в
Г	3	Г г
Ґ	—	Ґ ґ КГ кг
Д	4	Д д
Е	5	Є є Е е
Ж	—	Ж ж
S З	6 7	З з
И	8	И и й
І	10	І і Ї ї
К	20	К к
Л	30	Л л
М	40	М м
Н	50	Н н
О	70	О о
П	80	П п
Р	100	Р р
С	200	С с
Т	300	Т т
ОУ ȣ У	400	ОУ Уу ȣȣ
Ф	500	Ф ф

Давні букви	Цифрові значення букв	Написання букв у Словнику
Х	600	Х х
Ѡ	800	О о Ѡ ѡ
Ц	900	Ц ц
Ч	90	Ч ч
Ш	—	Ш ш
Ш Щ	—	Щ щ
Ъ	—	Ъ ъ
Ы	—	Ы ы
Ь	—	Ь ь
Ѣ	—	Ѣ
Ю	—	Ю ю
Ѩ	—	Я я
Ѥ	—	Є є
Ѧ	900	Ѧ
Ѫ	—	ОУ
Ѩ	—	Ѧ
Ѭ	—	Ю
ѯ	60	КС
Ѱ	700	ПС
Ѳ	9	Ѳ
Ѵ	400	І або У В

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

а. — або
алб. — албанське
ар. — арабське
арам. — арамейське
арк. — аркуш
астр. — астрономічне
б. — біля
безос. — безособове дієслово
бл. — близько
б.м.н. — без місця написання
болг. — болгарське
бот. — ботанічне
виг. — вигук
відм. — відмінок
військ. — військове
вірм. — вірменське
вл.н. — власна назва
в ориг. — в оригіналі
в. ст. — вищий ступінь
вставн. сл. — вставне слово
гебр. — гебрайське
герм. — германське
гр. — грецьке
ґот. — ґотське
дав. — давальний відмінок
див. — дивись
діал. — діалектне
дієприкм. — дієприкметник
дієприсл. — дієприслівник
дієсл. — дієслово
док. — доконаний вид
ж. — жіночий рід
займ. — займенник
зам. — замість
заст. — застаріле
зб. — збірне
зв. — зворот
знах. — знахідний відмінок
знач. — значення
зневажл. — зневажливе
ім. — іменник
ірон. — іронічне
іт. — італійське
к. — кінець
лайл. — лайливе
лат. — латинське
лит. — литовське
м. — місто
мад. — мадярське
місц. — місцевий відмінок
мн. — множина
многокр. — многократне дієслово
молд. — молдавське
монг. — монгольське
наз. — називний відмінок
найв. ст. — найвищий ступінь
наказ. сп. — наказовий спосіб
нвн. — нововерхньонімецьке
невідм. — невідмінюване
не відчит. — не відчитано
недок. — недоконаний вид
ненум. — ненумерована сторінка
нім. — німецьке
нн. — нижньонімецьке
од. зб. — одиниця зберігання
одн. — однина
однокр. — однократне дієслово
ор. — орудний відмінок
ос. — особа
п. — після

перев. — переважно
перен. — переносне
перс. — перське
пестл. — пестливе
пол. — польське
пор. — порівняй
поч. — початок
пошкодж. — пошкоджено
прийм. — прийменник
прикм. — прикметник
прим. вид. — примітка видавця
прим. ред. — примітка редколегії
присл. — прислівник
присудк. сл. — присудкове слово
р. — рік
род. — родовий відмінок
розм. — розмовне
рум. — румунське
с. — середній рід
свн. — середньоверхньонімецьке
сгр. — середньогрецьке
серб. — сербське
серед. — середина
сканд. — скандинавське
слат. — середньолатинське
слц. — словацьке
снн. — середньонижньонімецьке
спол. — сполучник
спол. слово — сполучне слово
спр. — справа
ст. — століття
ствн. — староверхньонімецьке
стгебр. — старогебрайське
стінд. — староіндійське
стп. — старопольське
стпр. — старопруське
стфр. — старофранцузьке
стч. — старочеське
схсн. — східносередньонімецьке
тат. — татарське
тит.зв. — зворот титулу
тур. — турецьке
тюрк. — тюркське
у знач. — у значенні
у порівн. — у порівнянні
у сполуч. — у сполученні
фр. — французьке
цсл. — церковнослов'янське
ч. — чоловічий рід
част. — частка
чеськ. — чеське
числ. — числівник
юр. — юридичний термін

УМОВНІ ЗНАКИ

( ) У круглих дужках подаються:

а) уточнювальні ремарки;

б) керування;

в) введені у рядок надрядкові літери та кендема;

г) формальні компоненти фразеологізму;

д) примітки видавців або редакторів;

е) екземпліфікація.

[ ] Квадратні дужки вживаються при:

а) лексичних варіантах компонентів фразеологізму;

б) реконструйованих видавцями частинах слова;

в) відсутніх у цитатах, але доданих з попереднього тексту підметів, присудків або додатків;

г) словах, що розкривають значення займенників **онъ, она, оно, они** у прямих і непрямих відмінках.

< > У ламаних дужках подаються реконструйовані видавцями частини слова або речення.

◇ Ромб ставиться перед лексикалізованим словосполученням термінологічного характеру.

// Дві паралельні риски позначають кінець сторінки.

... Три крапки позначають пропуск слів у цитатах.

(!) Знак оклику у дужках вказує на помилково написані чи перекручені слова в цитованому матеріалі.

? Знак питання ставиться у тих випадках, коли:

а) виникає сумнів у правильності реконструйованої форми;

б) неможливо встановити значення реєстрового слова; в) укладачеві не вдалося встановити значення слова або він сумнівається у його визначенні.

ОСНОВИ СЛІВ ПІД ТИТЛАМИ

агг- (аггл-, анггл-, англ-, аньгл-) —> ангел-
ап- (апл-, апсл-, апст-, апстл-, асл-) —> апостол-
арл- (архаггл-, архагл-, архангл-, арханл-, архгл-,
архнгл-, архнл-) —> архангел-
архиеписп- (архиепп-, архипкп- , архипсп-, архіеписп-,
архіепск-, архіепскп-, архіепсп-) —> архиепископ-

б (бг-, бъ-) —> бог-
бг- (бгч-, бдц-, брц-, бц-, бч-) —> богородиц-
(богородич-)
бгат- —> багат-
бгатс- —> багатств-
бглв- (блв-, блг-, блгв-, блгсв-, блсв-) —> благослов-
бж- —> бож-
бжеств- (бжсв-, бжст-, бжств-, бжтв-) —> божеств-
бз- (бзс-) —> бозск-
блг- —> благ-
блгвщ- —> благовѣщ-
блгдр- (блдр-) —> благодар-
блгдт- (блгт-, блдт-) —> благодат-
блгсв- (блсв-) —> благослов-
блжн- (блн-) —> блажен-
бъсщн- —> богосвящен-

вздх- —> воздух-
влд- (влдк-, влдц-, влк-) —> владик-
влдчн- (влчн-) —> владичин-
влдчц- —> владичиц-
в.м. (в.мл., в.млст., в.мс., в.мст.) —> ваша милість
воскрн- (воскрсн-, вскрн-, въскрн-, въскрсн-) —>
воскресен-
вскрш- (въскръсш-) —> воскресш-
въскрсн- —> воскреснут-
вш- —> ваш-

г- (гд-, гсд-) —> господ-
гдн- (гн-, госпдн-, гсдн-) —> господн-
гдр- (гсдр-) —> господар-
гж- (гсж-, гспж-) —> господ-
гл- (глгл-) —> глагол-
глв- —> голов-
глс- —> глас-
глщ- (глющ-) —> глаголющ-
гр- (грш-) —> грош-

Давд- (Двд-) —> Давид-
дв- —> дѣв-
двств- —> дѣвств-
двч- —> дѣвич-
дн- —> ден-
дх- —> дух-
дхв- (дхов-) —> духов-
дш- —> душ-

евaггел- (євг-, євггл-, євгел-, євгл-, євнг-, євнгл-, єгл-,
єгл-, иєвггл-, иєвгл-, иєвнг-, иєвнгл-) —> євангел-
еписп- (епісп-, епп-, еппєс-, єпск-, єпскп-, єпсп-) —>
єпископ-

зл- —> золот-

И- (Иі-, ис-, І-, Іс-) —> Ісус
иєрлим- (иєрлм-, иєрслм-) —> Иєрусалим-
изл- (изрл) —> Израил-
ио- (иoн-) —> Иоан-

кнгн- (кгняг-) —> княгин-
кнж- (кнз-) —> княж- (княз-)
крн- (крщн-) —> крещен-
крст- (крт-) —> крест-

мдр- (мдрос-, мдрс-, мдрст-) —> мудрост-
мл- (млст-, млт-, мт) —> милост-
млср- (млсрд-) —> милосерд-
млтв- (молтв-) —> молитв-
Мр- —> Мар-
мртв- —> мертв-
мт- (мтр-) —> мати (матер-)
мсц- (мц-) —> мѣсяц-
мц- (мчнц-, мчц-) —> мучениц-
мч- (мченк-, мчк-, мчн-, мчнк-) —> мучен-
мченческ-, мчничес-, мчничьс-, мчнчес-, мчнчс-)
—> мученическ- (мученичеств-)

намлстивш- —> наймилостивш-
нб- —> неб-
нбн- (небс-, нбс-) —> небес- (небесн-)
нд- (нед-, недл-) —> недѣл-
нн- —> нин-
нш- —> наш-

оглшн- —> оглашен-
освч- (освщ-, осщн-, осещ-, осщн-) —> освячен- (освящен-)
отц- (оц-) —> отец-
отч- (отчск-, оч-) —> отечес-

п- (пн-) —> пан-
плм- (пслм-) —> псалм-
пнжн- —> пеняжн-
пнз- (пенз-) —> пеняз-
пр- —> пре-
првд- (првдн-) —> правед-
прдтч- —> предтеч-
прест- (прст-, прстол-) —> престол-
пречст- (прст-, прч-, прчс-, прчст-, прчт-) —> пречист-
прк- (пррк-, пррок-) —> пророк-
прмдр- (премдр-) —> премудр-
прн- (прсн-) —> присн-
прп- (прпб-, прпдб-) —> преподобн-
прорч- (прорчс-, прровт-, прроц-, пррц-, пррчс-,) —> пророцтв- (пророчеств-)
прсв- —> пресвят-

ржств- (рож-, рожств-, рожтв-) —> рожеств-

свт- (ст-) —> свят-
свтител- (стител-, стл-) —> святител-
свщн- (свщен-, сщен-, сщн-) —> священ-
ск- —> страховиск-
слнеч- (слнч-) —> солнеч-
слнц- —> солнц-
смрт- —> смерт-
сн- —> сын-
снв- —> сынов-
спан- (спсен-, спн-, спсн-) —> спасен-
спс- —> спас-
спстл- (спсител-) —> спасител-
срдц- (срц-, сръдц-) —> сердц-
срдч- —> сердечн-
стрст- (стрт-) —> страст-

тврц- —> творец-
трц- (троц-) —> тройц-

учн- (учник-, учнк-, учнц-) —> ученик- (учениц-)
учтл- —> учител-

х- (хрс-, хрт-, хс) —> Христос-
хв- (хсв-) —> христов-
хрс- (хрст-) —> хрест-
хрщ- —> хрещен-

цр- —> цар-
црв- —> царев-
црк- (црков-, цркъв-, црькв-, црьков-) —> церкв- (цер

члвц- (члвц-, члвч-, члвѣц-, члвѣч-, чловѣц-, члц-)
человѣц- (человѣч-)
члвческ- (члс-, члчес, члчск-, члчьск-, чьс-) —> чоловѣческ- (человѣческ-)
члчст- —> чоловѣчеств- (человѣчеств-)
члвк- (члвѣк-, члк-, чловѣк-, чолвк) —> чоловѣк- (человѣк-)
чс- —> час-
чсн- (чн-, чстн-) —> чесн- (честн-)
чст- —> чист-

На Старожитныи Кленнот их м(илостей) Панов Балабанов.

Дому цныхъ Балабановъ цныи тежъ Клейноты,
Знаками суть чулои и делнои цноты.
Бо три врубы мужество, любъ цнотъ досконалость,
Веры, Любве, Надеи, и в Троицы цалость.
А шляхъ в чаши, в Отчизне и церковномъ теле.
Чуйность стражи, в ихъ дому, ѡпевають смеле.
Взоромъ мужства Маркиянъ котрыи полегъ въ бою,
Шесть кроть бывши на Герцу, в Отчизны покою.
А чулости Гедеѡнъ Епископъ ѡнъ Львовскии,
Сторожъ церкве и Пастыръ, смеле реку, Божскии.
Александеръ втымъ дому Дигнитаръ велможныи
Мужъ в Короне валечныи, и в церкви побожныи.
Жийтежъ и вы Димитрии и цныи Даниле,
Выражайте тотъ Кленнотъ Балабановъ чуле.
За чулость в церкви стражи, за делныи справы.
Тут в Отчизне и в Небе доступите славы.

Іеромонах Тарасеий Левонович Земка.
Игумен Богоявле: К: и Прото: С: Ц Пе:

Епіграма Т.Земка на герб Балабанів. Київ, 1627.

Чемуж и мы тоеж Радости не маем
   Зажывати! Чем песней вдачне не спеваем!
Если вовекм тешит нас тела повожене:
   Як не мает тешити Душ наших зблвене.
(К. 5.) Радость теды, и Триумф тамже и Музыка,
   Нехай иняк кожого здоймет человека:
С которыми и твоя Велебность наш Пане,
   Яко наш Бож' и Пастырь при Хе Гетмане,
Кумвал будар духовный, Начни ново пети
   Нового дне Звитяжцу песньми выносити.
И той Празник обходи з' триумфом духовным
   Приймуючи вейз'реем кожого любовным
Яко высмы ту в згоде и люби спевали,
   И по смерти на неб: Троицу выславали.

Пардений Молковицкий. Изобразитель.

Хс Воскресе Из' Мртвых.

Корень злобы невери,
   И з негоже вси звери
Еретиков, израстают',
   Црков Матку возмущаю.

И Хсу встанию
   Къ нашему назданию,
Не верують' многи зело
   Отвергше ся еа цело.

Есть аггелов, Патриархов
   Горе доле Тых монархов',
Еулистов и Пркков,
   Ест' в' удоволь е' вырокв

В них же сами Иудеи
   И Книжници и ерее,
И стражие възвещают
   Из гроба пуст буверяют.

С ними же пререкоша
   И языки пронесоша
В Ювее: яко живет
   Спас, и оумрет' и ожив

Кто уво ест' верных' лика
   Иже гласа взем толика
Просто Тайне не увери
   Оумом' паче но възмери

(К. 5. об.) И ты убо Обители,
   КІЕВСКІЯ съжители,
Началниче в' чистой Вер
   Прийм' Тайну, жий в мир

Яко камень вдружненный
   На здании положенный,
Црквь верных под' тово
   Под'крепляя всю собою

Михаил Фойнацкий, Изобразит.

Фрагмент Імнології. Київ, 1630.

Великодный дар

В Хрѣ превелебному в Бзѣ мнѣ Гдну Ѡцу Кѵр Єлісею Плетенецкому Архімандриту Печерскому Кіевскому, и про: Пну и Доброд. дѣеви моему Млcтивому. Пасхалным М Благородному Пну Презацного Клейноту сего. ѡ вдячное принятє просячи.

Покорне офѣрованый.

Кртъ Прстый
Єст вѣкдомы
Же през него
Прадѣдниго
Грѣха юж єстємы волными,
ІС Хмъ свобожєнными,
З ѡхлань пекла тмы вѣчной,
Сподобаєны хвалы Нбной.
И чим справи,
Тож зоставил
Гасло своим
Правовѣрным.
Крстъ звѣзами гафтованы
Костантїну оказаный:
Знак звитязства над оными
На поганы, ѿ Бга, дарь.
Лечь то пѣвно,
Не даремно,
Плетенѣцким
Яко вѣрным.
Крстъ теж за герб є надано
Бо стобалность узнано
В том Дому. А иж Крты,
У иных сꙋ знаки просты.
Ту зась годне,
И пристойне
Єго носят.
И не зложат
Нѣгды з свой зацныи раме,
Доколѧ и стане времени
Звитѧжатє всѣ противны
Жіючи в тисѧщ лѣтных:
Чкорозначный,
Клейно зацны,
По ча свѧтый,
Описанный:.

Є

А

М

П

К

П

При Хрстѣ вмѣсто Сонца Мсцъ дом их Вѣдщий. Тѣх загербѣ свой оумѣщают. И а слѣпи ся помна- жают, в ко- торой якы долго жили. Потом Нбо пасхалным, Хв Воскршая даруй ими Тридне- вным Воста- нѣм своим.

Превелебнѣйшій в Бзѣ Млстивый Архімандрито Пане и добродѣю мой: Пресвѣтлаѧ Тридневна Хва Воскресенія Дне С Іѡ Вла Лт Бгсл. двоелѣтнии ѿ а Ві: на кругчиный праць скончиніный конец и ѡдпочинкиа вздаши: а в мѣсто того за Великодний Дар Клейнот Презацный В. Млс: з найнижшими Слꙋжбами ѡддати. Прошу Га Ба, абы ѡ дла розмноженіа хвалы Єг стой и на Ѳтечеству на зычливы слꙋ В Млстиво при доброи здорови и долгій вѣк хова- ти рачил. Ꙋ: Н: С: Стефанъ Беринда Тѵ: ахкг.

Вірш С.Беринди "Великодний дар", присвячений Є.Плетенецькому. Київ, 16

Фраґмент Хроніки Матвія Стрийковського. 1582.

Фрагмент Львівського літопису. Серед. XVII ст.

ІС ХС

ДО ЧИТЕЛНИКА ПРАВОВѢРНОГО.

Правовѣрный и Хрсту возлюбленный Читѣнику, з дару Духа Стго,
а ревности благчтїа горячею подвигнувшися, за приводом тыжъ
нѣкоторыхъ Превелебных и Прпбных Отцовъ, пренаписаное Благчтїа
дѣло, велце важными и достовѣрными з Стыхъ писмъ до-
водами, написалемъ и в тупографїю подалемъ: чинячи то
любовїю Православныхъ роду Россійского Црквє всходней власныхъ сыновъ, для науки
ихъ, и для утвержения оныхъ в Стой правдѣ: при которой стою, и оную в ласцѣ
Бжой выставляти усердїе естъ ми завше палаючее. Бо не можемо (яко и Апслъ мовит) Кор. гі.
нѣчого напротивно правдѣ, але за правдою. Надѣюся тыжъ ижъ иновѣрный, и духъ
якїй прелестный нападетъ на тую С. пренаписаную правду: на которую не з писма С.
анѣ в духу кротости, анѣ в чистотѣ языка отповѣдатъ, але злоречение, уруганїе и
блюзнѣнїе яко звыкли обезстыдѣлся наганы годную свою показати смѣлост, а што
познаюся же еретикове и зводителѣ сутъ. А ты возлюбленный не горшися, хо-
ты и сица доброго такъ до Книги той, яко и к самому оной творцу нетратъ.
Вѣдаючи ижъ самого Ха Збавителя нашего зневажано, веелзевуломъ, Самаританомъ и Матф.
грѣшникомъ его называно, тоежъ тыжъ з причиненїемъ потварей чинили еретикове ві.
людемъ Стымъ при правой вѣрѣ (л. тѣі) стоячимъ и пишучимъ. Инеди если (яко ХС Іоан. и и д.
рекль) Господаря дому веелзевула назвали, якожъ далеко болше домовники его; Матф.
Не бойтеся и теды. Але ты правовѣрный писмъ и словъ оныхъ выстерегайся: слова бо ихъ і.
на олѣй мяткїи, а в рѣчи самой сутъ стрѣлами ведлугъ Два. Спѣхомъ тыжъ и Фал. нд
фортуною оныхъ не горшися. Злыи бо (якъ Апслъ мовит) люде и чародѣе преуспѣ- к. Тім.
ютъ на горшее прелщаеми и в прелесть вводячи. А ты пребывай в томъ чогосся на- г.
училъ и звѣреностися, вѣдаючи откогося научилъ. Богъ теды нехай не даетъ за- Фал. рк.

Уривок Післямови до "Книги о вѣрѣ". Київ, 1620-1621.

Уривок Українського травника. XVI ст.

Пафалгъ, к: Прекрасный.

Пагкратій: Всекрѣпо, м. всеѣмн владѣа, или ѡдолѣваа. ю д.

к Пафнутій. м: а. к Пасеей:

Паладій, Паламонъ.

Палакида: Подложница, ні: с гі.

Палестина: Покропленое попело порохо, а упадо приложены, а двоякій, а упаку напой, а упа пьючій. є: Пелесе. (Країна Сѵрїи вкотро Їерли.) Філистимли Го т: ве лн: в к л, Люде котры Гокшо никчу Аллофѵлы, Го є, чужоземцам зовъ, с: Иноплеменници, в цк ві.

Палестра: Борба, бѣжїе, зонвае ся, в м д. в а вров. з На приижне-

Памвонъ, мнихъ, и прш д, ю є. с алчутъ и жаждут страци і, пищу сим Бгъ подае некончаемую.

к Пафнусонъ, їд: ні, и Тріи жит.

Памфілїа: Всѧ оумилованаѧ, а любачлая, є: дт гі.

Памфилъ: Всѣ милый, Вседруже, Чре ѵ, Всеколѣнный, ф ѕі.

Панталеонъ: Повсему левъ, ю к.

Пантелеимонъ: Всемилостивый.

Папа: Тато, Отец, и м: с ді, и мн, ю г. Зри в реченїих, а ри.

Папулаа, гъ: Има Діакона, о: гі.

Паперть: Притвор Црковный, св г к

Параклисисъ: Оутѣшителная молба, молебенъ.

Параклитъ: Оутѣшитель. По-, а призваный, є: Ісо ді ві.

Паралипоменонъ: Позосталый а ѿстатки. н кни.

Параскеуи, є: Пяток, приготоване, лу: кг, нд.

Параскевїа, є н Пятница, Прп: ю кѕ н нку, мнца, о ді кн.

Парамонъ: Терпливе Трваючій. н е.

Парапетасъ: Трапезомѧце в а сл.

Пардусъ: Рысь. сѵ кн.

Парлмїа: Притча, приподобление.

Парфенїй: Дѣвственникъ, ф: з.

Пардане: з Татарска, Оутѣкающих, а выволанци. країна, дт в д.

Паріпатъ: дт м.

к Парменъ, а: Чекаючій, ю кн.

Пас-

Фрагмент Лексикона словеноросського Памви Беринди. Київ, 1627.

Фрагмент скарги львівських братчиків на єпископа Гедеона Балабан
Львів, поч. XVII ст.

Грамота Івана Глодинського на продаж землі селянинові Грицеві. Одрехова, 1549

Відречення Миколи і Богдана Сапіг від віна їх матері. Милейчиці, 1574.

Артыкꙋлъ вторый: Ижъ црко҃ восточнаѧ з самаго початкꙋ ѿ сна бжїѧ чрез Іакова а҃: апⷭ҇ла пречтых тайнъ в' квасно҃ хлѣбѣ оуживанѧ принѧвши, цѣло хранитъ. а костелъ римскїй през алеѯандра папꙋ ѡприснокъ принѧвши, и теперъ в' том' блꙋдѣ зостаетъ, ѡ чо҃ [обор.] ширей в пѧтом' артикꙋлѣ свѣдителствꙋ писанїѧ стаго е҃ ѡ҃ясненно.

Артыкꙋлъ третый: Стаѧ восточнаѧ црковъ задосить чинѧчи росказанїю Хртокомꙋ: Пїйте ѿ неѧ вси[1]), чаши крови Хртокой люде мирски не коронытъ, а костелъ заходный, през Інокентїѧ папꙋ, келих ѿнѧлъ ѿ посполитогѡ народꙋ, и в' свтокрадствѣ зосталъ. ѡ чомъ ꙗсне в' шесто артикꙋлѣ.

Артыкꙋлъ д҃: Црковъ восточнаѧ при тайны а҃: крщенїѧ, и тайнꙋ мѵропомазанїѧ ѿправꙋетъ, по преданїю а҃: соборо, а костелъ заходный такъ великꙋю таемницꙋ, что е печать стаго дха, без которогѡ и тайна крщенїѧ несовершаетсѧ, ѿкладаетъ на бирмоване до лѣтъ досконалых, а вмѣсто тогѡ крещенїе и солїю помазꙋетъ при крщенїи; и крщаютъ не в' три погрꙋженїѧ, но по единокропи, мовѧчи: ꙗ тебе крещаю. И иных ѿмѣнъ ѿ стаго преданїѧ много. Зачим' на таковых' оухвали з҃-го собора видано е тыми словы. Всѧ кромѣ црковнагѡ преданїѧ, и оученїѧ, и изѡбраженїѧ Стых, и прно памѧтных ѿцъ ѡбновлѧемаѧ, или по сем содѣланаѧ анаѳема трижди.

Артыкꙋлъ е҃. Црковъ восточнаѧ и захднаѧ до лѣтъ тысѧщи единого в то разꙋмѣнїѧ были з' собою, иж со[бо]рнаѧ Хва црко жадно вишшаго[2]) повшехнаго епкпа и пастира не мѣла и не маетъ и мѣты не бꙋдетъ развѣ[3]) самаго Хрта: той бо е сам' единъ найвишшею главою и пастыре, конецъ всѧких головных сꙋдо вселенскомꙋ соборови належати знали, и епикопо[4]) сполечне црко Хртокꙋ радѧчи что до власти и достойности[5]) епкпской быти розꙋмѣли, розно межи нимн в'зглѧдо црковной Іерархїи, а не до справи рꙋкоположенїѧ, постановивши. тогѡ оуставичного к' црквы Хртовой разꙋмѣнїѧ црко восточнаѧ и до сих време е, а костелъ захнїй проти еѵлїам'

Фрагмент "Палінодії" (Львівський список) З.Копистенського. Київ, 1621.

26

Accusatiuo Телятча, Vocatiuo Телятча Ablat. Телятами et Телятах:

Exempla

день Dies пень Truncus кїн Baculus

дунай Danubius рай Paradisus малеванє

Pictura збавенє Redemptio насмеванє

Irrisio дитя Puerulus козля Haedus

щеня Caniculus гуся Pullus Anseris

Nomina Rerum inanima

tarum in Accusatiuum Singularem similem formant Nominatiuo verbi causa огень Ignis пень Truncus.

Nomina ista пень Truncus день Dies пытель Cribrum учень Discipulus стычень

Фрагмент "Граматики словенської" І.Іжевича. 1645.

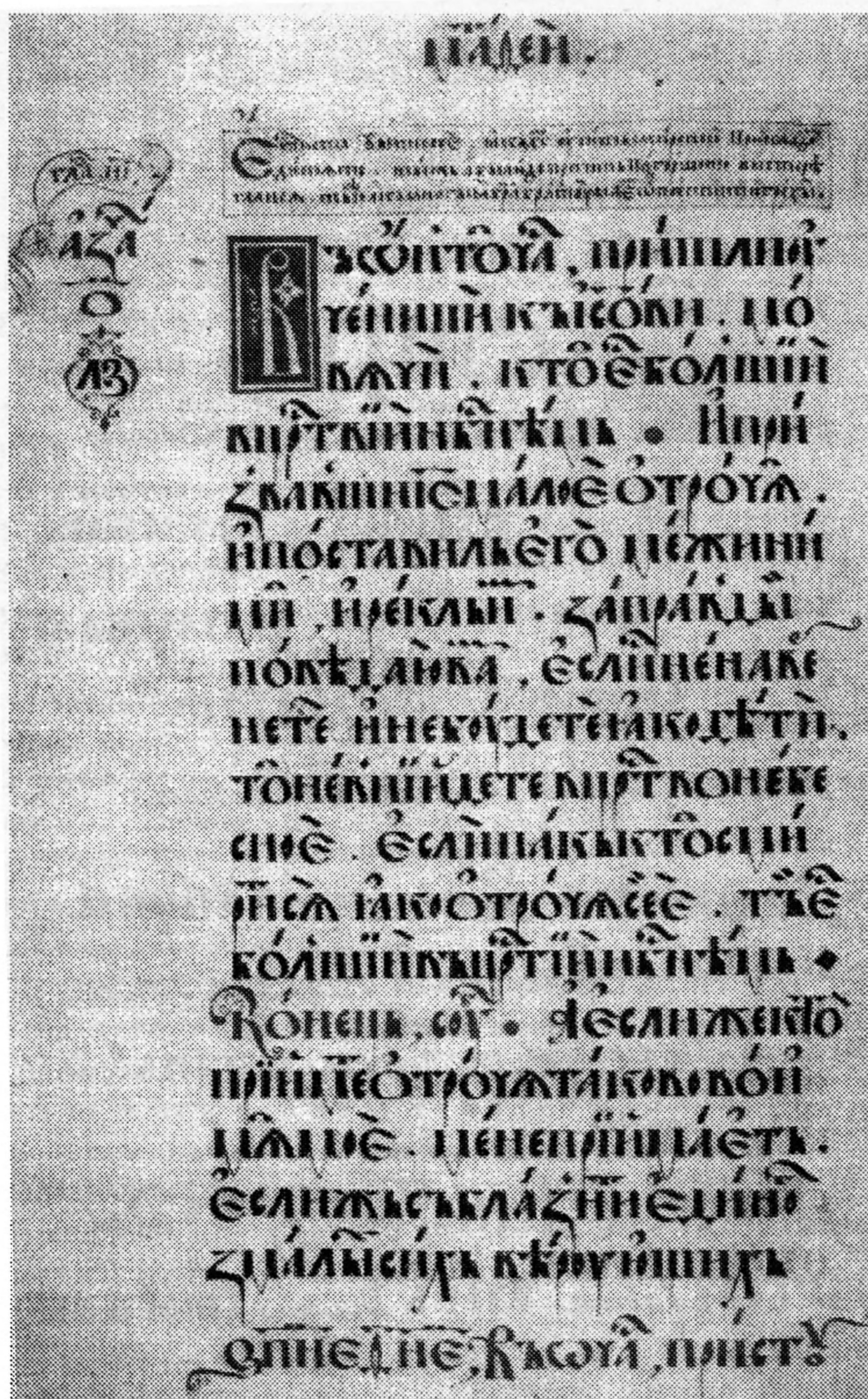

Уривок "Пересопницького Євангелія". 1556-1561.

На Гербъ Силного Войска Е. К. М. Запорозкого.

Кгды мензетка запорозцювъ Кролеве дознали,
Теды за гербъ такого имъ Рыцера дали.
Который ото готовъ Отчизнѣ служити,
За волность ей и свой животъ положити.
И юж трвка землею, яко тыж водою:
Вшелако онъ спокойный и прудкий до бою.
(об. фор.)

ПРЕДМОВА.

Зацне силному Войску Его К. Млти, Запорозкому:

Ласки Божое, Доброго Здоровя и щасливого надъ неприятелми Отчизны звитязтва з несмертелной славы набыванемъ,

Авторъ, от в Троци единого Бга зычитъ:

Вѣрность Подданыхъ противъ Пану то справуе,
Же имъ што найболшого есть в людехъ, даруе.
Найболшую речъ межи всѣми сужу волность,
Которой в стосованю уступуе годность.
Того ми посвѣдчити могутъ всѣ створена,
Которыи з натуры прагнутъ свобожена.
Золотая волность: такъ ей называютъ:
Доступити ей всѣ пилне ся стараютъ.
Лечъ она не каждому можетъ быти дана,
Толко тымъ што боронятъ Отчизны, и Пана.
Мензтвомъ ей Рыцерѣ в войнахъ доступуютъ.
Не грошми: але кровю ся ей докупуютъ. (л. г)
Войско Запорозкое волности набыло
Тымъ: же вѣрне Отчизнѣ, и Кролюм служило.
Войники о ихъ мензтвѣ старые писали,
Ижъ они неприятелей Отчистыхъ выкали.
Морем, сухомъ, частократъ пѣшо, и тыжъ конно
Хотяй ся неприятель ихъ убиралъ збройно
Племя то есть з насѣня оного Іафета,
Который з сыномъ покрылъ Отчие секрета.
За Олега Руского монархи плывали

Фраґмент "Віршів на жалосний погреб Петра Сагайдачного" К.Саковича. Київ, 16

Єпіграмма·

На Граматіку·

Граматіка писма всѣ научаєт,
чтыма частми славе уразумляєт·
Орѳографією и просωдією,
сунтаксисом и єтумологією·
А пререченноє єи ωпаство,
подаєтъ пѣвноє искусство·
Которіи прагнут быти доконали,
в пнмѣ и в словах абы не патали·
Але изъвѣстънω всє понавали,
и чогося оучат абы добре знали·
Ключ бо єстъ ωтворяючи всѣ оумъ,
къ познанію въ преправый разум·
По которого власне якъ по всходѣ подетъ,
кгды єсли хочеш всѣм наꙋ додет·

Фраґмент "Граматики словенської" Л.Зизанія. Вільна, 1596.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЇХ УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АБМУ Акты Бориспольского мейского уряда 1612-1699 гг. с предисловием А.В.Стороженка. - К.: Киевская старина, 1892.

Адел. Адєлфотнє. Грамматіка доброглаголиваго єллинословєнскаго языка... -Львів, 1591. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 750.

АЖМУ Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582-1588 рр.) / Підготував до видання М.К.Бойчук. - К.: Наук.думка, 1965.

Аз.В. Ієромонах Азаріас. Вѣра Єдинои Стои каѳолическои Апстлскои Црквє на Всходѣ. - К., бл. 1619. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр І Ст.-3745.

АЗР Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. - СПб., 1846-1851. - Т.I-IV.

АИЗМ Акты по истории землевладения в Малороссии (1630-1690).- К., 1890.

АИМЗМ Акты по истории монастырского землевладения в Малороссии (1636-1730 гг.). - К., 1891.

Акаф. Акафистъ пречистой богородици, Ісусу сладкому и Успєнію владычицы нашей Богородицы приснодѣвы Маріи, отъ єллинскаго исправленный... и иждивєніємъ... Філоѳєа Кізарєвича... пєрвоє изданный. - К., 1625. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2338.

АЛМ Акты Литовской метрики (1499-1507г.) / Собраны Ф.Н.Леонтовичем. - Варшава, 1897. - Т.I, вып.2.

АЛРГ Акты Литовско-русского государства (1390-1529 гг.). / Изданные М.Довнар-Запольским. - М., 1900. - Вып.1.

Анаф. Анаѳима тнє тімнє кир Григорію Кірніцкомѹ. - Венеція, 1641//ЗНТШ. - Львів, 1896. - Т.XII. - С. 19-22.

Андр.Лям. [Андреевич Давид]. Лѧмєнтъ по Свѧтобли́вє зо́шломъ, Вєлєбномъ Гдиѹ Ѿцѹ Іωаннѣ Васил'євичѹ Прєзви́тєри... - Луцьк, 1628. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 926.

Ант. Антиризис або апологія проти Христофора Філалета. - Вільна, 1599 // РИБ. - Т.XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1903.- Кн. 3. - С. 477-982.

Ап. Апостолъ си єсть книга новагω завѣта, Содєржащая в сєбѣ Дѣѧ́ніѧ и Посла́ніѧ стых апостолωвъ... (Передмова). - Львів, 1939. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-150.

Ап.Єв. Апостолы и Єѵангєліѧ чрєз' всѣ Нєдєлѣ и Праз: и Избранным ст на в'вєсь годъ. Пръвоє из'ωбразисѧ. - Угорці, 1620. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 435.

Апокр. Апокрисисъ албо ωтповѣдь на книжкы о съборѣ бєрєстєйскомъ... чєрєз христофора филѧлєта, Врихлѣ дана. - Острог, 1598-1599. - Зберігається у Львівському державному історичному архіві, шифр Сд 206.

Апол. Аполлеіа Апологіи Книжки Діалектомъ Роускимъ написанои Полскимъ зась вє Львовѣ дрѹкованои, Вкоротцє а Правдивє з'суммованаѧ. - К., 1628. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 1829.

Апост. Апостолы и Єvангеліа чре[з] всѣ Нєдєлѣ и Пра[зд]: и избранны[м] с[т]: на в'єсь годъ... - Луцьк, 1640. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 441.

Ап.Покр.з. Покрайні записи нащ різних екземплярах Львівського "Апостола" 1574 р., - Львів, І пол. XVII ст. - Зберігаються у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифри IV Ст.- І; IV Ст.-3; IV Ст.-5.

Ап.тетр. Апостолъ тетръ сирѣчь Дѣаніѧ и Посланіѧ Хвыхъ стыхъ бжєствєнныхъ Ап[с]лъ... Коштомъ и накладомъ Є.М.Пана Богдана Стєткєвіча... - Київ, 1630. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-408.

Арх.М. Любецкий архив графа Милорадовича.- К., 1898. - Вып.1.

Арх.Р. Ділові документи з колекції архіву В.Розова. - Зберігаються в Москві, в Інституті російської мови АН Росії.

АрхЮЗР Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. - К., 1859. - Ч.І, т.І; 1883. - Ч.І, т.VI; 1914. - Ч.І, т.VIII; 1904. - Ч.І, т.Х; 1904. - Ч.І, т.XII; 1863. - Ч.3, т.І; 1914. - Ч.3, т.IV; 1869. - Ч.5, т.І; 1876. - Ч.6, т.І; 1886. - Ч.7, т.І; 1890. - Ч.7, т.ІІ; 1905. - Ч.7, т.ІІІ; 1893. - Ч.8, т.І; 1909. - Ч.8, т.ІІІ; 1907. - Ч.8, т.IV; 1907. - Ч.8, т.V; 1911. - Ч.8, т.VI.

AS Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. - Lwów, 1887. - T.I (1366-1506); 1890. - T.III (1432-1534); 1890. - T.IV (1535-1547); 1910. - T.VI (1549-1577); 1910. - T.VII (1554-1572).

АСД Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемой при управлении Виленского учебного округа. - Вильна, 1867. - Т.І; 1867. - Т.ІІІ; 1867. - Т.IV; 1869. - Т.VI; 1870. - Т.VII; 1874. - Т.Х.

АЮЗР Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. - СПб., 1863. - Т.І; 1865. - Т.ІІ; 1867. - Т.ІІІ.

БАН Бібліотека Академії наук (Санкт-Петербург).

BD Documentele lui Ştefan cel Mare, publicate de Ioan Bogdan. - Bucureşti, 1913. - Vol.II.

Бер.В. Беринда Памво. На Рж[с]тво... Вѣршѣ длѧ оутѣхи правосла[в]ны[м] хр[с]тіаномъ. - Львів, 1616//ЧИОНЛ. - К., 1912.- Кн. XXIII, отд.3. - С.65-96.

Бес. Іжє въ стыхъ оца ншго Іωа[н]на Зла[т]устаго Архіеп[с]па кωстантінѹполскаго, Бесѣды на Дѣаніѧ Стыхъ Ап[с]лъ. - К., 1624. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-378.

Бес. о восп. Иже въ святыхъ Оца нашего Іωанна Златоѹстаго. Бесѣда избраннаѧ ω въспитаніи чадъ. - Львів, 1609. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 446.

Библ. Библіа сирѣ[ч] книги вєтхаго и новаго завѣта, по языкѹ словєнскѹ. - Острог, 1581. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-215.

Бут. Єvодіа албо сла[д]ково[н]ный дойзрѣлы[х] в' молодо[м] вѣкѹ: Єго милости Господина Ѿ[т]ца Арсєнія Жєлиборского... дховны[х] цнотъ запах. Прєзъ Григорія Бѹтовича ѹсмакованный. - Львів,1642 //ЗНТШ. - 1896. - Т.XII. - С.23-32.

ВИАС Волынский историко-археографический сборник. - Почаев-Житомир, 1896.- Вып.І; Житомир, 1900. - Вып.2.

Вил.соб. Соборъ, въ бгоспаємомъ градѣ Вільни, бывшій 1509 р. - Львів, 1614. - Зберігається у фондах Львівського державного історичного музею, шифр Сд 201.

Виш.Домн. Честное и благоговѣйной старицы Домникии Иоанн странник о господѣ радоватися желает и спасения прагнет. - Унівський монастир, 1605//Іван Вишенський. Твори. - К., 1959. - С. 188-196.

Виш.Зач. Сие писание зовется зачапка мудраго латынника з глупым русином в диспутацию. 1608-1609//Іван Вишенський. Твори. - К., 1959. - С. 197-231.

Виш.Кн. Книжка Иоанна мниха Вишенского от святыя Афонскиа горы в напоминание всѣх православных христиан, братствам и всѣм благочестивым, в Малой России... жителствующим. - 1588-1600. - Неповний рукопис зберігається у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.3. Доповнено за вид.: Іван Вишенський. Твори.- К., 1959. - С. 125-158.

Виш.Кр.отв. Краткословны отвѣт Феодула, в святѣй Афонстѣи горѣ скитствующаго, против безбожнаго, лживаго, потварнаго и настоящаго вѣка погански, а не євангельски мудруючего писания Петра Скарги о реченном ряде и едности костела божияго под едным пастырем и о грецком и руском от тое едности отступлению. 1600-1601 // Іван Вишенський. Твори. - К., 1959. - С. 159-187.

Виш.Поз.мысл. Списание, зовется позорище мысленное, составленное от инока, в пещерѣ горѣ сѣдящего... - 1615-1616 // Іван Вишенський. Твори. - К.,1959.- С. 1357-246.

Виш. Посл.до Княг. Боголюбивому брату ми яже о Христѣ отцу Иову, в скитѣ в пустыни Марковой скитствующу, Иоанн грешный спасения алчет. бл. 1610//Іван Вишенський. Твори. - К., 1959.- С. 235-236.

Виш. Посл. Льв. бр. Христолюбивому братьству львовскому и прочиим братиям, единомудренным и единомысленным, купно же и всем православным християном Малое Руссии... Иоанн русин, реченно Вышенский... от Христа спаса спасения алчет и вседушно молит. бл. 1610 // Іван Вишенський. Твори.- К., 1959. - С.232-234.

Виш. Тв. Іван Вишенський. Твори. - К., 1959.

Відп. ПО Відповідь Іпатія Потія Клирику Острозькому. -Володимир, 1598-1599 // РИБ. - T.XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1903. - Кн.3.- С. 1041-1121.

ВЛС Артикули або закони Великого князівства Литовского (2-й Литовський статут Почаївського або Волинського списку). - Б.м.н, 1566.- Зберігається у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр о/н - 15.

Возн. Іст. М.Возняк. Історія української літератури. - Львів, 1921. - Т.ІІ, ч.І.

Вол.В. Волинський релігійний вільнодумець. - Поч. ХУІІ ст. (Тексти з антикатолицьких, протестантських заміток ієромонаха Пахомія на полях Острозької біблії) // ЧИОНЛ. - К., 1905.- Кн.XVIII, отд.3. - С.71-101.

Волк. Розмышлянє ѡ мѹцѣ ха спсителѧ нпго... Вѣршами написаныи през многогрѣшного Инока Іоаникіа Волковича. - Львів, 1631. - Зберігається у фондах Львівського дер-жавного історичного музею, шифр Сд 250.

ВУР Воссоединение Украины с Россией // Документы и материалы. - В 3-х т. - М.: Изд-во АН СССР, 1953. - Т.ІІ.

Вызн.в. Вызна́нїє вѣры Стго Аѳанасїѧ Архієпспа Алєксандрійского // Събранїє Въкратцє Словєс ѡт Бжствєнного писанїа... Выдрѹковано Коштом... Алєксандра Шєптиц-

кого... Працею і стараньем҅ ієромонаха Павла До^{м}жива Лют҅ковича. - Угорці, 1618.

Вѣзер. Вѣзерунок цнот превелебного... Елисея Плетенецького. - К., 1618//Проф. Хв.Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI-XVIII вв. - К., 1924. - С. 14-17.

Гав. Інтермедії Я.Гаватовича. - Б.м.н., 1619 // ЗНТШ.- Львів, 1900.- Т.XXXV -XXXVI.- С. 17-22.

Гарм. Гармонія східної церкви з костьолом римським. - Вільна, 1608//РИБ. - Т.VII: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1882.- Кн.2. - С.169-222.

Грам. Грамматїка́ или писме́нница язы́ка Словен҅скагѡ тща́телемъ въ кратъцѣ издана в҅ Крема́нци. - Кременець,1638. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 444.

Грам.З. Грамматїка словенска. Съвершенна^{г} искꙋства осми ча́стїй слова, и ины^{х} ну^{ж}дны^{х}. Новѡсъста^{в}лен^{н}а Л.Z. - Вільна, 1596//Лаврентій Зизаній. Граматика словенська/Підгот. факсимільного вид. та дослідження пам'ятки В.В.Німчука. - К.: Наук.думка, 1980.

Гр. Герв. Грамота львівського і самбірського каштеляна Станіслава Герворта про дозвіл громаді села Головецьке перенести церкву на нове місце. - Самбір, 1595. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2657.

Гр.Ієр. Грамота архієпископа константинопольського Іеремії про заборону деяких церковних обрядів. - Львів, 1591. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 2261.

Гр.Мог. Грамота київського митрополита П.Могили до Луцького братства з проханням зберігати давні звичаї. - Городок, 1640. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2751.

Гр.Посох. Продажна грамота Богдани Посоховської на половину садиби в м.Києві. - К.,1644. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2638.

Гр.Рог. Грамота митрополита Рогози про заборону обрядів. - Львів, 1591. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 2260.

Гр.Сиг. Король Сигізмунд I підтверджує акт угоди про розподіл маєтку між князями Вишневецькими - Федором, Іваном та Олександром. - Краків, 1527. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2743.

Гр.Сиг.К. Грамота Сигізмунда III до київських воєвод, старост і маршалків з проханням заховувати давні звичаї міста. - Варшава, 1606. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2635.

Гр.Сл. Прп^{б}наго Максима грека, Инока ѡ^{т} ст҃ыѧ Аѳонскїа горы, ижъ годитъсѧ, нѣко́мꙋ придава́ти што або оуймова́ть в҅ Бо́зскомъ вызна́ню або складѣ непокалѧ́ной христїа́нской вѣры Слово а҃... Слово в҃.- К., 1619// Ієромонах Азаріас. Вѣра Єдинои С҃тои каѳолической Ап^{с}тлской Ц҃ркве на Всходѣ. - Арк.184-306.

Гр.Хм.М. Грамота гетьмана запорозького Б.Хмельницького максимовським міщанам, щоб вони були послушними братії монастиря Пустинського в Києві. - Чигирин, 1650. - Зберігається в Рукописному відділі Державної публічної бібліотеки ім.Салтикова-Щедріна у Санкт-Петербурзі, ф.293, оп.1, спр.309, арк.1.

DBB Documente Bucovinene de Teodor Balan. - Çernauţi, 1933. - Vol.I (1507-1653); Çernauţi, 1934. - Vol.II (1519-1662).

ДБЛ Державна бібліотека ім. В.І.Леніна (Москва).

ДБХ Документи Богдана Хмельницького / Упорядники І.Крип'якевич та І.Бутич. - К., 1961.

Діал. Діалог альбо розмова // Малышевский И.И. Александрийский патриарх Мелетий Пигас и его участие в делах русской церкви. - К.,1878. - Т. 2. - С.49-83.

Діал.о см. Діалог о смерти. - Чорна, 1629 (за списком XVIII ст.)//Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. - СПб., 1912. - Т.VII, кн.I. - С.264-280.

Dict. Dictionarium Sclauo-Polonicum... - Жовква, 1641 // Karaś M. i Karasiowa A. Marian z Jaślisk. Dykcjonarz słowiańsko-polski z roku 1641 (Dictionarium Sclauo-Polonicum). - Wrocław-Warszawa-Kraków, 1969.

Діоп. Діωптра альбо зерцало, и Выраже^н^є живота лю́д^с^кого на то́мъ свѣтѣ...(Передмова)- Єв'є, 1612. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2492.

DIR "A" Documente privind Istoria Romîniei.- Bucureşti: Editura Academici Republici Romina, 1951. - A.Moldova: Veacul XYI. - Vol.II (1551-1570).

ДМВН Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVIIст. (Збірник актових документів) / Підгот. до вид. В.В.Німчук та ін. - К.: Наук. думка, 1981.

Дор.Поуч. Прп^д^нагω о҃ца н҃шго аввы Дωроѳеа Поѹче́нїѧ Д҃шепо́лєзна Разли́чна, Къ свои́мъ єгω оученикωмъ. (Післямова). - К., 1628. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2348.

ДПБ Державна публічна бібліотека ім. М.Салтикова-Щедріна (Санкт-Петербург).

Дух.б. Дх҃овныи Бе́сѣды ст҃го ω^т^ца на́шего Макарія пѹстєлника єгѵ́пє^т^ского Ѡ доскона́лствѣ Хрістїанъ Православныхъ: Мно́гими пожи́тками... наполне́ныи. - Вільна, 1627. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2672.

Евфон. Єѵфоніа вєсєлобрмѧчаа. - К., 1633// Проф.Хв.Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI-XVIII вв. - К., 1924.- С.306-310.

Епіт. Мог. Епітафія Петру Могилі. - Київ, 1647. - ж. "Київ". - 1983. - N 9. - С.154.

Євх. Євхарістиріон, албо вдѧчность... Пєтру Могилѣ... одъ спудєовъ гимназїум є^г^ мл^с^ з школы Рєторіки за гойныи Добродѣйства собѣ у Ц҃ркви православной в фундованю школѣ показаныи...- К., 1632//Проф. Хв.Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI-XVIII вв. - К., 1924.- С.291-305.

Єлег. Єлегія з приводу татарських набігів на Україну. - Б.м.н., 1648//В.Н.Перетц. Исследование и материалы по истории старинной украинской литературы XVI-XVIII веков. - М.-Л., 1926. - С.152-153.

Є.Нег. Новий Завіт в перекладі В.Негалевського. - 1581. - Рукопис зберігається в ЦНБ НАН України, шифр 451 п/1636.

Єпігр.Жел. Єпикграма на гєрбъ Жєлиборскихъ// Желиборскій А. Поѹчєніє новосщ҃єнномоу Ієрєєви... - Львів, 1642. - Арк.тит.зв.

Єпігр.Ог. Єпиграмма на гєрбъ Окгинскихъ. - Єв'є, 1611// Книга нового завѣта... Вы́дана єстъ Кошто^м^ и накла́до^м^... П҃на Богдана К҃нзѧ Окгин^с^ко^г^.- Єв'є, 1611.- Арк.2.

Єпігр.Остр. На старожитный клєйнотъ яснє освєцоныхъ и вєлможныхъ к҃нжатъ Острозскихъ//Часословъ, сирѣчь послѣдованїє слоужбы по прєданїю цєрковномѹ...- Острог, 1612. - Арк.2.

Єпігр.Чарт. На стародавный клєйнотъ яснє ωсвєцоныхъ княжатъ Чарторискихъ// К.Транквіллїон Ставровєцкій. Єѵ҃глїє ѹчитєлноє. - Рохманів,1619. - Арк.тит. зв.

ŻD Żródła dziejowe / Wydał A.Jabłonowski - T.VI. - Warszawa, 1878; T.X: Sprawy wołoskie za Jagiellonów. - Warszawa, 1878.

Жел.О тайн. Ѡ тайнах^ъ^ церковныхъ в^ъ^ посполитости. За блг^с^вє́нїємъ и пода́нїємъ... Арсєнїа Жєли́борского. - Львів,1642.. - Зберігається у

фондах Львівського національного музею, шифр СдК 711.

Жел П Желиборскій Арсеній. Поѹченіе новосщенномоу Іерееви...- Львів, 1642. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 675.

Жел.Сл. Леітѹргіаріон Си єсть слѹжебникъ ѡт Лѵтѹргій С.Василіа, Іѡанна Злат ...Нн҃ѣ же изданъ Четвертоє, Тщаніємъ и иждивеніємъ...Арсеніа Желиборскогѡ...(Передмова). - Львів, 1646. - Арк.2-6 зв. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2155.

Жел.Тр. Арсеній Желиборскій. Еѵхологіонъ си єстъ молитвословъ, или требникъ... (Передмова). - Львів, 1645. - Арк. 1-6 зв. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2170.

ЖКК Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни//Акты, изданные Временной Комиссией, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе.- К., 1849. - Т. I-II.

Зем.Зам. Т.Земка. На пресвѣтлый Клейнотъ гербѹ Коронѣ Полской Пре знаменито(г) Ясне велможно(г)... П.П.Томаша Замоиского // Тріѡдіон си єстъ Трипѣснецъ стои Великои Пѧтдесѧтницы... - К., 1631. - Арк.тит.зв.

Зем.Наг.Бал. Т.Земка. На Старожитны(н) Клейно(т) и(х) м(л) Пн҃ѡ(в) Балабанѡ(в)// Лексикон словенороський Памви Беринди/ Підгот. тексту і вступ. ст. В.В.Німчука. - К.: Вид-во АН України, 1961. - С.2.

Зем.Наг.госп. На пресвѣтлыи клеинотъ пресвѣтлого дому их милостей господарувъ земли Молдовлахийскои Єпикграмма//Тріѡдіон си єстъ Трипѣснецъ стои Великои Пѧтдесѧтницы... - К.,1631. - Арк.тит. зв.

Зем.Наг.Мог. Т.Земка. На пресвѣтлыи Гербъ Вел Мл Пн҃ѡв Могилѡвъ//Прпдбнагѡ оц҃а нш҃гѡ аввы Дѡрофеа Поѹченіѧ Дш҃еполезна Различна, Къ своимъ єгѡ оученикѡмъ. - К., 1628. - Арк. тит. зв.

Зерц. Сіа кніга нарицаємая зерцало бг҃ословіи, изъбранна ѡт многихъ книг бг҃ословскихъ И трѹдолюбіем Съставълена єромонаха Кирила Транъквилиона. - Почаїв, 1618. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2233.

З.Каз. Зизаній Стефан. Казанье ст҃го Кирилла Патріаръхи ієрслимъского, ѡ антіхристѣ и знакѡх єго, з розширеніемъ наѹки противъ єресей розъных. - Вільна, 1596. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр I Ст.-3835.

Злат. Н. Оміліа и Наѹка ст҃гѡ оц҃а нш҃гѡ Іѡанна Златоѹстагѡ, архіеп҃спа константіно-полского, на с: Великѹю пѧтдесѧтницѹ// Ст҃гѡ Оц҃а Нш҃гѡ Андреа Архіеп҃спа Кесаріа Каппадокійскіа. Тлъкованіе на Апокалѵпсіи... Ст҃огѡ... Іѡанна Бг҃ослова... - К., 1625. - Арк.127-130 зв. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-381.

ЗНТШ Записки Наукового товариства імені Шевченка. - Львів, 1896. -T.XI; 1896. - T.XII; 1897. - T.XIX; 1898. - T.XXV; 1899. - T.XXVIII; 1899. - T.XXXI-XXXII; 1900. - T.XXXV-XXXVI; 1902.-T.L; 1903.-T.LIV; 1904. - T.LXII; 1906. - T.LXXIV; 1912. - T.CX; 1914.-T.CXVII-CXVIII; 1930.-T.CL; 1931. - T.CLI; 1937. - T.CLV.

Зобр. Зобранє короткои наѹки ѡ артикѹлахъ вѣры Православно-католической христианской. - Львів, 1646. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2201.

З.Поуч. Поѹченіе пры погребѣ Софіеи, кнѧгині

Чарторыской, чынєноє ѡт... Лаврентїа Зїзанїєго, протопопы Корєцкого. - Корець, 1618. - Копія вписана в "Слов'яно-греко-латино-польсько-українському збірнику поч.XVII ст.", який зберігається в Рукописному відділі Наукової бібліотеки НАН України у Львові, ф.5, оп. 827, спр.1, арк.171-176.

Ив. Сочинения Н.Д.Иванишева. - К., 1876.

ИКА Голубев С.Т. История Киевской духовной академии: Период домогилянский. - К., 1886. - Вип.І.

Имнол. Vмнологи́а Си́ єсть, Пѣснослóвїє, Албо Пѣснь прєз ча́сти Пи́смом мовлєнаа на дєнь Въскрснїа... Га Нш҃гѡ Іисꙋса Хрїста Панꙋ... и Добродѣєви своємꙋ Прєз дѣлатєли в Тѵпографїи в Дарꙋночкꙋ Низко Принєсєна. - К.,1630. - Зберігається у Львівському державному історичному музею, шифр Сд 165.

ИОРЯС Известия отделения русского языка и словесности императорской академии наук. - СПб., 1912. - Т.VII, кн.1.

Ист.фл.син. Истóрїа ѡ листрикїйскомъ, то єсть ѡ разбóйническомъ ферáрскомъ або флорєнском синодѣ, в коротцѣ правдивє списанаѧ. - Острог, 1598. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр І Ст.-3976, арк.33-44.

Інв.Усп. Інвентар сиріч порядноє описаня вещей обрітающихся в скарбці церковном при храмі Успенія... пречистої приснодіви Марії... описаний Костянтином Медзапетою. - Львів, 1637. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 5, 2170, 1, арк. 1-80.

КА Крехівський апостол. - б.м.н., II пол. XVI ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр 1291.

КАЗ Зъѧвлєнє Ивана свєтого тєолога. - Б.м.н., XVI ст.- Оригінал поміщений у Крехівському апостолі, який зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр 1291, арк.593-663.

Кас. Ιѡанна Кассїана пꙋстынножителя ѡ ꙋставах манастырских. - Б.м.н., серед. XVII ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.3, N 32, 1-236.

Катех. Катехізис або визнання віри соборної апостольської східної церкви. - Вільна, 1600 // ЧИОНЛ. - К., 1890. - Кн.IV, отд.3. - С. 1-81.

Кир.Н. Святого Кирила, екзарха Александрийского ігумена наука о противной унии против благочестивых священиков ясное указаніе. - Б.м.н., 1626//ЧИОНЛ. - К., 1892. - Кн.VI, отд.3. - С.9-28.

Кіз.Н. Філофей [Кізаревич] архієпископ Константинограда. Наука о правилѣ//Акафисть пречистой богородици..., Ісусу сладкому и успєнїю...отъ єллинскаго исправлєнный... и иждивєнїємъ... Філоѳєа Кізарєвича...пєрвоє изданный. - К., 1625. - С. 194-204.

Кіз. О степ. Філофей [Кізаревич] инок. О стєпнѧхъ до страстей//Акафистъ пречистой богородици... отъ єллинского исправлєнный... и иждивєнїємъ... Філоѳєа Кізарєвича... пєрвоє изданный. - К., 1625. - С. 204-205.

Кіз.Ходк. Яснє ѡсвєцоной Вєлможной...Панєи Аннѣ Ходкєвичовнѣ Кнѧжнѣ Корєцкой. (Філофей Кізаревич)//Акафистъ пречистой богородици... отъ єллинскаго исправлєнный... и иждивєнїємъ... Філоѳєа Кізарєвича...пєрвоє изданный. - К., 1625. (Передмова). - С.1-6 ненум.

ККПС Книга Київського підкоморського суду (1584-1644)/Підгот. до вид. Г.В.Боряк та ін. - К.: Наук. думка, 1991.

КЛ Київський літопис. - Б.м.н., поч.XVIIст.// Сборник летописей, относящихся к

истории Южной и Западной Руси, изданный Киевской комиссией для разбора древних актов. - К., 1888. - С. 73-92.

Кл.Остр. Невідомий твір Клирика Острозького. - Острог, 1599 // Пам'ятки українсько-руської мови і літератури / Видає комісія археографічна Наукового товариства імені Шевченка. - Львів, 1906. - T.V. - С.201-229.

КМПМ С.Т.Голубев. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт исторического исследования). - К. - 1883. - Т.І; 1898. - Т.ІІ.

Кн.нов.з. Книга нового завѣта... Выдана єсть Коштоᴹ и накладоᴹ... Пн͠а Богдана Кн͠зѧ Окгинскоᴳ... - Єв'є, 1611. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2489.

Кн. о лат. Книга о богохульных латынах. - Б.м.н., к.XVI - поч.XVII ст. - Зберігається в ЦНБ НАН України, шифр 118 П/134.

Кн. о св. Иже въ ст͠ыхъ ѡᵀца нашего Іѡанна Златооустаго... Книга Ѡ сщ͠енъствѣ... - Львів, 1614. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2208.

Коп.Апок. Передмова З.Копистенського до книги "Ст͠гѡ Оц͠а Нш͠гѡ Андрєа Архієпᶜпа Кєсаріа Каппадокійскіа. Тлъкованіє на Апокалѵпсіи... Ст͠гѡ... Іѡанна Бг͠ослова. - К., 1625 - С. 1-4.

Коп.Каз. Ка́заньє на чᶜтномъ по́грєбѣ ...прєвєлєбногѡ ѡᵀца киᴾ Єліссєа вʾ Ієросхиᴹмонасєхъ Єѵѳиміа Плєтєне́цкогѡ... Прєзʾ... Заха́рію Копистє́нского... творєноє и проповѣда́ноє...- К., 1625. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2339.

Коп.Ом. Копистенський З.Ѡмиліа албо казаньє на роковꙋю Памѧть вʾ Бз͠ѣ Вєлєбногѡ... Еѵѳиміа Плєтєнєцкогѡ... написаноє... - К., 1625 // Проф. Хв.Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI-XVIII вв. - К., 1924. - С.147-171.

Коп.Пал. Копистенський Захарія.Палінодія. - К., 1621 // РИБ. - T.IV: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1878. - Кн.2. - С. 313-1200.

Коп.Пал.(Лв) Копистенський Захарія. Палінодія (львівський список). - К., 1621 // ЗНТШ. - Львів, 1903. -T.LIV.- С. 23-33.

Cost. BD Documentele moldoveneşti dela Bogdan Voevod (1504-1517) / Publ. Mihai Costăchescu. - Bucureşti, 1940.

Cost.DS Documentele moldoveneşti dela Ştefanita Voevod (1517-1527) /Publ. Mihai Costăchescu. - Iaşi, 1943.

Cost.S. Documente moldoveneşti dela Ştefan cel Mare/Publ. Mihai Costăchescu (Supliment la documentele lui Ştefan cel Mare, de I.Bogdan). - Iaşi, 1933.

Крон. Кройника то єсть історіа свѣта на шєсть вѣковъ, а чтыри монархіи роздѣлєна. З розмаитыˣ гисторикоᴮ жидовскиˣ, и погаᴺскихъ. - Львів, поч.XVII ст. - Пам'ятка поміщена в збірнику, який зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.77, N 59. - Арк. 1-45.

Кр.Стр. Кройника кото́рая прєᴰ тымъ николи свѣта нє видала с пол'скоᴳ на рꙋскии дїале́ктъ прєложона прєзъ Матфєя Стриковъского. - Б.м.н., 1582. - Зберігається у ЦНБ НАН України, шифр VIII 106м / Лаз. 52.

Крыл. Крыловский А.С. Львовское Ставропигиальное братство (опыт церковно-исторического исследования). - К., 1904.

КС Киевская старина. - К., 1889. - T.XXV, январь - март.

ЛА Лексисъ съ толкованіемъ словенскихъ мовъ просто съ предисловіемъ архимандрита Амфилохія. - Б.м.н., II пол.XVI ст. // Зизаній Л. Лексис. Синоніма славеноросская / Підгот. текстів пам'яток і

вступ. ст. В.В.Німчука. - К.: Наук.думка, 1964. - С.175-194.

ЛБ Беринда П. Лексикон словенороський. - К., 1627. (Надрук. з київського вид. 1627 р. фотомех. способом / Підгот. тексту і вступ.ст. В.В Німчука. - К.: Вид-во АН УРСР, 1961.

ЛДІМ Львівський державний історичний музей.

Леіт. Леітѹргіаріон Си єсть: слѹжебникъ... - Львів, 1646. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2155.

ЛЗ Зизаній Л. Лексис. - Вільна, 1596. (Надрук. з віленського вид. 1596 р. фотомех. способом/Підгот. тексту і вступ. ст. В.В.Німчука. - К.: Наук.думка, 1964.

Лим. Лімонарь Си́рѣчъ цвѣтникъ (Передмова). - К., 1628. - Арк. 2-8 ненум. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2352.

Л. Пот. Лист Іпатія Потія до князя Костянтина Острозького. - Рожанка, 1598//РИБ. - Т.XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси.- Кн.3. - Пг., 1903. - С. 983-1033.

ЛК Лексикон словено-латинський Є.Славинецького та А.Корецького-Сатановського/Підготував до видання В.В.Німчук. -К.: Наук.думка, 1973.

ЛЛ Львівський літопис 1498-1649. - Рукописна копія зберігається в ЦНБ НАН України, шифр VIII 206 м/37, арк. 162-182.

ЛНБ Львівська наукова бібліотека ім.В.Стефаника НАН України.

ЛНМ Львівський національний музей.

ЛОИИ Санкт-Петербургское (Ленинградское) отделение Института истории Академии наук.

ЛС Є.Славинецький. Лексикон латинський// "Лексикон латинський" Є.Славинецького. "Лексикон словено-латинський Є.Славинецького та А.Корецького-Сатановського /Підготував до видання В.В.Німчук. - К.: Наук.думка, 1973.

ЛСБ Документи Львівського Ставропігійського братства: рукопис к. XVI - серед. XVII ст. - Зберігається у Львівському державному історичному архіві, ф.129, оп.1.

Луц. Луцидарій. - Б.м.н., серед. XVII ст. // Е.Ф.Карский. Труды по белорусскому и другим славянским языкам. - М.: Изд-во АН СССР, 1962. - С. 523-547.

Лѣк. Лѣка́рство на ѡспа́лый оумыслъ чоловѣчій а особливє на затвердѣлыє срͩца лю́дскіє заве́дєныє свѣтомъ альбо яки́ми грѣхами бжͨтвєннаго іѡа́нна златоу́стаго до ѳеѡдора мни́ха... - Острог, 1607. - Зберігається у Львівському державному історичному музею, шифр Сд 176.

Любав. Областное деление и местное управление Литовско-русскаго государства ко времени первого литовского статута. Исторические очерки Матвея Любавского. - М., 1892.

Лютк.В. Люткович Павло. Вірш "Для крєста предъ тым завшє вѣрныхъ забивано"//Събраніє Въкратцє Словєсъ ѡͭ Б҃жствєннаго писанїя... - Угорці, 1618, - Арк. тит. зв.

Лям.Жел. Плачь альбо ламєнтъ по зе́стю з҄ свѣта сєго, вѣчнои па́мѧти го́дного Григо́рїа Жєли́борского. - Львів, 1615. - Зберігається в Державній бібліотеці ім.В.І.Леніна (Москва).

Лям.К. Ламєнтъ ѹ свѣта оубо́гихъ, На Жа́лосноє прєставлє́ніє Свѧтобли́вого: а в҄ обои Добродѣтели бога́того Мѹ́жа, в҄ БЗѣ Вєле́бного, Гͨдна ѡͭца Лєонтіа Карповича, архімандрі́та ѡбщіа оби́тєли, при Цр҃кви сошє́ствїа Ст҃го Дх҃а, Бра́тства цр҃ко́вного Вілєн҄ского Пра͡в: Грє͡ч: - Вільна, 1620. - Зберігається в Одеській державній науковій бібліотеці ім.О.Горького.

Лям.о приг. Ляментъ о пригодѣ нєщаснои, о зєлживости и мо͡рдерствѣ мєщан остро͡зки͡х. - Б.м.н., 1636. - Оригінал зберігається у

Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 1, оп.1, N 85.

Лям.Остр. Ла́менть до́моу кнѧжа́тъ Ѡстрѡзкихъ: надъ зе́шлым с того свѣта яснє ѡсвецо́нымъ кнжатем' алєкса́ндрем'... Ѡстрозским воєво́доою волы́нъским. - Дермань або Острог, 1603. - Першодрук зберігається в Народній бібліотеці ім.Кирила і Мефодія, конволют N 209 (Софія, Республіка Болгарія).

Малыш. Малышевский И.И. Александрийский патриарх Мелетий Пигас и его участие в делах русской церкви - К., 1878. - Т.2.

Мел. Л. Листъ мєлєтїа, стѣйшого патрїархи алєксандрїйского, До вєлєбного єпископа ипатїа потѣа. - Дерманъ, 1605. -Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 422.

МЭФ Молдавия в эпоху феодализма, Т. I: Славяно-молдавские грамоты (XV в. - первая четверть XVII в.)/Под ред. проф. Л.В.Черепнина. - Кишинев: Штиинца, 1961.

МИВР П.Я.Кулиш. Материалы для историии воссоединения Руси. - М., 1877. - Т.I: (1578-1630).

Мит.кн. Берестейська митна книга. -Б.м.н., 1583. - Зберігається у ЦНБ АН Литви у Вільнюсі, ф.16, N 3, арк. 1-100 зв.

МІКСВ Проф.Хв.Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI-XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків. -К., 1924.

MCSL Monumenta confraternitatis Stauropigianae Leopolensis/Edidit Dr.Wladimirus Milkowicz. - Leopolis,1895.- T.1, p. II.

Мог.Кн. Кни́га дши нарыцаема злото ... трудолюбієм Пєтра Могилы... - К., 1623 (Рукописна копія 1670 р. стародруку). - Зберігається в Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 3.

Мог.Л. Лист Петра Могили до Луцького братства з проханням прислати до Львова на Провідну неділю делегатів на посвячення церкви, яке відбудеться 28 квітня. - Литовиськ, 1633. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2636.

Мог.Тр. Єvхологіѡн албо молитвословъ, или тре́бникъ... повєлєнієм... Ѡтца Петра Могилы...- К., 1646. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-49243. Фотопередрук книги, подарованої проф.Олексою Горбачем, зберігається у Відділі української мови Інституту українознавства.

Мол. Молитовникъ имѣя въ себѣ црковныа послѣдованіа (Передмова). - Острог, 1606. -Зберігається у Львівському державному історичному музею, шифр Сд 131.

На Вел.Вас. На Вєликог Васіліа//Ижє въ стыхъ ѡтца нашего Іѡанна... Златооустаго... Книга Ѡ сщенъствѣ. - Львів, 1614. - Арк. 405.

На г.Бал. На гєрбъ Александра Балабана, старосты Винницкаго//Ижє въ стыхъ ѡтца нашего Іѡанна... Златооустаго... Книга Ѡ сщенъствѣ. - Львів, 1614. - Арк. 2 ненум.

На г. Бриг. На Гербъ Панов Брыгаллѣровъ // "Граматика слов'янська" І.Ужевича / Підгот. до друку І.К.Білодід, Є.М.Кудрицький. - К.: Наук. думка, 1970. - С.5 (Арраський список).

На г. Вол. На старожи́тныи клєйно́ты их Милостєй княжат Ѡкгинских и Ихъ Милостєй Панѡвъ Воловичов//Єvглїє ꙋчи́тєлноє албо каза́нѧ на кождꙋю нєдлю и свѧта ꙋрочи́стыи. - Єв'є, 1616. - Арк. тит. зв.

На г. Г.Долм. Епіграма на презацнй и старожитны(и) гербъ Єг Млсти Пна Григоріа Долмата. - К., 1625 // Стгѡ Оца Нпгѡ Андрєа архієпспа Кєсаріа Каппадокійскіа. Тлъкованїє на Апокалvпсїи Стгѡ Іѡанна Бгослова... - К., 1625. - Арк.2.

На г. Долм. На гєрбъ зацнои и шлѧхєтнои фамілїи пнѡвъ Долма́тѡвъ. - К., 1625//Іжє въ стыхъ оца ншго Іѡанна Златустаго

Архієп^с^па кωнстантінѹполскаго. Бесѣды на Дѣаніѧ С͠тыхъ Ап^с^лъ. - К., 1624. - Арк.2.

На г. Дрив. На гербъ высоцє оурожоного єго мо́сцѣ пана а пана Лавре́нтїѧ Дриви́нъского чашника Волынъского//Транквілліон Ставровєцкий. Зєрцало бг͠ословіи... - Почаїв, 1618. - Арк. тит. зв.

На г. Жел. На старожи́тный клейнотъ ихъ милостей Пановъ Желиборскихъ. - Львів, 1645 //Арсеній Желиборскій. Єѵхологіонъ - си єстъ молитвословъ, или тре́бникъ... - Львів, 1645. - Арк. тит. зв.

На г. Зам. На пресвѣтлый клейнотъ гербѹ в Коронѣ Полскои Прє знамєнито^г^... єго Мл^ст^ П:П Томаша Замойского // Тріωдіон си єстъ Трипѣснецъ ст͠ои Великои Пѧтдесѧтницы. - К., 1631. - Арк. тит.зв.

На г. Коп. На гербъ Копистєнских. - К., 1625//Ст͠гω О͠ца Н͠шгω Андрєа архієп^с^па Кесаріа Каппадокійскіа. Тлъкованїє на Апокалѵпсіи... Ст͠гω... Іωанна Бг͠ослова... - К., 1625. - Арк. тит. зв.

На г. Кор. На старожытныи гербъ ясне освєцоны^х^ и велможны^х^ их милостєи кнѧжат Корєцких // Транквілліон Ставровєцкий. Пєрло многоцѣнноє. - Чернігів, 1646. - Арк. тит. зв.

На г.Льв. Якъ левъ срокгій надъ въсѣми звѣряты панует...//Иже въ святыхъ О͠ца нашего Іωанна Златоѹстаго. Бесѣда избраннаѧ ω въспитанїи чадъ. - Львів, 1609. - Арк.тит.зв.

На г.Льв.бр. Ле́въ єстъ па́номъ, и срокгость мѹ з᾽ очій походитъ...// Иже въ с͠тыхъ ω^т^ца нашего Іωанна... Златооустаго... Книга ѾС͠це нъствѣ. - Львів, 1614. - Арк. тит. зв.

На г.Мог. На старожи́тный и пресла́вный гербъ и^х^ Мл^с^тей Пановъ Моги́лωвъ//Єѵхологіωн албо молитвословъ, или требникъ... повєлєнієм... Ѿ^т^ца Петра Могилы... - К., 1646. - Арк. І тит.зв.

На г.Мог.Леіт. Т.Земка. На гербъ Пєтра Могилы // Леітѹргіаріон си єстъ слѹжебникъ ω^т^ литоургій с^т^: Васи́ліа, Іωа́нна Зла^т^уста^г^. - К., 1629. - Арк. 8 непум.

На г. Ог. На гербъ Огинских//Діωптра альбо зерцало, и Выраже^н^є живота людского на томъ свѣтє... - Єв'є, 1612. - Арк. тит. зв.

На г. Ог.К. Єпикграмма на гербъ Окгинскихъ // Книга нового завѣта... Выдана єстъ Кошто^м^ и накладо^м^... П͠на Богдана К͠нзѧ Окгинско^г^. - Єв'є, 1611. - Арк.2.

На г. Остр. Лѣк. На ге́рбъ яснє освєцо́ныхъ ихъ мл^с^ти кнѧжатъ ωстрозскихъ//Лѣка́рство на ωспа́лый оумыслъ чоловѣчьй... - Острог, 1607. - Арк. тит. зв.

На г. Остр.Час. На старожитный клейнотъ яснє освєцоныхъ и велможныхъ к͠нжатъ Острозскихъ // Часословъ, сирѣчъ послѣдованїє слоужбы по прєданїю церковномѹ... Повєлєнїє^м^... кн.Янѹша Ѿстро^з^ского... изъωбразисѧ. - Острог, 1612. - Арк. 2.

На г.Пуз. На гербъ высо́цє оурожо́ного Єго мосцѣ п͠на а п͠на Алєксанъдра Пузины//Транквілліон Ставровецкий. Зєрцало бг͠ословіи. - Почаїв, 1618. - Арк. тит.зв. - 1 непум.

На г. Стетк. На старожитный гербъ их милостей Пановъ Стеткевичов//Єѵ^г^лїє ѹчителноє албо Казанѧ на кождѹю Н^д^лю и Свѧта оурочистыѣ... - К., 1637. - Арк. тит. зв.

На г.Хм. На гербъ Хмєлницки^х^//Реєстръ запорожскому войску 1649г. - Рукопис зберігається в ЦДАДА Росії, ф. 196 (ф. Ф.Мазурина), оп.1, спр.1691, арк.1 зв. непум.

На г.Шепт. На гербъ яснєвєлможныхъ Шептицки^х^// Апостолы и Єѵангєлїѧ чрез᾽ всѣ Нєдѣлѣ и Праз: и Избранны^м^ с^т^ на в᾽весь годъ. Пръвоє изъωбразисѧ. - Угорці, 1620. - Арк.2.

На г. Ярм. На гербъ зацнои фамилѣи высоцє ѹрожоного Єго мосцѣ п͠на а п͠на Іоанна Ярмолинского Константиновича//Транквілліон Ставровецкий. Зєрцало бг͠ословіи... - Почаїв, 1618. - Арк.тит.зв.

На Злат. На Златоустаго и до чителниковъ // Иже въ святыхъ О͠ца нашего Іωанна Златоѹстаго. Бесѣда избраннаѧ ω въспита-

нїи чадъ. - Львів, 1609. - Арк. 2-4 зв. ненум.

Нал.Кр. Д.Наливайко. Кресте, господствуяй днесь во всем мирѣ...// Ѡхта́икъ Сирѣчъ ѡсмогласникъ... - Дермань, 1603. - Арк.2.

Нал.Л. Д.Наливайко. Листъ той въ Єгиптѣ авсонски начертаный //Листъ мелетїѧ, стѣйшого патрїархи александрїйского. До велебного єпископа ипатїѧ потѣѧ... - Дермань, 1605. - Арк.44зв.

Нал. на г. Остр. Д.Наливайко. На гербъ ясне ѡсвецо́ного кнжати Костентина Костенти́новича кнжати остро^зского // Ѡхта́икъ Сирѣчъ ѡсмогласникъ... - Дермань, 1603. - Арк. тит.зв.

НБ ХДУ Наукова бібліотека Харківського університету ім. М.Горького.

НЄ Поучения на евангелие по Няговскому списку 1758 г. // Материалы для истории Угорской Руси. Памятники церковнорелигиозной жизни угро-русов XVI-XVIII вв., изд. А.Петровым. - СПб., 1914. - Вып.VII.

Ном. Номоканѡнъ Си єстъ: законоправилникъ. (Передмова).- Львів, 1646. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2154.

ОБрац.З Опис Брацлавського замку. - Брацлав, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 142-145.

Обясн. изл. Обяснєнїє изложе́нїѧ Нике́йского и Кон'стан'тинопо́льского Сим'волꙋ Двунадесѧти арътикꙋлѡвъ Вѣры Хр^стїѧнскоє// Събранїє Въкра^тцє словє^с ѡ^т Бж^ствє^ннаго писанїа... Выдрꙋковано Кошто^м и накладом... Алекса^ндра Шеп'ти^цкого... Працею і стараньєм' ієром. Павла Домжива Лют'ковича. -Угорці, 1618. - Арк.2-8.

ОВін.З. Опис Вінницького замку. - Вінниця, 1552. - Рукопис зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 129 зв. - 141 зв.

ОВол.З. Опис Володимирського замку. - Володимир, 1552. - Рукопис зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 191зв. - 202 зв.

ОГ Попи^с границъ и шкодъ межи великого кня^зства Литовского и корꙋны Польскоє. - Б.м.н., 1546. - Зберігається у ЦБ АН Литви, ф. 16, спр.119, арк.1-89 зв.

ОЖЗ Опис Житомирського замку. - Житомир, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 117 зв. - 129.

ОКан.З. Опис Канівського замку. - Канів, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 18 зв. - 32 зв.

ОКЗ Опис Київського замку. - К., 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од.зб. 563, арк.32 зв. - 46 зв.

ОКр.З. Опис Кременецького замку. - Кременець, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 145 зв. - 157.

Окт. Октѡихъ Сирѣчь Ѡсмогласникъ (Передмова).- Львів, 1640. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2588.

ОЛ Описание Киево-Печерской лавры с присовокуплением разных грамот и выписок. - К., 1826.

ОЛЗ Опис Луцького замку. - Луцьк, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 157 зв. - 192.

О обр. Ѡ образѣхъ. Ижъ якъ в' старомъ законѣ з' росказа́нѧ бжго были, та^к и в' новомъ ѡ^т са́мого Ха Бга поча́токъ маютъ//Ієромонах Азаріас. Вѣра Єдинои Стои каѳолическои Ап^стлскои Цркве на Всходѣ. - К., бл. 1619. - Арк. 1-599.

ООвр.З. Опис Овруцького замку. - Овруч, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Ли-

	товська метрика), од. зб. 563, арк. 96 зв. - 116 зв.
ООЗ-1	Опис Остерського замку. - Остер, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 47-53 зв.
ООЗ-2	Опис Остерського замку. - Варшава, 1616. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2637.
Орол.	Ѡрологіон Сй рѣчъ, Часословъ Полꙋстáвный... - Львів, 1642. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2008.
Остр.літ.	Острозький літопис. - Острог, 1509-1633 рр. - Зберігається у Москві в Державному історичному музею, N 4007 п.н. "С кроиники Бѣлского речи потрєбныи выбраны".
О тайн.	Наꙋка о сєдми тайнахъ цр҃ковныхъ. Прєзвитеромъ до прыстойного шафованѧ тайнами ст҃ыми барзо потрєбнаѧ.- Львів, 1645. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр I Ст.-3618.
Отп.КО	Ѡтпи́сь на листъ въ бозѣ велєбного ѡтца ипáтїа володимєрского і бєрєсте́иского єпспа До ясне ѡсвєцо́ного кн҃жати костєнти́на ѡстрозского, воєводы києвского. - Острог, 1598. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр I Ст. -3976. - Арк.1-32 зв.
Охт.	Ѡхтаикъ Сирѣчъ ѡсмогласникъ. Творєніє ѡтчасти прпдбнаго ѡтца нашєго Іѡанна Дамаскина. - Дермань, 1603. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-862.
ОЧерк.З	Опис Черкаського замку. - Черкаси, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 3-17 зв.
ОЧорн.З	Опис Чорнобильського замку. - Чорнобиль, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 54-58.
Паньк.	Іван Панькевич. Покрайні записи на закарпатсько-українських церковних книгах з додатком 4 монастирських грамот. - Прага, 1947.
Паньк.I-II	Іван Панькевич. Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах. - Ужгород, 1929. -Ч.1; 1937. - Ч.II.
ПВКРДА	Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. - К., 1846-1848. - Т. I-III.
ПДПИ	Памятники древней письменности и искусства. - СПб, 1912. - Т.178.
Перест.	І.Борецький. Пересторога зѣло потребная на потомные часы православным христіаном. - Львів, 1605-1606//М.Возняк. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. - Львів: Вид-во ЛДУ, 1954.
Перетц	Перетц В Н. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Житомир. 21-28 октября 1910. - К., 1911.
Перетц.Мат.	Перетц В.Н. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI-XVIII веков. - М.-Л., 1926.
Перло	Сіа книга названнаѧ Перло Многоцѣнноє. Съставленна Трꙋдолюбіємъ: презъ Кирiла: Транквѣліона. - Чернігів, 1646. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2555.
Песн.п.	Старинный южнорусский перевод Песни песней с послесловиями о любви//Основа, 1861, ноябрь-декабрь. - С.49-57.
ПЄ	Пересопницьке євангеліє 1556-1561 рр. - Зберігається в ЦНБ НАН України, N15512.
ПИ	Палеографический изборник. Материалы по истории южнорусского письма в XV-XVIII вв., изданные Киевской комиссией

4 928-4

для разбора древних актов. - К., 1899. - Вып.I.

Пис.пр.лют. Писання проти лютеран. -Супрасльський монастир, 1580//РИБ. - Т.XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1903. - Кн. 3. - С. 53-182.

Пит. Питання і відповіді православного папістові. - Б.м.н., 1603//РИБ. -Т.VII: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - СПб., 1882. - Кн. 2. - С.1-110.

П. про воєв. Пісня про воєводу Стефана. - Б.м.н., 1571 // Slavia. Časopis pro slovenskou filologii. - Praha, 1958. - Rocnik XXVII, N 3. - S.415-416.

П. про Кул. Пісня про Кулину. - Б.м.н., серед. XVII ст. // ЗНТШ. - Львів, 1937. -Т.155. - С.22.

П. про паст. Пісня про пастуха. - Б.м.н., серед.XVII ст. //ЗНТШ. -Львів, 1937. - Т.155. - С.252.

П. про перем. Пісня про перемогу. - Б.м.н., 1648 (копія XVIII ст.) //ЗНТШ. - Львів, 1931. - Т.151. - С.202.

П. про пол. Пісня про полон. - Б.м.н., 1648 (копія XVIII ст.) // ЗНТШ. - Львів, 1931. - Т.151. - С. 201.

П. про пор. Пісня про поразку. - Б.м.н., 1648 (копія XVIII ст.) // ЗНТШ. - Львів, 1931. - Т.151. - С.201.

П. про Пот. Пісня про Потоцького. - Б.м.н., 1648 (копія XVIII ст.) //ЗНТШ. - Львів, 1931. - Т.151. - С.200.

ПІФ Першодрукар І.Федоров та його послідовники на Україні (XVI - I пол.XVII ст.) /Збірник документів. - К.: Наук. думка, 1975.

ПККДА Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. - К.; 1898. - Т.I, изд.2; К., 1897. - Т. II, изд.2.

Позд. брат. Поздоровлініє братіамъ инокѡмъ, котороємъ чынилъ въ скитѣ у старца Ієзекіиля за сєлом Марковом. - Марків, 1619. - Пам'ятка вписана в "Слов'яно-греко-латино-польсько-українському збірнику поч. XVII ст." - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.5, оп.1, спр.827, арк. 213-214.

Пом.Печ. Пом'яник Києво-Печерської лаври. - К., к.XV - поч.XVI ст.//ЧИОНЛ. - К., 1892. - Кн.VI, отд. 3. - С.1-88.

Посл.до лат. Послання до латинян. - Б.м.н., 1582. - РИБ. - Т.XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1903.- Кн.3. - С.1123-1148.

Пр.ВЗ Привілей коронний у Люблині на соймє валном великомъ на злученьє унеї і всєє Волинскои земли до Польщі. - Люблін, 1563. Копія привілею з 1580 р. Зберігається в Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр о/н - 15, арк.111 зв. - 124.

Прив.Феод. Привитаніє чєстнаго ѡтца Ѳеодосіа, игумєна скітского, коли с Кієва до Скиту приіхав. - Манява, 1619. - Пам'ятка вписана в "Слов'яно-греко-латино-польсько-український збірник поч. XVII ст.," який зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 5, оп.1, спр.827, арк. 287 зв. - 288 зв.

Прим.Кн. Примітка Йова Княгиницького до листа Кирила Ставровецького. - Манява, 1614. - Записана у "Слов'яно-греко-латино-польсько-українському збірнику поч.XVII ст.", який зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 5, спр.827, 1, арк. 171.

Прич.отех. Марка Антоніѧ архієпскопа Спалатєнского. Причины ѡтєханьѧ єго зє Влѡхъ. - Єв'є або Вільна, п. 1616. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр Унікат, Ст.-4442.

Проп. Проповіді на неділі після пасхи. - Поч. XVII ст. - Зберігається у Рукописному

відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 1, N192.

Проп.Д. Проповіді Данила (Смотрицького). - Смотрич, II пол.XVI ст. - Зберігається у Державній публічній бібліотеці ім. Салтикова-Щедріна, ф.Погодіна, N 840.

Проп.р. Різні проповіді. - Б.м.н., поч. XVII ст. - Зберігається у ЦНБ НАН України, шифр 283 II/73.

Просф. Просфонима. - Львів, 1591//РИБ - Т.XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1903. - Кн.3 (приложения). - С. 61-75.

Пчела Пчела: збірник повчань поч.XVII ст. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр РК 899.

РДВ Реєстр доходів і видатків. - Львів, 1607-1645. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 147.

РЕА Русско-еврейский архив: Документы и материалы для истории евреев в России /Собрал и издал С.А.Бершадский. - СПб., 1882. - Т.I: Документы и регесты к истории литовских евреев (1388-1550); 1882. - Т.II (1550-1569); 1903. - Т. III: Документы к истории польских евреев (1364-1569).

Рєз. В.Рєзанов. Драма українська. - К., 1926. - Вип.1.

РЗВ Реестр запорожскому войску 1649 г., съ гербомъ Хмельницкаго и подписями Богдана Хмельницкаго и Ивана Выговскаго.- Зберігається в ЦДАДА Росії, ф. 196 (ф. Ф.Мазурина), оп.1, спр. 1691.

РИБ Русская историческая библиотека. Литовская метрика. - Пг., 1878 - Т.IV; 1882 - Т.VII; 1903. - Т. XIX; Юрьев, 1914. - Т.XXX-XXXI.

Римша, Хрон. Римша Андрей. Хронологія Кото́рого сѧ м^с^ца што за стары́хъ вѣковъ дѣєло короткое описа́нїє. - Острог, 1581. //Я.Запаско. Мистецька спадщина Івана Федорова. - Львів: Вища школа, 1974. - С. 33, 36 (фотокопія).

Розм. Розмова (Рукописна українська пам'ятка кінця XVI ст.) - Зберігається в Паризькій національній бібліотеці, шифри SL n° 7; N 2. 290.

Розм.пап. Розмова папіста з православним. - Б.м.н., 1598. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.77, N 291.

РПР Реєстр описованя роти пана Филона Кмиты Чорнобильского старосты через Григорья Александровича Ходковича. - Б.м.н., 1567. - Зберігається у ЦБ АН Литви, ф.16, спр. 3, арк. 84-93.

Сак. В. Вѣршѣ на жалосный погребъ Зацного Рыцера Пєтра Конашєвича Сагайдачного... Зложоныи Прєзъ... Касїана Саковича. - К., 1622. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 171.

Свєнц. І.Свєнціцкий. Нариси з історії української мови. - Львів, 1920.

Свєнц.Кат. Каталог книг церковно-славянской печати/Зладив др.Иларион Свєнціцкий. - Жовква, 1908.

Сем. Семимовний словник (латинсько-новогрецько-турецько-татарсько-вірменсько-українсько-молдавський). - Б.м.н., І пол. XVII ст. - Зберігається у Бодлеанській бібліотеці в Оксфорді, шифр M.S.March 187.

СИМКЦА Сборник исторических материалов, извлеченных из древних актовых книг Киевского центрального архива при университете св.Владимира Н.Каманиным и М.Истоминым. - К., 1890. - Вып.1.

Син.Тр. Синаксаръ прєждє минєи...//Трїωдіон си єстъ Трипѣснєцъ стои Вєликои Пѧтдєсѧтницы. - К., 1631. - С.812-816.

Сл. о зб. Слово о зб҃реню пєкла... - Б.м.н., І пол. XVII ст. (за списком XVIII ст.)//ЗНТШ. - Львів, 1908. - Т. LXXXI. - С.5-50.

Сл. о см. Слово о смерті як прийде до чоловіка. - Б.м.н., XVI ст. (за списком XVIII ст.)//

Русский филологический вестник, 1910. - N 3-4.

Служ. [Служебник]. Божественная литургія иже в стых наших Іωанна Златоѹстаго Василія Великаго и преждесвщеннаа. - Стрятин, 1604. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр. ф.3, N 62.

См. В. Герасим Смотрицький. Вірші//Библія сирѣч книги ветхаго и новаго завѣта... - Острог, 1581. - Арк.7-7 зв.

См.Грам. Грамматіки славе́нскиѧ правилное сѵнтагма. Потща́ніемъ Многогрѣшнаго Мніха Меле́тіѧ Смотри́скогω. - Єв'є, 1619//Мелетій Смотрицький. Граматика.../Підгот. факсимільного вид. та дослідження пам'ятки В.В.Німчука. - К.: Наук.думка, 1979.

См. Каз. Казанье на честный Погребъ пречестногω и превелебного мѹжа и ωтца Леонтіѧ Карповича... презъ... Мелетія Смотрискогω ωтправова́ное. - Вільна, 1620. - Зберігається у фондах Львівського державного історичного музею, шифр Сд 218.

См., Кл. Смотрицкій Герасим. Ключъ црства небесного и нашее христіанское духовное власти нерішімый узелъ. - Острог, 1587. - Зберігається у ЦНБ НАН України.

Соб.Наг.Стетк. Соболь Спиридон. На гербъ велможных их милостей панов Стеткевичов// Апостолъ тетръ сирѣчъ Дѣаніѧ и Посланіѧ Хвыхъ стыхъ бжественныхъ Апслъ... Коштомъ и накладомъ Є. М. Пана Богдана Сте́ткевіча. - К., 1630. - Арк. тит зв.

Собр. Събра́ніє Короткой Наѹки Ѡ артикѹлахъ вѣры Православнω-каѳолической хрістіянской... - К., 1645. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр I Ст.-3748.

Собр. сл. Събраніє. Вкратце Словес от Бжственнаго пи́саніа, и зъ Ѡбясненіемъ Изложе́ніѧ Стых Апслъ, Двѹнадесѧти Артыкѹлωвъ Правосла́вной Вѣры. Выдрѹковано Коштом и накладом... Александра Шептицкого З шептиц. Працею і стараньемъ Ієромонаха Павла Домжива Лютковича. -Угорці, 1618. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 407.

Спис. Обличительные списания против жидов и латинян по рукописи Императорской Публичной библиотеки 1580 г. Сообщил Андрей Попов//Чтения в Императорском Московском ун-те. - 1879. - Кн.I. - С.1-21.

Сур. Суразький Василій. О єдиной істинной православной вѣрѣ... Книжица в шести отделахъ. - Острог, 1586. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр I Ст.-3627.

Сур.Сл. Сло́во албω Наѹка стгω оца ншегω Єфрема Сѵріна на Преωбраженіє га ба и спса нашегω Іса Ха... - К., 1623//Стгω Оца Нштω Андреа Архіепспа Кесаріа Каппадокійскіа. Тлъкованіє на Апокалѵпсіи стгω... Іωанна Бгослова... - К., 1925. - Арк.123-126 зв.

Тест. Тестаментъ в христѣ побо́жного и сла́вного мона́рхи свѣта Васи́лїѧ це́сара кгре́цкого до сна своего юж коронованого Льва филозо́фа дѣдича и цесара тогожъ цеса́рства. - Острог, 1614. - Зберігається у Львівському державному історичному музею, шифр Сд N 568.

Тест.Ст. Тестамент вйта владичинського Стефана. - Холм, 1646 // Slavia orientalis. Ročnik XII. - 1963. - N 3. - S. 470-471.

Тр. Тріωдіон Си естъ Тріпѣснецъ. - К., 1627. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-388.

Травн. Травник - лікарський порадник. - Б.м.н., XVI ст. - Зберігається в Науковій бібліотеці Харківського державного університету ім. М.Горького, шифр 1-2. 121 159/с.

Траг. Трагедія руська. - Раків, поч.XVII ст.// Pamiętnik teatralny, kwartalnik poświęcony historii i krytyce teatru założony przez Leona Schillera. - Warszawa, 1973. - R. XXII. - Z. 2 (86). - S. 280-289. (Між стор. 289-291 поміщена фотокопія).

Траг.п. Вірші з трагодіи Христос пасхон Григорія Богослова. - Львів, 1630//ЗНТШ. -Львів, 1914. - Т. CXVIII. - С.161-178.

Тр. П. Тріωдіон си есть Трипѣснець стои Великои Пятдесятницы... - К., 1631. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-413.

Тр.ПАК Труды Полтавской ученой архивной комиссии. - Полтава, 1912. - Вып.VIII.

Тр.Ч. Тріωдіон си есть: Тріпѣснець стои великои четырдесятницы... - К., 1640. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-434.

Тр.ЧАК Труды Черниговской архивной комиссии. - Полтава, 1913. - Вып.X.

ТУ Торгівля на Україні. XIV - середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина. - К.: Наук.думка, 1990.

УЄ N 5 Учительне євангеліє. - Львів, 1585. - Зберігається у рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.77, N 5.

УЄ N 31 Учительне євангеліє. - З території Бойківщини, к.XVI ст. - Зберігається у рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.1, N 31.

УЄ N 32 Учительне євангеліє. - Б.м.н., 1645. - Зберігається в відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 77, N 32.

УЄ N 56 Учительне євангеліє. - Б.м.н., к.XVI ст. - Зберігається в Рукописному відділі бібліотеки АН Росії у Санкт-Петербурзі, Збірка Калужняцького, N 56, шифр 12.3.1.

УЄ N 62 Учительне євангеліє. - Височани, 1635. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 2, N 62.

УЄ N 77 Учительне євангеліє. - Б.м.н., к.XVI ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.77, N 77.

УЄ N 78 Учительне євангеліє. - Чалгани, 1605. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 77, N 78.

УЄ N 88 Учительне євангеліє. - Б.м.н., I пол. XVII ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України , ф.77, N 88.

УЄ N 91 Учительне євангеліє. - Б.м.н., поч. XVII ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 77, N 91.

УЄ N 236 Учительне євангеліє. - Б.м.н., 1640 (покрайній запис). - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 1, N 236.

УЄ N 256 Учительне євангеліє. - Б.м.н., поч. XVII ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 1, N 256.

УЄ N 552 Учительне євангеліє (Передмова). - Заблудів, 1568.- Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 552 (569).

УЄ N 29515 Учительне євангеліє. - Устрики, I пол. XVII ст. -Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 29515 (429).

УЄ N 29519 Учительне євангеліє. - З території Бойківщини, XVI ст.. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 29519 (41351).

УЄ Вол. Волинське рукописне учительне євангеліє. - Володимир, 1571//Волинский историко-археографический сборник. - Житомир, 1900. - Вып. II.

УЄ Єв. Єѵ^г^ліє ꙋчи́телноє албо Ка́занѧ на кождꙋю не^д^лю и свѧта ꙋрочистыи... (Передмова). - Єв'є, 1616. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-531.

УЄ Кал. Єѵ^г^ліє ꙋчителноє албо Ка́занѧ на кождꙋю Н^д^лю и Свѧта оурочистыѣ. Пре^з^С^т^. Ѡ^т^ца нш҃его Калліста... по грєцкꙋ написаноє, а тєпе^р^ повторє ново з' грєцкого и словєнского языка на рꙋскій перело́женоє... повєлєніє^м^ Петра Могилы... - К., 1637. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-421.

УЄ Кан. Уривки з Канівського учительного євангелія. - Б.м.н., 1 пол. XVII ст.// Университетские известия. - К., 1911. - N 2. - С. 37-39, 78-79.

УЄ літк. Літківське євангеліє. - Б.м.н., XVI ст.// ЧИОНЛ. - К., 1911. - Кн.XXII, отд.3. - С.72-74; К., 1912. - Кн.XXIII, отд.3. - С.1-48.

УЄ Ст. Транквілліон Ставровецкій Кирилл. Єѵ^г^ліє ꙋчитєлноє (Передмова). - Рохманів, 1619. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-691.

УЄ Триг. Тригорське учительне євангеліє (уривки). - Б.м.н., XVI ст. // Университетские известия. - К., 1911. N 10.

УЄ Трос. Тростянецьке учительне євангеліє (уривки). - З території Лемківщини, XVI ст. // Prace filologiczne. - Warszawa, 1931. - T. XV, cz. 2.

Уж. 1643 "Граматика слов'янська" І.Ужевича /Підготували до друку І.К.Білодід, Є.М.Кудрицький. - К.: Наук.думка, 1970 (паризький список).

Уж 1645 "Граматика слов'янська" І.Ужевича /Підготували до друку І.К.Білодід, Є.М.Кудрицький. - К.: Наук.думка, 1970 (арраський список).

УИ Университетские известия. - К., 1911. - N 2, 9, 10; 1913. - N 6.

Укр. п. Українська поезія. Кінець XVI - початок XVII ст./ Упорядники В.П.Колосова, В.І.Крекотень. - К.: Наук.думка, 1978.

Ун.гр. Унія греків з костьолом римським. - Вільна, 1595 //РИБ. - Т.VII: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1882. - Кн.2. - С.111-168.

УТ Український травник. - Б.м.н., XVI ст.// Romanoslavica. - Bucureşti, 1967. - Vol. XIV. (Фотокопія між стор. 384-385).

ХЛ Хмільницький літопис. - Хмільник, 1636-1650 рр.// Лѣтопись Самовидца. - К., 1878. - С.77-81.

Хрон. Книга глаголємаѧ кроникъ, сирєчь собраніє ѡ^т^ многихъ лѣтописєць ("Хронограф"). - Б.м.н., серед. XVII ст. - Зберігається в Державній бібліотеці ім.В.І.Леніна (Москва), ф. 236, N 4.

ЦБ Лит. Центральна бібліотека АН Литви у Вільнюсі.

ЦДАДА Центральний державний архів давніх актів (Москва).

ЦДІАК Центральний державний історичний архів у Києві.

ЦДІАЛ Центральний державний історичний архів у Львові.

ЦДІА Лен. Центральний державний історичний архів у Санкт-Петербурзі.

ЦДІА Лит. Центральний державний історичний архів Литви у Вільнюсі.

ЦНБ Центральна наукова бібліотека НАН України в Києві.

Час. Часословъ, сирѣчъ послѣдованіє слоужбы по прєданїю цєрковномꙋ... Повєлєніє^м^... кн. Янꙋша Ѡстро^з^ского, Кашталѧна Краковского, изъѡбразисѧ. - Острог, 1612. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр І Ст.-3628.

Час.На г.Лв. На герб м. Львова // Ѡро́логіон Сирѣчъ, Часословъ Полꙋставный. - Львів, 1642. - Арк. тит.зв.

Час.Слово Сло́во дꙋшеполезно... Ѡ исхо́дѣ дꙋши ѿ

тѣла...// Ѡрологіон Си рѣчъ, Часословъ Полѹста́вный. - Львів, 1642. - Арк. 266-278 зв.

Час.Табл. Пояснення до таблиці визначення часу за місячними кругами//Часословъ, сирѣчъ послѣдованіє слоужбы по прєданію церковномѹ... Повєлєніє^М^... кн.Янѹша Ѡстро^з^ского... из'ѡбразисѧ. - Острог, 1612. - Арк. 311-316 зв.

Час.Туп. Тупик то єсть оуказ о празниках движимых // Часословъ, сирѣчъ послѣдованіє слоужбы по прєданію церковномѹ... Повєлєніє^М^... кн.Янѹша Ѡстро^з^ского... из'ѡбразисѧ. - Острог, 1612. - Арк. 308-310 зв.

Чет. Четья 1489 р. - Рукопис зберігається у ЦНБ НАН України, шифр ДА/415 л.

ЧИОНЛ Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. - К., 1890. - Кн. IV; 1891. - Кн.V; 1892. - Кн. VI; 1893. - Кн.VII; 1894. - Кн.VIII; 1898. - Кн. XII; 1899. - Кн.XIII; 1900. - Кн. XIV; 1901. - Кн. XV; 1903. - Кн. XVII; 1904. - Кн. XVIII; 1906. - Кн. XIX; 1911. - Кн. XXII; 1912. - Кн. XXIII.

ШКН Акад.Ол.Шахматов, акад.Аг.Кримський. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменницької староукраїнщини XI-XVIII вв. - К., 1922.

Юр. Юридика монастиря св. Юрія. - Львів, XVI ст. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр 140.

Яв.ИЗ Ю.А.Яворский. Исторические личные, вкладные и другие записи в карпаторусских рукописных и печатных книгах XVI-XIX вв. // Науковий збірник товариства "Просвіта". - Ужгород, 1931. - Річник VII-VIII.

Яв.Рук. Ю.А.Яворский. Новые рукописные находки в области старинной карпаторусской письменности XVI-XVIII веков,. - Прага, 1931.

А[1]**. 1. Перша літера алфавіту на означення голосного звука "а".**

2. Має числове значення: а҃ - 1; ҂а҃ - 1000, а також значення порядкового числівника "перший": Ѡгороды два по(д) дворомъ засѣѧные а҃ мако(м) а дрꙋги(й) ѡгородным насенемъ (1552 *ОЛЗ* 177); Зачало ·а҃· (Хорошів, 1581 *Є. Нег.* 88); чѧсть а҃ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 188); неха(й) длъжници повѣдаю(т) што комꙋ бы(л) виненъ… иванови брепеви золоты(х) ·є҃·… лазореви злоты(х) ·а҃· (Одрехова, 1614 *ЦДІАЛ* 37, 16, 13 зв.); Вѣстникъ а҃ Ѡповѣдає(т), що за диво сѧ стало (Львів, 1631 *Волк.* 3 зв.); Данъ в Арклѣю а҃ Авгꙋста ҂ахн рокꙋ (Ірклїів, 1650 *ЛОИИ* 238, 2, 69/27, 1).

А[2] *спол.* **І.** (*зв'язує члени речення*) **1.** (*перелічувальний*) і, та: А Юрий… Монтовтовичъ..., а Богдан Сєнкович… ключник лꙋцкий, а хорꙋжий володимирьский… а Нємирѧ… Толпыжинский, подѣлили єсмо кошєрьскую во‹ло›сть на полы (Кошир, 1502 *AS* I, 147); жаловали нам… зємѧнє Волынскии: Игнат, а Богдан, а Ивашко Джусичи, штож кнѧгини… дєржала под собою близкость их, имепѧ, ꙋ Волынской зємли… бєзправнє (Вільна, 1507 *AS* III, 44); а при то(м) были дворѧнє… па(н)… песлѧ(к), а па(н) андре(и)… жаба… а… зємепи(н)… балаки(р) (Черкаси, 1544 *ЦНБ ДА/П* - 216, 102); посла(л) єсми… г(с)дрю моєму ѡсєтрины бочку а лещо(в) добры(х) бочку а двє бочки плотиць (Київ, 1555-1568 *Гр. Мат.* 1); а были при то(м) ва(с)ко присѧ(ж)ни(к) а дрꙋгы(и) гри(ц)ко а трети(и) да(х) а четве(р)ты ива(н) кравє(ц) (Львів, 1584 *Юр.* 8); кого боли(т) сєлєзє(н), а(л)бо оутроба възми ·д҃· ло(ж)кы боуквицѣ варенои, а ·д҃· ло(ж)ки вина, а ·л҃· зє(р)нь пе(р)цоу // сто(л)ци посполоу и пїи пораноу (XVI ст. *УТ* фотокоп. 7-7 зв.); Инъвентаръ манастыра нашого Мелецъкого… черезъ предки наши фундованого, а черезъ насъ, яко потомковъ: Александра Пронского… а Федору Романовну… а Януша Жаславского… *а* Олександру Романовну (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 365);

(*чергується із сполучником и*) і, та: Я Фєдор… даю знати сим моим листом, иж єсми ѡстал винен Грицкꙋ, а Юхнꙋ и Сємашкꙋ Ласковичом… сто коп грошєй (Краків, 1538 *AS* IV, 141); Я алєкса(н)дє(р)… и я. Якꙋбъ чашъникъ бра(ц)ла(в)ски(и)… А я Миха(и)лъ Кропи(в)ницъки(и)… и я Алєкса(н)дра пясочинъская… сознаваємо: Ижъ мы… квитꙋємо сє (Вінниця, 1623 *ЛНБ* 5, II 4058, 27).

2. (*єднальний*) і, та: в то(т) ча(с) при и(х) мл(с)ти были бодрє житоми(р)скии… юшко по(п)кови(ч) а ива(н) пражо(в)скы(и) (Житомир, 1502 *Арх. Р.* фотокоп. 5); па(н) загоро(в)ски(и)… повєди(л) и(ж) ѡ(н)… того имє(н)я николи кгва(л)то(в)нє нє ѡ(т)нима(л) ѡ(д)но… на вє(ч)ность купи(л) а ѡнную суму… нєпитущому ѡ(т)да(л) (Вільна, 1546 *ЛНБ* 5, II 4043, 3); Я анъдрє(и) а я миха(и)ло юхновичи єловича кунє(в)скиє сознаваємъ… Што зѧть нашъ… зоставилъ намъ дꙋховницою своєю ѡпєкунами жонє дєтє(м) (Єсківці, 1563 *ЛНБ* 5, II 4043, 25); Тако(ж) кого трѧ(с)цѣ… дръжи(т), възми боуквицѣ ло(ж)коу, а двѣ ло(ж)кы припоу(т)ника, сто(л)ци з водою тъплою, и пїи (XVI ст. *УТ* фотокоп. 7 зв.); Слоужѣтє рѣчи посполи́той потоу́жнє а вѣрнє, живо́тъ скромный вєдꙋ́чи // хова́ючисѧ помѣрнє (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 11-12); Палінодія или Книга Обороны… Всходней Церкви… презъ архимандрита Захарію Копистенского… выдана а подъ розсудокъ

поддана святыхъ Всходныхъ патріарховъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 313); В то́мъ те́ды прекра́сномъ садꙋ оустáвичне сѧ жона црѧ новходоносо́ра прехожáла, а з весєлієм и оутѣхою все мѣсто ѡгледáла (серед. XVII ст. *Хрон.* 363); Которы(и) же то те(с)тамєнтъ за поданє(м) ви(ш) рєчоноє ѡсобы а за принятє(м) мои(м) урядовимъ до книгъ нинє(ш)ныхъ кгро(д)скихъ... слово в слово увє(с) уписанъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 219);

(*поєднує другорядний присудок з головним, перев. з повторним підметом*) і, а, та: ино, мы видѣвше их (sic! — *Прим. вид.*) доброи воли токмє(ж) и полнꙋю заплатоу, а мы також(д)єрє и ω(т) на(с) єсмы дали... слꙋзѣ нашємꙋ, їωнꙋ талмачꙋ, тоє прѧ(д)рєчєнноє єло (Бадевці, 1503 *Cost. S.* 256); ино, мы видѣвшє и(х) доброволни токмє(ж)... а мы також д(є) и ω(т) на(с) єсмы дали... слꙋзѣ // нашємꙋ, вѣрномꙋ панꙋ, костє кръжє столникꙋ, тоє прѣ(д)рєчєнноє село (Хуші, 1507 *Cost. DB* 175-176);

(*при додаванні вживається замість слова* "додати") і, *діал.* а: bini: два а два (I пол. XVII ст. *Сем.* 38).

3. (*зіставно-протиставний*) а: коли которыи мешчане киевскии привезуть жита рекою, або сухимъ путемъ, тогды бирано на кляшторъ отъ колоды по грошу, а отъ осмака по пѣнезю (Краків, 1511 *АЛРГ* 148); кнѧз... поставилъ пєред нами свєтковъ... которыижъ и насъ по тымъ ꙋрочищамъ и гранємъ водили и тыи нам грани и копцы старыи, которыи скажєныи, а иншии цєлыи, старыи грани намъ ωказывали (Ковель, 1537 *AS* IV, 112); ꙋ воротъ замъковыхъ воєводиныхъ стерєгꙋтъ сторожи два... в дєнь ꙋ бронє стоѧчи а (в) ночи... по бла(н)кахъ ходячи и кличꙋчи (1552 *ОКЗ* 37); ми(с)ко снъ футко(в) ва(с)ку(в) с пола(в) оучини(л) запл(т)оу... с пасѣкы пола(в)скоѣ ко(т)рая лєжи(т) мєжи бы(р)вою а(н)дрѣє(м) з вы(ш)нѣ строны а з ни(ж)нєѣ строны ти(м)ка пасє(р)ба ва(н)дово(г) (Одрехова, 1584 *ЦДІАЛ* 37, 1, 20 зв.); Нє пꙋстъ ли сѧ ста(л) слꙋцки(х) до(м); єгда в папєжа хитрого оувѣрили, а простотꙋ рꙋскꙋю ω(т)бѣгли (п. 1596 *Виш.Кн.* 242); А гды была шестаѧ година на днь, распѧто... два разбоиници, єдиного на правои сторонѣ, *а* дроугого на лѣвои (XVI ст. *УЄ Трос.* 70); Тогды Лєвко старыи рѣкъ: млы(н) вашъ, а зємля вала(л)ская (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 224); А дроу́гиє повѣдáютъ... же то є́сть ди́въ мо́р'скїй нѣя́кїй: з'вéрхꙋ до по́ѧса стáнъ панáньскїй, а дáлѣй ры́бѣй (Львів, 1614 *Кн. о св.* 439); Єпетрáхилєвъ два Адамáшковыхъ ωди(н) чи(р)воны(и) а дрꙋги(и) пст(р)и (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I-1, 257); Во дни палéнъ бы́лъ ω(т) слнца а вночи ω(т) зи́мна (серед. XVII ст. *Хрон. 49*); сáмъ Бгъ ωзнайми́лъ, якωвы(и) конéцъ грѣшногω стрáшный, а правє(д)ногω весéлый (Чернігів, 1646 *Перло* 128);

(*у сполуч.* **а не, а... не, а нѣ**) а не: быває(т) дє(и) панъ буча(ц)ски(и) и пєрємєшкиваєть часто в дому моємъ алє дє(и) зъ своими властъними рєчами а нє зъ чиими инъшими (Луцьк, 1517 *ЛНБ* 5, II 4044, 5 зв.); Дѣдъ: Старєцъ, ꙋмалитєлнѣ жє: старчикъ, дѧдко, а нє дѣдко (1627 *ЛБ* 34); Павєлъ стый повѣдаєтъ, жє антихристъ вийдє спωсрє(д) ω(т)стꙋпнихъ сынωвъ гєрєтицкихъ, а нє з' ри́мꙋ, анѣ з' єрꙋ(с)лима (Чернігів, 1646 *Перло* 137 зв.).

4. (*приєднувальний*) (*приєднує до попереднього тексту зв'язані змістом окремі члени речення*) а, і: Ино... ты водлє комисєи наших в томъ сѧ нє справовалъ, а намовє своєй досыть нє вчинилъ (Краків, 1538 *AS* IV, 138); Зємѧнє волы(н)скиє... приєхавъши до лꙋцка ωтъказали нє хотѧчи дати пописывати имєнє(и) по(д)даныхъ своихъ бє(з) старъшихъ тамъ кнзє(и) пановъ а въ головахъ бє(з) пановъ радныхъ (1552 *ОВол.З.* 202 зв.); В которо(и), дє(и), то(и), будє взя(ли) шафара..., а при нє(м) скри(н)ку (Житомир, 1582 *АЖМУ* 39); внєсєна была... дрꙋка(р)ня... которая ижь за нєдоста(т)ко(м) а пото(м) за смє(р)тю дрꙋкаря тоє(и) дрꙋка(р)нѣ згасла была (Львів, 1586 *ЛСБ* 80); бáрзѣй сро́жшомꙋ сꙋдꙋ подлáгꙋт' кото́рыѣ чꙋжéє грáбѧтъ и драпѣжат', а з' слéзъ и з' крви оубо́гихъ людій на богатство сѧ здобывáют' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 53); панъ Кıєвъски(и) сꙋмъмꙋ пєвънꙋю... ꙋ сєбє дотрымалъ и ωноє ω(т)дати за частокротъною рєквизициєю впродъ конъвєнътови... а потомъ тєпєрєшънємꙋ поводови зборонялъся (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 147 зв.);

(*у сполуч.* **а такежь, а также**) а (і) також, а (і) теж: А та(к) па(н) дя(т)ко мо(и) нє хотєчи мєнє...

ку жадно(и) шкодє приводи(т) а такє(ж) хотєчи ми єго м(л) ласкавую мл(с)ть з сєбє... показа(т)... поступи(л) бы(л)... ча(ст) имє(н)я (Ляхівці, 1559 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1961, 24); Того жь року... прыбыто(к)... лѣхтаро(в) мосиондзовы(х) ꙅ҃ ...// цєкглѧстая кита(и)ка а҃ знову тафта чє(р)вона *а* та(к)жє лазоровы(и) єпєтрахє(л) (Львів, 1643 *Інв.Усп.* 78 зв.-79);

(*у сполуч.* **а к тому**) а (і) до цього: она безъ жадное близкости, а къ тому безъ нашое данины тое селищо држала (Львів, 1510 *АЮЗР* I, 44); Я си(х)но а ѡлє(х)но гри(н)ковичи кози(н)скии... вы(з)навае(м)... што(ж) которое дворищє исаєвское *а* к томꙋ полѧ и сєножа(ти)... в крємѧнєцкомъ повѣтє... мы тоє дворищє... продали (Луцьк, 1532 *Арх.Р.* фотокоп. 13); Што сѧ дотычет ѡпеки, напрод господарини и матꙋхнє моєй... и дѣткамъ моимъ... а к томꙋ ѡтчизнє и всєй моєй маєтности, то все порꙋчаю въ ѡпєкꙋ ... Панꙋ Богꙋ (Рожана, 1571 *AS* VII, 396);

(*у сполуч.* **а и єще**) та й ще: ‹Н›а которыи и(х) слова проклѧтыи... мови(л) с҃тыи Іѡа(н)... прєбєзоу(м)ныи Жидовє, ци нє досы(т) маєтє на тѧ(ж)ки(х) моука(х), которыи єстє задали нашємоу... избавитєлю, А и єщє свои(м)... гноус'ны(м) насмѣваніє(м) (XVI ст. *УЄ Трос.* 73);

(*у сполуч.* **а наболей, а наиболше, а особливе, а праве** *приєднує пояснювальні або уточнювальні члени речення*) а зокрема, а майже, а найбільше: и пишєш: штож длѧ всѧкоє потрєбизны зємскоє, а наболєй в нынєшнии часы надєваючи сѧ слꙋжбы нашоє, кн‹ѧ›зѧ Ивана єси на тот рок к нам нє ѡтпустил (Вільна, 1506 *AS* I, 133); За тым пораду вам, православным, даю: поревнуйте по своей благочестивой и православной вѣрѣ, а найболше по // своем спасении (1608-1609 *Виш. Зач.* 203-204); за то берꙋть с паствы ѡтъ трєхъ воловъ грошъ а ѡсобливє с кожъдого вола по в҃і головажє(н) соли (1552 *ОЛЗ* 184 зв.); нѣкоторыѣ, а ѡсобли́вє бога́тыѣ, ча́стѡкро́т' мо́вити звы́кли, што ѣсти ма́ємѡ заꙋтра (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 368); панъ Ма(т)фє(и) Нємири(ч), будучи такъ шко(д)ливє зранєны(и) и (з)мо(р)дованы(и) а правє за мє(р)твого лєжачи на по(с)тєли... ѡповєда (!) то(т) дєспєктъ (Житомир, 1583 *АЖМУ* 51);

(*у сполуч.* **а наконецъ** *при переліку приєднує останні слова*) і нарешті: За вѣру православную наступуєшъ на права нашѣ, ламаєшъ вольности нашѣ, а наконец на сумнєнє наше налѣгаєшъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 39); Посло́мъ Апо́сто(л)ски(м)': инъквизи́торомъ, вы(ш)пырачом', ча́стымъ наглѧда́чом', а наконе́цъ и зако(н)ничимъ нєзличо́нымъ рєгꙋламъ, и ихъ бра́тиѧмъ, кото́рыє южъ, свои́ми Ап(с)толскими приви́л'ѧми, нє то(л)ко єп(с)ко́помъ ровна́ютьсѧ; а́лє те́жъ ихъ прєвыша́ютъ (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 11 зв.).

5. (*зіставно-пояснювальний*) а: Кнѧжє Андрѣю, мой ѡтєць постꙋпил прєдкꙋ твоємꙋ, а дѧдкꙋ моємꙋ того полѧ по той дꙋбꙋ (Острог, 1506 *AS* III, 38); прусы имє(н)є єсть вла́снаѧ ѡ(т)чи(з)на за(н)ка... в туюѡ(н) ѡ(т)чизну... тє(т)ку в҃шу а жону свою ꙋвє(л) (Володимир, 1544 *ЛНБ* 103, 22/Id, 2032, 5); Такъ тє(ж) што(м) бы(л) далъ,... швакгро(м) мои(м),... на порꙋдкꙋ, жє(м) мє(л) ма(л)жо(н)ку мою а сє(с)трꙋ и(х) пєрє(д) ꙋрядо(м) бє(л)зски(м) ставити, которая вырєчє(н)є зо (в)сихъ добръ... ꙋчинити мєла (Пашева, 1592 *ЛНБ* 5, II 4047, 86); тꙋю пра́цю мою... Лєксіко(н), по словє́нскꙋ Рєчє́нни(к), а по Лати́нѣ Дікціонаръ назва́вши... ѡто... на свѣт' выпуща́ю (Київ, 1627 *МІКСВ* 185); має(т)но(ст) свою... сєло Хажы(н) в воєво(д)ствє Києвски(м), в повєтє Жытомє(р)скимъ а (в) ключу Бє(р)дычо(в)ски(м)... пану Мо(с)чєни(ц)кому зо вси(м) по(с)тупила (Житомир, 1649 *ДМВН* 181).

II. (*зв'язує речення*) **А. 1.** (*з'єднує частини складносурядного речення*) а) (*починальний*) (*у стандартних формулах*) а, і: А на то єсмо дали им сєс нашь л‹ист› (Кошир, 1502 *AS* I, 149); а на то є(ст) вѣра... Стєфана воєводи... и вѣра боя(р) наши(х) (Бадевці, 1503 *Cost.S.* 256); А на то єсмо и(м) дали сєсь на(ш) листъ соѳєискою пєча(т)ю (Київ, 1508-15135 *ПИ* N 5); *а* при то(м) были дворѧнє... па(н)... пєслѧ(к), а па(н) андрє(и)... жаба (Черкаси, 1544 *ЦНБ ДА/П-* 216, 102); А были при то(м) оучтивии пановє (Львів, 1580 *Юр.* 1 зв.); А на свєдєцство тоє рєчи до сєго листу пєча(т) мою прикладаю (Вінниця, 1587 *ЛНБ* 5, II 4046, 45); А то ся стало съ порадою и зъ доволєніємъ (!) благовѣр-

ныхъ пановъ нашыхъ урочистыхъ (Фольварк, 1606 *НЗУжг.* XIV, 226); А на потве(р)женъя того мого те(с)таменъту... просила є(с)ми и(х) м(л) пановъ приятє(л) пєчатаровъ... ѡ приложенъє пєчати (Тригорськ, 1648 *ДМВН* 219);

(*вживається на початку прямої мови*): И мо́вили ме́жи собо́ю, а чи ср(д)цє нашє нє роз҄горовалосѧ в҄ нась, коли мо́ви(л) на́мь на поути (1556-1561 *ПЄ* 333); нѣкоторыи рєкли, а чи нє могль єсть то(т) то ко́торый же ѡ(т)тво́риль ѡ́чи слѣпона́рожен҄ного оучи́нити абы и то(т) нє оумрль (Там же, 397);

(*вживається на початку кількох сурядних речень з метою підсилення висловленої думки*) а, і: А вы юж там з великими скаржиными, яко хочете, так себѣ поступайте, а вы юж там як хочете, так ся дмѣте, напинайте (1598 *Виш.Кн.* 122); Пусть нынѣ латыня фарисейски хвалит, пусть в богатьствѣ с оным богатым // гобзуют... а мы, православныи, терпим, а мы похулени, поруганы и посмѣяны будем, а мы, стискаеми, убожимо и алчемо, а мы смиряймо ся и понижаймо, а мы не погоршимося, если и во умаление приходимо, но благодарнѣ сей крест нѣсимо (1600-1601 *Виш. Кр.отв.* 161-162); А вы кото́рыѣ... пова́жною Малже́нс(т)ва // ша́тою приѡдѣтыми ста́листесѧ, нє покала́йтє єѣ, прошꙋ васъ..., а вы Жо́ны мѣйтє до́сытъ на мꙋжовъ ва́шихъ любо́вной чи́стости (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 92-93);

б) (перелічувальний) (*нанизує речення в певній послідовності*) а, і: Напервє почовши (!) ѡтъ Кримеша... // а потомъ по Заєчицкиє... полѧ... а ѡттоль по Блꙋдовскиє старыє полѧ... а ѡттоль великою дорогою, што идетъ ѡт Звинѧчей, берегъ полѧ Тꙋрего... а ѡттоль... по Конюсскиє старыє полѧ, ѡлижъ засѧ до Кримєшо и къ границы Загоровской (Володимир, 1513 *AS* III, 104-105); а заты(м) єго ѡдинъ с ты(х) хлопо(в) рогатиною ꙋ груди вдарилъ а о(н) заты(м) на долъ впалъ та(м)... єго... забили (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/1d, 1810, 8 зв.); Мѡ́исей... Жиды по днꙋ мо́рскомъ сꙋхѡ и бє(з) жа́дноѣ шко́ды перевє́лъ: а́ по пре́стю Жидо́в҄ ты́м҄же По́сохо(м)... в тоеж҄ море оуда́ривши, вѡ́ды мо́рскїѣ стѧгнꙋль (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 117).

2. (*приєднувальний*) а) (*приєднує до попереднього тексту складнопідрядні речення*) а, і: а длѧ ле(п)шии (!) справє(д)ливости просили є(с)мо пана дми(т)ра алєкса(н)дровича штобы пєча(т) свою приложи(л) к семꙋ моємꙋ ли(с)тꙋ (Житомир, 1502 *Арх. Р.* фотокоп. 5); а привилєи що имали они на тоты вышеписа(н)нїи села... ѡ(т) стефана воєводы... загинꙋли (Хуші, 1507 *ЦДІАЛ* 131, 1, 282); а повѣдилъ передъ нами, штожъ тое селищо держалъ бояринъ Кіевскій Еско Косткиничь (Львів, 1510 *АЮЗР* I, 44); Тыє люди... до гꙋмъна с цепомъ ходѧть. А єсли которы(и) бꙋдє вола мети тогды винєнъ ꙋ плꙋгъ пꙋщати (1552 *ОЛЗ* 187); А тому которы(и) ся хочє(т) правовати и жупицꙋ твою взѧти пусти єму и плащъ (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 6 зв.); Сию книгꙋ... Феѡдо(р) и(з) жоною своєю... придали... кꙋ храмꙋ... Николы... А хто бы имѣлъ сию книгꙋ ѡ(т)далити ѡ(т) то(г) прє(с)тла б҃жиа да бꙋди (!) прокля(т) (II пол. XVI ст. *УЄ* N 23, покр. 3., 17-18); а чого нє могли забрати, то пото(п)тали и подъданы(х) моихъ... побили (Житомир, 1583 *АЖМУ* 63); а хтобы єи ма(л) ѡ(т)далити ѡ(т) тои ц҃ркви нахаи бꙋдет проклѧт (Нижня Вижниця, 1646 *Паньк.* 24); А коли знову по(т)рєба бы была нє бу(д)тє якъ пє(р)ве(и) бо мы всє з бого(м) починаємь // и на того надежъдꙋ маємъ ѡ(д) всѣхъ враговъ на(с) ѡборони(т) (Чигирин, 1649 *ЦДАДА* 124, 3, 33, 1-1 зв.);

(*у сполуч.* **а такъ**) отже, отож: А так што сѧ дотычєть пꙋщи Вашей Милости, ино ѧ без дозволєнѧ Вашей Милости нє росказал своим мꙋжиком ꙋ тꙋ пꙋщꙋ... ꙋежчати (Полонне, бл. 1520 *AS* III, 203); а та(к) сє(н)ко бєлокриницки(и) из брато(м) свои(м) аки(н)фою... ѡчєви(с)то пєрє(д) нами вызнали и(ж) на то волѧ вси(х) и(х) є(ст) (Кременець, 1542 *ЦДІА Лит.* 1280, 1, 1360); А та(к) ѧ ѡ томъ людє(и) добры(х)... которыє бы то достато(ч)нє вєдали... опытива(л) и ѡни то... на (и)мѧ... ꙋрочища мєновали (Черкаси, 1544 *ЦНБ ДА/П* - 216, 101); а та(к) в ты(х) вси(х) рѣчє(х) ꙋпоминає(м) ва(с) абы ся єстє нє противили и(н)ши(м) людє(м) (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); а та(к) прошу пановє судьєвє, абы стє мѧ в҃ша мл(с)ть ѡ(т) того по(з)ву и ѡ(т) рєчи во(л)нымъ ꙋчинить рачи(ли) (Київ, 1580 *ЛНБ* 5, II 4044, 69 зв.); А та(к) мєнованы(и) возны(и)... ста(м)ту(л) ѡ(д)єха(л) и ѡ

ты(м) тую правдивую реляцию свою сознавши, проси(л), абы была принята (Житомир, 1649 *ДМВН* 189);

(*у сполуч.* **а также, а тежъ**) а також, а теж: а та(к) же не мае(т) сѧ дша и тѣло наше темностїю стати, к(д)ыжь оугаснє(т) свѣти(л)ни(к) дшевный и телесный (к. XVI ст. *УЄ* N 31, 112); а теж ми там заразом было поведано, иж ми иншаѧ челяд до бѫды княжати..., до Степана пошла, тогдым мѫсил за тою челядию єхати и до леса их ѡтвести (Степань, 1544 *AS* IV, 412);

(*у сполуч.* **а до того, а єще, а к тому, а пакъ**) а ще; а крім того: а до того свѣ(д)чило ва(м) ваше злоє сѫмнѣнѧ, и(ж) єстє сѧ ѡбѣщали вѣры ѡ(т)врещисѧ и антихри(с)ту поклонитисѧ (1598 *Виш. Кн.* 293 зв.); Перєказа ѡтъ копачовъ. А єще перекажають ѫходомъ ѡнымъ таковымъ же ѡбычаємъ копачи з драбовъ, которые по городищамъ и сєлищамъ ѡнымъ ходѧчи могилы роскопывають и ищѫчи тамъ... пе(р)стене(и) мощи погребеныхъ выкидывають (1552 *ОКан.З.* 30); мещане гдрьскиє зѫбожоны знищены ижъ ѡни только сами тѧгнѫть и носать беремѧнь местъскиє а поплєчъники ихъ в томъ имъ не помагають а к томѫ ижъ ѫставены на нихъ по всимъ селамъ... мыта новые чого пере(д) тымъ не было (1552 *ОВол.З.* 201); а па(к) ѡни привилїє балоша хорги кѫпежноє, що има(л) ѡ(н) ѡ(т) стопочившаго родителѣ нашего... на тоє вышеписанноє село, єще дали ѫ рѫки... могили чашникѫ (1507 *Cost. DB* 98);

(*у сполуч.* **а и**) а й, та й: Поведили тыє мещане... ижъ ѫпросилъ... королѧ... панъ дмитре(и) кмита бѫдѫчи на тотъ часъ старостою житоми(р)скимъ за пѫстоє а и в тотъ де(и) часъ было в томъ селе люди // которые ви(н)ни были за(в)жды вежѫ воротънѫю поправъла(ти) (1552 *ОЖЗ* 128-128 зв.); тогды тамь вробили ємо(ѫ) вечерѡ(ѫ) а марѳа послуговала а и лаза(р) быль ѡди(н) с тыхь которыи сѣдѣли с нимь за столомь (1556-1561 *ПЄ* 399 зв.);

(*у сполуч.* **а то**) а то: ти(ж), шкоды которыѣ сѣ стали с обѫдвѫ сторѡ(н)... а то та(к), абы было заложено, абы ѡ(д)на сторона дрѫгои сторонє не ѫспоминали (Кам'янець, 1510 *Cost. DB* 456); Та́кже и в' напо́ахъ лаксѫючихъ ба́рзо присто́йне // и го́же того мѣша́ю(т), а то́ длѧ ро́зности квѣтѡ(в), з' кото́ры(х) бере́гъсѧ, розмайтѫю и ди́внѣйшѫю ты(ж) ма́етъ яко́вость (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 184-185);

(*у сполуч.* **а затимъ**) а потім: посилами чере(с) пана миколаѧ добра(н)ско(г) ф҃ злоти(х): а зати(м) є(с)ли на(с) г҃ъ б҃ъ в добри(м) здровїю и в покою заховати рачи(т): и дрѫгѫю ф҃ злоти(х) в коро(т)ки(м) часе хоче(м) послати (Яcси, 1602 *ЛСБ* 370, 1);

(*у сполуч.* **а про то**) а через те, а тому: а про то кра(л)... мае(т) ѡсѡбныи свои послы послати до нашего г(с)п(д)ра... которыи послове... ѫзѣли бы записы, якоє и ка(к) великоє вино... кролевна еи мл(с)ть имала бы (Люблін, 1506 *Cost. DB* 440); и мови(л) ємоу і҃с чадо ѡставлѧю(т) сѧ грѣси твои, а бо(л)ше не смоутисѧ ба(р)зо в той болести своюй. а про то ѡнь ты(ж) не мови(л) хоу же я прїшо(л) и(н)шеи болести злѣчитисѧ оу тебє (к. XVI ст. *УЄ* N 31, 129);

(*вводить вставні речення*) а, і: я Вашей Милости тѫю сѫмѫ пенезей, которѫю єсми... взѧл, не прѫ, а не дай того Пане Боже, ижбых сѧ мел тым ѡбходити (Степань, 1544 *AS* IV, 413); А чого Боже ѫховай теж, абих я с тых роков... заплатою похибил и до замкѫ князѧ... самъ не привез, або ким не прислалъ, тогды ѡбьвѧзѫю с бѫдѫ винен тыи роки... совито заплатити (Вільна, 1555 *AS* VII, 9);

б) (*приєднує до попереднього тексту зв'язані змістом прості і складносурядні речення*) а, і, та: дань грошовую и медѫвую (!)... ‹поделили єсмо им› то на полы... *а* всеи дани ‹прихо›дить сто грошей широки(х) а десѧ(т) оузки(х) грошей (Коширі, 1502 *Арх.Р.* фотокоп. 18 а); тыи млины на(м) его мл(с)ть да(л),... а мы за то его мл(с)ти дїяковали єсмо (Гирлов, 1512 *Cost.DB* 500); а то де(и) є(ст) меновите скрыня великая *а* в не(и) //... брамо(к) пе(р)ловы(х)... пе(р)стене(и) де(и) золоты(х) чотыри с каме(н)ми (Володимир, 1581 *ЖКК* II, 101-102); мы записоуємо имѣнѧ затєви своєму коурилови и сестрѣ своєи ганну(с)цѣ на вѣчность...а до того имѣнѧ нѣхто не маєть сѧ припоминати ѡ(т) наши(х) бли(ж)ни(х) (Львів, 1584 *Юр.*7 зв.); То ро(с)казала и просила абы свои ми гро(ш)и ѡ(т)прави(л) А ѡ(н) ся вымовля(л) и вымовляє(т) же свои(х) гро(ш) нѣ маю (Снятин,1607 *ЛСБ* 418); Яцко Мулярченко ис своим шурином... погодилися межи собою с права,

наказаного декретом правным..., а тепер тот шурин его... осѣлъ на своей отчизнѣ (Бориспіль,1638 *АБМУ* 26); книгу рекомую трио(дь) по(ст)ную... даємо... До Ц(е)р(кв)и Святаго Храма А(р)хистратига х(рис-то)ва Михаила за панованіа... Пана Гетмана Станѣслава Конецпо(л)ского. А далисмо за то осмнасце злоти(хъ) За своє отпущеніє Грѣховъ (Синечола, 1648 *ЗНТШ* XIX Misc.8);

(*у сполуч.* **а также, а такъже, а тежъ**) а також: а тако(ж) кѹпце(м) ѡ(т) землѧ(х).... кралѣ его мл(с)ти да є(ст) и(м) слобо(д)но... по нашеи земли ходити и торговати (Гирлов, 1518 *Cost.DS* 495); А та́къже и Ѡ(т)чи́знѹ, и Кре́вныхъ, и пови́нныхъ приѧ́телей опѹща́етъ, нико́ли до ни́хъ вернѹтисѧ во́ли не ма́ючи (Єв'є а. Вільна, п 1616 *Прич.отех.* 12 зв.); Впра́вдѣ зо́лота, пе́рел и дороги́х ка́мене(н)... не приношѹ: а те́жъ то теле́сной и ко́нской оздо́бѣ слѹжитъ, и зопсова́но подле́житъ (Київ, 1623 *МІКСВ* 75);

(*у сполуч.* **а такъ, а то**) отож, отже: А так я водле росказанья и листѹ господарского послалъ есми тамъ слѹжебниковъ своих (Володимир, 1513 *AS* III, 104); кгды здобывши ся ѡтъкѹль люди приходять тогды и трехъ каде(и) сыченья на ѡдинъ день неставаєть а иногды... черезъ ко(л)ко днєвъ ѡдноє кади сыченьє трваєть *а* такъ неровны(и) завжды бываєть доходъ с ко(р)чмы (1552 *ОЧерк. З.* 9 зв.); И ты(ж) не маю(т) из собо́ю мо́вити про́стою мо́вою, єдно слове(н)скою... А такъ ннѣ тому ѹчатся до бо(л)шихъ наѹкъ приступѹючи ко диалектице и рето́рице (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 8 зв.); А такъ бѹдѹчы мы пи(л)но потребни пнзе(и) на власныє пи(л)ныє... потребы нши продали єсмо тотъ до(м) нйшъ с плацомъ (Київ, 1616 *ЦДІАК* 221, 1, 62, 1); А такъ мъни при той справи бывшы на то даю сеи квитъ мои с подписомъ руки моєи (Житомир, 1649 *ДМВН* 191); а то за певноую суму грошій злоты(х) ке остапкови затеви се(н)ка дуниѧ... тоє дворище пода(л) ѧ(м) єму (Львів,1578 *Юр.* 1); А то южъ къ православнымъ замыкаю туюю предмову учителными... словы тыми (Київ,1621 *Коп.Пал.* 322);

(*у сполуч.* **а к тому, а ку тому**) а до цього: а на Володавє млын и мелник, *а* к томѹ на Шѹминѣ млынець кн‹ѧ›зю Андрѣю достал‹о сѧ› (Кошир, 1502 *AS* I,148); Ремесники... дають... колѧ(д)ки по в грошє(и) а къ томѹ лѹчьники по лѹкѹ добро(мѹ) (1552 *ОКЗ* 39); И завжды того въ Кгрецыи ужывають, А ку тому, того мира великого посветившы его у Великій четвертокъ, не годится повторяти, ажъ въ рокъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 195);

(*у сполуч.* **а еще, а еще, а и, а и еще, а пакъ**) а й, а ще: а еще ми Єго Милость придаи к тым моим имѣнѧм єі коп грошей Литовскоє мѡнѣты (Камінь, 1523 *AS* III, 256); Взали(с)мо ѡ(т) ковалѧ... чи(н)шѹ зло(т) ка А еще винє(н) зло(т) десѧ(т) (Львів, 1614 *ЛСБ* 1047, 1); а еще продал Єго Милость мнѣ попелѹ шестдесѧть лаштов (Вільна, 1555 *AS* III,9); а и словом ѡ том казали єсмо тобѣ ѡт нас мовити томѹ... дворѧнинѹ Ивашкѹ (Мельник, 1501 *AS* I,146); А и заплативши то пре(д)се ничого противко сего листу моєго... ничого мовити не маю и не бѹдѹ мочи (Вінниця, 1584 *ЛНБ* 5,II 4045, 75); а па(к) костє крьже столникъ да(л) племеници своєи... измѣноу за тоє село... половина села на тѹтовѣ (Хуші, 1507 *Cost. DB* 175);

(*у сполуч.* **а кром того, а окромъ того, а надто**): а крім того, а понад те: тепер... ѡни лежат межи Инкгѹла Великого и Малого, а кром того пѧтсот чловеков... межи Богѹ и Днестра также поготовѹ (Варшава, 1544 *AS* IV, 385); А ѡкромъ того тымъ... чотырем сторожомъ давано на рокъ з дворовъ г(с)дръскихъ... двє колодє жита (1552 *ОЛЗ* 170);ѹ Ивашъка драба в волы взалъ... ѹ митка ра(д)ковича кобылѹ взалъ А на(д)то де(и) взалъ и ма(ц) пшеницы (Там же, 188 зв.);

(*приєднує речення, що доповнює, уточнює думку, висловлену у попередньому реченні*) а: Я хвєдо(р) иванови(ч) руси(н)аая ма(р)я романо(в)на бєлосто(ц)кого хвєдоровая русиновая сознаваємъ...., и(ж)... позычили єсмо... ѹ єго мл(с)ти пана ивана миха(и)лови(ча) хре(н)ни(ц)кого пѧ(т)десѧ(т) ко(п) грше(и) лито(в)ски(х) *а* в гро(ш) по десети пнзе(и) биты(х) (Толпижин, 1576 *ЛНБ* 5, II 4043,148); На поча(т)ку была мова, а мова была ѹ бо(г)... всє ся черезъ нєє стало, в не(и) живо(т) былъ. а живо(т) былъ све(т)ло(ст)ю лю(д)скою. *А* све(т)лостъ в темностѧ(х) свети(т) (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 88); а ѡ́нъ бы(л) сре́броліо́бецъ; *а* тако́вы(и) жа́день не мо́жетъ

нѣчо́го до́брого оучини́ти (1645 *УЄ* N 32, 194 зв.); смє(р)тъ... жа(д)но(и) вєдомо(с)ти ω при(с)тю своє(м) зна(т) нє дає(т), а што бо(л)шо(г)[о] часу и годины ωно(и) вєдатъ жадєнъ нє може (Тригорськ, 1648 *ДМВН* 217);

(*у сполуч.* **а прото** *приєднує речення із відтінком висновку*) тому, через те: Всякоє дерево котороє нє роди(т) ωвоцꙋ доброго вытинаю(т) и (в) ωго(н) мєчу(т) А прото из ωвоцовъ познають ихъ (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 7 зв.).

3. (*приєднувально-підсилювальний*) (*приєднує до попереднього тексту переважно питальні й окличні речення*) а: А чомужъ, якъ Хрістосъ ходилъ, тако не ходитъ, но завжди его носятъ? (1582 *Посл. до лат.* 1124); А ωнь... мови(т), вѣдаю...и(ж) вы хочєтє Іс҃а... в роука(х) своихъ имѣти; ωво ѧ єго ва(м) выда(м), *а* што ми за то дастє? (ХУІ ст. *УЄ Трос.* 47); Росказанємъ вселенского патріарха двоженцѣ выволано, єреси выклято, сповѣдники уставлено,... владыкам негодным от мѣсца своєго отступити казано. *А* вы що учинили? Єдного єсте патріарха... ве Львовѣ бити казали, а другому... до себе єхати не казали (Львів, 1605-1606 *Перест.* 43); Ачко́лвєкъ те́ды вы єсте не́мощны, ле́чъ то́тъ кото́рый ва́съ посыла́єтъ си́лный єст҄. А кто́ жъ ты вжды е́стєсь; Я е́стємъ кото́рый Нб҃о розпѧлє(м) (Київ, 1625 *Злат.Н.* 128 зв); ведаетъ пан воевода счо чынит, и ми тут же з ним сполне росказуемъ...А такъ, отче, мовчы и занимей! (1649 *ШКН* 180);

(*у сполуч. з займ.* **ти** *уживається при звертанні*) а, і: а ты, Скарго,... языка святаго славенскаго людей... шкалюеш, гониш, срамотиш... и блюзнерства потварные смышляеш (1608-1609 *Виш.Зач.* 221); *А* ты Алєкса́ндрє, такъ мнωгими ωкрꙋтами то́єжъ чи́нишъ, а кро́лємъ тєбє называ́ютъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 945).

4. (*зіставно-протиставний*) а: держал бы еси их по томꙋ, как было за кн‹ѧ›зѧ Михайла... конечно, а инак бы єси того нє вчинил (Мельник, 1501 *AS* I, 146); тогды вы шари(н)ци заплатитє вины старостє Вруцкомꙋ... пѧ(т)десѧ(т) кω(п) гро(ш)и а вы рємєзовичанє пано(м) свои(м) вины потому(ж) заплатитє по пѧ(ти)дєсѧ(т) кω(п) гро(ш)и (Овруч, 1513 *ЦДІАК* 220,I,4); я сплю, а сердце мое чюеть (поч. XVI ст. *Песн.п.* 53); Пєрєкопъ подъ тою стороною горы початъ вшырки чотырохъ сажонъ а глубины выкопано мало болшъ сажнѧ (1552 *Очерк.З.* 5); по(п)... са(м) идє(т) до цє(р)кви а попадия идє(т) на рыно(к) с хлѣбо(м) с цибулєю (Вайслуй,1561 *ЛСБ* 34); Которы(х) то вси(х) бу(д)нико(в) и бо(н)даро(в)... в лєсє(х) нанє(в)ски(х) побито... и подрано, а и(н)ши(х) бу(д)нико(в)... з буды и (з) лєсо(в) поро(з)ганя(л) (Житомир, 1582 *АЖМУ* 42); фєдуръ єму даровалъ быка двагу(д)ка, а Іва(н) єго даровалъ нивою... на орєкъ (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 222); И такъ розышлися с того мѣстца, а Никифор тамъ зосталъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 38); девки мои зпознавши овечку свою межъ овечками еи, почали нять, а пастух еи дочкам моим тое овечки поймати не дав (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 7); Koli ryby dostánemo W toim horsczyku zwaremo A w toim sia zwárуt tysto (Яворів, 1619 *Гав.* 17); тот же возный официалитер о том созналъ свою реляцию, а менованый протестансъ просилъ, абы тая его протестация... и возного реляция до акътъ приняты... были (1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 532).

5. (*єднальний*) і, та: кн‹ѧ›г‹и›ни Михайловой пѧтдєсѧт грошєй широкихъ, а пѧт оузких: а кн‹ѧ›зю Андрєю толкож (Кошир, 1502 *AS* I,148); а повѣдал господарю, штож ꙋ Болблєх шєсть слꙋжоб людєй, *а* в Сєлци двє слꙋжбє, *а* в Соловичох ωдна слꙋжба (Краків, 1515 *AS* III, 126); Порохꙋ гаковъничъного нєда(в)но присланого бо(чє)чок Ѕ҃. а давъного порохꙋ...солѧ(н)ка на три пальцы нєпо(л)на (1552 *ОКан.З.* 20 зв.); ꙋры своє шикова(л) проти(в) всходꙋ слн҃ца, ажъ кгды мгла к полꙋднє виꙋпала, а слн҃цє ся я(с)ноє ро(с)свѣтило (1582 *Кр.Стр.* 45); Мы... наказали и тую ниву при Тишку зоставили, а Тишко маеть ему одорати его ниве, где ему укажеть, *а* до нивы Тишковы Войтехъ жадное потребы... мети не маеть (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 8); язы(к) чловєчѣй малый члонокъ є(ст). а ник(т)о єго нє можє(т) оумѧкьчити и оусмирити (Височани, 1635 *УЄ* N 62, 56 зв.); Рокошъ великий по(д) Вислицєю былъ, противъ кролєви, а кро(л) по(и)малъ бы(л) гє(р)бу(р)та (серед.ХУІІ ст. *ЛЛ* 166); Зємлѧ ω(т) Нбс҃и принѧла́ Бг҃а и Свѣтꙋ показа́ла плотоно́сца а Нб҃о ω(т) зємлѣ

приналo, чл҃вка свѣтонóсца (Чернігів, 1646 *Перло* 27);

(*приєднує дієприслівниковий зворот*) і: кн‹а›зь Андрѣй маєт за тоє подворьє тыи пѣнази ѡтложити а ѡтложивши тыи пѣнази... маєт тоє подворьє к своєй руцє мѣти (Луцьк, 1503 *AS* I, 150); а зостáвивши на земли, в избе, на полыумерлого, челяд розогнавши, маетности з дому моего немало побрали и розшарпали (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 9); алє... абыс'мо ѡ(з)дóбныѣ и рáсныѣ грóна ѡбирáли, а в' праса(х), ср(д)ц' нш҃и(х) таéмнє их' вытискáючи, абыс'мѡ новóго... напóю... роскошовáли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 492).

Б. (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) (*вживається на початку головної частини з підрядною*) 1. (*умовною*) то : Єсли хочъ увойти у пожитокъ вѣчный, а ты исполни заповѣди (XVI ст. *НЄ* 10); ащє сѣ кто покꙋси(т) и нє испльни(т) нашє дааніє, а то(т)... да имає(т) дати ѡ(т)вѣт, на страшнум судищи (Сучава, 1514 *Cost. DB* 327).

2. (*часовою*) то: кгды...єсми ѡ(т)толя почалъ уєжчати, а ѡни, догони(в)ши мєнє... ѡкру(т)нє збили (Житомир, 1584 *АЖМУ* 129); коли сѧ таа вóда изроýшовáла, а скоро єдно агг҃ль вышоль изь тои воды (поч.ХУІІ ст. *Проп. р.* 4).

3. (*умовно-часовою*) то, тоді: коли ся наꙋча(т) а мы и(х) засяпꙋ(с)тимо до ва(с) (Сучава, 1558 *ЛСБ* 24); кг(д)ыжъ то(т) дéкрет' сáмъ на сєбє выдáєшь а прéто ѡ(т)поусти дол'жником' дол'ги (Острог, 1614 *Тест.* 169).

4. (*причини*) то: А поневажъ такъ тіи речи уморено и заложенемъ проклятства молчати о нихъ приказано, а Микита и отступникове не безъ выступку то, што публичною ухвалою естъ погребено, свербячимъ языкомъ розгребати важатся (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 744).

5. (*допустовою*) то: а хоть тєлéсныє [раны], часомъ нєоулѣчоными трафлаю(т)сѧ бы́ти, *а* прєдсѧ нє ѡ(т)рѣкáємоса (Острог, 1607 *Лѣк.* 68).

А³ *част.* (*підсилювальна*) і, а, та й: А штожъ за дивъ, же тамъ о апеляцыяхъ канону не было, бо много каноновъ межы оными... не доставало! (Вільна, 1599 *Ант.* 555); Клєйно(т) то оунáсъ(!), а клєйнóтъ коштóвный, Скарбъ то Дорогі́й, а скарбъ нєвымовный: За ни́мъ Рѡ́ссіа поживéтъ в' покóю, По ты́мъ розбóю (Київ, 1633 *Евфон.* 308); Тáа лáкомцѡ(в) проклáтаа офѣра, сирѡт' и вдѡвъ кри́вдитъ: тáа оубóгихъ сꙋсѣдѡвъ з' маéтности вызꙋвáєт'... а так' хи́трє, так' зрадли́вє... жє якобы ѡни бѣдныѣ выгнаныѣ всє доброво́л'нє чини́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 69);

(*уживається при повторенні того самого заперечного займенника*) зовсім, цілком: вы(с)вє(т)чаємо созънаваючи зѡбопо(л)нє жє вжє ничо(г) а ничого мєжы нами на ѡбоє стороны до дня сєго(д)нєшънєго нє до(с)тає(т) ѡ што бы(с)мо ся мєли право(м)... трꙋ(д)нити (Вінниця, 16135 *ЛНБ* 5,II 4058, 27); Дай ми, котрого нѣчъ а нѣчъ незмѣщаетъ (Львів,1630 *Траг.п.* 169); ѡво зъгола всє А всє што ѡ(д)но колъвєкъ в томъ за(м)кꙋ... было ...погорєло жє залє(д)во самъ...ꙋшолъ згорєнъя (Київ, 1640 *ЛНБ* 5,III 4063, 21);

(*уживається при повторенні займенника* **такий** *з несхвально-лайливим відтінком*) такий-сякий: Слышахомъ... жесь ты, митрополите такий а такий, прото казали есмо тебе зъ столици твоее скинути (Вільна, 1599 *Ант.* 693); войтовичъ... заволал:... "бийте, забийте такого а такого сына!" (Житомир, 1644 *АрхЮЗР* 8/III,603);

(*уживається при повторенні того самого прислівника*) дуже : Обычай бо есть латыне, мирское и поганское хитрости в том уживаючи, так сладко а сладко говорити...лжу покрываючи (1600-1601 *Виш. Кр.отв.* 163); А видячи єго таковую горячую милость святѣйшій патріархъ до церкви божеєй, часто а часто єго навежалъ, утвержалъ,... писмены своими (Львів, 1605-1606 *Перест.* 27);

(*уживається при повторенні тих самих іменників з метою протиставлення уявної подібності виражених ними понять*) і, а : Єсли трꙋ́дный а вонтпли́вый оу тєбє сꙋдъ обáчишь мєжи крóвью а крóвью мєжи спрáвою *а* спрáвою, рáною *а* рáною, и сꙋдьéвъ мєжи брáмами твои́ми обáчишь слова рꙋ̃зныи (серед. XVII ст. *Хрон.* 153 зв.);

(*уживається при повторенні того самого слова з метою підсилення експресії*) а: Милостивый княже, воеводо Кіевскій, пане а пане нашъ милостивый! (Київ, 1575 *АСД* IV, 15);

(*у сполуч.* **а бодай**) хоч: пан Потей... всѣхъ вѣръ собою спробовалъ и в кождой штожъколвек часу забавился, также и жидовскоє не хибилъ, а бодай и турецкого алкорану не училъся (Львів, 1605-1606 *Пёрест.* 30);

(*у сполуч.* **а веджє**) то ж, але ж: А веджє, што сѧ дотычеть того зъєханѧ... абы вже твоѧ Милость там на тоє местцо нє єхал и назад ѡттол сѧ вернѹл (Краків, 1539 *AS* IV, 202); Тыє вси люди... на мєстъско(и) зємъли... живѹчи а то(р)говъли и всѧкихъ пожитковъ посполѹ з мєщаны... ѹживаючи *а* вє(д)жє врадѹ... мєстъского нє слѹхають (1552 *ОВол.З.* 201); а ве́дьжє якъ при́стои(т) кроле́в'ство своє стєре́чи ѡ(т) нє́прїѧтєлѧ... та́к' при́стои(т) стєре́чи абы в нєго и грѣхи встоу́пѹ нє мѣли (Острог, 1614 *Тест.* 161); А вєтъ (!) же и нынѣ не за щасливого ся почитаю, гды ми ласка... даровала перомъ такую народу Роскому описовати славу? (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1139);

(*у сполуч.* **а вшакожъ**) адже: і ачь тоє чинѧ(т) кторы и(ж) ко́лвєкь смєрте́лныи грѣхы; *а* вша́ко(ж) два соу(т) пра́вє проти(в)ны то́и хвале́бнои с҃тости з'вла́ща нє́нависть коу бли́жнємѹ а грѣ(х) нєчи́сты(и) (Львів, 1585 *УЄ* N 5,113 зв, на полях);

(*у сполуч.* **а звлаща**) особливо: мы стєфань воєво(да) знаючи, и(ж) ка(ж)домоу наимоцнѣишомоу панствѹ... є(ст) пожиточно заховати ми(р) и поко(и) и(з) иншими панствы прилєжными и сѹсє(д)ными, а (з)влаща(м) (!) зємлѧ(м) наши(м)... є(ст) на(м) слѹшно то(т) ми(р) и покои вичнїи ѡ(т)новити и потвръдити (Гирлов, 1518 *Cost. DS* 491); бобровъ по рєчькахъ рыбъ *а* звлаща вєрєзѹбовъ а рыбицъ ѹсходи(ть) тамъ рєкою богомъ з морѧ множъство вєликоє (1552 *ОБЗ* 143 зв.); па́родо(к), я́года тєр'пка́ѧ, нєдозрѣлаѧ, а звла́ща ви́ннаѧ (1596 *ЛЗ* 68); а певне, коли бы там был, *а* звлаща єпископом, не мѣлъ Павел святый его пробачати (Львів, 1605-1606 *Перест.* 51); Што́смы те́жъ прєдъ поча́ткомъ пєрєсторо́ги: С҃щєнникѡмъ, и приконцѹ положи́ли М҃лтвы и Єкте́нїѧ вєлми приго́дныи, *а* звла́ща по(д) тєпе́рєшнїи а правє ѡплака́ныє ча́сы (Київ, 1639 *МІКСВ* 218);

(*у сполуч.* **а меновитє**) тобто, а саме: Скрыня с пъриви(л)ями и(с) квитами розъмаиты(м)и на до(л)ги а мєновитє то єсть квиты на дол(г)ъ... панѹ миха(и)лѹ (Володимир, 1578 *ЖКК* I,151); росказалъ вм҃л(с) слугамъ ...которыє...єго...пограбили а мєновитє лє(т)ни(к) табиновы(и) чо(р)ны(и) и по(л)чамарокъ (Київ, 1617 *ЦДІАЛ* 181, 2, 125, 2, 1 зв);

(*у сполуч.* **а навет**) а навіть: А навет, если не хочеш плодоносия спасителнаго языка словенскаго от Великой России доведоватися, доступи в Киевѣ в монастырь Печерский (1608-1609 *Виш.Зач.* 218);

(*у сполуч.* **а овшемъ**) тим більше, надто: Нє во(н)плю же то вм(с)ть сами ѹ себє ѹважити и зо мною а ѡ(в)шє(м) з многими которыє сѹ(т) того(ж) розѹмєнѧ зъгодитисѧ бѹдєтє хотѣли (Острог, 1607 *ЛСБ* 410, 1 зв.);

(*у сполуч.* **а праве**) власне, якраз, саме: слоухай же ч҃лче каж(д)ый яко тоу(т) са(м) х҃с... мови(т) и(ж) ѡ(н) єго ст҃аѧ мл(с)ть прозирає(т) ср(д)ца нашѣ которїи нє(д)балє слѹхаємо наукы єго ст҃ои а правє сѧ и(з) ни(х) насмѣваєть и злый прикла(д) до ни(х) прїкладає (к.XVI ст. *УЄ* N 31, 206); Якожъ я найменшій отъ духовныхъ и свѣцкихъ зацныхъ особъ о то многократъ уживаный, а праве якъ примушоный будучи... склонилемся къ написаню тоей книги (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 318);

(*у сполуч.* **а предъся**) однак, проте: А предъся и татъ спокоемъ ся выседети не можетъ: грозятъ ему затрудненьемъ панованья его самого и потомъства его светобливого (Вільна, 1599 *Ант.* 955);

(*у сполуч.* **а принамнѣ**) принаймні: писал єсми о моих потребах не до Константинополя, але до Волох, што иначей у моєм листѣ не знайдется, только єго кажите толмачити, а принамнѣ надто дайте на пробу Янего (Львів, 1605-1606 *Перст.* 38).

А⁴ *виг.* 1. (*при вираженні подиву*) а: [вигуки] оудивле́нїѧ:... а (1596 *Грам.З.* 83).

2. (*при вираженні жалю*) а: [Мєждомєтїѧ]... Жалѣющагѡ: яко агъ, ахъ а (1619 *См.Грам.* 194); А: Голось жа́лованьѧ (1627 *ЛБ* 5); А, А, малы́й отрок' є́смъ нє могѹ мови́ти (Львів,1631 *Волк.* 22).

АБАНОВЫЙ *див.* **ГЕБАНОВЫЙ.**

АББРЕВІАТОРЪ *див.* **АБРЕВІАТОРЪ.**

АБДАНКЪ *ч.* (*стп.* abdank, habdank, *нім.* abdanken) давній польський герб у вигляді літери W: Лєбедь, абда́нкъ, подко́ва, и при Кр(с)тѣ стрѣлы, Твоє́й

слꙋжа(т) дѣлности (Київ, 1625 *МІКСВ* 134); Кле(и)нотъ который Хме(л)ницькихъ до(м) приωздобляе(т) в мꙋжъности, в Пра(в)дѣ, в вѣрѣ моцъно ꙋтверъжае(т), Недивъ; бо абда(н)къ, знакъ є(ст) щодрой Пово(л)ности Крєстъ за фѣръмаментъ вѣры, Хмє(л)ни(ц)ки(х) мꙋ(ж)ности (1649 *РЗВ* 1 зв. ненум.).

АБЕЦАДЛО *с.* (*стп.* abecadło, abiecadło, obiecadło) алфавіт, азбука: Боу́ква: азбоука, алфа́бе(т), албо абеца́дло (1627 *ЛБ* 12).

АБИ[1] *див.* **АБЫ**[1].

АБИ[2] *див.* **АБЫ**[2].

АБИЄ, АБЇЄ *присл.* (*цсл.* абиє) **1.** Зараз, зараз же, зразу: хс помоли(в)сѧ...и великы(м) голосо(м) ре(к) лазароу грѧ(ди) во(н). и абїє изы(и)де оуме(р)лыи...и иде в до(м) свой (к.XVI ст. *УЄ* N 31,38); Власне той хитры, а неиначей, Скарго, твоему костелови щастье даровал, которого господь наш... приразившагося и показавшаго ему... царство мирское с славою его, ухитряючи лакомством алчтво его и поклонения ищучи от него, если бо оно имѣти вожделев, того абие оттряс, отверг и обезчестив (1608-1609 *Виш.Зач.* 230).

2. Знов: такоже и со задоу абиє же нечестивии врази придоша (1489 *Чет.* 10 зв.).

АБО[I] *спол.* **I.** (*зв'язує члени речення*) **1.** (*розділовий*) або, чи, чи то: Чини(м) знамѣнито си(м) нашимъ листо(м) хто на него посмотри(т) Або чтꙋчи єго въслышить (Межиріччя, 1503 *Арх.Р.* фотокоп.50); коли которыи мешчане киевскии привезуть жита рекою, або сухимъ путемъ, тогды бирано... отъ колоды по грошу (Краків, 1511 *АЛРГ* 148); а хто бы мелъ тамъ с пчолою стоѧти або зве(р) ловити тотъ повиненъ панꙋ кꙋницꙋ дати (1552 *ОВін.З.* 140 зв.); а єсте бы (!) до те(г) при(ш)ло и(ж) бы те(н) фи(л) або дѣти єго... //...хотѣли то в ы(н)ши рукы пу(с)ти(ти) тєды та строна або дѣти и(х) буду(т) бли(ж)шїѣ ω(д)купи(ти) тоту ролю (Одрехова, 1585 *ЦДІАЛ* 37, 1, 22 зв.- 23); те(с)ли конашеви... ωбица(л) ω(т)да(т) або ω(т)роби(т) за ру(з)ки до сажєня щѣпо(к) по(л)то(р) гро(ш) (Львів, 1594-1595 *ЛСБ* 1041, 3 зв.); ты тежъ прислалесь ми два або три листы (к.ХУІ ст. *Розм.* 63 зв.); Они... зъ панами... мало што, або згола нѣчого почати не могши, зачали//... зъ людомъ посполитымъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1064-1065); Та(к) нище(т)наѧ бы́ти мае(т) ωде́жа, жебы жа(д)нои фа́рбы або кро́ю но́вого // нѣчо́го не мѣла (серед. XVII ст. *Кас.* 3-3 зв.); те́ды роска́же(т) сп҃ни(к) абы принесли ємꙋ двѣ къко́ши а́бо коу(р)кы (1645 *УЄ* N 32, 191);

(*у сполуч.* **або и, або тежъ**) або і (й), або також: Повинныи... бояре слꙋжити конъно збро(и)но и єздити съ старостою *або* и безъ старосты... противъ люде(и) неприятельскихъ (1552 *ОЧерк.З.* 8); И коли дей вже было въ ночь година або и пять, то пакъ дей пришедши до господы моей владыка Луцкий Кирило Терлецкий ... мене...змордовалъ (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* I/1,397); Якω гды за́притсѧ това́рина, хотѧй ви́дитъ же єго бъю́тъ, же мꙋчатъ, абω и на сме́ртъ ведꙋтъ, не помагаетъ ємꙋ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 1135); Ѡколо замъкꙋ на некоторыхъ местъцахъ дири по(д) стенꙋ што ко(т)ка або те(ж) и песъ по(д) стенꙋ влезти можеть (1552 *ОЖЗ* 117 зв.); село... и приселокъ...аре(н)дова(ли) єсмо... до дво(х) живо-то(в) то є(ст) єго м(л) самому а по немъ пото(м)кови которому бы то приходило и власне належало або теж до ле(т) петидесѧ(т) (1588 *ЛСБ* 98).

2. (*розділово-перелічувальний*) (*при повторенні*) або... або, чи... чи, чи то... чи то: а є(с)либы(х) я або жона моя або дѣти мои або бли(ж)ниє мои тꙋю менꙋ рꙋшили тогды я заплачи(!) г(с)дрю королю тысѧчю ко(п) гро(ши) (Володимир, 1508 *Арх.Р.* фотокоп. 41); Кгды ся придасть черкасцомъ бꙋтынокъ або языки з люде(и) неприятельскихъ тогды старосте... што лепшое: кони *або* зброя*або* языкъ (1552 *ОЧерк.З.* 9 зв.); Єсли бы ста́нꙋлъ Ное, або Іовъ, або Данїилъ, сыновъ и цо́рωкъ ихъ не вы́бавлятъ (Київ, бл.1619 *О обр.* 94); А мое недосто́инство єѣ тепе́рь Ти́по(м) понови́ло з Єкземплѧ́рꙋ Пече́рскогω по тре́те дрꙋко-ва́ногω; не розꙋмѣючи самомнѣннω ω собѣ, а́бымъ таковомꙋ дѣлꙋ, а́бω на(д) и́нныхъ, а́бω з и́нными любωтрꙋдными бы(л) здо́лный (Львів.1646 *Жел.Сл.* 5 зв);

(*чергується з* **албо, или**) або...або: просилъ єсми єго плачливе, абы ми того зрадцꙋ моєго выдалъ, албо єго до везенѧ... послалъ, або самъ зъ нимъ поехалъ (Луцьк, 1564 *AS* VI, 1358); хо́чешь кꙋпи́ти до́брꙋю ша́пку? Або книжкꙋ зацнꙋю францꙋзкꙋю? А(л)бо

нємєцкȣю? А(л)бо латинскȣю? А(л)бо нєписанȣю (к.XVI ст. *Розм.* 26); єсли бысмω нє были самωвла́стныи, събо́ю вла́днȣ́чїи, тогда́ бысмо бы́ли абω Ка́мєнїємъ, или Жєлѣзомъ (Чернігів, 1646 *Перло* 5 зв.).

3. (*пояснювально-уточнювальний*) або, або ж, тобто, чи, чи то: А то ис тою цєглою сȣмѣючи которая ȣ пєчи выпалєна вжє а нє выбрана а нєпалєноє цєглы сȣхоє жъ аі грома(д) або стыръть по(д) дахомъ (1552 *ОКЗ* 37); ωнї по́дали ємоу ча́сть ры́бы пе́чєнои и ω(т) пчє́ль со́ть [пла́стръ або стєлникъ мєдоу] (1556-1561 *ПЄ* 334); а што ся тычє з строны причи(н)ку або прибудовлѣ тєды при ω(д)даню пѣнязи(и) маю(т) вывести право вшы(т)ко (Одрехова, 1592 *ЦДІАЛ* 37, 6, 2); положи(л) є(с)ми ма(н)да(т) або позо(в) задво(р)ны(и) (Житомир, 1605 *ДМВН* 103); ω моско́вскомь або роу́ско(м) наро́дѣ розмайто писали ста́рїи исто́рикове (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 47); Ком'позито́ръ; або склада́чъ си́хъ вѣршωвъ; Кири́лъ ста́рий Тран'кви́лю(с) Ставрове́цкїй (Чернігів, 1646 *Перло* 1).

II. (*зв'язує речення*) **1.** (*розділовий*) або, чи: а єстлибы былъ на тоє имєнє... привилєй чийколвєк, або ȣписано бȣдєт ȣ євангѣлиєх, я и потомки мои... под князєм Василєм... того имєня... нє маєм поискивати (Володимир, 1521 *AS* III, 211); А єсли ихъ нє ωсȣдить або єго нє слȣхають тогды атаманъ тєсєльски(и) маєть дати вєдати горо(д)ничомȣ ω винє на ви(н)номъ (1552 *ОЛЗ* 176 зв.); Где бы тежъ вдова сына дорослого мела, а послати бы его на войну... не хотела, або онъ самъ ехати не хотелъ, и таковый кождый все именье тратить на речъ посполитую (Берестечко, 1566 *РИБ* XXX, 402); Бо що за споле́чно(ст) мо́жє быти справє(д)ливости з нєпра́востю або що за това́риство свѣтлости с тємностами (Львів, 1585 *УЄ* N 5, 112 зв., на полях); алє ино́г(д)ы ро́зность быває(т) до́браа, бо... бы... ма́ла бы́ти єдность мєжи ними або ми́рь та́кїи яко(ж) и є(ст) (1645 *УЄ* N 32, 71).

2. (*розділово-перелічувальний*) (*при повторенні*) або... або, чи... чи, чи то... чи то: кгды ся што в замкȣ ωтъ вєтрȣ сказить дощки гдє пωпадываю(т) або глина ωтъ стєны ся ωтъвалить або мостъ...почнєть казитися то мєщанє и боярє ωправовати повиньни вси (1552 *ОЧерк.З.* 4 зв); єсли бы коли або помышлє(н)є про́тивъ томȣ припа́ло, а́бо в' чита(н)ю пи́сма стого якая вон'тпли́вость оуроди́ласє: гва́лтъ собє само́мȣ... за́вшє оучини́тъ волє́лємъ (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 4); Але всѣ... въ той сенсъ фундаментомъ Церкви быти его розумѣютъ, же онъ — або вѣру бозства... наперв ѣи оказале оголосилъ... або же онъ, першій въ личбѣ и выборнѣйшій... Евангеліе по свѣту разсѣвалъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 357);

(*чергується з* **аболи**) або... або, чи... чи: Такъже и мне або въ томъ несчастье загородило, або ли тежъ негодность... не допустила... же бымъ ку началу якому благому тое речы поводъ слушъный възяти могъ (Вільна, 1599 *Ант.* 577).

Див. ще **АБОЛИ, АЛБО[1], АЛБОЛИ, АЛИБО, АЛЮБО, ЛИБО, ЛЮБО.**

АБО[2] *част.* (*питальна*) хіба, невже: нє ви́дитєли, и(ж) подєти́нѣли єстє а нє то(л)ко подєти́нѣли, алє смѣлє мовлю, што и побѣснили, понє(ж) в' пре́лє(ст) заблудили. Або нє види(ш), и(ж) в' правосла(в)но(и) вѣрѣ нє ма(ш) инъшы(х) вымышлєны(х) т'щєславны(х) нововына(й)дєны(х) тытуло(в) и на́звыскъ все́го восто́ка и кржга миръского сторона(х) соборȣ, то(л)ко одно имя...хри(с)тїа́ни(н) (п.1596 *Виш.Кн.* 72); Розгнѣвалсл тє́ды двдъ на Іωа́ва, и ре́клъ посло́ви: чомȣ єстє по(д) мȣръ пристȣповали, або нє вѣдаєтє жє пора́жка вєльми з' стѣны быва́єть (серед. XVII ст. *Хрон.* 257); мрїа стръво́жиласл на оноую мо́ву... Або вла́сно(ст) є(ст) двамъ до́бры(м) боятися и лякатися на вся́коє прїйтїє мȣжа (1645 *УЄ* N 32, 311).

Див. ще **АЛБО[2].**

АБОВѢМЪ[1], АБОВѢМЬ, АБОВЕМЪ, АБОВИМЪ *спол.* (*стп.* abowiem) (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднуючи підрядну частину причини до головної*) бо, тому що: повєда́ю вамъ. Ижъ кгды бы ся з ва(с) два зє(з)во́лїли на зємли́ о вся́кȣю рє(ч) кото́роє бы проси́ли, ста́нє(т)ся имъ ω(т) ω(т)ца моєго кото́ры(и) єсть на нбєсѣхъ абовѣмъ гдє суть два або три собра́ни во и́мя моє, та(м) єстємъ в посрє(д)кȣ ихъ (Острог, 1587 *См.Кл.* 9); нє шанȣйтє вина абовѣмъ тєплоє повєтрє є(ст) (к. XVI ст. *Розм.* 42); па(н) Ма(р)ти(н) Бутови(ч) и пни Алекса(н)дровая Бутовичовая... на то

ω(т)повєдили, жє ся того до(л)гу нє можє(м) запритъ, абови(м) нєбо(ж)чикъ па(н) Алєкса(н)дєръ Бутови(ч) то у тєбє позычи(л) (Житомир, 1605 *ДМВН* 96); И бвшє(м) на(д) ни(х) всѣхъ найдоує(ш)сѧ зацнѣйшїй: Абовѣмъ Вожа людωви с тєбє сѧ дало, И такъ доброгосѧ Пастырѧ оуказало (Львів, 1616 *Бер.В.* 76); Абовѣмъ личачи законы ω(т) початкꙋ свѣта, до нн҃шнаго, нашого, видимω законъ Натꙋры, Законъ Моисєωвъ, и той законъ нашъ Ласки, и вꙿ тыхъ трохъ законахъ троѧкіи ωфѣры знайдовалисѧ (Київ, 1639 *МІКСВ* 217); ω Г(с)пжє моѧ; то дивна слава твоѧ… Абовѣмъ ты Маткою; Цр҃ꙋ Агг҃лскомꙋ зостала, И тогось Панієнскимъ Млєкомъ питала. Которїй гойнꙋю Рꙋкꙋ своѧ ωтворѧєтъ. Всѧкоє животноє живитъ, и питаєтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 36 зв.).

(*із сполучником на другому місці*) тому що, оскільки: цѣна абовѣмъ товаровъ твоихъ нєсправє(д)ливаѧ є(ст) иди гдєколвєкъ з божою помочъю шꙋка(и) собѣ лѣпшого (к. XVI ст. *Розм.* 55); наоука абовѣ(м) ты(м), кто єє набылъ... пожиточна єсть, ωвꙋю наоучаючи потрєбны(х) наоукъ, а ωвоє привычаючи до красны(х) спра(в) (Острог, 1614 *Тест.* 134); Нбо абовѣ(м) барзо высокоє было, потрєба тєды было драбины высокой, прє(з) которꙋю бы моглъ до нба встоупити чл҃къ мизєрный (поч. XVII ст. *Проп.р.* 295); былъ абовѣмъ Павєлъ зацнымъ и выборнымъ шлѧхтичомъ зꙿ насѣнѧ Авраамовогω... и моглꙿ сѧ слꙋшнє называти шлахєцтвы таковыми (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 135).

Див. ще **АЛБОВѢМЪ, БОВѢМЪ[1].**

АБОВѢМЪ[2] *част.* (*підсилювальна*) бо, же, ж: Гдє абовѣмъ заздрость бєзєцнаѧ, нє шкодитъ: Тамъ приѧзнь плынєтъ, и всє доброє походитъ (Львів, 1616 *Бер.В.* 96); Можємω абовѣмꙿ єсли захочємω, зложити зꙿ сєбє оучинки тємныѣ, и розобратисѧ зꙿ грѣхωвъ якъ зꙿ сꙋкнѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 57); Самый абовѣмъ порѧдокъ (который єстъ всѣхъ рєчый дꙋшєю) мѣти то хочєтъ, абы каждый вꙿ своємъ постановєню, вꙿ которомъ положоный єсть, бѣгъ своєй повинности выполнѧлъ (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 2 зв.).

Див. ще **БОВѢМЪ[2].**

АБОЛИ, АБОЛѢ *спол.* (*стп.* aboli) **I.** (*зв'язує члени речення*) (*розділовий*) або, чи, чи то: панъ владыка Луцкий съ крылошаны своими, зобравши себе на помочь великое войско людей, то есть поганцовъ Татаръ, не ведати если зъ орды, аболи откулъ инуль,… //… наслалъ… оное все войско… на тое имене мое Жабче (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* I/1, 224-225); такъ и они…, если кого набривши по собѣ въ болотѣ свѣта,// теды заразъ на смерть, албо на муки розмаитые, гды же всюды имъ о то не трудно, если бы хто зъ ними не хотѣвъ шалоным быти, а болѣ тежъ манѣтомъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 18-19); А таковый пло(д) жизни вѣчнои, аболи роскоши Нб(с)нои, якω гроно вина чꙋдногω: Великоє показꙋєтъ вамъ нн҃ѣ… Рꙋка и ꙋста Іиса сн҃а Бж҃ӏѧ (Чернігів, 1646 *Перло* 168).

II. (*зв'язує речення*) **1.** (*розділовий*) або, чи: Бо чл҃къ прє(з) хтиво(ст) свою є(ст) тѧгнєный ко грѣхоу, яко чтити ωц҃а своєго а нє грѣшити проти(в)ко нємоу, аболи котрїи съгрѣшаю(т), тєды ты(ж) чл҃къ нє проу(д)ко сѧ порьвє(т) съгрѣшити проти(в)ко ωц҃оу и мт҃цѣ (к. XVI ст. *УЄ* N 31, 176); въ понедѣлокъ рано… в мѣстѣ Дубенскомъ… мещане Дубенскіе нашли тѣло чоловѣка забитого, незнаемого, которого // не ведати, если, гдѣ индей хтось забивши, подвезъ, аболи тежъ кто тутъ въ мѣстѣ забилъ (Луцьк, 1596 *Ив.* 280-281).

2. (*розділово-перелічувальний*) (*чергується з* **або**) або… або, чи… чи: Такъже и мне або въ томъ несчастье загородило, аболи тежъ негодность… не допустила… же бымъ ку началу якому благому тое речы поводъ слушъный възяти могъ (Вільна, 1599 *Ант.* 577).

Див. ще **АБО[1], АЛБО[1], АЛБОЛИ, АЛИБО, АЛЮБО, ЛИБО, ЛЮБО.**

АБРЕВІАТОРЪ, АББРЕВІАТОРЪ *ч.* (*стп.* abrewjator) автор скороченого варіанта великого твору: А штось рекло о свѣдоцтвахъ, ‹з› Златоустого св. приведеныхъ, тоежъ ся заразъ мовитъ и о свѣдоцтвахъ, приведеныхъ зъ св. Ѳеофилакта, который Златоустого св. аббревіаторомъ бывши, иншого зданя быти не моглъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 445); Што ся… Ѳеофилакта свѣдоцтвъ дотычетъ, той такъ маетъ быти розумѣнъ, якъ розумѣного быти преложилемъ Златоустого св., которого Ѳеофилактъ… былъ… абревіаторомъ (Там же, 448).

АБСОЛЮЦІА *ж.* (*пол.* absolucja, *лат.* absolutio) (*відпущення гріхів*) розгрішення, абсолюція: За што онъ на патріарху блюзнилъ и запречилъ, а папежскими абсолюціами, которіи ему не помогли, тѣшачися, а патріаршую клятву канонную и синодалную легце поважалъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 473).

АБТЕКАРКА *ж.* (*особа, яка виготовляє і продає ліки*) аптекарка: тамже на тотъ же часъ мещанку места луцкого, Войтеховую Абтекарку, которая пахоля… подкоморого луцкого зъ дому зъ виномъ выпровожала… самую зшарпали (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 112).

АБЪШЛАГЪ *ч.* (*стп.* abszleg, apszlag, *свн.* abslag) виготовлена зі спеціальної тканини деталь одягу; обшлаг: ѡ(н) же дѹбови(ч) ме(л)… абъшлагу лєкрацеи ки(л)чибогу… шалєкъ того всєго по(т)рошє за ко(п) д҃ (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 37).

АБЫ[1], АБИ *спол.* (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) **1.** (*приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної*) щоб, аби: и на то и листы н‹а›ши… ѹказывала и била нам чолом, абыхмо то єй потвердили (Вільна, 1503 *AS* I, 125); а про лѣ(п)шеє сведе(т)ство и твердость проси(л) єсми… абы и(х) мл(с)ть к сємѹ моєму записѹ свои печа(т) приложили (Київ, 1508 *ЦНБ ДА*/П-216, 170); казаль абы єи дали ясти (1556-1561 *ПЄ* 252 зв.); п҃ни ма(т)фєевая… просила п҃на федора абы тєло брата… в цє(р)кви при ѡ(т)цы своємъ поховалъ (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 8 зв.); Ко(н)дратъ повєдѣлъ жонѣ Са(м)соново(н), абы до (с)воєє коморы шла (Житомир, 1583 *АЖМУ* 66); па(н) ясликовски(й) ѡповєда(л)… // и на(с) проси(л) абы(х)мо на ѡглєда(н)є того кгва(л)ту… до жо(р)ницъ єхали (Жорница, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 18-18 зв.); росказала(м) тобѣ абысь пришолъ ѡ четвертой годинє (к. XVI ст. *Розм.* 7); Илє било моци и си(л) старалє(м) сє аби брата вашєй мл(с)ти зара(с) (!) били ѡ(т)правлени ѡ(т) єго гп(д)р(с)кой мл(с)ти (Ясси, 1601 *ЛСБ* 359, 1); Про́то далъ зна́ти внѹчкови… пота́ємнѣ абы штонараньшєй пришо(л) до нєго (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 50 зв.); ѡ милосє(р)дє є(г)[о] светоє мило(с)ти, абы мєнє во(д)лугъ гриховъ моихъ нє кара(л) прошу (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 211); яко з давъныхъ часовъ такъ и тєпє(р) єго ца(р)скомѹ величє(с)твѹ єсътєсьмо прихилъными и нє зычимо того абы гнѣвъ яки(и) мєжи людъми єго ца(р)ского величєсътва и мєжи нашими заходивъ (Переяслав, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 38);

(*у заголовках деяких параграфів Литовського статуту з пропущеним головним реченням*) щоб: Абы шля(х)ти(ч) бєзпра(в)нє нє бы(л) има(н) ани сажо(н) (1566 *ВЛС* 2 зв.); Абы жидо(м) ничого нє арє(н)довано (Там же, 24 зв.);

(*з відтінком припущення, сумніву*) наче, начебто, буцім, буцімто: Нехайже того Ѳилялетъ и жаденъ иный не твердитъ, абы Анътиохейский соборъ таковымъ умысломъ тотъ канонъ мелъ постановити (Вільна, 1599 *Ант.* 777); А в писмѣ святомъ ничого не найдем, абы Петрь святый в Рымѣ мѣл столец епископскій держати (Львів, 1605-1606 *Перест.* 51); Алє жа́дєн з҄ нихъ нє розѹмѣлъ абы За́ко(н) тотъ коли ѡ(т) ни(х) вырыва́тисѧ и выворочати мѣлъ, и ѽвшемъ ко́ждый з҄ нихъ ствєрди́лъ: и на ко́жды(и) дє́нь таѧ оумножа́єтъсѧ (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 162); Ви́дачи кѹпцо́вѣ ижъ сѧ на гро́бѣ положи́лъ, тє́ды мнима́ли абы які́и ча́ры чини́лъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 61).

2. (*приєднує підрядну частину мети до головної*) щоб, аби: и такѹю єсми змовѹ ѹчинили съ… кралє(м)… ижє тоуюто… сєстрѹ кралѣ… нашємѹ… воєводи маю(т) дати, абы ємѹ была жєна (Люблін, 1506 *Cost. DB* 440); Встала єсмь, абыхъ отворила милому моему (поч. XVI ст. *Песн. п.* 53); посла́ль вѣстники прє(д) лицємь свои(м) которыи идоучи в҄стоупили до мѣста… абы ємоу господоу нагото-вали (1556-1561 *ПЄ* 259); абы и на(м) в то(и) краинє богомолиє и памє(т) и по(х)вала была… помо(г)ли є(с)мо ва(м) (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); Но́и архѹ готѹєтъ божимъ повєлє́нїємъ, абы въ пото́пъ нє згинулъ зъ сво(и)м поколєньємъ (Острог, 1581 *Римша, Хрон.* 36); копию з ли(с)ту ст҃ѣ(и)шаго патрїа(р)ха… намѣстнику в рѹки подали, абы ѡ(т)цѹ вл҃цѣ до рѹкъ ѡ(т)-да(л) (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 1 зв.); абы пєвнѣй было рѹкою моєю по(д)писалємъ (к. XVI ст. *Розм.* 72); Абы таковы(м) ѡ(т)даванємъ побору посєсыя и ды(с)позицыя нє ѹрастала свє(д)чы(л)сє

(Вінниця, 1614 *ЦДІАЛ* 181, 2, 3149, 2); Преподобный Ѳеодосій единого отъ братій посылалъ до Константинополя, абы ему уставъ Студійского монастыра… принесъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1010); своє‹є› Виглядаєм з неба роси заранної, Аби отвѣлжила поля зораннии (1648 *Єлег.* 152); Записую за працу и за сорокоустъ, абы… с ла(с)ки своєє за душу мою гришъную ѡ(д)правили пя(т)десятъ золотыхъ по(л)ски(х) (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 212);

(*як компоненти складених сполучників* **для того абы, абы… дла того, дѣля того… абы, затымъ… абы, на то… абы**) для того, щоб: дла того послал (єсми) слꙋжебника кнаꙁа… з листомь королевским… абы его нигде до Берестꙗ не гамовано (Володимир, 1545 *AS* IV, 421); ста(в) гулєве(ц)ки(и) спусти(ти) мели дла того абы вода зо ста(в)у гулевецкого воды в ста(в) лꙗхове(ц)ки(и) не спирала (Кременець, 1564 *ЛНБ* 103, 17/Іс, 1954, 39); абы́мсꙗ комоу нєзда́лъ речъ неподобноую мо́вити… дла того бовѣмъ плачꙋ и жа́лꙋю (Острог, 1607 *Лѣк.* 9); Дѣля того научайте ся, хрестіане… абы ся сокотѣтъ выдъ всякыхъ дѣлъ лихыхъ (XVI ст. *НЄ* 18); За тымъ его мл(ст) кнзь ку(р)пски(и) посла(л) мене ис тымъ дворениномъ… абы я имъ школꙋ… ѡ(т)печата(л) (Володимир, 1569 *ЖКК* II, 13); На́ то бовѣ(м) хс҇ и оумє́ръ и ожи(л), абы и мер҇твы́ми и живы́ми влада(л) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 84); Нато вы посла́ны ѡ(т) нб(с)ного па́на, Абы през ва́съ была́ Цр҇ковъ егѡ бꙋдова́на (Чернігів, 1646 *Перло* 52 зв.).

3. (*приєднує підрядну означальну частину до головної*) щоб: звычай есть подлѣ бегꙋ свѣта, абы знамѣнитые, а ѡхотные послꙋги, которыеж маєстатꙋ панскомꙋ напротивку неприꙗтелей его вѣрными бываючие зась щедростливостью королевъ, або кнꙗжат великих имъ отдаваны были (Львів, 1509 *AS* III, 69); Не розумейтежъ насъ в.м. за такихъ, абысьмы незгоды, ростырковъ и замешанья въ речы посполитой жедали (Вільна, 1599 *Ант.* 979); Таковый тꙗжа́ръ са́мъ на себе наложи, абы(с) ко́ждоє спра́вы са́мъ досмотрѣлъ, и жа́дноє нѣкг(д)ы не перебачилъ (Острог, 1614 *Тест.* 160); Показалося и то, же такъ и учителевъ церковныхъ здапя того не было, абы единъ быти мѣлъ пастыръ найвышшій (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 492); Першаꙗ є(ст) причи́на абы моглъ челове(к) до такъ тꙗ́жкого живота мѣти това́риша и помо́щника (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 929).

4. (*приєднує підрядну частину способу дії до головної*) щоб: помочноє, што на него приходить, емꙋ бы естє давали по томꙋ, как и перед тым бывало, конечно абы то инак не было (Краків, 1523 *AS* III, 248); Всимъ епископомъ и презвитеромъ приказано естъ Пасхи обьходъ стеречи отъ четырнадцатого луны ажъ до 21 дня // такъ, абы день Господень све-тилсе (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 142-143); а ве́дьже якъ при́стои(т) кроле́в҇ство своє стере́чи ѡ(т) непріꙗтелꙗ и ѡ(т) зра́ды, так҇ при́стои(т) стере́чи абы в не́го и грѣхи встоупꙋ не мѣли (Острог, 1614 *Тест.* 161).

5. (*приєднує умовну підрядну частину до головної*) якби: Лѣп҇шє бы́ло бы ємоу́ абы(с) быль и не народиль чл҇къ тъ(и) (1556-1561 *ПЄ* 185 зв.); абы(м) змерзлъ встыдъ бы ми былъ (к. XVI ст. *Розм.* 9 зв.); абы тежъ и такъ было, теды тоє, што ся у чужой земли дѣет, вам судити ани за то карати не приналежит (Львів, 1605-1606 *Перест.* 38).

6. (*приєднує підрядну частину причини до головної*) щоб: в ба́рановци знашли вѣдмь ки́лка и боꙗлисꙗ палити абы не горїи было (1509-1633 *Остр. л.* 130 зв.); южь бо трїи дн҇и сѣдꙗ(т) при мнѣ… а роспоустити и(х) го́лодны(х) не хочо́у абы нѣяко не ослабѣли на поути (1556-1561 *ПЄ* 71 зв.); быдлꙗ(т) бе(з) пастырꙗ не смѣю(т) в поле пꙋщати абы и(х) волкъ не шарпа(л) (Височани, 1635 *УЄ* N 62, 17 зв.); Малжонка… тихо(ст) захова́ти пови́нна, абы́ спо́лны(х) недоста́тковъ малже́нски(х), пожа(р) не выходи́лъ з҇ домꙋ ѡ́ныхъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 921).

7. (*приєднує підрядну частину міри до головної*) щоб: ꙋста(в)уємъ и(ж) дороги звечные маю(т) быти водле старода(в)ного ѡбычаю такъ широки а́бы сꙗ два возы фꙋрма(нъ)скихъ розминꙋти мо(г)ли (1566 *ВЛС* 84 зв.).

8. (*приєднує вставні уточнювальні речення*) щоб: Таковои в҇ на́шихъ прови(н)ціяхъ, и Церква́хъ пова́жности яковои (абы́мъ се не встыда́лъ пра(в)ды вы́знать) хто́жъ ко́лвекъ и́ньшиий. Єсли бы мене те(ж) и Ри(м)скіє достоє(н)ства повабꙗ́ли и до ты́хъ при́стꙋпъ… за́вше мє́лемъ (Єв'є а. Вільна, п. 1616

Прич. отех. 3); А тотъ квитъ дарови(з)ны... мнє Прє(з) Єго м(л) Пана брата Созианы(и) в нивчомъ прєюдыковати нє має(т), которы(й) квитъ, абы ваги достато́чное бы(л)... Приятєлє(и) мои(х)... ѡ подъпи(с) рꙋкъ и ѡ приложе(н)є Пєчатє(и) ꙋпросилє(м) (Вінниця, 16135 *ЛНБ* 5, II 4058, 36 зв.); Вла́снє та́къ, и на(д)то, прызна́ти ѧ мꙋшꙋ И абы хто ѡ(т)мѣннєй ѡ нимъ ре́клъ, нє тꙋшꙋ Истинно нєпоро́чна, Па́стыра стє мѣли, Го́лодꙋ стє дꙋшного, за нимъ нє тєрпѣли (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 15).

АБЫ², **АБИ** *част.* (*модальна*) щоб, аби: кмети и ꙋбозїи лю(дї) абы сѧ вєрнꙋли с обꙋдвꙋ сторѡ(н) (Ясси, 1510 *Cost. DB* 470); ми(р) мєжи нами, абы сѧ нє злама(л) и нє приказы(л) (Гирлов, 1518 *Cost. DB* 495); Шляхта абы тє(ж) ты(м) же способо(м) во(и)ну служили и почты ставили (1566 *ВЛС* 40); Сходитисѧ маю(т) хлопята до школы на годину пєвнꙋю, то єсть дн҇я вєли́каго на ѳ҇ю годинꙋ абы вси стали (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 3 зв.); бєгꙋновъ чєрнцовъ и чинови томꙋ противны(х) абы в то(м) мона(с)тырє нє // приимовано єдно таковы(х)... которыє бы сє зышъли до наꙋки (Дермань, 1602 *ПВКРДА* IV-I, 37-38); Такжє ку показаню права, єсли быстє якоє мѣли абистє положили и шкоды заплатили и во всємъ сє ꙋсправєдливили (Київ, 1618 *ЦНБ ДА /П*-216, 102); пово(д) нинє(ш)ни(и) вє(р) в҇шу ты(м) по(з)во(м) на рокъ, вышъ ѡзначоны(и) позываєтъ и припозываєтъ, на которомъ... абыстє вє(р) в҇ша, стану(в)ши, на всє правнє ѡ(т)повєдали и скутє(ч)нє усправєдливили(с) (Горошки, 1642 *ДМВН* 223); ѡзна(и)мує(м)... мє(ш)чаномъ максимовъски(м)... абы(с)тє... на вшєлякую пови(н)но(ст) и по(с)лушє(н)ство... ѡ(т)цо(м) нико(л)ски(м) ѡ(д)давали... иначє(и) абы(с)тє нє чинили (Чигирин, 1650 *Гр. Хм. М.*).

АВАРЫ *мн.* (*тюркські племена*) авари, аварці: то́є мѣсто ѡ(т) сарва́ра кото́рый з' ава́рами албо Гꙋннами мо́рємъ, и ѡ(т) Кага́на скиѳского кото́рый землє́ю, Кѡнстантїнопо(л), посла́ны бꙋдꙋчи ѡ(т) Козро́ѧ... облєгли, чꙋдо(в)нє оборони́ла (Київ, 1625 *МІКСВ* 127).

АВВА *ч.* (*гр.* 'αββα) (*при звертанні до Бога*) отець: Авва нєпостижімый, бг҇ъ прє(д)вѣчныхъ вѣкѡвъ Розꙋмновѣчною всѣхъ ѡбдарилъ чловє́кѡвъ Словє́сною д҇шею (Львів, 1642 *Бут.* 4); (*настоятель монастиря; монах-старець*) отець: Живо(т) Аввы Мака́рїа Єги́пє(т)скаго, и Мака́рїа Алєксандрїйского (Вільна, 1627 *Дух. б.* (Передм. II), 1); Прїими мєнє Авва, а єсли нє бꙋдꙋ пости́ти, а ты́хъ дѣлъ што ѡни чини́ти, кажи мєнє вы́гнати з' Монастыра (Там же, 6).

АВГУСТЪ, **АВЪГУСТЪ** *ч.* (*цсл.* авъгоустъ, *гр.* αυγουστos, *лат.* augustus) серпень: ‹Писанъ› в Кошєрѣ, м‹и›с‹ѧ›ца август‹а› а҇і (Кошир, 1502 *AS* I, 149); Писанъ в Киеве, в лѣто 7020, мѣсяца августа 25 дня, индикта 15 (Київ, 1512 *АрхЮЗР* 1/VI, 18); М(с)ца авгꙋста, по гєбрєискꙋ ловъ либо авъ, просто сєрпєнь (Острог, 1581 *Римша, Хрон.* 36); рокꙋ... тисєча пя(т)со(т) дєвє(т)дєсятого м(с)ца авгꙋста шостогона(д)ца́(т) дня (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 25); да(н) з ко(р)суня рокꙋ ч҇є авгу(ст) л҇а дня (Корсунь, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 113); Въ Лвовѣ при хра́мѣ столє́чномъ с҇тогѡ Вєликѡм҇чника Х҇ва Ґєѡ́ргїа, лѣта Г(с)днѧ а҇хмѕ. М(с)ца Авгꙋста в҇і днѧ (Львів, 1646 *Ном.* 6 зв.); На по(д)горю єп(с)пскомъ... М(с)ца Августа и дня (Холм, 1648 *Тест. Ст.* 471).

АВИДЖЕ *част.* (*підсилювальна*) адже: Ѡба́чє Вша́кжє, ави́джє (1627 *ЛБ* 147).

АВИЗОРИАЛНЫЙ *прикм.* Повідомний. **листъ авизориалный** див. **ЛИСТЪ.**

АВСОНЬСКИ *присл.* По-латинському, по-латині: Ли́ст' той в' єги́птє авсон'ски начєрта́ный, роу́скимъ языко(м) в сарма́тєхъ дарова́ный (Дермань, 1605 *Нал. Л.* 44 зв.).

АВТЕНТИКЪ, **АВФТЕНДИКЪ**, **АВЪТЕНЪТИКЪ** *ч.* (*стп.* autentyk, *гр.* 'αυθεντιχός) оригінал: Подобнѣйшїє и го(д)нѣйшїє соу(т) са́мыє ав'ѳтє(н)дики, ѡриґина́лы, а ни́жли з нихъ прє́писы до оувѣрє́н'ѧ (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 45); А такъ Правовѣрный Христїани́нє... ѡ(т)пра́вивши го́дныи дово́ды, ѡ... исхожє́ню Д҇ха... нє го́лыми и нє вѣтрными слѡ́вы, а́лє Автє́нтиками (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 164); станувши очевисто возный енералъ... урядови нинешнему зъ его авътенътику и присяги на урядъ возновский добре знаемый... ку записаню до книгъ... кгродскихъ... созналь (Луцьк, 1624 *АрхЮЗР* 6/I, 448).

АВТЕНТИЦЕ, **АВТЕНЪТИЦЕ**, **АВЪТЕНЪТЫЦЕ.** Те саме, що **автентичне**: Якожъ и де[к]рета

вышърєчоныє автєнътицє указавши, про[си](л), абы тыє ѡбмовы позваноє на сторону ѡ(т)ло[жи]лъ (Житомирщина, 1600 *ККПС* 171); Анъдрє(и) Стєфановичъ Шомака... // то(т) тєпєрєшны(и) квитъ с кни(г)... кгро(д)ски(х) володимє(р)ски(х) мєнованому пану до(л)жникови своєму автє(н)тицє вынявши,... проси(л), абы єго... доброво(л)ноє зознаниє принято (Володимир, 1637 *ТУ* 305-306); На рокахъ судовы(х) зємъски(х)... пєрє(д) намы... писаръ... подалъ выпи(с) с кни(г) кгро(д)ски(х) Києвъски(х) авътєнътицє выдан(и) з ѹписанъємъ в нємъ по(с)сєсыи в сєло лутаву (Київ, 1639 *ЦНБ* II 23254, 1).

АВТЕНТИЧНЕ *присл.* (*стп.* autentycznie) (*згідно з оригіналом*) правдиво, вірогідно, достовірно: ѹ пана Прокопа мєлє(ч)ка за(в)шє ѡ старо(м) до(л)гѹ помни(ти) на що и мунимє(н)та сѹ(т) ѹ брацтвѣ автє(н)ти(чнє) пописаны (Львів, 1616 *ЛСБ* 1043, 24 зв.).

Див. ще **АВТЕНТЫЦЕ.**

АВТЕНТИЧНЫЙ, АВТЕНТИЧЪНЫЙ, АВТЕНТЫЧНЫЙ, АВТЕНЪТИЧНЫЙ, АВТЕНЪТИЧЪНЫЙ, АВТЕНЪТЫЧНЫЙ, АВЪТЕНТИЧНЫЙ, АВЪТЕНТЫЧНЫЙ, АВЪТЕНЪТИЧНЫЙ, АВЪТЕНЪТЫЧНЫЙ, АВЪТЕНЪТИЧЪНЫЙ, АВЪТЕНЪТЫЧЪНЫЙ *прикм.* (*підтверджений, доказаний*) справжній, достовірний, дійсний, автентичний: а(н)дры(й) мє(д)ви(д)ски(й) ѹстнє со(з)на(н)є своє в тыє слова ѹчини(л)... и(ж)... подалє(м) и положилє(м) позовъ кгро(д)ски(й) вини(ц)ки(й) а(в)тє(н)ты(ч)ны(й)... в брамє мє(с)цко(й) (Вінниця, 1622 *ЛНБ* 5, III 4057, 63); шляхетный панъ Василий Ярмогенъ... очевисъто передъ нами, судомъ становъши, поднеслъ позовъ одъ поводъки,.. на рочъки теперешъние выданый и вънесеный, автєнътичный, такъ се въ собе маючий (Володимир, 1638 *АрхЮЗР* 3/I, 363); тамъ же с тымъ Позвомъ Положилемъ ѡ(т) тоє(ж) Панєє Сто(л)никовоє Новагоро(д)скоє Позовъ Кгро(д)ски(й) чє(р)ниговъски(й) Автенътичъный (Чернігів, 1641 *ЛНБ* 5, III 4063, 177); Я... во(з)ны(и) єнєра(л)... поро(з)носило(м) и ро(з)дало(мъ) позвы... авътєнътычъныє (Київ, 1646 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 763, 14).

А́ВТОРЪ, АЎТОРЪ *ч.* (*лат.* auctor). **1.** (*творець, засновник, організатор*) автор: творєцъ, створитє(л), робо(т)ни(к), а(в)то(р) (1596 *ЛЗ* 80); гдѣ́ то напєрє́дъ зышло́ бы сѧ подо́бно припо́мнѣти о... цнѡ́тахъ вл(д)ки лоу́цкого, кото́рый... а́второмъ, спра́вцєю, тє́слєю, и бѹ́довничимъ тоє́и надотлѣлои є́дности... назва́тисѧ мо́жєтъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 205 зв.); гдѣ се они повинни справовати и вывести се, яко не суть и не были аугорами всѣхъ бунтовъ (Краків, 1604 *АрхЮЗР* 8/V, 301); са́ми с҃ты ѡ(т)цы... тоє́є ра́ды моє́є достатє(ч)ными были Аоу́торами, а́лбо приво́(д)ца́ми (Єв'є а.Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 2 зв.); Са́мъ Г(с)дь бѹдѹчи доро́гою, и Бг҃омъ, длѧ тєбє а нє длѧ сєбє пришє́дши, жє́бы всєго до́брогѡ тобѣ бы́лъ а́второ(м) (Вільна, 1627 *Дух. б.* 249); вшєлѧкı́ѣ тє(ж) спра́вы лю(д)скı́є, своѣ(х) пє́вныхъ и розмѣро́ныхъ часѡвъ справова́ны бѹдѹчи, з' пожи́тко(м) из' ѹтѣхою своѣ(х) авторѡ(в) доконыва́ны бываю(т) (Київ, 1634 *МІКСВ* 311); по(д)даныє з сєла Станишо(в)ки... протє(с)товали напроти(в)ко... пану Сєвєринови Пото(ц)кому яко авторови и росказуючомъ... ѡ то ижъ... па(н) Пото(ц)ки(и)... // ...протєстуючихъ... каза(л) мо(р)довати (Житомир, 1650 *ДМВН* 198-199).

2. (*той, хто написав якусь працю, твір, книгу*) автор: має(т) вѣдати хрє(с)тѧ(н)ски(и) чита(л)ни(к) и(ж) тыи выклады с҃ты(х) авторовъ су(т) вѣрнє выбраны (XVI ст. *КАЗ* 593); та́къжє и на Дѣѧ́нı̈а ап(с)льскı́є того́жъ а́втора бє́сѣды (Львів, 1614 *Кн. о св.* 3 зв. ненум.); Книги къгрецкие и латинские... розныхъ авторовъ... отцу архимандрите Печерскому оферую (Київ, 1631 *ПККДА* II-1, 408); Ласка́вый Читє́лникѹ, подобаєт' ва(м)... то вѣда́ти, длѧ чо́гѡ авторъ ва́жилъсѧ подыймова́ти, та́къ вєли́кѹю и тѧ(ж)кѹю пра́цѹ ѡколо тои прєза́цнои кни́ги (Чернігів, 1648 *Перло* 7 ненум.).

АВФТЕНДИКЪ *див.* **АВТЕНДИКЪ.**

АВШУСЬ *ч.* (*стп.* auszus, ausus, *свн.* ausschuss) найгірший гатунок, брак: Данило ми(л)ковичъ... мє(л)... поло(т)на колє(н)ского а(в)шусу шту(к) ѕ҃ (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 57).

АГАЙ *виг.* (*при вираженні здивування чи занепокоєння*) о, ах: De Interiectionibus... Агай, галѧ, hui (1645 *Уж.* 74).

АГАРЯНЫ *мн.* Магометани, мусульмани: сия бо-

жественная церковъ была изницона и ободрана, все побрано... и попалено все отъ поганого царя Перекопского Мендикгирия и отъ нечестивыхъ его агарянъ (поч. XVII ст. *КЛ* 83).

АГАТОВЪ *прикм.* (*який стосується агату*) агатовий. **камень агатовъ** *див.* **КАМЕНЬ.**

Пор. **АХАТИСЪ.**

АГГЕЛОВЪ *див.* **АНГЕЛОВЪ.**

АГГЕЛОКЪ *див.* **АНГЕЛОКЪ.**

АГГЕЛСКИЙ *див.* **АНГЕЛЬСКИЙ.**

АГГЕЛСКЇЙ *див.* **АНГЕЛЬСКИЙ.**

АГГЕЛЪ *див.* **АНГЕЛЪ.**

АГГЕЛЬ *див.* **АНГЕЛЪ.**

АГГЕЛЬСКИЙ *див.* **АНГЕЛЬСКИЙ.**

АГГЕЛЬСКЇЙ *див.* **АНГЕЛЬСКИЙ.**

АГГЕЛЬСКЫЙ *див.* **АНГЕЛЬСКИЙ.**

АГЇЯЗМА *див.* **АГЇАЗМА.**

АГНЕЦЪ, АГНЕЦЬ *ч.* (*цсл.* агньць) **1.** *Ягня, заст.* агнець: якимъ... реклъ пастыре(м) свои(м) приженѣте ми вїагнець чисты(х) єрѣе(м) (1489 *Чет.* 15 зв.); на ше́сто(м) соборѣ и агнце(м) Хва ѡбраза сн̃и (!) ѡ(т)цы малїоваты запрѣтили (Київ, 1621 *Коп. Пал.* (*Лв*) 30); *У порівн.*: пр(о)ркъ Ісаіа мови(т) тыми словы... Яко ѡвча на заколенїе ведеса, яко агне(ц) прамо стрегоущемоу его бе(з)гласе(н), тако не ѡ(т)връзає(т) оусть свои(х); во сомиренїи (!) соу(д) его воза(т) са (!) (XVI ст. *УЄ Трос.* 73).

2. Виріб з тіста у вигляді баранчика, що використовується в православнім обряді; паска: Того дѣля на день воскресения христова православные християне приносят во церков освящати брашна або колач або пасху або агнец (Крилос, 1586 *MCSL* I-1, 134); и такъ вшедши въ церковъ, антимисъ зъ олтара и агнецъ взялъ (Володимир, 1603 *АрхЮЗР* 1/VI, 339); **агнецъ великодный, великоденный агнецъ, агнецъ дорочний, дорочный агнецъ** — великодній баранець, паска: его ст̃ой мл(с)ти зготована горница и агне(ц) велико́дный оупече́но (XVI ст. *УЄ* N 29519, 239); Єв(г)листа выписоуєтъ... якъ ты(ж) хс̃, изыдши великоденного баранка, або агньца, роздаєтъ оученикомъ своимъ тѣло своє и кро́въ свою (1556-1561 *ПЄ* 317); Ку тому въ дорочномъ агньцу, которого посветивши у великий четвертокъ въ церкви Греческой звыкли ховати, - аза тежъ тамъ въ томъ сакраменте не целого Хрыста приймуютъ? (Вільна, 1599 *Ант.* 749); Ку тому, церковъ Восточная ховаютъ агнецъ дорочный для хворыхъ и посвещаютъ у Великій четвертокъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 201).

3. Частина проскури, яка виймається для жертвоприношення під час літургії: Яко мертвого тру́па, опла́тъка глытаютъ, а Христа живого в хлѣбѣ отмѣтаютъ... Там правди́вый агнецъ с косте́ла изгнано, абы жидовскую пасху празновано (к. XVI ст. *Укр. п.* 76); Антідѡронъ, выкладаєтъса да́ръ, то єстъ Про́сфоры онои з которои Агнецъ вынятый єстъ, роздробле́нїє, и люде(м) прихо́дачи(м) // роздава́нїє (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 266-267).

4. *Перен.* (*про безгрішну людину; про Ісуса Христа*) лагідна, покірна жертовна істота: яко ѡвча на заколенїє ведеса... теды того напо(л)нилоса нн̃ѣшнего ст̃ого днє чере(з) того ти́хого и неви(н)ного агньца пре(з) моукоу га на́шего Іс ха (поч. XVII ст. *УЄ* N 236, 14-14 зв.); Ты єстесь Агнецъ, а́гнецъ незлоби́вый, чи́стый, безгрѣшный... справедли́вы(й) (Львів, 1631 *Волк.* 4); безъ бл(с)вена Агнца, албо Па́стыра... зъ само́гѡ жада́на зыскоу и ла́комства важилися нѣкоторыи до тоєи книги приступити и ѡнꙋю вѣцова́ти (Київ, 1639 *МІКСВ* 216); **агнецъ божий, божий агнецъ** — у християнській літургії і релігії назва Христа: вси грѣшници пришли видѣти є(г), и поклонитиса агньцю бж̃ию (1489 *Чет.* 111); ѡто агне(ц) бж̃їй которїй на себе въ(з)ме(т) грѣхы (к. XVI ст. *УЄ* N 31, 129 зв.); тꙋжъ при Бж̃омъ Агнцы, сто четырдеса́тъ и чтыри ти́сачи сто́али (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 9135).

5. *Перен.* Паства: Ре́клъ іс̃... пе́трови... па́си агньцѣ мои (1556-1561 *ПЄ* 440 зв.); Петре, паси агнца моя, паси овца моя, паси агнца моя (Львів, 1605-1606 *Перест.* 54).

АГРОСТЪ *ч.* (*лат.* agrostis) (*назва рослини*) метлюг, *діал.* мітлиця: agrostis, агро(с)тъ зелїє (1642 *ЛС* 76).

АГЪ *виг.* (*при вираженні співчуття*) ах, ох: Знаменова́нїа Междоме́тїа сꙋтъ различна... Жалѣющагѡ: якѡ агъ ахъ... Плачꙋщагѡ: якѡ ѡхъ ѡ ѡ ѡ (Єв'є, 1619 *См.Грам.* 194); ѡле: агъ, ахъ (1627 *ЛБ* 151).

Див. ще **АХТЕ, АХЪ.**

АГІАЗМА, АҐІАЗМА, АГІЯЗМА *ж.* (*гр.* ἁγίασμα) свячена вода: А которые бываютъ барзо хворые и зъ свѣта сходятъ, а прагнутъ Таинъ Христовыхъ, жебы не агіязмою, але самымъ тѣломъ и кровію Христовою причащены были, пильная есть того потреба (1631 *АЗР* IV, 526); ѡ́вый єстъ непотре́бный прида́токъ в Требникꙋ Стра́тинскомъ... ѡ причаще́нїи Агїа́змою, а́бо ст҃ою Водо́ю Бг҃оявле́нскою (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 5); причаще́нїє Агіазмою и́стая єстъ непотре́бница, и старый забобо́нъ (Там же, 5 зв.).

АҐНУСОКЪ *ч.* Ягнятко з воску, освячене Папою Римським, яке має охороняти від лиха: срамлѧ́ют ся на себѣ̀ кр(с)та Хв҃а носи́ты и в мѣ́сто того агнꙋ́ски якіесь з во́скомъ по́сятъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* (*Лв.*) 30).

АҐРАВАЦИЯ, АКГРАВАЦИЯ *ж.* (*стп.* agrawacyja, *лат.* aggravatio) кривда, утиск: позваные... //... ку велико(и) акгравацин и шкоде протесътанъта теперешънего,... тое все чинячи записати и приняти не хотели (Володимир, 1643 *ТУ* 3135-324).

АҐРАВОВАТИ, АКГРАВОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* agrawować, *лат.* aggravare) **1.** (що) Погіршувати, обтяжувати: а самии папове унити... справы нашн вытачаючы, акгравовали (!) и въ нивечъ обертали (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* 1/VI, 817).

2. Утискувати, неволити, кривдити: сами при потенъции своей чоловека до сорока в личбе... подданыхъ мученем, коний, быдла и што се толко подобало, такъ и // подданых былицких, яко и в дворе поводов, акгравовали и незносне грабили (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/VI, 469-470).

АДАМАНТИННЫЙ *прикм.* (*лат.* adamantinus) сталевий, залізний, *перен.* незламний: adamtinus, адама(н)ти(н)ный (1642 *ЛС* 68).

Див. ще **АДАМАНТОВЫЙ.**

АДАМАНТОВЫЙ *прикм., перен.* (*твердий як сталь*) незламний, непохитний: Ле́чъ тымъ и инымъ не даючи мѣ́сца вы́крꙋтомъ, статѐчности Адама́нтовой бꙋ́дте в вѣ́рѣ (Київ, 1620-1621 *МІКСВ* 32);

(*який не викликає заперечень*) переконливий: И вѣрте ижъ оуста́ли, ве́длꙋгъ Пр(о)рка, непрїятелскїи орꙋ́жїя: бо́ мо́цно Адама́нтовыми пригво́жденъ єстъ вра́гъ пра́вды довѡ́дами (Київ, 1620-1621 *МІКСВ* 32).

Див. ще **АДАМАНТИННЫЙ.**

АДАМАНТЪ, АДАМАНЪТЪ, АДАМАТЪ (*гр.* ἀδάμας, -ντος) **1.** (*дорогоцінний камінь*) алмаз, діамант, *заст.* адамант: adamas, адамантъ (1642 *ЛС* 68); тамъ каме(н) адаматъ, а ес(т) такъ тве(р)ди(и) же его нѣчи(м) не роздѣлитъ (серед. XVII ст. *Луц.* 534); Адама́нтъ е́сть таково́й твердости, ижъ ани ѡ(т) желѣза ани ѡ(т) ка́меня не мо́же бы́ть покрꙋшо́нъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 428 зв.); *Образно:* Апостола... Павла... зоветъ столпомъ Церкве и, надъ желѣзо и камень моцнѣйший, духовнымъ адамантомъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.*395); *У порівн.:* жє́злъ желѣзный, вѣра твердая, па́че желѣза и адама́нътꙋ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 58).

2. *Перен.* (*тверда опора*) кремінь: Тобє южъ Мꙋры мои полєца́ю, ѡ(т) Яросла́ва кото́рыи маю, Лю́бо то сла́вы: ты ихъ бꙋдь Атла́нто(м). Бꙋдь Адама́нтом (Київ, 1633 *Євфон.* 308).

АДАМАШЕКЪ *ч.* (*стп.* adamaszek, *слат.* adamascus) те саме, що **адамашка**: Выдала есми жонѣ Михеля адамашекъ сховати, изъ скрыни своее вынемши (Краків, 1518 *РЕА* I,95).

Див. ще **АДАМАШОКЪ.**

АДАМАШКА, ЄДАМАШКА. ЄДОМАШКА, ОДАМАШКА, ОДОМАШКА *ж.* (*стп.* adamaszek, *слат.* adamascus) (*гатунок шовкової тканини*) адамашка, адамашок: жаловалъ Намъ восковничій и соленичій Берестейскій... о томъ, ижъ... Мошеевая докторовая, Марьяма,... жону мою помовила адамашкою, рекучи, бы жона моя, безъ ее вѣдома, изъ ее скрыни адамашокъ мой выняла (Краків, 1518 *РЕА* I, 93); К томꙋ теж ꙋзял есми ꙋ Их Милости рꙋхомых рѣчей... шата попопеляя черленои ж адамашки (Несухоїж, 1550 *AS* VI, 5); Тры одомашки чорныхъ со креєты шытыми на золоте (Київ, 1554 *КМПМ* I, дод. 10); в то(и) же скрини... адамашки жо(л)тое локо(т) деся(т) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 79); стихарь 1 одамашки чирвоное, стихарь 1 одамашки жолтое (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 366); хочеш ли аксамитꙋ єдомашки... блаватꙋ? (к. XVI ст. *Розм.* 52 зв.); взели... ꙋ себестияна... // ...ку(р)ту єдамашки гво(з)диковое (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 88-88 зв.).

Див. ще **АДАМАШЕКЪ, АДАМАШОКЪ.**

АДАМАШКОВЫЙ, АДАМАШЪКОВЫЙ, ЄДАМАШКОВЫЙ, ОДАМАШКОВЫЙ, ЯДАМАШКОВЫЙ *прикм.* (*який стосується адамашки, виготовлений з адамашки*) адамашковий: кнѧз Андрей тоє имєньє ... кѹпилъ за пѧтьсотъ копъ грошей широкихъ, Чєское монєты и за шѹбѹ ωдамашковѹю (Краків, 1539 *AS* IV, 184); ѹзѧл єсмы ѹ Их Милости... рѹхомых рѣчей... шата ωдамашковаѧ чєрлєнаѧ з олтабасом, дєвѧт брам злотоглавѹ (Несухоїже, 1550 *AS* VI, 5); бєлоголо(в)скиє шаты то є(ст) чамара адамашковая брѹна(т)ная... шѹбка кита(и)чаная (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 14 зв.); надали єсмо... до церкви... стого спса в четвертни... єдамашковыи пєтрахиль (Четвертин, 1610 *ВИАС* I, 10); рызы червоные ядамашковые (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 502); взято... доломанъ Адамашковы(и) лазѹровы(и) (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 105); ωбрѹсъ вєлики(и) взорѹ адама(ш)кового ты(м) ся прыкрываєтъ прєстолъ для порохѹ (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 76).

АДАМАШОКЪ, ОДАМАШОКЪ, ЯДАМАШОКЪ *ч.* Те саме, що **адамашка** : въ той скрыни иншихъ никоторыхъ твоихъ речей не было, только мой адамашокъ (Краків, 1518 *РЕА* I, 94); дрѹгы(и) ризы чи(р)воного адамашъку (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); лє(т)ни(к) ωдамашку чи(р)воного з оксамитомъ из брамами (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 1921, 6 зв.); сєго трѹпа розными шатами пъстрыми оукрашаю(т)... шматѧ того злотоглвоу, или ядамаш'кѹ... и инъши(х) сѹкє(н) скѹпостїю ты(м) подобны(х) привѧзалы сѹ(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 231 зв.); Панъ Юрє(и) Макаровичъ... заграбилъ... шапочъка чо(р)ная... Адамашко(м) зєлєны(м) облямованая (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 26); за которые то пѣнезѣ купилем на ризы адамашку чирвоного до церкви (Дермань, 1638 *ВИАС* II, 260).

Див. ще **АДАМАШЕКЪ.**

АДВЕРСАРЪ, АДЪВЕ́РЪСАРЪ *ч.* (*стп.* adwersarz, *лат.* adversarius) ворог, противник, неприятель: въ тотъ часъ, коли ся крывда и вере и церъквамъ и духовенству вашому таковая деяла, мовчали есте, панове адъверъсары (Вільна, 1599 *Ант.* 679); Яко кгды бысь и ты хотѣлъ до сакраменту насвятшого приступити, въ той часъ пришолъ бы до тебе адверсаръ твой якій, о которомъ ты пребачилъ и, припадши до ногъ твоихъ, просилъ бы о отпущеніе, а ты бысь ему отповидѣлъ (1603 *Пит.* 74); Єсли бы... дєкрє(т) яки(и) Противны(и) На(м) з Нєласки К(р) Єго М(л) Статися мѣлъ, На Про(д) Просити, абы(с)-мы ω(т) шко(д) Прєзысковъ и Накладовъ Адвє(р)-саромъ Нє платячи, волни были (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 2 зв.); Бгъ зо всимъ своим' во́йскомъ... на згоче́н'є би́твы з' адверса́ром' твои́мъ, длѧ выбаве́нѧ тебє ω(д) смє(р)ти, рѹшил'сѧ са́мъ собо́ю (Вільна, 1627 *Дух. б.* 159).

АДГЕРЕНТЪ, АДГЕРЕНЪТЪ, АДЪГЕРЕНТЪ *ч.* (*стп.* adherent, *лат.* adhaereo "бути близьким") прибічник, прихильник; прислужник: И єжели ты́и Де́вѧт' // Ча́стωк' выи́мѹючи выража́ємω Де́вѧть Хо́рωв' Агглских', взыва́ючи сты(х) Бжїихъ, кото́рыи... ω(т) Гда Ба на исполне́нїє мѣстъ, с' кото́рыхъ Люци́феръ з' свои́ми Адгере́нтами стрѹчо́ный с'палъ, мѣстцє назначо́ноє маютъ (Київ, 1639 *МІКСВ* 217-218); помененый протестанъсъ... оферуючсе о то в судах належныхъ яко перъвей зачалъ, такъ и до конъца з вышъ пречеными принъципалами и их адъгерентами правъне чынити, илекротъ того будетъ потреба (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* 1/VI, 818); па(н) Бєлєцъки(и) зособна з Звягля... з а(д)гєрє(н)тами и помо(ч)никами своими...// хлопов... з мѣста повыганялъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 194-195).

АДДИЦИЯ *ж.* (*стп.* addycja, *лат.* additio) додаток: урожоного Яна Заваду за оборонъцу тоє справы придалисмы, о чом тот мандатъ, арештъ и аддиция ширей в собе маютъ (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 178).

АДЖАМСКИЙ, АДЗЯМЕСКИЙ *прикм.* Перський. **коберецъ аджамский (адзямеский)** *див.* **КОБЕРЕЦЪ.**

Див. ще **АЧАМСКИЙ.**

АДЖЕ *част.* (*підсилювальна*) адже: гдє сѧ... скрыєшь прє(д) дхо(м) бжи(м)... гдє оутєчєшь ω(т) лица єго... всюды бо лицє єго єсть, ибо столица єго, а(д)жє го(л)дѹє(т) ємоу (Височани, 1635 *УЄ* N 62, 48 зв.).

АДЗЯМЕСКИЙ *див.* **АДЖАМСКИЙ.**

АДИЛОНЬ *ж.* (*гр.* ἄδολος) назва церковної книги: Книги грє(ц)киє ро(з)ны(є)... Трїωдиωнъ параклѣтики євхолокгиωнъ... Адило(н) писаная в полѣтурѣ // лыту(р)гии грє(ц)коє початокъ (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 33-33 зв.).

АДМИНИСТРАТОРЪ, АДМѢНѢСТРАТОРЪ, АДЪМИНИСТРАТОРЪ *ч.* (*стп.* administrator, *лат.* administrator) **1.** Правитель, намісник: Богуш Корецкий,... ознаймую сим моимъ листомъ, иж... змовилъ и пошлюбил есми взяти у закон светый малъженский за сына моего князя Яхима дочку... администратора и гетмана землѣ Лифлянтское (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 8/III, 290);

керівник, управитель: Черънишевъский... был... слуга рукодайный нашъ и адъминистраторъ (Варшава, 1621 *ЧИОНЛ* XIV-3, 123); П҃. Алєксандє(р) прокоповѣчъ провѣзо(р) и адмѣнѣстрато(р) дрѹка(р)нѣ (Львів, 1642 *ЛСБ* 1043, 59 зв.).

2. Заступник, намісник: не архимандрит самъ в особе своей, але мы капитула естесмо тых добр дедичами, а архимандрит толко на час справца и администраторомъ их бывает (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 204); такъ же и добрами вшелякими, помененый отец Исакий, адъминистраторъ от насъ назначоный, рядити и заведовати будет... до поданъя и назначенъя архимандриты инъшого (Новогородок, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 570).

АДМИНИСТРАЦИЯ, АДМИНИСТРАЦЫЯ *ж.* (*стп.* administracja, *лат.* administratio) **1.** Розпорядження, завідування: позъваный... тых местечок и салетръниковъ... пречоному Черънишевскому, которому в администрацию тые добра подали есмо были, уступити не хочетъ (Варшава, 1621 *ЧИОНЛ* XIV-3, 121); великую часть добръ и кгрунтовъ нашихъ власныхъ... до староства Переаславъского и администрации добръ нашихъ салетрныхъ здавна... належачих..., кгвалтовне... посягнулъ (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 177).

2. Виконання: маючи пречоного Валенътого Лонъского в секвестре своим якобы о скрадене церкви недавно з упору поставленое схизматицкои, не допустили и допуститъ администрацыи сакраментовъ не хотели (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 494).

Див. ще **АДМИНИСТРОВАНЄ.**

АДМИНИСТРОВАНЄ *с.* Те саме, що **администрация** у 2 знач.: О которым таковым недопущеню администрованя сакраменътовъ... взявши ведомость, его милость ксендзъ аръхидиаконъ... двох з каплановъ... Луцких... на местце судовъ... посилал (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 494); пречоные особы, препомневши права посполитого... а покой посполитый... взрушаючи, зверхности маестату его королевское милости спротивляючысе... администрованя сакраменътовъ святых духовънымъ и заживаня оныхъ свецъкимъ, з канцелярии... листы заручные // вынесъшы, приневоляючы забороняютъ, жебы люде... до церквей ихъ униацъкихъ ходили (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* 1/VI, 814-815).

Пор. **АДМИНИСТРОВАТИ.**

АДМИНИСТРОВАТИ, АДМѢНѢСТРОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* administrować, *лат.* administrare) (що) виконувати: будучи я с повинъности моее плебанъскои реквированый од неякого Валенътого Лонъского перед смертю его близкою, абым оному сакраменъта светое, до збавеня души людзъкое пилно потребъне, администровал (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 494); Ажє є(ст) пра́вє, я́кобы Проводнико(м) я́ки(м) и законоѹчи́тєлє(м) Сщ҃єнникω(м), та(к) и́ншїи Сакрамє(н)та и та́ємницѣ збавє́нѧ лю(д)скогω, яко набарзѣй Сакрамє́нтъ покѹты стоѣ, адмѣнѣстрѹючи(м) (Львів, 1646 *Ном.* 5 зв.).

АДМѢНѢСТРАТОРЪ *див.* **АДМИНИСТРАТОРЪ.**

АДМѢНѢСТРОВАТИ *див.* **АДМИНИСТРОВАТИ.**

АДОВЪ, АДОВЫЙ *прикм.* (*який стосується пекла*) пекельний: х(с)ъ б҃ъ... пришолъ моцно въ адова мѣста в тѹю тємность (1489 *Чет.* 48); пла(ч)мосѧ всѣ по нє(м), я(к) погибєлию вѣ(ч)ною умр(є) і въ адовѣ(х) пропастє(х) погрєбъстисѧ изволи (1599 *Виш. Кн.* 217); Выдъ дна адового, и выдъ смерте вѣчнои... насъ ослободилъ, и пушовъ выдъ насъ на небо (XVI ст. *НЄ* 74); Рачилесь, до адовыхъ кгмаховъ съступити: И тамъ въ темности, собою розсвѣтити (Львів, 1630 *Траг. п.* 164); Бѣсωвє зломѹ нача́лници тмо́ю свѧзаны И въ адовѹ про́пасть прєлестници

загнаны (Чернігів, 1646 *Перло* 26 зв.); *Образно*: В то(и) тогды проха(ж)цѣ мыслєно(и) а тоє кни(ж)ки, знашо(л) єсми ѧмѹ глѹбокѹю, котораѧ адовы(х) послѣ(д)ни(х) ко(н)цо(в) досѧгаєтъ, таа ѧма, которѹю дхозрителі пропа(сти)ю вѣчною называютъ (1599 *Виш. Кн.* 214); **брамы адовы** *див.* **БРАМА**[1]; **броны адовы** *див.* **БРОНА**[2]; **ворота адовы** *див.* **ВОРОТА**; **врата адовы** *див.* **ВРАТА**.

Див. ще **АДСКИЙ**.

АДСКИЙ, АДЪСКИЙ, АДЬСКИЙ *прикм.* Те саме, що **адовъ**: Хс... оустрашилъ адьския силы (1489 *Чет.* 333); По изверъженію, диаволы на трохъ мѣстехъ зостали: єдины, вышшє на воздоусѣ надъ водами, дрѹгии на земли; третїи, въ адъской пропасти подъ землею (Почаїв, 1618 *Зерц.* 7 зв.); ovcinus, адски(й) (1642 *ЛС* 294); богача грѣшногѡ, дїаволи несли дѹшѹ до а(д)скихъ по(д)земныхъ темнихъ мѣстъ (Чернігів, 1646 *Перло* 128).

АДЪ, АДЬ *ч.* (*гр.* 'ἅδης) (*за релігійними уявленнями - місце під землею, куди потрапляють душі померлих грішників*) пекло: ѡнъ бо пре(д)течевалъ, въ ѡный страшный грозный адъ (1489 *Чет.* 38 зв.); оумри то(л)ко оузри(ш)... а(д) с пропастью глѹбокою оузришъ рѣкѹ ѡгнє(н)нѹю (п. 1596 *Виш. Кн.* 257); Коли умеръ богатый, погребли его у аду, та мучивъ-(ся) тамъ, изъ мукы просивъ милости, што бы Ла-(за)рь перстомъ своимъ остудивъ языкъ єму у половени (XVI ст. *НЄ* 148); Бѣды называєтъ, которыи смрътъ родатъ. Штожъ, до аду ли войдетъ вшелакїй бѣдѹ подеймѹючїй (Київ, 1625 *Злат. Н.* 130); тѹтъ приходитъ до смерти и дїспѹтѹєтъ зъ нєю г(с)дь, и росказѹєтъ, абы выпѹстила зъ адѹ и смє(р)ти дшы, иємѹ ихъ ѡ(д)дала (Вільна, 1627 *Дух. б.* 97); Радѹйся Нбо... //...бо твой Црь адъ темны(и) побѣж(д)ає(т) (Львів, 1631 *Волк.* 26-26 зв.); Абовѣмъ волєю ѡ(т)цевскою... звѣтѧжи(л) смерть вѣчнѹю... и ада разори(в), южникѡвъ вѣчныхъ свободивъ з неволѣ бѣсовскѡи (Чернігів, 1646 *Перло* 132 зв.); *Образно*: Змій великїй ѡ(т)стѹпникъ: Адъ ро(з)зѣвлѧючїй пащєкѹ свою: Кнѧзь области темностей (Львів, 1642 *Час. Слово* 267 зв.); **адъ преисподний** - пекло: таковых [еретиков] прокляли и отслали... святии богоносиии отци во адь преисподнии (Крилос, 1586 *MCSL* I-1, 134); адъ преисподнїи: найнижшєє на самомъ сподѣ мѣстцє пропастноє, або пекло, долъ (1627 *ЛБ* 172); **во адѣ ся знайти** — опинитися в пеклі: а коли ѡ(т) того весєлѧ и триоу(м)фѹ радости ми(р)ское порьва(н), тогды зара(з) во адѣ сѧ знашо(л), тогды зара(з) во ѡгнь вве(р)же(н) бы(л) (п. 1596 *Виш. Кн.* 243).

2. За релігійними уявленнями — підземне царство: агглы которїи згрѣшили, то є(ст) дїаволи, єще сѹдѹ и за ѹчинки свои караниѧ не взѧли, и не мѹча(т)сѧ въ огни пекє(л)но(м), алє сѹ(т) запе(р)ти въ адѣ, которы(и) не єстъ пекло(м) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 11); Абовѣмъ пекло ся розумѣетъ, што палитъ и печетъ, а адъ... розумѣется мѣстце невидимое или мѣстце темностій и низких пропастей, до которыхъ Христосъ обоженною душею, души отъ ада высвобожаючи, зступилъ (1603 *Пит.* 66); землѧ, и море, пекло, и адъ, дадѹтъ своихъ мертвыхъ на сѹдъ Бжїй (Чернігів, 1646 *Перло* 149).

3. Могила: А братьѧ причинцы смерти єгѡ кгды во ономъ зломъ сѹмнє(н)ю тѣшили оца своєгѡ: не хотѣлъ припѹсти(т) потѣшеньѧ а рєклъ: зъстѹплю до сына моєгѡ плачѹчи до адѹ (серед. XVII ст. *Хрон.* 62).

адъ аспидный — злоба: Нє явна ли речь яки(м) дхомъ... тоє чинитъ, кгды(ж) на початкѹ якобы оуказѹєтъ выводы и притѧгаєтъ до згоды, а на остаткѹ адѹ аспи(д)ного по(д) ѹстнами задержати не могъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 6 зв.); **во адѣ чрева носити** (що) — мати пристрасть (до чого): Я(к) сѧ ѹсправедливи(ш) бѹ с того ко(р)чма(р)ства, которое // всѣгды во адѣ чрева своєго носиши (п. 1596 *Виш. Кн.* 254 зв. - 255).

АЄРНЫЙ, АИРНЫЙ *прикм.* Повітряний: ты(м) вазєнѧ(м) ваши(х) Пано(в), бѣсо(в) воздѹшны(х) поднебесны(х), болшей мѹчи(т)... и ва(с), и(м) слѹжащи(х), та(к) ѧвно и голо(с)но ѡбличає(т), и(ж) а(ж) то(т) крыкъ аєрныє воздѹхи прелетѣвши, всѣ небесные крѹги припикнѹ(в)ши у прстла (!) стыѧ Трцы сѧ опирає(т) (1598 *Виш. Кн.* 310 зв.); ѡблакъ аирный (Чернігів, 1646 *Перло* 142);

порожній, повітряний: праведно вам правовѣрным глаголю, иж есми от страха и ужаса в забвение... пришол, дивуючися тому трудови того писаря и

разума его мудрости разсужаючи бѣглость и хитрость, а все аерная, а не небесная же знаидох бо в том писанию (1608-1609 *Виш. Зач.* 209).

АЄРОВЫМЫСЛНЫЙ *прикм.* Надуманий, неправдивий: Бо тежь нас Скарга в своих аеровымыслных книжках укорил, иж мы, Русь, словенскаго языка не разумѣем (1608-1609 *Виш. Зач.* 201).

АЄРЪ[1] *ч.* (*гр.* ἀήρ, ἀέρος) повітря: все свѣщеныя книги вознесоутсѧ на аєре [н]а ѡболоцє(х) (1489 *Чет.* 375 зв.); яко надъ тобóю вмѣсто свѣтлости, áєръ напóлнивсѧ дымовъ сквáрокъ (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 55 зв.); Якъ по збытнємъ дожчи чистый áєръ и свѣтлый стаéтсѧ: Такъ по слéзно(м) дожчи ясность ꙋмнаѧ настꙋпѹє(т) и тихост (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 20); въздꙋхъ: Повѣтрьє, зр(и) аєръ (1627 *ЛБ* 19); **на всякъ аеръ** — куди вітер віє: А часть еретицкая - Петра Монта, который чловѣкъ хитрый былъ, временемъ служачій, на всякъ аеръ рушаючійся, таемного еретика... епископомъ... наставили (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1177).

АЄРЪ[2] *ч.* (*тур.* agir) аїр, лепеха, *діал.* аєр: Свири(д) Сємєнови(ч) шостакъ... мє(л)... аєрꙋ камєнє(и) в҇... пє(т)рꙋшкового насє(н)я (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 33).

АЖБЫ[1], **АЖЪБЫ** *спол.* (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) **1.** (*приєднує підрядну зіясувальну частину до головної*) щоб, аби: и король Єго Милость писалъ ѡ томъ до мєнє, ажбыхъ я ємꙋ тоє имєнє ѡграничил по томꙋ, яко тоє имєньє на замокъ Володимєрский было дєржано (Володимир, 1513 *AS* III, 104); мы тежъ въ томъ мѣщаномъ очивисте росказали, ажъбы... вси посполу стерегли, естлибы коли Богъ помогъ твоей милости Татаръ поразити, нехай бы они ихъ чергами стерегли (Вільна, 1523 *АЮЗР* II, 132); а протож приказꙋємъ вамъ, ажбы єстє ємꙋ в тыхъ имѣньѧх дѣл дали (Львів, 1524 *AS* III, 267); приказꙋємъ тобє, ажбы єси того борꙋ єго бєзправнє рꙋбати и пꙋстошити нє казала (Краків, 1543 *AS* IV, 328); прото... приказуємъ тобє ажъ бы єси за си(м) листо(м) ма(н)дато(м) нш҇и(м) перед нами г(с)дрємъ на со(и)мє ва(л)но(м)... ста(л) (Варшава, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 80 зв.); (*з відтінком припущення, сумніву*) ніби, буцім: Пришли до мєнє панове мєщанє лво(в)скиє... жєлуючи на мєнє перє(д) посла(н)цємъ митрополита... а(ж)бы(х) я и(х) клѧ(л) свово(л)нє бє(з) ви(н)ности... и колачо(в) свт҇ити нє каза(л) (Львів, 1552 *ЛСБ* 17).

2. (*приєднує підрядну частину мети до головної*) щоб, аби: кнѧзь Алєксандръ перєд нами... ѡ то тѣбє листы нашими позовными на рокъ зємский перєд насъ позывалъ, ажбы єси перєд нами самъ сталъ... и подданых своих кꙋ правꙋ поставилъ (Краків, 1538 *AS* IV, 134); вé(д)ши всадилъ єго [должника] в тéмницю, а(ж)бы ѡ(т)даль што вúнєнъ (1556-1561 *ПЄ* 81 зв.); Ґды рéчи оумилованѡѣ запáлъ въ ср(д)цꙋ // взбꙋжоный, ширитсѧ своѣмъ пóломєнємъ, áнѣ оуспокóитисѧ допꙋщáєтъ, áжъбы то, што мúлꙋєтъ, ѡдéржалъ (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 3-3 зв.).

3. (*приєднує підрядну частину часу до головної*) поки: Прєто єму зара(з) пречъ з по(с)ро(д)ку брати(и) ꙋстꙋпити казали, и всѣмъ братия(мъ) з онымъ, яко зѡ противнико(м) жа(д)нои ко(н)вє(р)сации нє мѣли, ажъ бы ся покаялъ (Львів, 1633 *ЛСБ* 1124, 34).

Див. ще **АЖЕБЫ**[1].

АЖБЫ[2], **АЖЪБЫ** *част.* (*модальна*) щоб, аби: правило светы(х) ѡтє(ц) кажє(т) што нєподобає(т) мꙋжє(м) вокупє съ жєнами исъ дѣвками ꙋ во(д)но(м) мѣстци стоя(ти) алє мужиє а(ж)бы стояли ꙋну(т)ри цє(р)кви а жєны и дѣвки ꙋ при(т)вори перє(д) цє(р)ковью (Сучава, 1558 *ЛСБ* 24); Чомъ, ажъ бы тобѣ не буде милости и жаль за твоего брата..., и Богу не буде такъ жаль за тебе, якъ мовитъ Іаковъ апостолъ (XVI ст. *НЄ* 29).

Див. ще **АЖЕБЫ**[2].

АЖЕ[1] *спол.* (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) **1.** (*приєднує підрядну частину причини до головної*) тому, тому що, оскільки: ѡнъ за... посыла(н)ємъ моимъ тамъ до смєдина приєхати... нє хотє(л) ажє(м) мусѧлъ єха(ти) с тымъ листо(м)... до само(г) кн҇зя... до чо(р)торы(и)ска (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 78); ажє была вєчєрная година... А єзꙋ(с) вшє(д)ши до костєла почалъ вымєтати продаючиє в костєлє и спроворочалъ столы ти(х) што пн҇зма га(н)длюю(т) (Хорошів, 1581 *Є. Нег.* 48); ажє трифолои южъ про(ч) су(т) продаиє, котры(х) и тєра(з) многиє потрєбую(т) абы были знову выдрꙋкованы (Львів, 1636 *ЛСБ* 1043,

45 зв); Аже бы́ли ба́рзѡ оубо́гїѣ нє ма́ючи за штоново́ѣ сѣти кꙋпи́ти, старꙋ́ю поправова́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 340); ажемъ єстъ в лєтєхъ подєшълымъ и нє могꙋчи ѡномꙋ выдолати… тотъ млынъ… ивановi Сахънови… на вечъныє… часы… продаю (Житомир, 1647 *ЦДІАК* 11, 1, 12, 31 зв.).

2. (*приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної*) що: Аже хвалишися щастием ради фундования наук в родѣ и костѣле латынском папежскаго послушенства, преславно славнѣйший ксенз Скарго, — признаваем и мы (1608-1609 *Виш.Зач.*224); Аже злѡпомни́вого чл҃вка и моли́тва нє єстъ Бг҃ꙋ пріємна… само́го Гд҃а… послꙋхай (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 62).

3. (*приєднує підрядну частину часу до головної*) поки: та(к) до(л)го па(н)ство и(х) боурєно ажє вши(ст)ко зопсовано (к. XVI ст. *УЄ* N 31, 165).

4. (*приєднує підрядну частину способу дії до головної*) що: ілїю зъстоупи́вши з во(з)дꙋхꙋ // во́зъ ѡгнє́ныи на́гло въсхити(л) єго, та(к) ажє товаришь єго єлисє́и ѡбыръваль около нєго пла(щ) хвата́ючисѧ єго (Львів, 1585 *УЄ* N 5, 155 зв. (на полях).

Див. ще **АЖЪ[1].**

АЖЕ[2] *част.* **1.** (*підсилювальна*) аж: Ѧ за тымъ… взѧлъсѧ на мл҃твы ажє до днѧ взываючи бг҃а ѡц҃а абы ємоу да(л) такꙋю мо(ц) и силꙋ ижє бы мꙋгль выпольнити єго… // волю (поч. XVII ст. *УЄ* N256, 9-9 зв.); Ты(х) побо́жны(х) про(д)ко(в) свы(х), пото́мо(к) побо́жный Наслѣдо́вца зосталєсь: и дѣди(ч) ѡстро́жны Цно́тъ и(х) знамєни́ты(х): ѡ котры(х) брми(т) сла́ва И брмѣти пото(л) бꙋдє(т), поко(л) ажє На́ва… //… бѣ(г) свой бꙋдє(т) справовати По морꙋ (Київ, 1618 *Вѣзер.* 14-15).

2. (*обмежувально-видільна*) тільки, лише: нн҃ѣ ажє ѡ(т) пн҃а Андрєя стрєлє(ц)кого …//… ѡдобралємъ ю(ж) по(д) часъ ꙋпа(д)нєнїа в корꙋнє монєтъ всєго… злоты(х) 50 (Львів, 1623 *ЛСБ* 1049, 3 зв.-4).

Див. ще **АЖЪ[2].**

АЖЕБЫ[1] *спол.* (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) **1.** (*приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної*) щоб, аби: приказуемъ вамъ… а-жебы есте отъ тыхъ мѣщанъ нашихъ Кіевскихъ мыта… не брали и вездѣ ихъ добровольне а безмытне пропускали (Вільна, 1545 *АЮЗР* I, 299); мы и прє(д)ци нашѣ ѡ(т) вѣка єсмо нє слыхали, ани въ писмѣ нє читали, Ажєбы которыи чл҃къ има(л) Бг҃оу штo въчинити, яко мы тобѣ въчинили (XVI ст. *УЄ Трос.* 73); Просил мене… Маир Мошѣевич… ажебых я уставу ему далъ по тому, яко я державалъ оранду от старосты кремянецкого мыто замковое (Кременець, 1569 *ПККДА* II, дод. 557).

2. (*приєднує підрядну частину мети до головної*) щоб, аби: Аже бы еси знаками совершенными увѣрился, яко те, а не другие истинною в церкви правдивой христовой знаходятся, кратко ти покажу (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 174); а́жє бъстє лє́пѣй зрозꙋмѣли маєста(т) и вєли́кость єгѡ потвє(р)жꙋ и ѡбѧсню подобєнство(м) якы(м) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 236); Ѡ которыхъ то справ свои(х) згубє постєрєгаючи цєлости во всє(и) своєи, ажєбы прє(з) то шкоды яко(и) нє поноси(л) и повторє протє(с)туєтъся и солєнитє(р) манифєстує (Житомир, 1650 *ДМВН* 198).

Див. ще **АЖБЫ[1].**

АЖЕБЫ[2] *част.* (*модальна*) щоб, аби: возъны(и)… подъданых тамошънихъ до гъромады зволавъши и ѡ новымъ дєръжавъцы имъ ѡбъвєсътивъши, подъданъство и посълушєнъство ажєбы звыча(и)ноє пану своєму пєлънили, ѡбъвєсътилъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 215).

Див. ще **АЖБЫ[2].**

АЖЛИ *спол.* (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднує підрядну частину причини до головної*) тому що; через те, що; оскільки: и ничого… ꙋпоминатися нє маю, а(ж)ли на ба(р)вѣра и на (с)правꙋ а(ж) до вылєчє(н)я моєго давано (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 16).

АЖНО[1] *спол.* (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) (*приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної*) що: пєтрь… оуско́чи(л) в мо́рє а дроугы(и) оучєнїцї лодѧю пєрєєхали… //… тѧгноучи сѣть зъ рибами а коли южь выстоуповали на бєрєгъ и оу(з)дрѣли ажно оуглѧ роспалєноє лєжить (1556-1561 *ПЄ* 439 зв.-440).

АЖНО[2] *част.* (*підсилювальна*) (*уживається для вираження несподіваності дії*) аж тут, аж ось: А по

ко́лкѹ днїи ворочаю́чисѧ а́бы ю по́нал' з'стѹпи́лъ и ѡглєда́лъ сте́рво лво́во, ажно ро́й пчо́ль бы(л) в пацо́цѣ лви́ной (серед. XVII ст. *Хрон.* 184 зв.); пришол до ровѹ и поизрѣлъ в нєго, ажно данїилъ сѣдѣлъ мєжи лвами (Там же, 372); Подобно с презрєнъя доброго тоє ся стало чого мы самы собѣ зычили и старалисѧ ѡ тоє абыхмо... могли прєз посла(н)цовь своихъ... вашє(и) царской вєлможности... поклѹнь сво(и) ѡ(т)дати: Ажно бг҃ъ всємогѹщи(и) здаривъ на(м) ѡ(т) твоєго ца(р)ского вєличєства посланцѹвь (Черкаси, 1648 *ВУР* II, фотокоп. N 12).

АЖЪ[1], **АЖЬ** *спол.* (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) **1.** (*приєднує підрядну частину часу до головної*) поки: панъ ратомъски(и)... за по(д)воды мєщанъ ималъ и вєзалъ и... пѹгами билъ ажъ сѧ ѡтъкѹпили люди пн҃а го(р)ностаєвы (1552 *ОЖЗ* 122 зв.); панъ Борис... брамку... // шаблею... порубалъ на штуки, и иныхъ речей не мало,... и не перестал шаблею рубат, ажъ ся ему зламала (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 374-375); ѡто дєлатє(л) ждє(т) чє(с)ного ѡвощу зє(м)лѣ тє(р)пливє єго ждучи а(ж) при(и)дєтъ до(ж)чь ра(н)ни(и) и по(з)ны(и) (II пол. XVI ст. *КА* 173); Баязитъ, цѣсаръ турецкій, отъ Тамерляна... //... былъ пойманый и въ клѣтце замкненый и завжды былъ вожонъ, ажъ косткою рыбею самъ задавился, абы соромоты ушелъ (поч. XVII ст. *КЛ* 73-74); то(т)то плєни-потє(нт) позваны(х) ко(н)тровє(р)сии жа(д)ноє чини(т) нє можє(т) и в рєчь сѧ вдавати с поводомъ а(ж) пєрвє(и) будєтъ ѹзнано чєрєзъ сѹдъ є(с)ли жє мо(ц) добраѧ а(л)бо нєтъ (Київ, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 29 зв.); Мѹжє́вє, што ре́клъ, жє нє в'кѹсѧ(т) сме́рти, ажъ оуви́дѧт' о́браз' При́стѧ єго, сѹть ты́и три Ап(с)лѡвє (Київ, 1625 *Сур.* 123); Тєды... иѡсифъ и мрїѧ... // закрыли єго такъ дольго, а(ж) прєстаноу(т) младє(н)цѣ и дѣточкы оныи забивати (Височани, 1635 *УЄ* N 62, 142 зв.-143); В рым'ской це́ръкви звы́чай е́стъ напе́рвей тѹю та́йнѹ дѣтємъ дава́ти, ажъ по́чнѹть до́брое ѡ(т) зло́го розє(з)нава́ти, в седми́ наприкладъ лѣтєхъ (Львів, 1645 *О тайн.* 32); Аж ѡ(т)далил ѡ(т) церкви вышнєи Вызнєцкои иноє на тоє мѣсцє та(м) положилъ лѣпшєє (Нижня Вижниця, 1647 *Паньк.* 24); и та́къ до́лгѡ з ни́ми жа́ла, а́жь ячме́нь и пшєни́цѹ до гѹмєнъ схова́но (серед. XVII ст. *Хрон.* 195);

(*із співвідносним словом у головній частині*) поки: дотолѧ на ва(с) кликали, крычали и вола́ли, а(ж) ва(с) с того мѣсца... изогнали (1598 *Виш. Кн.* 308); Смѹтны бы́ли Ап(с)ли,... и стоѧ́ли по́ты дивачи́сѧ, аж' два агг҃ла прише(д)ши оутѣшили и́хъ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 13); пѣснь пта́ха... та́къ быва́єтъ ч҃лвкомѹ кождо́мѹ вдѧ́чна, ижь коли єгѡ заслы́шитъ ро́зѹмѹ ѡ(т)хо́дитъ и вслѣдъ єгѡ по́ты и́дєтъ ажь си сто́митъ и оумира́єтъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 5 зв.); **ажъ поки, поки (пока, поколе) ажъ** — аж поки, до того часу поки: алє х҃с... за́(в)жды сѣди(т) на правицы б҃а, ждѹчи а(ж) по́ки поло́жєни бѹдѹ(т) во́роговє єго по(д) но́ги єго (Вільна, 1596 *З. Каз.* 91); чини́ти того нє пєрєста́нѹ, а́ж' по́ки тєбѣ в пе́ршой свѣтлости ѡба́чоу (Острог, 1607 *Лѣк.* 9); И долгого покою оныхъ набавилъ, Поки ажъ сѧ бунтовници зъ свѣта звели (Львів, 1630 *Траг. п.* 162); тогды... маетъ... малжонка // моя... то держати и вживати... пока ажъ тая сума... грошей будетъ малжонце моей... отдано и заплачено (Затурці, 1559 *ИКА*, дод. 87-88); И вжо они... золотыхъ черленыхъ до Скарбу Нашого давати, не мають до того часу, поколе ажъ вся тая десеть годовъ вольности ... сполна выйдеть (Вільна, 1564 *РЕА* II, 132).

2. (*приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної*) що: костантинъ ѹвидє(л) ажь самъ г(с)ь... дає(т) вєликомоу николє ис правоє роуки єванг҃лїє (1489 *Чет.* 107 зв.); ваша м҃лсти знаєтє, аж бил нам дѡлжєн тот коснар (Гирлов, 1513-1515 *Cost.DB* 509); тє(ж) даємо ва(м) зна(ти) а(ж) коро(л) єго м(л) до(з)воли(л) нам сто ка(н)тарє(и) спижи купи(ти) ѹ зє(м)ли єго мл(с)ти и бє(з) мыта выпу(с)ти(ти) (Сучава, 1558 *ЛСБ* 25); мовивъ Павелъ: Мужеве, вижу, ажъ изъ досадовъ и великовъ тяготовъ, не лише кораблеви тяжко, али и душамъ нашимъ (XVI ст. *НЄ* 15); Кто бы ималъ гварити, ажъ нє такъ, яко(м) писа(л), да будє(т) прокля(т) въ всє(м) вѣцѣ и въ будущомъ (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 225); а потым вижу, аж отец Леонтий... идет до мене (Володимир, 1612 *АрхЮЗР* 1/VI, 411).

3. (*приєднує умовну підрядну частину до головної*) якщо, коли, як: а(ж) сѧ прилꙋчит да побѣгне(т) нѣкоторыи па(н) или слꙋга... кролѣ полского... до на(с)... тотъ имає(т) просити соби ми(р) и ласкꙋ ѡ(т) пана жигмонта (Ясси, 1510 *Cost. DB* 472); Ажъ выдпустите вы вашимъ виноватымъ, вытпустить и вамъ отецъ вашъ небесный; ажъ вы не вытпустите вашимъ виноватымъ, ни отецъ вашъ небесный не вытпустить вамъ вины вашѣ (XVI ст. *НЄ* 52); слѣпый слѣпого // ажъ водитъ, оба у яму упадутъ ся, погынетъ и пупъ, и убогый (Там же, 145-146); **ажъ дасть богъ** — якщо (коли, як) дасть Бог: и мы то отложили ему до нашого щастного, ажъ дастъ Богъ, приѣханья къ великому князству Литовскому (Краків, 1525 *АЮЗР* I, 68).

4. (*приєднує наслідкову підрядну частину до головної*) так що, аж: Па́нны слꙋже́бници єй вси поднѧ́вши подо́лки по по́єсъ, и пошли в та́нє(ц) в ко́ски, в косте́лѣ а(ж) вси полѧка́лисѧ ви́дачи тоє (1509-1633 *Остр. л.* 132); Єга са(м) впа(л) по шию ажъ є(с)мо его мꙋсѣли виволочити (1582 *Кр. Стр.* 43 зв.); А помєнєно(г) Пна яна Ко(з)ло(в)ско(г)... мєжы колоды вкипули и лома(ми) накидали ажє... ко(н) помєнєно(г) ко(з)ло(в)ско(г)... ꙋрвавшы(с) додому прибє(г) (Овруч, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 164 зв.).

5. (*приєднує підрядну частину міри ознаки до головної*) що аж: и приш'ли и насыпали ѡбѣ ло́дѣ та́къ ажъ сѧ затоплѧли (1556-1561 *ПЄ* 227 зв.); Такъ его ѡкроу(т)нѣ били, а(ж) его стое тѣло кровїю скипѣло (XVI ст. *УЄ Трос.* 67); И Стефана Зизанего... обесчестилисте и на его здоровя такъ єсте важили, ажъ през комин вытиснувшися, утѣкъ з Вильны (Львів, 1605-1606 *Перест.* 45); пахо(л)ка... Ти(ш)ка... в ногу лєвую вышє(и) колєна з ру(ч)ницы по(ст)рєлєно, а(ж) куля навылє(т) вы(ш)ла (Житомир, 1609 *ДМВН* 142); и гды ся важилъ служити литургію, теды явне Господь Богъ чудо показалъ, же келихъ засмердѣвся зъ сакраментомъ ихъ, при много людій, ажъ не могли поживати (бл. 1626 *Кир. Н.* 15); При (т)рѣскꙋ оукажется с повѣтра ѡгнъ блиснетъ, ажъ будетъ че(р)воно (серед. XVII ст. *Луц.* 542).

6. (*приєднує підрядну означальну частину до головної*) що, аж: Тогды єди(н) ѡ(т) стоѧчи(х) да(л) ємоу поличо(к) та(к) моцный, а(ж) его стаа милость оупа(л) (XVI ст. *УЄ Трос.* 62); За короля Августа былъ такий голодъ великий, ажъ люди зъ голоду мерли (поч. XVII ст. *КЛ* 75); Где ся Води изберꙋт по(д) Зе(м)лю такъ великой моци аж ся земля двигати почнетъ (серед. XVII ст. *Луц.* 538).

7. (*приєднує підрядну частину причини до головної*) тому, через те: и не маючи ся я где подети, ажъ мусила дей есми тамъ у Берестечку чоловека поняти, который мене до брати моее... отвез (Луцьк, 1573 *АрхЮЗР* 8/III, 269); Ѡнъ [папежъ]... Жикгмоунта це́сара нє хотѣ(л) // короновати, а(ж) моу́сѧлъ его в' колѣно целова́ти (Острог, 1599 *Ист. фл. син.* 49 зв.-50).

Див. ще **АЖЕ**[1].

АЖЪ[2], **АЖЬ** *част.* **1.** (*підсилювальна*) (*переважно у складі прийменникових конструкцій, що виражають часові відношення*) аж: мы... послові и рада... явно чини(м)... и(ж) а(ж) коли ѡ(т) давны(х) часѡ(в) межи и(х) мл(с)ти землѣми бы(л) цѣлии... и вичныи ми(р) и покꙋи (Каменець, 1510 *Cost. BD* 454); ждали есмо кнѧзѧ Коширского весь ден аж до ночи (Миляновичі, 1530 *AS* III, 367); всѣ(х) жє на́родовъ ѡ(т) авра́ама ажъ до́ двда ро́довъ чтѣ́рынадесѧ(т) (1556-1561 *ПЄ* 22 зв.); ꙋ воєво(д)ствє бра(с)лавско(м): почавшы черє(з) рокъ ѡсмъдеся(т) ѡсмы(и) а(ж) до того часꙋ во(з)ны(х) нє было, которые бы слушнє ꙋря(д) сво(и) выконыва(ти) могли (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II. 4047, 26 зв.); Ажъ по сеймѣ указалъсе декрет сеймовый (Львів, 1605-1606 *Перест.* 49); я ива(н) ждановн(ч) щє̈ниє(в)ски(и)... зє(з)нава(м)... и(ж) пнъ ѡфана(с) ко(р)ко(ш)ка... застави(л)... сєлищє дзꙋко(в)скоє зо (в)сими... //...пови(н)стями (!) ...ѡ(т) запꙋ(с)то(в) вєлики(х) мя(с)ны(х) рꙋски(х) а(ж) до таково(г) рокꙋ запꙋсто(в) вєлики(х)... в рокꙋ при(ш)ло(м) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 48-48 зв.); тѣло егѡ прєз по́стъ ажъ до н(д)ли свѣтлои... небы́ло ѡбваро́вано, цѣло и ненарꙋшнє пребыва́ло, ажъ до часꙋ погребєнїа (Київ, 1623 *МІКСВ* 83); в то(м) же року... весна была ба(р)зо сꙋхая... а що сѣяно ярины, то за посꙋхою нє сходило, ажъ по сто(м) петрѣ дощъ спалъ, то(ж)

почало сходити (серед. XVII ст. *ЛЛ* 176); вшелякихъ пожитъко(в) приходячи(х) заживать мають ажъ до ω(д)данъя собе ты(х) чотиро(х)сотъ золотыхъ польски(х) (Тригорськ, 1648 *ДМВН* 218);

(*у сполуч.* **ажъ и**) аж: я сам тѹю землю в покои держал аж и до сих часов, ωдно не вем, для которое причины тыи подданыи... кгвалтовне сѧ в тѹю землю мою вътпирают (Шайно, 1538 *AS* IV, 175); болшую похвалу всходная церковъ относитъ... гдыжъ якъ за часу семи соборовъ и нижей по ныхъ... ажъ и до сихъ нашихъ днѣй въ церкви всходной... естъ много, высоце учоныхъ, мудрихъ учителей (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 913);

(*переважно у складі прийменникових конструкцій, що виражають просторові відношення, вказуючи на певну межу або відстань*) аж: И мы промежи Их Милости гранми на полы подѣлили, почонши ωт рѣчки ωт Лобанки... аж до рѣчки до Мокреца (Острог, 1506 *AS* III, 38); ѹходъ на самари почонъши ωтъ ωльхового плеса и волъчее воды // ажъ до верхѹ а по реце тясмени ωтъ ѹстья ажъ до верхѹ... староста даивалъ ихъ комѹ хотячи (1552 *ОЧерк. З.* 10-10 зв.); та(м)же границѹ рѹбежи... въ береза(х) ѹчинили то є(ст) поча(в)ши з головы ω(т) долины... а(ж) до долины днепреца (Київ, 1578 *ЦНБ ДА/П* - 216, 108); вша мл(ст)... наехавшы... на... име(н)е жо(р)нищское... ѹв однѹ сторонѹ... речки а(ж) до ѹстья... всѣ кгрѹнты пана по(д)коморого... на себе забра(л) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 25); пнове Тишове... на поле ро(з)робляючи и сеножати ко-ся(чи), почавъши ω(т) ре(ч)ки Ѡ(л)шаницы... ажъ по место Ѡбуховъ (Горошки, 1642 *ДМВН* 222); Мо́ре четве́ртое идетъ ω(т) сїракѹсъ... ажъ подъ Византїю (серед. XVII ст. *Хрон.* 6 зв.);

(*у сполуч.* **ажъ и**) аж і: нехáй вѣдаютъ запе́вне которыико́лвекъ и въ са́момъ Ри́мѣ... ме́шкаютъ... и въ... земля́хъ што за Алпїйскими... гора́ми... а́лбо за беску́дами, а́жъ и до Гаду́ра живѹ(т) (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 195);

(*у складі прийменникової конструкції, що виражає міру ознаки*) аж: а на воскресенїе хво боло́то вели́кое бы́ло а(ж) по колѣна (1520 *Остр.л.* 130);

(*у складі прийменникових конструкцій, що виражають об'єктно-просторові відношення*) аж: листъ его записный слово отъ слова с початку ажъ до конца, в книги замковые записати казалъ (Затурці, 1559 *ИКА*, дод. 89); вша мл(с)ть рачи(ли)... црквъ на(ш)у малева(ти) ѹ середине... почо(н)ши звръхѹ а(ж) надо(л)... до(б)рыми красками (Ясси, 1565 *ЛСБ* 1, 38); тая (ж) рука вся сина, потлучена, почавши ω(т) рамена а(ж) до пясти (Житомир, 1584 *АЖМУ* 118);

(*у складі прийменникових конструкцій, що виражають об'єктні відношення*) аж: ѹста(в)уемъ... абы нихто... почо(н)ши ω(т) вы(ш)шого а(ж) до ни(ж)-шого ста(н)у... не сме(л) въ зброя(х)... до судѹ... приходити (1566 *ВЛС* 50 зв.); Прїйдѣтежъ те́ды и пристѹпѣте до того прелюбе́зногω оца на́шего всѣ... //...Иноцы Аггл(с)когω Чи́на ω(т) пе́рвого ажъ до послѣднего, ω(т) старѣйшого ажъ до юнѣйшого послѹшника (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 34-35); А оныхъ кото́рыи пре́дъ до́момъ бы́ли порази́ли слепото́ю ω(т) намнѣишегω ажъ до набо́лшогω (серед. XVII ст. *Хрон.* 31);

(*уживається для підсилення висловленої думки, ознаки чи дії*) аж: шѹлжинци спалили а(ж) сагнѹли за ωстрѹгъ (!) ми́ль ві (1509-1633 *Остр. л.* 129); а въ домехъ деревяныхъ ажъ скрозь кули проходили съ тыхъ делъ, которыми зъ замку великого стреляно (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 1/I, 11); заволала на вас христіанская жона... которую есте в пол службы казали бити во уста аж до крове (Львів, 1605-1606 *Перест.* 44); Ажъ вкоротцѣ и дальшихъ отъ отступниковъ приведеныхъ свѣдоцтвъ доткнуся (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 445); Але пойзри́ по ωколо се́бе, ажъ ты въ тмѣ сиди́шь, по(и)зр(и) къ горѣ на(д) себе, ажъ на(д) тобо́ю мѣчъ ви́ситъ (Чернігів, 1646 *Перло* 134 зв.);

(*у сполуч.* **ажъ назбытъ**) аж надто: Вижу, же ся ажъ назбытъ запалилъ зъ мудрое мовы и ростегаешъ, яко бачу, жакгли красомовъства своего (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1053); Не мовмω, же ажъ на́збыть на́съ ωбрази́ли, и ба́рзω вели́кїѣ при́крости и кри́вды намъ почини́ли, для чогω не мо́жемω и(х) проща́ти (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 60);

(*у сполуч.* **ажъ не**) як не: А гдѣжъ найлѣпѣй и

снадитѣй ма быть проповѣдь науки збавенное, ажъ не въ церкви (1603 *Пит.* 81);

(*уживається для вираження несподіваності дії*) коли раптом, аж ось, аж: Я до скрын пойду, коваля призвавши... и посмотрю у скрынях, аж она [жона] мало не всю маетност мою... выбрала (Гуляльники, 1578 *АрхЮЗР* 8/III, 281); А коли пришло до великого мира, ажъ того у Вашыхъ "Требникахъ" пусто! (Вільна, 1608 *Гарм.* 195); Oś v Bysa Druhy sedit w toim Pekli Tá me tam stáwił pry tepli Aż ty na mene kiwáiesz Ta słowá táki wołáiesz (Яворів, 1619 *Гав.* 22); А гды пришло до речи, ажъ они всѣ въ дрова, и заровно зъ иными пытаютъ (Дермань, 1628 *КМПМ* I, дод. 318);

(*вводить вставні слова у речення*) аж: Зобра́лесьсѧ ѡ(т)че ипа́тїй ажъ ди́въ на такъ потоу́жный дово́дъ яко паоу́къ на сѣти (Острог, 1598 *Отп. КО* 29).

2. (*обмежувально-видільна*) лише, тільки: ѡ забороне(н)є чере(з) вря(д) кгродъски(и) во(з)ному єздити на вси справы а(ж) за листы врядовыми (1566 *ВЛС* 131); ажъ зъ двѡ(х) лоуцкихъ, зъ двѡ́хъ хо́лмски(х) би́скѹповъ то́лко сѧ по одно(м) со́битомъ би́скѹпѣ выкоупи(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 22); И завжды того въ Кгрецыи ужываютъ. А ку тому, того мира великого посветившы его у Великій четвертокъ, не годится повторяти, ажъ въ рокъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 195); Подданый... дочку свою... выдавъ бывъ замужъ за котляря..., который..., набравшисе своеволи... прочъ пошовъ..., ажъ теперъ прочули, ижъ у Сивску мешкаетъ (Чернігів, 1648 *АЮЗР* III, 157).

Див. ще **АЖЕ[2].**

АЗА *част.* (*стп.* aza) (*питальна*) хіба, невже, чи: А те́лецъ ѡный жидо́вскїй ѡ(т) зло́та зо всѣ(х) во́лею згѡ́днє вы́литый, аза нє былъ и нє єсть пє́вны(м) знакомъ згѡ́ды, аза та́мъ згоди́вшисѧ на свою бєзѹмнѹю згѡ́дѹ, нє выкрика́ли нє вєсели́лисѧ, мо́вѧчи, тоє на(с) боу́де(т) борони́ти ѡ(т) всѧкого зла (Острог, 1598 *Отп. КО* 7); якъ сє вамъ подобає(т) тоє вино? смакѹє(т) ли ва(м) добрє аза нє пєнкнє // фарбованоє аза нєгодно до питѧ (к. XVI ст. *Розм.* 42-42 зв.); Аза нє вѣдаєшь жє тє зара́зомъ... ѡсла́вать и ѡсѹдать (Єв'є а. Вільна, п. 1616 — *Прич. отех.* 12 зв.); quare Аза (1643 *Уж.* 50 зв.).

Див. ще **АЗАЖЪ, АЗАЛИ, ИЗАЖЪ, ИЗАЛИ.**

АЗАБЫ *част.* (*стп.* azaby) (*питальна*) те саме, що **аза**: азабы таковые мѣсца имъ належати могли которые не криво присяжцомъ, яковыми они соуть, але доброго сѹмнѣньѧ и неподозрѣной цноты людє(м) пре(з) право соуть оуказаны (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 198 зв.).

Див. ще **АЗАЖЪ, АЗАЖЪБЫ, АЗАЛИ, АЗАЛИБЫ, ИЗАЖЪ, ИЗАЛИ.**

АЗАЖБЫ *див.* **АЗАЖЪБЫ.**

АЗАЖЪ, АЗАЖЬ *част.* (*питальна*) те саме, що **аза**: Чомоу(ж) ѡ(т)че владыка, та́къ смѣлє и бєспе́чнє замыдлѧ́єшь ѡчи, и на нѡ́жки вы́ставити а пра́вє всємѹ свѣтѹ свою нєсхва́лнѹю оцѹкрова́ти оусилѹєшь згѡ́дѹ. азажъ нє явны тоєє ва́шєє бѣдноє згѡ́ды ѡвоцы по всємоу томоу пан'ствѹ (Острог, 1598 *Отп. КО* 15 зв.); ѹкажи ми штѹкѹ Аксамитѹ чорного... гляди єсли добра є(ст) Азажъ видилєсь коли подобнѹю (к. XVI ст. *Розм.* 53); Аза́жъ нє вѣдаєшь, жє сѧ ты з нами нє згажа́єшь ѹ вѣрѣ, и длѧ того(ж) я с тобою нє ма́ю жа́дной спра́вы (поч. XVII ст. *Проп. р.* 186); Азажъ Панове ра(и)цы Лвовскиє..., що(с) бо(л)шого На(д)то Себє быти розѹмѣютъ, жє на(с) Народѹ рѹского При бокѹ своє(м) мѣти нє хотя(т) (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 3); А зажь то не великая скараня Божого темность въ той таемници трутизну подавати цесаремъ, которая естъ подана уживающимъ на позисканье живота вѣчного? (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 934); тєпе́ръ Пєтрє сла́вы Дока́зѹй: Кды през тєбє пра́гнєтъ Рѹсь напра́вы. Аза́жъ ѳро́нъ Митрополїи нєдода́сть ѡхо́ты; Ма́ръ нє тра́фи(т): ты зъ Нба вшакъ доста́нє(ш) Цнѡ́ты (Київ, 1633 *Евфон.* 307); quare, аза Азажъ (1643 *Уж.* 50 зв.).

Див. ще **АЗАБЫ, АЗАЖЪБЫ, АЗАЛИ, АЗАЛИБЫ, ИЗАЖЪ, ИЗАЛИ.**

АЗАЖЪБЫ, АЗАЖБЫ *част.* (*стп.* azażby) (*питальна*) те саме, що **аза**: Азажъ бы однакъ тыи ѡ(т)стѹпци ѡ(т)толѧ потѣхѹ яковѹю собѣ обецовати могли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 198 зв.); Якѡ гдыбы которой ма(т)цѣ маючой сына єдіначка пєнкного, мѹдрого... пришлосѧ єго погрєсти, аза(ж)бы нє буставичнаѧ жалость и повсєднєвныи слєзы єй з того были (Вільна, 1627 *Дух. б.* 173).

Див. ще **АЗАБЫ, АЗАЖЪ, АЗАЛИ, АЗАЛИБЫ, ИЗАЖЪ, ИЗАЛИ.**

АЗАЛИ *част.* (*стп.* azali) (*питальна*) те саме, що **аза**: аза́ли не во́(в)на ов҄цꙋ оука́зꙋє(т), якъ и козꙋ о́стрыє ко́смы (Вільна, 1596 *З. Каз.* 82 зв.); Я барзо хочꙋ ѣсти // ꙋдєли ми тꙋ штꙋкꙋ мя́са Азали не маешь рꙋкъ такъ есть маю ле(ч) не могꙋ дотыкатисѧ (к. XVI ст. *Розм.* 20 зв.-21); Азали вжды з мл(с)рдья своего... и се(р)дце и хꙋть Єго к(р) м(л) до того наклони(т), якобы нѣкого нѣ в чомъ не кри(в)ди(ти) (Луцьк, 1600 *ЛСБ* 349, 1); азали не ваша королевская милость по смерти митрополитовой // мни митрополію дати рачил (Львів, 1605-1606 *Перест.* 41-42); Але мо́ви(т) до на(с), Аза́лим҄ ва́м҄ еще ма́ло зоста́ви(л), зоста́вивши та́къ мно́го до́бръ и клейно́тωвъ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 32); зычили быхмо собѣ самодержца господаря тако(го)... яко Ваша ца(р)ская велможно(ст)... азали бы пре(д)вѣчное пророчество ω(т) христа бга нашего исполнилося што все в рꙋкахъ его стое мл(с)ти (Черкаси, 1648 *ВУР* фотокоп. N 12).

Див. ще **АЗАБЫ, АЗАЖЪ, АЗАЖЪБЫ, АЗАЛИБЫ, ИЗАЖЪ, ИЗАЛИ.**

АЗАЛИБЫ *част.* (*стп.* azaliby) (*питальна*) чи ж: Наза(в)трее ожидалисмы, азали бы митрополи(т) з҄ якою ωбъмовою вчорашнего оменканьѧ с призваньемъ на(с) до яки(х) намовъ впосредокъ насъ былъ присла(л) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 12 зв.); мꙋжъ нѣкій мꙋдрый оучинивши пилность ω своей забавѣ кꙋсилъсѧ, всего што сѧ на свѣтѣ // дѣетъ спробовати, азалибы в҄ чомъ пожитокъ нашолъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 353-354).

Див. ще **АЗА, АЗАБЫ, АЗАЖЪ, АЗАЖЪБЫ, АЗАЛИ, ИЗАЖЪ, ИЗАЛИ.**

АЗБУКА, АЗЪБУКА *ж.* **1.** Азбука, алфавіт, абетка: Каталогъ Ре́чый и По́вѣстій нахо́дѧчи(х)сѧ в҄ Бе́сѣдахъ Стго ω(т)ца на́шего Макаріа Єги́петскаго, ве́длꙋгъ Азъбꙋки (Вільна, 1627 *Дух. б.* 387); Бꙋква, азбꙋка, алфа́бе(т), албо абеца́дло (1627 *ЛБ* 12); Писмо: азбꙋка, съста(в), змежи а́збꙋки котра́ѧ ко́лве(к) лѣте́ра // та́ксѧ зове́тъ писмо: я́кω а б в г д. и про́чаа (Там же, 81-82).

2. (*вміння читати*) грамота: а потомъ до школы... впали... детокъ велю шляхецкихъ и люду посполитого учечихъсе заставши, одних, книги одбираючи, о голови // имъ ими (!) нагайками безвинъне били, секли, знучали з них азбуки (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 593-594).

3. Правдиве, істинне вчення: Где ку зрозумѣнью повторывшы мое першые слова, нынѣ знову указать неотмѣнную старожитность нашего Православия, а вашего крывославия... //... и того чогось хотѣлъ зъ азбуки ти научить, кгдыжъ зъ псевдологии не бачу (Слуцьк, 1616 *АрхЮЗР* 1/VII, 266-267).

азбука пасхалная — (*таблиця для визначення часу щорічного святкування Великодня та інших т.зв. рухомих свят*) пасхалія: азꙋбꙋкꙋ пасха(л)ноую з҄ то́й та́блички мо́же(т) позна́ти, на котро́й литерѣ ро́к҄ стои(т), и в҄ котрый днь М(с)ца Па́сха боуде(т) (Острог, 1612 *Час. Табл.* 311).

АЗБУКОВНО *присл.* Буквами, буквенно: Типогра́фски Азбꙋко́вно Число́ Книги (Київ, 1628 *Дор. Поуч.* 520).

АЗБУЧНИКЪ *ч.* Буквар: Бꙋкварѣ: а́збꙋчники (1627 *ЛБ* 12); abeceda(ri)us, азбучникъ, а(л)фави(т)никъ (1642 *ЛС* 62).

АЗБУЧНЫЙ *прикм.* Азбучний, алфавітний: а называ́ютъсѧ те(ж) стихї́ами и лѣте́ры а́збꙋчныи, ижъ з҄ ни(х) всѣ книги сꙋть написаны (1627 *ЛБ* 234); **порядкомъ азбучнымъ** *див.* **ПОРЯДОКЪ.**

АЗИМА *ж.* (*гр.* ἄζυμος) маца: Єсли́ бы кото́рый Єп(с)пъ... або хтоко́львекъ з҄ катало́гꙋ Клі́рикω(в), по́стилъ з҄ Жида́ми ... або ω(т) ни(х) а́зимы, то естъ опрѣсноки пріймова́лъ... звере́чи з҄ ста́нꙋ (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 275).

АЗОТЧАНЕ *мн.* (*мешканці м.Азота*) азотяни: коли на свитанью встали азотчане назаꙋтрее, ажно дагонъ лежалъ тварью на земли, предъ скринею г(с)днею (серед. XVII ст. *Хрон.* 202).

АЗЪ[1], **АЗЬ** *займ.* (*цсл.* азъ) я: Се азъ рабъ вл(а)д(и)кы моего І(сꙋс)у Х(рист)а Іω Стефан Воевода ... знаменито чиним ис сим нашим листωм (Гирлов, 1519 *DBB* II, 1); Се азъ гедиωнъ Болоба(н) епископъ галицкии Лвовски(и) и каменꙿца подо(л)скаго (Львів, 1585 *ЛСБ* 70, 1); Сего ра(ди) и са(м) хс... ре(к) а(з) ω(т)ци мо(и) при(и)демо и ωбите(л) в ни(х) сътво-

римо (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); А ѡ собѣ а(з) и са(м) свѣдитє(л)ство ва(м) даю, яко гра(м)мати(ч)ного дробѧ(з)кꙋ нє и(з)оучи(х) (1599-1600 *Виш. Кн.* 203); азъ ми́мо идꙋ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 165); ѡ Хе Црꙋ и Бжє мо́й, Азъ нєдосто́йный ра́бъ тво́й (Чернігів, 1646 *Перло* 74); Азъ Григорій Пецякъ... книгу рекомую трио(дь) по(ст)ную и (з)о... Олексою Гусако(м)... даємо... До Ц(е)р(кв)и С(вя)того Храма (Синечола, 1648 *ЗНТШ* XIX, Misc. 8).

Див. ще **Я, ЯЗЪ²**.

АЗЪ² *ч.* **1.** (*назва першої літери у слов'янському алфавіті*) аз: Азъ. двоє̂ зна́чи(т), в̾ азбꙋцѣ Славе́нско(и) Пе́рвомꙋ Писме́ни имѧ: а в̾ язы́кꙋ Славе́нском̾ мѣстоимени, Я (1627 *ЛБ* 5); **ани аза знати** — ні аза не знати, нічого не знати: мнѣ сѧ ви́ди(т) лѣпшє є(ст) ани аза зна́ти, то(л)ко бы до Ха сѧ дотиснꙋти, которы(и) блже(н)нꙋю простотꙋ лю́би(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 225).

2. *Вл. н.* : Ми(с)ко Азъ (1649 *РЗВ* 52 зв.).

АИРНЫЙ *див.* **АЕРНЫЙ.**

АЙНО *част.* (*підсилювальна*) (*вживається у сполученні з питальними словами для посилення питального речення*) так, отож; *діал.* айно: Айно, чомъ Христосъ истямляетъ на судѣ сесѣ дѣла? (XVI ст. *НЄ* 12); И позвѣдовали его вуйняне (*в рук.* вун(н)яне. - *Прим. вид.*) и рекли: Айно, мы што учиниме? (Там же, 20).

АКАДЕМИЦКИЙ *прикм.* Академічний: до писа́ньѧ того ли́ста оудалє(м)сѧ а нє длѧ шале́ноє ѡказа́лости, ани длѧ про́жнихъ академи́ц̾кихъ шко́лныхъ бгословцовъ сва́ровъ (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 10).

АКАДЕМИЯ, АКАДЕМІА, АКАДЕМЇЯ, АКАДИМЇА *ж.* (*гр.* Ἀκαδήμεια) (*навчальний і науковий заклад*) академія: Але ... бачу, ижесь естъ учень академии Острозъское (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1053); О чомъ читай собе казанье князя Станислава Кгродицкого, доктора и проѳесора академии Виленъское, въ року 1587 выданое (Вільна, 1599 *Ант.* 771); Нє при́стоитъ те́жъ мнѣ и того замо́лчати добродѣйства... жє Акаде́міа та(к) мнѡ́го на́родови на́шемꙋ пожи(т)кꙋ и оутѣхи принєсла, ижъ нема́ло з̾ нєи людє́й оучо́ных̾... вышло (Київ, 1631 *Тр. П.*8 ненум.); въ академїи іночєской глаголємо(м) в скитꙋ, да(т) се(п). ·ѳ· дня, в лѣто хво ахлг(м) (Скит Манявський, 1633 *ЛСБ* 520, 1 зв.); Григо́рій Бꙋто́вичъ, Стꙋдентъ прєза́цной Акаде(м): Замои(с): (Львів, 1642 *Бут.* 3 зв.); åcademia, акадимїѧ (1642 *ЛС* 64); важылисе... якуюсь акдемию въ Киселине... фундоватъ (Люблін, 1644 *АрхЮЗР* 1/VI, 789); Академїа. Academia (1650 *ЛК* 4135).

АКАѲИСТЪ, АКАѲІСТЪ, ОКАФИСТЪ *ч.* (*гр.* ἀκάθιστος) (*хвалебний спів, молитва в честь Христа, Богородиці та окремих святих*) акафіст: а въ каждꙋю нєдѣлю... ѡкафистъ светои Богородицы... //... абы пѣли (1577 *AS* VI, 79-80); ты́и Сты́и Млтвы Акаѳі́стами з̾ гре́цкогѡ язы́ка назва́ны, жє Нєсѣда́ючи чита́тисѧ ма́ю(т) (Київ, 1625 *Кіз.Ходк.* 5 ненум.); Ака́ѳисты, якъ мно́го но́чїй, чита́ючи, Бга, Чи́стꙋю Двꙋ, за всѣхъ блага́ючи, Стра́вилъ (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 5); при Ака́ѳістах̾ и Пара́клисѣ, ча́стѡ ма́єм̾ мо́вити то́є по(з)доровле́н̾є, абы ѡна [богородиця] насъ... борони́ла ѡ(т) всєгѡ злѡ́гѡ (Львів, 1646 *Зобр.* 20).

АКВАБИТА *ж.* Те саме, що **аквавита**: Яжъ хоти(л) Абы поту(ж)ни(и) пошла справа просило(м) ѡ(т) нєго писа(н)я — до пна локгофета и даровало(м) му аквабиты (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 1 зв.).

АКВАБИТКА *ж.*, *пестл.* Оковитка, горілочка: А п(н) локгофєтъ мови(т) Акваби(т)ку А до того цукрꙋ роблєного по фу(н)ту (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 2).

Пор. **АКВАБИТА.**

АКВАВИТА, АКВАВѢТА *ж.* (*лат.* aqua-vitae "вода життя, жива вода") (*горілка, тільки один раз дистильована*) оковита: выда(н)... патріа(р)сѣ всєлє(н)скомꙋ... шкату(л)ку з фляша(ми) и а(к)вавѣтою (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 4 зв.); Горелъки простой куфъ две, аквавиты куфа одна (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 133).

Див. ще **АКВАБИТА.**

АКВАВИТЫЙ *прикм.* Оковитий. **горилка аквавитая** *див.* **ГОРѢЛКА.**

АКВАВѢТА *див.* **АКВАВИТА.**

АКВѢЛІОН *ч.* (*лат.* aquilo) північний вітер, аквілон. *Образно:* Юж весна і лѣто зимѣ уступают, Юж жнива і осѣнь аквѣліон голдуют (1648 *Елег.* 152).

АКЕЛДАМА *ж.* (*ар.* hekal "поле" + dama "кров") поле крові: явно то є(ст) всѣ(м) мєшкаючи(м) въ єрусалимє я(к) названо полє ѧзыко(м) и҆(х) акє(л)дама то є(ст) полє крови (ІІ пол. XVI ст. *КА* 4).

Див. ще **АКЕЛДАМЪ.**

АКЕЛДАМЪ *ч.* Те саме, що **акелдама.** *Образно (несхвально, злобно про церкву)*: Скоундъ бы сѧ це́рковъ Акєлда́момъ мѣнова́ла, Кгды̑ бы̑ тако́вый злы̑й и́дъ в҄ собѣ оукоха́ла (Львів, 1614 *Кн. о св.* 405).

АКИ *спол.* (*цсл.* акы) (*зв'язує члени речення*) (*порівняльний*) як: да нє будєтъ родъ и(х) християнъски(и) аки бє(з)словєсєнъ нєнаꙋчєния ради (Львів, 1586 *ЛСБ* 72, 1); Либо утаилося то от тебѣ, Скарго, или не имѣеш вѣдомости о том или как повод доброволнѣ, аки аспид глухий, затыкает уши (1608-1609 *Виш. Зач.* 218); и та́къ всѣ аки вода оупада́ємо (поч. XVII ст. *Проп. р.* 213).

АКИНФЪ *ч.* (*гр.* νάκινϑος) (*дорогоцінний камінь*) яхонт: Ре́клъ г(с)дь до Мωисе́ѧ мо́вачи: мо́вь сн҃ѡмъ Ізра́илєвымъ абы мнѣ взѧли пе́рвость ω(т) ко(ж)дого чл҃вка (!), а то єсть пе́рвости, золото, срєбро, мѣдь и Аки́нфъ, и шарла́тъ и кармази́нъ сꙋко́нный (серед. XVII ст. *Хрон.* 101 зв.); А та́къ пошли мнѣ чл҃вка оумѣе́тнаго который бы оумѣлъ ро́бить зо́лотомъ и сре́бромъ... и аки́нфомъ (Там же, 293).

АКІЯНЪ *див.* **ОКЕАНЪ.**

АККОЛИТЪ *ч.* (*гр.* ἀχόλονυος — шматок (хліба), αχολοσ — кроткий) церковний прислужник: Пе́ршїй е́стъ, вратар́ства, а́лболи вра́таръ. Дрꙋгі́й чте́цъ, и́ли пѣве́цъ. Тре́тій єкзорки́ста, и́ли заклина́тель, Четве́ртый акколи́тъ и́ли свѣщено́сецъ. Пѧ́тый по(д)діаконъ (Львів, 1642 *Жел. О тайн.* 16).

АККОМОДОВАТИ *дієсл. док.* (*стп.* akomodować, *лат.* accomodare) (*зробити придатним для використання в певних умовах, з певною метою*) пристосувати: длѧ того ст҃ы(и) васи́лі́й ємоу слова тыхъ пса(л)ми́сты нє бои(т)сѧ а(к)ко(м)модова(т) (!) або пристосова(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 256).

АКОБЫ *див.* **ЯКОБЫ.**

АКРИДЫ, АКРІДЫ, АКРЫДЫ *мн.* (*гр.* ᾿ακρις, -ιδος) **1.** Рід їстівної саранчі: И быль іωан҄нь одѣань вълосами ве́л҄ боудо́выми а по́ясь ко́жаныи по бе́дрω(х) єго́ і ядаль акры́ды (саранчю) и ме́(д) ди́кыи (1556-1561 *ПЄ* 129 зв.); Сєй акрыда́ми и ме́дω(м) дивны(м) лѣсны(м) в поусты́ни палєстиньской жилъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 247).

2. Рослина, трава: акри́ды, вє(р)шки дєрєваныи пꙋчѧ (1596 *ЛЗ* 25); акрі́ды: трава а(б) зѣ(л)є котро́гω ко́рє(н) в҄коло себе́ и́ны(х) зе́лі(и) сма(к) притѧга́є(т), вдѧ́чный до вкꙋшє(н)ѧ и трва́лый в҄ сытости є(ст) (1627 *ЛБ* 173); А ижъ Акри́ды ѡ́ныѣ а́бо прꙋжіє трава сꙋт҄ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 889); Кормлѧ Іωаннова была Акри́ды, а́бо прꙋжіє (Там же).

АКРОСТІХІСЪ *ч.* (*гр.* ακροστιχις) акростих: акро́стіхісъ, краєгра́н: Ро́жай вѣрша та́къ зло́жены(и), же на вышші́и литеры и головны́и имѧ якое́ або мо́вꙋ замыкаю(т), прє(з) гла́вы вѣршω(в) перехо́дѧчи (1627 *ЛБ* 174).

АКРЫДЫ *див.* **АКРИДЫ.**

АКСАМИТНИЙ *див.* **ОКСАМИТНЫЙ.**

АКСАМИТНЫЙ *див.* **ОКСАМИТНЫЙ.**

АКСАМИТЪ *див.* **ОКСАМИТЪ.**

АКСАМИТЪНЫЙ *див.* **ОКСАМИТНЫЙ.**

АКСИОМА *ч.* (*гр.* ᾿αζίωμα) аксіо́ма: ω(т)ко(л) и на́вышший пога́нскій фѣлозофъ Аристо́тєлєсъ зоста́вилъ тако́вое Аксиώма. Коне́цъ Пе́ршій є(ст) в҄ прє́(д)сѧв҄зѧ́тю послѣднѣйшій в҄ выкопа́ню (Львів, 1646 *Зобр.* (*передм.*) 2 зв.).

АКТИКОВАТИ *див.* **АКТЫКОВАТИ.**

АКТОВАТИ *дієсл. недок.* (що) (*про судову справу*) відбуватися, точитися, розглядатися: при оправованю се справы межи... Яномъ Грузевичемъ... а велебнымъ... Пе́тромъ Могилою... позванымъ о якоесь выбитъе з кгрунту якобы до села Бугаєвъки належачого, дня нинешнего актованое, обличъне постановивъшися... Серафионъ Билский... Нектарий Заневичъ соленитеръ се сведчили (Люблін, 1636 *АрхЮЗР* 1/VI, 726); тая справа,... у ро(з)ныхъ судовъ,... по ки(л)какро(т), з великимъ, сумъпто(м) и шкодою єє, актує(т) и точи(т),... и єщє длу(ж)шую рємора(м) и проло(н)кгацию мєла (Житомир, 1639 *ККПС* 193); тую справу зо вси(м) єє єффє(к)го(м) на и(н)ши(и) тє(р)минъ, на которо(м) я бо(л)шую справу в судє... актованую покажу, ω(т)ложитъ рачили (Люблін, 1643 *ДМВН* 230).

Див. ще **АКТОВАТИСЯ.**

АКТОВАТИСЯ, АКТОВАТИСЕ *дієсл. недок.* (*про судову справу*) відбуватися, точитися: тая справа не з акторату єго м(л). пана белъско(г)[о],... алє кня(жт)... Коре(ц)кихъ за по(з)вомъ моимъ по(д)комо(р)скимъ... єсть приволана, и актує(т)сє (б. Вільшанки, 1639 *ККПС* 275); диляцию позваны(и)... повинєнъ будетъ пробовати на тє(р)минє пришло(м) с книгъ ѡного кгроду, в которомъ сє справа... актовала (Київ, 1643 *ДМВН* 248); Еремия Михал Корибут по справах подданых своих...//... которая бы ся колвекъ справа перед поменеными судами... актовала и до суженя припала, дае моц и зуполную пленипотенъцию... Станиславови Косцелскому (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 186-187).

Див. ще **АКТОВАТИ.**

АКТОРАТЪ, АКЪТОРАТЪ *ч.* (*стп.* aktorat, *лат.* actor) право однієї із сторін на першочергове наведення доказів своєї правоти: до одосланя тое справы на поле до подкоморого и проваженя поводом акторату и направеня границ старовечных, през продков верности вашое попсованых ... на рокъ выш написаный тымъ позвом позывают (Луцьк, 1624 *АрхЮЗР* 1/VI, 546); такъже и до прислуха(н)я сє присуже(н)я акъторату,... акто(р) з све(д)ками на справе(д)ливоє ведене и сыпанъя границъ мєнованихъ, присєгу выкопати схочетъ (Шумськ, 1639 *ККПС* 221); я, комо(р)никъ, взы(с)ку с присужєнємъ а(к)торату... з учинєнємъ и вложенъємъ протє(с)тацыи... была бы того потрєба, взда(л) (Горошки, 1643 *ДМВН* 233); Еремия Михал Корибут... созналъ, ижъ... будучи опекуномъ кнжатъ их млстей прирожоным, такъ з акторату своего и помененыхъ кнжатъ их мл... //... дае моц и зуполную пленипотенъцыю... Якови Заваде ... Якови Сусолови (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 186-187).

АКТОРОВЪ, АКЪТОРОВЪ *прикм.* (*належний позивачеві*) позивачів: а мы по(з)вани бѹдѹчи... ѹ то(г) сѹдѹ стати... //... и всяко(г) постѹпъкѹ акъторового бы и неправъно(г) пичи(м) николи нє бѹречи сами ани чєрє(з) ѹмоцованого нє апелѹючи до инъшого сѹдѹ... во въсє(м) сє зара(з) та(м) же и ѹ(и)стити бѹдє(м) повинъни (Кременець, 1599 *ЛНБ* 5, II 4050, 34 зв.-35); су(д) головны(и) дєкрєтомъ своимъ... з ѡчевистоє ро(с)правы ѡбеѥю(х) сторо(н) за тою и(н)квизициєю А за доводы Акторовыми пну по(д)комороmу б(р)асл(а)вскому всѣ тыє добра кгру(н)ты єго выбитыє присѹди(л) (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 106); Рєпротє(с)товалъсє пленипотє(нт) акторовъ имєнє(м) при(н)цыпала своє(г)[о] (Горошки, 1642 *ДМВН* 221).

АКТОРЪ, АКЪТОРЪ *ч.* (*лат.* actor) **1.** Позивач: поводова, оскаржена або потерпіла сторона: то ѹчинилъ єси и для того шкоды помєнєныє нагороди(т) которыє собє шацѹємъ або и(н)стикгато(р) // нашъ на десєтъ тисече(и) гриве(н) и томѹ акторѹ проти(в) тебє по(с)тѹповатъ што право ѹкаже(т) (Вільна, 1580 *ЖКК* I, 190-191); ѹмоцованы(и) єго мл(ст)и пна воєводы... григорє(и) дєдє(р)кало захованши собє всѣ ѡбороны правныє: нє вдаючися в право, нє признаваючи налє(ж)ности сѹдѹ актора та(к) тє(ж) рокѹ ани позвѹ повєди(л) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 25 зв.); Акто(р) сє свє(т)чы(т) на по(з)ваного же проти(в)ко ко(м)промисови зволочає(т) справѹ (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 17); хто до чого, нє належитъ, то тежъ и права не маетъ... за чымъ Просила ѡ(д) Акътора яко нєналєжъного волъности (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 140 зв.); июлиѧ 19 кгды пновє акторовє складалисѧ на выкѹпно процесѹ с пото(м)ками ка(м)пѣяновыми та(к)же и за дворо(м) ѡтослати то(т) процесъ обовѣ(м) вива воцє допѹстили ѡны(м) апелѧцыи далє(м) и я на тѹю справѹ вєлѹгъ (!) рахѹ(н)кѹ fr. 20 (Львів, 1636 *ЛСБ* 1054, 18); и актор о(т) сторонє поводово(и), ѡ которого поциоритатємъ ѡ(с)вє(д)чалъсє у(з)налъ (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 238).

2. Дідич, власник: позваныє... з стрелбою огнистою, кгвалтовне на добра наше и державы прєреченого актора местечка Домонтовъ, Песчаное и Злотоношъ наехали и оные добра и села, до нихъ належачие, опановали (Варшава, 1639 *ЧИОНЛ* XIV-3, 154).

АКТОРЪКА *ж.* Дідичка: на'сейме теперешънемъ //... припадал термин... в справе о забране... кгрунтовъ... потомкови деда, матки и брата акторъки (Варшава, 1645 *ЧИОНЛ* XIV-3, 174-175).

АКТЪ, АКЪТЪ *ч.* (*стп.* akt, *лат.* actus) **1.** (*окремий прояв якої-небудь діяльності*) акт, дія, рішення,

розгляд: для которое де(и) со(л)живости мое(и) и не будучи ω(т) ни(х) бе(з)пе(ч)ны(и) весполо(к) з ними ты(х) акто(в) спра(в) судовы(х) роко(в) недавно про(ш)лы(х) справова(ти) в книги записыва(т)… не могу (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 7); то(т) во(з)ны(и) тую фу(н)дацию юри(з)дикции (!) мое(и) ω(б)вола(л) и публикова(л) зачи(м) мя по(д)комори(и) до акту тое справы сторона(м) приступова(т)… наказа(л) (Кременець, 1606 *ЛНБ* 103, 60/Іє, 254, 46 зв.); хотячи таковогo поступку своего ушти на невинныхъ поводовъ, которые зъ звыча(и)ною то(л)ко бронею на(д) два(д)ца(т) коне(и), ле(д)во што бо(л)ше, до акту приехали, упережаючи протестацию свою (Ісайки, 1643 *ДМВН* 237).

2. Церемонія, обряд: Лечъ я и самъ очевисте при томъ… был, кгды в костеле… томъ актъ се отъправовалъ (Луцьк, 1606 *АрхЮЗР* 8/III, 522); При то(м) жалосно(м) актѣ хочꙋ оуказати якіи цноты гетма(н) повиненъ мѣвати (Київ, 1622 *Сак. В.* 49); абовѣмъ // згромажа́ючися на такій а́кты нѣчого йного не дѣлали, е́но пла́кали и рыда́ли, та́къ на Погребе́нїи я́къ и по Погребе́нїи (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 8-9); и такъ за брата… есть припяты(и) и поличены(и) межи нами и для того и писмо(м) симъ естъ означены(и) тенъ актъ во вѣчныя роды (Львів, 1650 *ЛСБ* 1043, 78).

3. (*дія в театральній виставі*) акт: Пръшій а́ктъ тои коме́дїи на триоу(м)фѣ ха҃ ба҃ на́шего, кды до Єр(с)ли́моу… вѣжда́єт, заба́витсѧ; дрꙋгый пока́же(т) свѣта того ма́рно(ст) и ω(т)мѣнно(ст) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 80 зв.).

4. (*правовий урядовий документ*) акт: Причи́на того та́ѧ есть, же вѣдаемо, ижъ в ты(х) а́ктахъ чере(з) похлѣбцы двóрꙋ ри́мского в коу́пꙋ злóжоныхъ мнóго сѧ таки́хъ рéчїй найдоу́етъ, котóрые фꙋндамéнтꙋ пра́вды не ма́ютъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 151 зв.); та(к) и су(д) того доводу и возного не бачачи ку бо(л)шо(и) тое справы во(н)тливости в то(м) акте не ωзначи(л) и за неведомо(ст) ꙋчинити того не мо(г) (Вінниця, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 142); ω то́мъ ста́нѣ лю́бо бы болшъ такъ зъ ста́рóгω я́къ и зъ новóгω Тестамéнтꙋ мóвити годи́лосѧ, а́ле же намъ ω тóмъ ни҃ѣшнїй актъ мóвити не позволѧ́е(т) (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 925); **актъ граничный** — акт, документ із визначенням границь; розмежувальний акт: сторона поводовая домавяє(т)сє…, абымъ ω(д)-тявъши таковое ω(д)роче(н)є того акъту грани(ч)ного, чере(з) є(г)[о] м(л)… выданое, до ко(н)тинуωванъя ωного приступилъ и стороне по(з)вано(и) справоватисе наказалъ (Вільшанка, 1639 *ККПС* 228).

5. *лише мн.* **акта** (*урядові книги*) акти: Минꙋта из актъ права рꙋско(г) (Каменець, 1577 *ЛСБ* 1201); а до того и ко(н)трове(р)сыи его пре(з) возного до актъ поданое всее не вписали (Вінниця, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 142); Кото(ри) релацию свою учинивши, просилъ, абы была при(н)ята до акт нини(ш)ни(х) и записана, што ωтрималъ (Житомир, 1649 *ДМВН* 191); менованый протестансъ просилъ, абы тая его протестация… и возного реляция до акътъ приняты и записаны были, — што отрималъ (1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 532); **акта братские** — книги для запису документів церковного братства; братські акти: ω(т) пн҃а Федора Малера дарови(з)нꙋ пана дѣди(н)ского ω чо(м) в акта(х) бра(т)ски(х) ω ωста(т)ка(х) прочти взелемъ… 100 (Львів, 1621 *ЛСБ* 1049, 2); **акта ґродские** — книги для запису документів міського самоврядування; гродські акти: длѧ лѣпшеи вѣры злеці́лисмы то́е оповѣда́нье на́ше… кнѧ́зю ю́ремꙋ го́рскомꙋ посло́ви воево(д)ства кїевского, до а́ктъ кгро(д)скихъ… донести (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 35); Пере(д) ꙋрядомъ акътами нинешними кгро(д)-скими Житомеръскими… //… до приня(т)я ниже(и) менованo(и) справы ω(т)… Пана Крыштофа… подалъ… Лявдꙋмъ (Житомир, 1650 *ПВКРДА* II-3, 40-41); **акта електовые** — книги для запису виборців або осіб, обраних до певних органів влади; електові акти: На што Акта Єлектовые И фꙋндацыя цеховъ, а(л)бо Бра(т)ствъ реме(с)ны(х)… ты(х) намъ книгъ Єлектовы(х) Боронятъ (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 2); **акта земские** — книги для запису справ земських судів; земські акти: А видечи бы(ти) тые ли(сты) целые… и ничо(м) ненарꙋшоные…, до актъ нинѣшъни(х) зе(м)ски(х) ꙋписати велели (Кременець, 1601 *ЛНБ* 5, II 4050, 32); **акта подкоморские** — книги для запису судових справ, пов'язаних з розглядом та розмежуванням земель, маєтків; підко-

морські акти: Которы(и) ли(ст) ѡбвєша(л)ны(и) до актъ по(д)комо(р)скихъ поданы(и), в тыє слова писаны(и) (Люблін, 1643 *ДМВН* 229); **акта посполитыє** — книги для запису публічних справ; публічні акти: для лѣпшеи вѣры злєцѝлисмы то́є оповѣда́ньє на́шє... посло́ви воєво(д)ства кїєвского... до актъ посполи́ты(х) вꙿвєсти и єкстракты до воєвѡ(д)ствъ взѧти (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 35); **акта радецкиє** — книги для запису справ міського уряду; акти міської ради: братия всѣ моло(д)шыє квѣтъ свои бра(т)скиї, прєшлы(м) ста(р)шы(м)... дали, и до актъ раде(ц)кихъ ввели (Львів, 1644 *ЛСБ* 1043, 61).

АКТЫКОВАНЄ *с.* (*в актові книги*) вписання, внесення: Который то возный... тот инвентар... до актыкованя до книг нинешних на вряде подал (Овруч, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 287); Позиває(т) до постановє(н)я ниякого дми(т)ра радєвича... котори(и) смє(л)... // ка(р)тꙋ змышлєнꙋю сфабрикованꙋю до кни(г) пода(л) и ты(м) волю нєбо(ж)чици за(т)ру(д)ни(л) до актыкова(н)я (Вінниця, *ЛНБ* 5, II 4058, 52-52 зв.).

Пор. **АКТЫКОВАТИ.**

АКТЫКОВАТИ, АКТИКОВАТИ *дієсл. док.* (*стп.* aktykować) (що) (*в актові книги*) вписати, внести: тежъ черезъ листъ мой отвористый, под печатью моєю... давши его перве, передъ посланьемъ возного... до книгъ урядовыхъ кгродскихъ актыковати (Луцьк, 1587 *АрхЮЗР* 6/I, 164); теды... на томъ аркушѣ, што хочутъ, попишутъ и маетности того шляхтича... до книгъ гродскихъ актикуютъ, — такіи то вызуиты маютъ свои штуки (бл. 1626 *Кир. Н.* 20); до... ѡ(т)ца єпископа посылалє(м) с тєстамє(н)то(м) нєбо(ш)ки пни бꙋча(ц)ко(и) далє(м) на ꙋко(ш)ты абы а(к)тыкова(н) fr. 44 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 4).

АКЦЕНТЪ *ч.* (*лат.* accentus) (*позначка наголосу на письмі*) акцент, наголос: пишєтє жє ꙋдаю(т) жєбы а(к)цєнтовъ 20 нєдоставало, то нєподобная, до того рꙋ(с)кого пи(с)ма и грє(ц)кого є(д)ны су(т) акцє(н)ты, то нє дєфєкты пи(с)ма алє рачє(и) дєфєктъ милости бли(ж)нєго (Львів, 1642 *ЛСБ* 559, 1).

АКЦЕСЇЯ *ж.* (*стп.* akcesja, *лат.* accessio) здобуття права на власність; угода про прибуток: яко ничо́го томꙋ нєсуволоча́ла сполє́чность на́ша зꙿ грє́чєскими цр҃ква́ми, та́къ з дрꙋго́и стороны сполє́чность зꙿ ри(м)скимъ костє́ло(м) жа́дной бы в то́й мѣрє акцєсїи (*на полі:* прибы(т)кꙋ. - *Прим. ред.*) нє оучини́ла (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 203 зв.).

АКЦЕССОРЫЯ *ж.* (*стп.* akcesoryja, *лат.* accessorium) *юр.* Вирок: констытуцыя есть и право посполитое, же судъ отъ тыхъ акцессорый апеляцыи допускати не маетъ (Володимир, 1592 *АрхЮЗР* 1/I, 330).

АКЦИЯ, АКЦЫЯ, АКЪЦИЯ *ж.* (*стп.* akcja, *лат.* actio) **1.** Справа, судовый процес: а пово(д) с права посполитого ꙋказа(л) жє и тыє дрꙋгиє ꙋчасники в позовъ вложоныє и знєсєньємъ позву ничого то(и) акъции моє(и) противъ нєму дєрєкговатъ нє можєтъ (Кременець, 1600 *ЛНБ* 103, 15/I с, 1860, 17 зв.); Я Станисла(в)... а я Полонıѧ Чєрєвчыєвна малжонка єго власнаѧ... єсмо позывали по(з)вы зємскими... пана ѳєдора Ходику... ѡ нєкоторыи крывды мои и килка акцы(и) задали имъ были ꙋ которы(х) сє были апєляцы(и) на трыбуна(л) выточыли (Київ, 1621 *ЦНБ* II 20756, 1); А тєжъ сторона нє ѡ кгрунътъ Тули(н)ски(и),... алє ѡ кгрунътъ Лєщи(н)ски(и), якобы кгвалътомъ ѡкупованы(и), акъцию свою нєви(н)нє и(н)тє(н)товала (Житомирщина, 1639 *ККПС* 195); панъ Янъ Трємъбицъки(и)... ѡхороняючи цєлости права своєго... // абы жа(д)ноє бє(з)правъє такъ праву, яко и добромъ своимъ прє(з) акъцию тєпєрєшънюю нє заходило... повторє протєстовалъсє (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 252-253); такъжє нєконътєнтуючисє взятъємъ котъла и инъных рєчей.., забранємъ и на свой пожитокъ оборочєньємъ, о нєкоторыє вжє кривъды, шкоды и дєспєкъта сутъ акции зачатыє (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 475); **дати акцию грабежовую** — порушити судову справу про грабіж: она теды, не позвавъши до выкупна тое тканки, дала акцию грабежовую, за чимъ слушне позваный [утверждаетъ] же не грабилъ (Володимир, 1638 *АрхЮЗР* 3/I, 365).

2. Позов: (с)правы ѡноє вла(с)ноє дєди(ч)... жора(в)ницки(и) скꙋтє(ч)нє влилъ и справы до тоє акцы(и) налєжачиє всѣ до рꙋкъ... ѡ(т)далъ (Люблін, 1601 *ЛНБ* 5, II 4050, 9); то(т)жє ꙋмоцованы(и) позвано(г)... просилъ абы сторона поводовая всѣ контєнта

в позве мєнованыє показала А мяновитє протєстацию и ѹвєсъ процєсъ в то(и) справє зачаты(и) ѡтъколъ можєтъ сє показатъ же тая акция нєналєжна и нєслушнє поводъ ѡ тѹю мниманѹю кривдѹ чинитъ (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 65); позъваная Сторона... повєдила же тая Акъция мниманая єстъ нєналєжъная абовємъ... жадъного тытѹлу права и прєтєнъсѣ такъ до тоє має(т)ности... и до тыхъ подъданыхъ, нє показѹєтъ (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 141).

АЛАБАНДИНЪ *ч.* Назва коштовного каменя: алабантина по латы(н)ски... то(т) камє(н) алабандинъ названъ єстъ по землѣ гдѣ ѡ(н) растє(т), во алаба(н)ски(х) страна(х), а та землѧ лежитъ во асии вєлицѣи (XVI ст. *Травн.* 487 зв.); алабандинъ цвѣ(т) имѣєтъ чєрлє(н) и чистъ подобно сардїєвѹ камєни (Там же, 487 зв.).

АЛАВАСТРЪ, АЛАВАСТРЬ *ч.* (*гр.* ʼαλάβαστρος, *лат.* alabastrum) **1.** Алебастр, гіпс: алава́стръ, ка́мє(н) є́стъ та(к) назва́ны(и), и(с) того ка́мєнє оуро́блєный сло́икъ, а́лбо скри́но(ч)ка (1596 *ЛЗ* 25); Алава́стрь. Alabaster. Alabastrites (1650 *ЛК* 4135).

2. (*посудина, зроблена з алебастру*) глечик: А коли ѡнь быль въ виѳанїи в' до́моу си́мона троудоватого (прокаженого) и сѣдѣль за столомъ и пришла к' н(є)моу́ жо́на котораѧ то мала алавастрь мира [банкоу олѣю] на́р'да пи́стикїѧ мно́гоцѣн'ны (з нарьдового ко́рєна) и ро́з'бивши ба́н'коу вы́льяла на главоу́ єго́ (1556-1561 *ПЄ* 183 зв.); алава́стръ, или стклѧни́ц(а): Ба(н)к(а), а́бо сло́икъ алѧба́стровый, або на́чи(н)є бє(з)ѹхоє (1627 *ЛБ* 174).

АЛБА *ж.* (*стп.* alba, *лат.* alba) (*білий довгий одяг, який католицькі священики одягають під ризу*) алба: тамже при томже костеле на розных местцахъ... орнаты, капы... ручники, албы, дзвоны, дзвоньки... позакопывал и поховал (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 269).

АЛБЕСТЕНЪ *ч.* Назва коштовного каменя: агатисъ по латы(н)... камє(н) агатовъ собою чєрнъ єстъ... подобє(н) камєню єго же имєнѹємъ албєстє(н) (XVI ст. *Травн.* 487).

АЛБО[1], АЛЪБО, АЛЬБО *спол.* (*стп.* albo) **1.** (*зв'язує члени речення*) **1.** (*розділовий*) або; чи, чи то: писал еси, якобы нє длѧ иных которыхъ справ своих, албо прыєтєлских то сѧ стало, нижли рєкѹчи, єси был измєшкал там для наѹки королѧ (Краків, 1538 *AS* IV, 163); Я ива(н) романови(ч) сєнюта вы(з)наваю... симъ моимъ ли(с)то(м) ко(ж)дому кому то(г) потрєба будє(т) вєда(ти) а(л)бо чтучи єго слыша(ти) (Ляхівці, 1559 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1961, 135); А єсли(ж) бы ѡво(н) бы(л) нєдостаточє(н)... и хотѣл' бы то поусти(ти) в о(п)цїи роукы а мєнє бы бг҃ъ по(д)помогль албо дѣти мои свои(м) вла(с)ны(м) грошє(м)... Я до таковового выкоу(п)на бли(з)шїи (Одрехова, 1582 *ЦДІАЛ* 37, 1, 17 зв.); А нє споминає ничо (*остання літера нечітка — Прим. ред.*) тоу єв(г)листа абы таа рѣчь зь якои ро(з)мовы а(л)бо с пыта́нѧ оучинєна (Львів, 1585 *УЄ* N 5, 4, на полях); а если бы на станъ духовъный неоженивъшися вступилъ, таковому вже невольно было женитися, будучы попомъ (альбо дияккономъ) (Вільна, 1599 *Ант.* 741); не надѣй ся на здоровя твое, албо на юность твое (XVI ст. *НЄ* 18); Оужовни(к) є(ст) злѣлѧ (!) ба(р)зо добро коли кого оужь а(л)бо гадина вкоуси(т) прикладаи до раны а(л)бо зваривши єго оу водѣ пїи (XVI ст. *УТ* 4 зв.); приказує(м) абы єстє пєрє(д) судо(м) наши(м)... в... воєво(д)ствє києвско(м) волы(н)ско(м) албо брасла(в)ско(м) в року... тисєча шє(ст)сотно(м)... ѡбли(ч)нє... станули (Вінниця, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 142); но́гъ твои(х) чир'во́ныє а́льбо жо́л'тыє боты на оучти́вость тобѣ тог(д)ы боу́дѹтъ, кг(д)ы в ни(х) хо́дѧчи по́ломѣнь запал'чи́вости подо́пчєшь (Острог, 1614 *Тест.* 179); а чита́н'є твоє нєха́й бѹдєтъ, На́продъ з' главизнъ слѡвъ бл҃жє́нныхъ' ѡц҃євъ... два ли́сты а́лбо три (Київ, 1625 *Кіз. Н.* 199); Богда(н) хмє(л)ницки(и)... з во(и)ско(м)... запоро(з)ким ѡзна(и)мує(м)... абы(с)тє во въсє(м) по(с)лушъными были ѡ(т)цомъ нико(л)ски(м) мана(с)тыра пу(с)ты(н)ско(г) Києвъко(г) а(л)бо по(с)лушъника... ѡ(д) ѡ(т)ца игумєна нико(л)ско(г) Пу(с)ты(н)ского києвско(г) во въсє(м) слухали (Чигирин, 1650 *Гр. Хм. М.*);

(*у сполуч.* **албо (альбо) и, албо (альбо) тежъ (тыжъ)** або й, або теж: Бо если бы хто что начинати хотѣл альбо и начинал,... таковый не толко ничтожь не успѣет, але еще в прелесть и ересь самозаконную впадет (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 189); А то ся дѣяти

мѣло, по року отъ Рожества Ісуса Христа 990, албо и нижей, гды тисяча лѣтъ зуполности своей доходила (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 976); наперв ѣй, ижъ Жыдове свою паску… четвертогонадцать дня луны звыкли отправовати, которого колвекъ дня припадеть, будь то въ понедѣлокъ, въ середу, въ пятницу, албо тежь въ недѣлю, бо неоднаково бываєтъ (Вільна, 1595 *Уп. гр.* 141); и же(с)тє то вы с помочниками вашими … з ро(с)каза(н)я Пновъ своn(х) а(л)бо тє(ж) з своєє воли ꙋчинили ведомо(ст) взяли Прє(з) што(с)тє… до шкодъ Поводо(в) немалы(х) привели (Вінниця, 1634 *ЛНБ* 5, II 4060, 73); Кто бы хтѣлъ достатєчнє справы ѡписати Петра Конашєвича, и на свѣ(т) подати. // Мꙋсѣлъ бы оу Кгрєцкого Поєты Гомєра Зꙋчить розꙋмꙋ альбо тыжъ оу Димостєна (Київ, 1622 *Сак. В.* 44-44 зв.).

2. (*при повторенні*) (*розділово-перелічувальний*) або… або, чи… чи, чи то… чи то: Хто має(т) бо(р)ти… а(л)бо сєножати а(л)бо при сєножатєхъ лазни в чиє(и) пꙋщи, тогды к озеру єха(ти) з нєводо(м) во(л)но (1566 *ВЛС* 86); Посполите съ пустого корча альбо сова, албо пугачъ вылетаєтъ (Вільна, 1599 *Ант.* 9135); А вы мои дѣти, албо внуки, албо братя на и(н)ши(х) людїи не дайтє, чо(м) та(м) моя мука великая (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 225); Теды бы былъ албо єго албо єпископію єго спомянул (Львів, 1605-1606 *Перест.* 52); цнота красны(м) чинитъ крола, оурода бовѣ(м) и цоу(д)ность, албо хоробою альбо старостю лѣтъ оувладаютъ (Острог, 1614 *Тест.* 139); Алє запытаєш ли, єсли має(т) тоє зꙋдованє камѣнє, албо дерева, албо жєлѣзо: Нѣтъ, мовитъ (Київ, 1625 *Злат. Н.* 130); всѣ хотѣли быти ма(т)ками чл(с)кыми… всѣ замоу(ж) хотѣли, скоро бы н(м) лѣта, албо // зако(н) албо родичи ихъ допоустили (1645 *УЄ* N 32, 309 зв.-310);

(*чергується з* **або, алюбо, любо, будь, или, чы, чыли**) або… або, чи… чи, чи то… чи то: а має(т)ностї тыи прє(з) котрыи бы(х)мо мали затратити дѣтє свои, и(ж)бы кого з ни(х) забївати… албо запрѣти, албо ѡ(т)прїсагнꙋти, або царовати // кого або дѣти по(п)совати (к. XVI ст. *УЄ* N 31, 20-20 зв.); Злакъ: Зєлєность на травѣ… албо ярина ѡгородная… або всякая трава квитнꙋчая (1627 *ЛБ* 43); То́гды ѡ(т)повѣда(т) ємоу и они рекоучи ги коли єсмо тебе видѣли алчного, албо жаждоущого а любо гостє(м), албо нагого, а любо нємоцного… и нє послоужили єсмо тобѣ (1556-1561 *ПЄ* 109); прото жъ чоуйтє бо нє вѣдаєтє коли // господарь домовый придеть любо вьвечерь албо в поулночи… абы нагле пришо(д)ши нє нашоль вас и вы спитє (Там же, 182 зв.-183); досить єстъ хр(с)тїанинови рєчєй створєнихъ… бꙋдь видомыхъ альбо нєвидомы(х) (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 22 зв.); Багрянйца: шарлатъ, албо єдвабъ багровои фарбы, или шарлатная шата (1627 *ЛБ* 5); Вторая потреба и того смотрѣти, въ которую то недѣлю отправоватисе маетъ, чы въ первую, чыли въ другую, албо во третюю и въ четвертую по пасцѣ Жыдовской (Вільна, 1595 *Уп. гр.* 141).

3. (*пояснювально-уточнювальний*) або, або ж, тобто, чи, чи то: а ѡна, Светицкая (и) Ядвига Ягодинская и их дети… ѡтъ всихъ доходовъ и вжитковъ и податковъ, албо дани… тымъ нашим листомъ, сказаньем (мают ѡтдалены быти) (Краків, 1539 *AS* IV, 185); до того доводꙋ поможе(т) ми рѣка либа и мѣстечко того жъ про(з)ви(с)ка на само(м) ꙋ(с)тю тои рѣки, гдє впадає(т) ба(л)ти(и)ское а(л)бо прꙋ(с)коє море (1582 *Кр. Стр.* 58); по(р)фира єсть жо(л)въ, албо риба котораѧ з себє пꙋщаe(т), ша(р)ла(т)ны(и) то єсть багровы(и) по(т) (1596 *ЛЗ* 68): Туй видиме, ажъ ся бояли, ажъ ихъ пушлетъ воинъ, албо у пропасть (XVI ст. *НЄ* 105); тотъ нехай боудетъ обранъ, которого дховенство и людъ посполиты(и) албо болшая личба прагнетъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 74 зв.); Року прошлого 1618, месеца листопада, зъ дня на ночь тридцатого, указалосе дивное видение на небе, которое кометою албо звездою злучою зовуть (поч. XVII ст. *КЛ* 87); нашъ ѳро(нъ) а(л)бо столица ап(с)лъская для мило(с)ти проти(в)ко всѣ(х) право(с)лавны(х) ѡ(т)цєрской, з доброго вашего тѣшитися звыклъ (Яссі, 1614 *ЛСБ* 451, 2 зв.); Гды Снъ Бжїй… пришо(л) в домъ // тамъ… обачилъ Трꙋбачовъ, албо Пищалникоѡ(в) (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 12-13); Фєлоны а(л)бо ризы (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 53); мастю а(л)бо шє(р)стю перъши(и) конє два вороныхъ, третяя кляча половая (Житомир, 1650 *ДМВН* 192);

(*чергується з* **или**) або, чи, тобто: Пытаю тя убо, кая польза кому альбо пожиток или корысть, или хвала богу от погибели и пакости с многими? (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 243);

(*у сполуч.* **альбо рачей (радший), албо снать**) або, чи, тобто: И патріархъ царгородскій Іосифъ... наглою смертю умер у Флоренціи, яко нѣкоторые геретици мовят албо рачей повѣдают (Львів, 1605-1606 *Перест.* 43); Повѣдь же ми, што было по овой безлѣпицы альбо радшей баламутни (Вільна, 1608 *Гарм.* 220); пото(м) поча(ли) примѣря просити, албо раче(и) згодȣ з ѡбою запирати и такъ запе(р)лы згодȣ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 175); Нєме́ншїй и ѡ́вый є́стъ нєпотре́бный Прида́токъ в' Тре́бникȣ Стра́тинскомъ, а́лбо ра́чей нєлѣпаѧ цєрємо́нїѧ ѡ причащє́нїи Агїа́змою (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 5); Єдна(к) же таковы(м) мно́гым' наро́домъ дш҃и, а́лбо сна́ть и зацнѣйшеи, абовѣ(м) лѣпшїй єсть єди́нъ кото́рый чи́ни(т) во́лю бж҃їю, анѣжли ти́сѧча злости́вых' (Острог, 1607 *ЛѢк.* 7).

II. (*зв'язує речення*) **1.** (*розділовий*) або, чи: коли вы ты(х) знаме(н) свои(х) с того сосо(н)я не вытепете а сосо(н)я ст҃ого николы не поступите до того рокȣ а(л)бо нѣкако наши хо(д)ци и подыищу(т) сосо(н)є ст҃ого николы по(д) ва(ми) тогды вы шари(н)ци заплатите вины старостє вруцкомȣ... пѧ(т)десѧ(т) кѡ(п) гро(ш)и (Овруч, 1513 *ЦДІАК* 220, 1, 4); Павелъ светый зоветъ его чловѣкомъ безаконія... и придаетъ, же ся маетъ превознести надъ то все, што зовутъ Богомъ, албо што фалятъ Бога (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 149); не розȣмѣю того... же бы та́мъ з' яки́мъ посе́лствомъ ѡ(т) кого єздити мѣлъ, албо же бы́смы што таково́го постанови́ти межи со́бою мѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 19 зв.); мнимаю ижъ ȣфналь пре(з) подко́вȣ зле єсть вбитый албо хрыбе(т) єсть ѡбражоны(и) (к. XVI ст. *Розм.* 38 зв.); На той горѣ въ Кіевѣ, гдѣ стоялъ (которую зовутъ нынѣ "Вздыхалною", якобы отъ того, ижъ на ней... отъ трудовъ отдохнулъ, албо же тая гора оттоль называется "Вздыхалницею", ижъ, высокою будучи, люде идучи вздыхаютъ, а на верхъ вшедши отдыхаютъ спочиваючи)... церковъ... была поставлена (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 970); соленитє(р)... протєстова(л)се... зостави(в)ши собє ѡ(д)накъ во(л)ную по праву тоє(и) протє(с)тациє(и) учинє(н)є ши(р)шоє и да(л)шоє, єсли бы того во(д)лу(г) права належала, албо по(т)рєба указовала (Житомир, 1650 *ДМВН* 209).

2. (*при повторенні*) (*розділово-перелічувальний*) або... або, чи... чи, чи то... чи то: V Štefanovy rote dyvonka płačet, I płačuci povidała: Štefane, Štefane, Štefan vyjvoda, albo me pujmi, albo me liši (1571 *Н. про воєв.* 416); Азали то не антихристове, которые... Пречистую Богородицу и всихъ светыхъ блюзнятъ, мовечи, же албо еще не сутъ въ небѣ... албо же о насъ не вѣдаютъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 162); албо я тебє затрыма́ти постараюся албо нєха(и) кто рȣчи(т) за тебє (к. XVI ст. *Розм.* 32 зв.); Оттоль значится, иж альбо Петръ святый в Рымѣ не былъ албо Павел святый не былъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 53); нє на́до(л)го при на́съ трва́ти бȣдȣтъ Кгдыжъ а́лбо прє(з) злост' на́шȣ потра́тимо и́хъ, а́лбо // прє(з) на́шȣжъ нєвда́чно(ст) ѡ(т)на́ты на́мъ бȣдȣтъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 281-282);

(*чергується з* **або, любо**) або... або, чи... чи: Онъ поведилъ, иж небожчикъ ускаржался: "або дей мя ножемъ сколото, албо мя полгакъ образилъ" (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 381); бо ни єди(н) ты(ж) слоуга не можє(т) дво(м) г(с)пда́рємь слоужити любо єдиного полюби(т), а дроугого нєнавидѣти боудєтъ, ал'бо єдиного дръжатисѧ боудєть а ѡ дроугомь почнє(т) не д'бати (1556-1561 *ПЄ* 292 зв.).

3. (*пояснювально-уточнювальний*) (*у сполуч.* **альбо радъшей**) або, чи, тобто: Трактуй же в.м. зъ светейшимъ отцемъ папежомъ черезъ послы свое... Албо радъшей самъ до него едь (Рожанка, 1598 *Л. Пот.* 1013).

4. (*приєднувальний*) (*приєднує до попереднього тексту складнопідрядні речення*) а: а(л)бо хтобы те(ж) ту(т) ѡста(в)шисє на мє(ст)цє на(з)начоное... не приеха(л)... тогды кожды(и) таковȣю(ж) винȣ... выпо(л)нити бȣдє(т) повинєнъ (Берестечко, 1573 *ЖКК* I, 51); а́льбо є́слись коли на ѡгне́вȣю сро́дзє хора(л) (!) ѡ́ный вѣчный по́ломѣнь собѣ на па́мѧть приведи (Острог, 1607 *ЛѢк.* 39); Альбо ачей бы еси показал... ученика, который бы оную заповѣдь и науку... сам собою выполнил (1608-1609 *Виш. Зач.*

226); а(л)бо єсли бы вѣры не мѣлъ тєды ѡномꙋ хо(ч) поша(р)паны(и) мє(м)ра(н) вє(р)нѣтє (Білий Камінь, 1620 *ЛСБ* 474);

(*у сполуч.* **албо и, албо тежъ (тыжъ)** або й, або теж: Подобъно мнимаете, же Флоренъцыя естъ вашимъ Острогомъ, жебы такъ всимъ отворомъ стояла; албо и ово ижъ нихто не слышалъ, яко потаемне въехалъ (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1111); ви́ди(ш) ли жє сѧ оупокори(в) ахáвъ пєрєдо (м)ною, а прє́то нє навєдоу злóє ка(з)ни за дн҇и єго, áльбо і манасіѧ, которыи всѣ(х), и бал'вохва(л)ствѡ(м) и морды́рство(м) пєрєходи(л) (Острог, 1607 *Лѣк.* 25); А тутъ ми годится упоменути свещенников недбалыхъ... Бо другій и не знаетъ епископа своего, — чым же помазываетъ по крешеню дѣток малыхъ? Альбо тежъ леда чымъ помазываютъ, же другого и въ руки взяти брыдко? (Вільна, 1608 *Гарм.* 195); Албо тижъ и тоє знаю, Ижъ дєвять хоровъ агг҇ловъ Бг҇ъ маєтъ, Ѡ(т) которихъ на нєбѣ хвалꙋ приймаєтъ (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 15).

Див. ще **АБО[1], АБОЛИ, АЛБОЛИ, АЛИБО, АЛЮБО, ЛИБО, ЛЮБО.**

АЛБО[2], АЛЪБО, АЛЬБО *част.* (*стп.* albo) **1.** (*питальна*) хіба, невже: ты тєды дворѧни́нє, // или мирѧни(нє) што знаєшъ и я(к) ѡ(н) є(ст) дꙋрє(н) и нє знає(т) ничого: альбо нє вѣдає(ш) и(ж) твоѧ бе́сѣда и хи́тро(ст) и мно́гословіє глꙋпъство(м) єстъ прє(д) бг҇мъ (п. 1596 *Виш. Кн.* 235 зв.-236); А штожъ тутъ на то речете? Альбо яко то маете выгладити зъ своихъ же власныхъ правилъ и книгъ старыхъ Словенъскихъ? (Вільна, 1599 *Ант.* 55); áльбо єдно чл҇къ тръво́житсѧ; розоумноє ли ты́лько створе́ньє тоу́ю пригáнꙋ має(т)... //... тръво́жатсѧ и во́ды (Острог, 1607 *Лѣк.* 126-127); и выше глаголет: "*Албо* раздѣлился Христос, албо Павел, Петр, Аполлос распялся по вас? *Албо* во имя Павлово, Петрово, // Аполлосово крещени есте?" (1608-1609 *Виш. Зач.* 7854-211).

2. (*підсилювальна*) (*вживається на початку розповідного речення*) адже, та ж: Якъ жє тєды ты нє встыдáєшъсѧ помовлѧ́ти оученикѡ́въ нєдосконáлости словами... // Албо розꙋмѣєшъ жє з' людми бє(з)мо́зкими... розмовлѧ́єшъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 295-296).

Див. ще **АБО[2].**

АЛБОВѢМЪ, АЛБОВЕМЪ, АЛБОВѢМЬ *спол.* (*стп.* albowiem) (*з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднуючи підрядну частину причини до головної*) бо, тому що, оскільки: албовѣмъ любо кто кꙋпєцтвомъ сѧ бавитъ любо при дворꙋ сє знаидꙋєть... потрѣба бы было тлꙋмача нєякого принамнє(и) которого ко(л)вє(к) з тыхъ языковъ (к. XVI ст. *Розм.* 2 зв.); заправды нє могꙋ длꙋжє(и) чєкáти Албовѣмъ комꙋ єстє(м) ви́ннымъ нє хочє(т) длꙋжє(и) чєкáти (Там же, 33 зв.); албо́вѣмъ прє(з) нєго всѣ рє́чи сꙋтъ сотворе́ныи нá нб҇ѣ и на зємли... хо(ч) кнѧ́зства, хо(ч) звѣрхности, всє прє(з) нєго, и в нєм' єстъ створе́но (Львів, 1646 *Зобр.* 4);

(*із сполучником на другому місці*) бо, тому що: и нє розумѣй прошꙋ абы(м) я тратилъ гроши мои дарємнє ꙋчыню а(л)бовѣмъ тобѣ рахꙋнокъ всѣхъ выда(т)ковъ // которыись мнѣ прислалъ (к. XVI ст. *Розм.* 62 зв.-63); Тылько ты, Панно, нерачъ ся фрасовати: И материнскимъ ся жалемъ урывати. Сынъ албовѣмъ твуй, всѣм нам зъмертвых ся ставитъ: И радости с тобою, всѣхъ насъ набавитъ (Львів, 1630 *Траг. п.* 168); Пови́нна на ѡстáтокъ малжо́нка до́браѧ... при послꙋше́нствѣ и тєрпе́нїю, молчáн'є до мꙋжа своєгѡ заховáти, тымъ албо́вѣ(м) всѣ нєстрое́нїѧ, и нєпоко́и домовыи погамовáныє зостанꙋ(т) (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 934).

Див. ще **АБОВѢМЪ[1], БОВѢМЪ[1].**

АЛБОЛИ *спол.* (*стп.* alboli) (*зв'язує члени речення*) **1.** (*розділовий*) або, чи, чи то: которы(х) то собє по(д)даны(х) пово(д) шацꙋє(т)... кождого зособна по пєтисо(т) гривєнъ по(л)ски(х) протожє бы єстє... ты(х) по(д)даны(х)... ꙋ сꙋдꙋ кꙋ выда(н)ю поstави(ли) а(л)боли за нєвыда(н)є(м) та(к)су за ни(х) заплатили (Київ, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 52 зв.); Что жь будет скуток албо ли существо всего оглавления сего начертания к вашей любви... молю потерпѣти и извѣститеся о всем (бл. 1610 *Виш. Посл. Лв. бр.* 1352); то́тъ ѡ(т) свѧще́нства ѡ(т)дáлєнъ бываєтъ... кото́рый в'дову жонꙋ... мáєтъ, áлболи // вшєте́чницꙋ (Львів, 1642 *Жел. О тайн.* 16 зв.-17); **бо́лєй алболи мнѣй** — більш-менш, більше або менше: а єслибы // вонт'пилъ ѡ пе́вной ли́чбѣ, тогды во(н)т'пли́вє

маѐть мо́вити, жємъ сътрѣшылъ, напрыкла(д): пьѧ(н)ствомъ ѡколо дєсѧ(т)ка ра́зовъ, болєй а́лболи мнѣй, я́косѧ ємꙋ здáсть (Львів, 1645 *О тайн.* 75-76).

2. (*пояснювально-уточнювальний*) або, чи, тобто: Рꙋкоположе́нїє, а́лболи въсклада́нїє рꙋ́къ архїєре́йскихъ в̓ посвѧще́нїю свѧще́нника (Львів, 1642 *Жел. О тайн.* 15 зв.).

Див. ще **АБО**[1], **АБОЛИ, АЛБО, АЛИБО, АЛЮБО, ЛИБО, ЛЮБО.**

АЛДОМАШЪ *ч.* (*мад.* áldomás) могорич, пригощання: И питъ на тото алдомашъ (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 222); былъ рущá(н)скыи бирувъ Мигаль Мєлєнтїовъ на алдомаши (Там же, 224).

АЛЕ *спол.* **I.** (*зв'язує члени речення*) **1.** (*зіставно-протиставний*) але, а, та, проте: Правда, выездили на тоє полє єздоки... алє конца томꙋ нє вчинили (Острог, 1506 *AS* III, 38); Чорна есмь, але красна дцѣреи Iерусалимскихъ, яко станы кедра, якоже то кожа Соломонова (поч. XVI ст. *Песн. п.* 50); Стоить замокъ на горє нєвысоко(и) алє прикро(и) (1552 *ОВол. З.* 195 зв.); в то(и) липє была грань рꙋбєжи, алє выгорєла (Київ, 1592 *ЦНБ ДА/П* - 216, 110); А гды торба посрод рынку упала... слуга замковый не вѣдаючи, чий то Волошин, але розумѣючи з Волох єго быти, торбу взял, и... отнес до замку, до вряду (Львів, 1605-1606 *Перест.* 36); Нєєма́нъ гєтма́нъ црѧ сїрі́йскаго... бы́лъ мꙋ(ж) мꙋ́жный и бога́тый, а́лє трꙋдова́тый (серед. XVII ст. *Хрон.* 323 зв.); А що ѡгладáли разꙋ́мны(и) о́чи нш҃ѣ, то(г)да то́є хотѣли слꙋги ва́шѣ... Провади(ти) мєжи пѡга(н)скїи бѡги, Алє проу(д)ко полома́ли сво(и) нѡ́ги (Чернігів, 1646 *Перло* 9 зв. ненум.).

2. (*протиставно-уточнювальний*) але, а, тільки: пан Богꙋш нє маєт индє нигдє того имєнѧ ѡбєрнꙋти, алє маєт записати... комꙋ бꙋдєтъ єго волѧ (Луцьк, 1506 *AS* I, 132); Каждаѧ речь света того подлꙋгъ бєгꙋ чловєчєнства вєдома єст кꙋ сталости, котораѧжъ николи єст впєвнєна и в памєти трывала, алє часомъ забытю ѡтдаєт сѧ и с памєти выходит (Вільна, 1514 *AS* III, 108); Ино я нє зымє(н)ѧ манасты(р)ского алє з ымє(н)ѧ моєго... тую да(н)... побра(л) (Київ, 1544 *ЦНБ ДА/П* - 216, N 38, 1); Мещанє и волощанє пєрє(д) тымъ кгды замъкꙋ в чорънобыли нє бывалю алє только дворъ с пашънєю хоживали тогды на толокꙋ ѡрати и жати, на стравє дворъно(и) (1552 *ОЧорн. З.* 55 зв.); нє по́трєбоую(т) з̓доро́выи лѣкарѣ алє нємо́ц̓ныи (1556-1561 *ПЄ* 231); ту(т) нє идє(т) ѡ шма(т) зємли, алє о всє имє(н)є (Житомир, 1584 *АЖМУ* 94); кг(д)ы кролє́в̓ство нб(с)ноє ѡтво́рѧ(т), и ви́дѣти боу́дє(т) рє́чь мо(ж)наѧ само́го кро́лѧ, ю́жъ нє прє(з) подобє́н̓ства... а́лє тва́рꙋ в̓ тва(р), южъ нє прє(з) вѣрꙋ, а́лє самы́ми ѡчи́ма (Острог, 1607 *Лѣк.* 49); мо́витъ, нє вѣришъ ѳѡмо... //... доткнисѧ рꙋко́ю и досвѣдчъ... и нє бꙋдь нєдовѣркомъ, алє бꙋдь вѣрнымъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 218-219); Мо́жєтъ ли хто нє бꙋдꙋчи ієрє́ємъ, а́лє свѣцкимъ раздрѣши́ти ка́ющагосѧ (Львів, 1642 *Жел. О тайн.* 14 зв.); та́кжє Ієлєза́вєль цари́ца нє ми́слила ѡ смє́рти; алє ѡ залїо́тахъ (Чернігів, 1646 *Перло* 126); пєрє(д) ѡбли́чьємъ твои(м) положи рꙋкꙋ твою под̓ бєдро моє, и оучини́шь мнѣ милосє́рдьє и пра́вдꙋ, жє бысь мєнє нє погрєбль во Єгиптѣ а́лє мєнє вы́нєсъ з тоє́й зємли и похова́й въ гро́бѣ про́дковъ моихъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 75).

II. (*зв'язує речення*) **А.** (*з'єднує частини складносурядного речення*) **1.** (*протиставний*) але, а, та, проте, однак: И ѡни мовили: "Были грани наши в том мѣстцы, алє выказали их Порыдꙋбцы" (Шайно, 1538 *AS* IV, 173); Кꙋль камєнъныхъ ѡколо польтрети пяди зі҃ алє дєла до тых кꙋ(л) нєтъ (1552 *ОЧерк. З.* 6); нбо и зє(м)лѧ пєрєминоу(т) алє слова мои нє прєминоу(т) (1556-1561 *ПЄ* 103 зв.); До́брѣ єси бы(л) прочолъ закон̓никꙋ. Алє ср(д)цє твоє далєко ѡ(т) того, бо тꙋ... ба(р)зо сѧ ѡмили(л) (Львів, 1585 *УЄ* N 5, 300, на полях); Хиба быстє собе знову якого Филялета змыслили, але и мы тежъ окажемъ не одного Еленхопсевда, которые его выткнутъ и покажутъ быти Филопсевдомъ! (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1105); Ѡ котро́й нє только пр(о)рци повѣдали, Алє и сїби́лли ѡныє написа́ли (Львів, 1616 *Бер. В.* 80); Володимеръ то услышавши воздухнувъ и рекъ: "благословенни ты, которыи на правици станутъ, але бѣда тымъ, которыи на лѣвици" (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 975); Так сѧ проудко фортоуны кола обєртают сцєптры в ярмо, достатки в нє(д)зоу (!) ѡ(т)мѣняю(т) алє ты цныи народє люб тєрпиш

ѡ(т)мѣноу в дочасных рѣчах, вѣроу держиш не ѡ(т)миня (Венеція, 1641 *Анаф.* 22): а тоє вамъ ѡзна(н)мѣемъ же до на(с) присилаю(т) ѡ миръ просячи але мы имъ до конца не вѣримъ (б. Константинова, 1648 *ЦДАДА* 124, 3, 31); **але паки** — але ж: А езовито уже и на самого бога Христа лжу творит … Але паки повѣдаю их тебе, езовито, в чем ся твой костел римский распространил по всем свете (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 184).

2. (*протиставно-уточнювальний*) але, тільки: И Смѣдинцы мовили: "Правда єст, иж на тоє мѣстце на следогоне схоживали сѧ, але землѧ наша єст, смѣдинскаѧ потѧл, покѧл єсмо заводили" (Шайно, 1538 *AS* IV, 174); Село (!) з болота возѧть што ві косаровъ накосѧть але сами не косѧть ѡ(д)но гребѧть (1552 *ОЛЗ* 185); чотырьдє́сѧ(т) и шесть лѣ(т) є(ст) боудована тая то цр҃ковь а ты за три дн҃и хочешь въздвигноути єи, але ѡнъ повидѣ(л) ѡ цр҃кви тѣла своєго (1556-1561 *ПЄ* 348); Я-(м) де(и), по(ш)сла (!) про(ч) поневоли з дому и (к)люч ѡ(т) коморы повѣси(в)ши, але, де(и), єсми ничого з дому [не брала] (Житомир, 1583 *АЖМУ* 65); то не была// мо(л)ба, а́нѣ моли(т)ва, а́лє пытанѧ и ѡ(т)повѣ(д), и оповѣда(н)є было (Вільна, 1596 *З. Каз.* 88-88 зв.); Кгарнецъ конштѣетъ три штибры… за якъ веле кѹплю тѹю ча́сть Алє не венце(и) проси анижє годи(т)сѧ (к. XVI ст. *Розм.* 27); Были, заправды, и иншіи овцы, то естъ, погане, але тыи не были зъ овчарни Христовы (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 434); В малъже́нстве пора(д)номъ нико́ли ро(з)во́дѹ нима́шь, алє звѧзокъ єго є́сть нерозєрва́ный (Львів, 1645 *О тайн.* 162); не сподѣває(м)ся жебы за таки(м) ихъ дѣломъ мѹгъ быти ми(р) межи нами але неха(и) бѹдетъ такъ якъ г(с)дь бг҃ъ изволи(т) (б. Константинова, 1648 *ЦДАДА* 124, 3, 31).

Б. (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) **1.** (*протиставний*) але, однак, проте: А хотяжъ апостолове иные были ровные во всемъ Петрови, *але* въ томъ не были ровни: бо владза ихъ зъ ними заразомъ уставала, але Петрова владза трывала завъжды въ наместникахъ его (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1087); єсли сѧ не хотѣлъ на(д) сп҃о(м)… змиловати але сѧ былю змиловати на(д) прч(с)тою маткою (поч. XVII ст. *УЄ* N 256, 8); хоть такоє писмо старыє демони змышляют, але речь вся Потѣєва, якобы усты сам мовилъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 49); пре́то(ж) єсли и на самоу́ю доскона́лость зно́воу взыйти не змо́женъ, а́лє // хоть ма́ло що ѡ(т) тоє зара́зы плюга́в'ства себє ѡ(т)да́лишъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 34-35); Хотъжесь, и въ гробѣ, рачилъ ся положити, Але нато, рачилесь то учинити, Абысь … Радости вѣрныхъ своихъ гойне набавилъ (Львів, 1630 *Траг. п.* 165); хотѧ(и) то ка́занѧ моє стра(ш)ли́воє… але прѹдко многихъ чл҃вѣкѡвъ вѣрныхъ, приво́дитъ на покаѧнїє истенноє (Чернігів, 1646 *Перло* 127); хотѧ єстесь молоды́й, а́лє тобѣ бг҃ъ да́лъ оура́дъ ста́рцовъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 369).

2. (*протиставно-приєднувальний*) але, а, проте, однак: З ѹходовъ ве(р)хѹ писаныхъ не завъжди ро(в)но але яко коли ѹхо(д)нико(в) много бываетъ… поведилъ… ча(и)ка боѧринъ ижъ онъ… взѧлъ… медѹ… деванοсто каде(и) (1552 *ОКан. З.* 29 зв.); Не мелъ бысь таковοго отказу. Але якось заробилъ, таковый тежъ и ответъ маешъ (Вільна, 1599 *Ант.* 949); не хо́че(т) бовѣ(м) смр҃ти грѣшного чл҃ка, алє бы́ сѧ наве(р)ноу́лъ и живъ бы́лъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 32); На́дъ и́нъшими вынє́слости не мѣла; Алє є́сли якѹю мѣла, а́лбо ма́єт', а по(ц)кой помочи… бра́ла (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 9 зв.); То́є спра́вивши рѹкодѣлїє возми: не нѹдачи анѣ примѹша́ючи себє, до чита́н'ѧ и рѹкодѣлїѧ, жебы́сѧ в' то́мъ бє́з' пє́рестанкѹ знаходи́ти, але жебы то́лко в' порожнева́н'ю не бы́ти (Київ, 1625 *Кіз. Н.* 200); Бо и ѡра́чъ не то́л'ко збо́жѧ сѣєт'; ко́л'ко бы є́дно з' єго потребѹ ста́ло алє абы, и иншихъ многих' перекормилъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 563); ты нн҃ѣ изгнаный… але єсли бысь и тѹ в' мѹках' твоихъ; по(д)несъ ѡчи твои на высотѹ, тог(д)а оузришъ яко Бг҃ъ Нб(с)ный ѡ(т)враща́єтъ ѡ(т) тебе Лице своє (Чернігів, 1646 *Перло* 158).

3. (*протиставно-уточнювальний*) але, тільки: прото домовлѧлсѧ, абы стал кнѧзь Дмитръ, але ижъ кнѧзь Дмитръ на рокѹ не становилсѧ, просил пан воевода, абы жалоба… сѧ ѡказала… чинити правомъ ѡ то (Книшин, 1554 *AS* VI, 163); Пра́вда же то сна(т) коли(с) в полцє бывало, же цїгани(н) мо(ж)-

ные шла(х)тичи, а плебáни свои(х) паны поседáли, але я́къ цигáнωкъ с корóны вы́свѣцоно, гáк' сѧ и той... звы́чай ω(т)менúлъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 196 зв.); ты́лько... абы́сь не впа(л) в що оупадáю(т) незбо(ж)ные ани бовѣм великости грѣхо(м) до ω(т)-чаѧнїа звы́кли приводúти, але єсли кто має(т) дш҃оу безбóжноую (Острог, 1607 *Лѣк.* 10).

Див. ще **АЛИ, АЛИЖЪ, АЛИТЬ.**

АЛЕҐАЦИЯ, АЛЕКГАЦИЯ, АЛЕКГАЦЫЯ, АЛЛЕГАЦІЯ *ж.* (*стп.* alegacja, *лат.* allegatio) доказ, посилання на щось: А умоцованый стороны позваное... при перьшихъ алекгацияхъ и оборонахъ своихъ стоячи, поведилъ, иж... о каранє самое особы духовьное... у права светъского зысковать не може (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/VI, 103); На реляцыяхъ теды нашихъ дня третего мца декабра по реферованью намъ тое справы стороны обои постановившыся — позвани, при першихъ алекгацыяхъ своихъ и // конституцыяхъ стоечи, просили волности албо одосланья на соймъ (Варшава, 1614 *АрхЮЗР* 8/V, 420-421); Въ Канонахъ Нікейскихъ канону о аппеляціи мнѣманой, ведлуг ихъ аллегаціи, не найдено (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 590); Я, комо(р)никъ, алекгаціє, стороны поводовоє, передо мъною вношоные, добре у себє уважи(в)ши... до є(к)зеквова-(н)я оного приступилъ (Київщина, 1639 *ККПС* 234).

АЛЕҐОВАТИ, АЛЕКГОВАТИ, АЛЕКГОВАТ, АЛИКГОВАТИ, АЛЪЛЕКГОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* alegować, *лат.* allegare) (чим, що) доводити, доказувати; виправдуватися (чим): Але и того всего не беру собе на помочь, хотя бы выкрутачь могъ тымъ безьпечьные алекговати. Але я... маю моцьнейшые// доводы... на которые ся (больщей) огледаю (Вільна, 1599 *Ант.* 505-507); Сейм... прожно и тым алекговат мает, бо та констытуцыя не то в собе замыка, абы се шкрутынѣум тратит мѣло (Луцьк, 1605 *АрхЮЗР* 8/III, 515); Бо што сторона, аликгуе, жебы то ту(т) тѣла вма(р)лы(х) поховано мєно (Житомирщина, 1639 *ККПС* 7854).

АЛЕКТОРЪ, АЛЕКТОРЬ *ч.* (*гр.* ᾽αλεχτορις) півень: прáвдоу повѣдаю тобѣ, ещé не възглáсить алéкторь (не запоє́ть когоуть або пѣвєнь) а ты сѧ три рáзы мене зáпринь (1556-1561 *ПЄ* 410 зв.); алéкто(р), пѣве(н) (1596 *ЛЗ* 25); Алектóрь. Gallus (1650 *ЛК* 423).

АЛЕЛУІА *див.* **АЛЛИЛУІЯ.**

АЛЕЛУѦ *див.* **АЛЛИЛУІЯ.**

АЛЕТЬ *див.* **АЛИТЬ.**

АЛЕФБЕТЪ *ч.* (*гебр.* alefbet) алфавіт, азбука, абетка: Дáлеть: Стрáхъ, або Тáблиц', слóво д҃ але(ф)-бетѹ еврéйского (1627 *ЛБ* 200).

Див. ще **АЛЕФВИѲЪ, АЛФАБЕТЪ.**

АЛЕФВИѲЪ *ч.* (*гебр.* alefbet) те саме, що **алефбетъ**: виѳъ: Дóмъ, або завстыже(н)є, имѧ второи литéри але(ф)вúѳѹ є(в) (1627 *ЛБ* 194).

Див. ще **АЛФАБЕТЪ.**

АЛИ *спол.* **I.** (*зв'язує члени речення*) **1.** (*протиставний*) але, а: то(т) бы емѹ непоруши(л) нашего даанїа... али б‹ы› емѹ ѹтвръди(л) и ѹкрѣпи(л) (Бадевці, 1500 *Cost. S.* 256): "Не плачьте", мовитъ, "не умерла дѣвка, али спитъ" (XVI ст. *НЄ* 156); Познавáємω з дáвнїхъ вѣкωвъ, якω При потопѣ люде пилú и úли, скакáли и грáли, али несподѣвáнє оумώрени водáми потóпним(и)... скоро згинѹли (Чернігів, 1646 *Перло* 126); **не лише... али, не тылко... али** — не лише (тільки)... але (а): коли постишъ, а ты перестань лихое дѣло чинити (*в рук.* чинити. - *Прим. вид.*); не лише выдь мяса, али и выдь лихого дѣла, чомъ будешъ лихое дѣло чинити, а ты утратишъ платню свою (XVI ст. *НЄ* 16); А отводечи ихъ отъ боговъ поганскихъ, которимъ ся были зъ молодости призвычаили, и частокротъ имъ не тылко // тые животные офѣровали, али и дочки и сыны свои приносили (1603 *Пит.* 78-79).

2. (*розділовий*) чи, або: послѣди, на конец, прилог али поклеп, от себя приложены, от здѣ починается (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 1359).

3. (*при повторенні*) (*розділово-перелічувальний*) або... або, чи... чи, чи то... чи то: заде(р)жал ли десятинѹ, али бе(з)божнымъ, али клѧты(м), али шатанови ω(т)данымъ каждый такій заразъ зосталъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 202 зв.).

II. (*зв'язує речення*) **А.** (*з'єднує частини складносурядного речення або приєднує до попереднього тексту зв'язане змістом окреме речення*) (*протиставний*) але, а: на ѹсихъ ихъ тѣхъ селъ да не

имають ходити… глобници ни ходити и ни жадною (!) глωбоу брати… али оуси глωби щося наидȣтъ на тыхъ люди ω(т) тыхъ сѣлъ а ωни оуси абы были нашємоу мωнастыри ω(т) поутнои (Сучава, 1522 *МЭФ* фотокоп. 12); Коли умеръ богатый, погребли его в аду, та мучивъ (ся) тамъ, изъ мукы просивъ милости, што бы Ла(за)рь перстомъ своимъ остудивъ языкъ ему у половени, али не слухали его (XVI ст. *НЄ* 148); Аще ра́но ро́спростръ крилѣ оу́ма мо́его, И полещȣ в дале́кїи предѣли мо́ря твоє́гω. Али и тȣ Рȣка́ твоя́, всємогȣщая цр(с)твȣєтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 31);

(*приєднувальний*) (*уживаєтьвя на початку речення, в якому підсумовується сказане у попередньому тексті*) тож, отож: Али пости, христіанине, такъ у любости, у правѣ, у вѣрѣ правуй, якъ апостолъ Павелъ (XVI ст. *НЄ* 16); "Тверезѣтъ ся и сокотѣтъ ся, чомъ ворогъ вашъ дявулъ, якъ левъ рычучи, ходитъ (*в рук.* ходи. — *Прим. вид.*) и смотритъ, кого бы прожеръ. // Али спротивляйте ему твердовъ вѣровъ" (Там же, 102-103).

Б. (*з'єднує частини складнопідрядного речення*). **1.** (*приєднує підрядну частину часу до головної*) як, але: И ле́дво тро́ха вы́тхли: али Тȣрчинъ на́шолъ, З' многоли́чбнымъ пога́нствомъ на Ѡ(т)чи́знȣ на́шу (Київ, 1622 *Сак. В.* 46); у вечоръ, толко што спать злегли, али… Яцько Єсиповичь з сыномъ своимъ Мишкомъ… з лезивомъ и з коробами въ ночи пошли въ боръ (Овруч, 1629 *АрхЮЗР* 4/І, 80).

2. (*приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної*) як: а ґды ты по́йзришъ наза(д) себє на жи́тїє твоє́ грѣхолю́бноє, али за тобо́ю иде́тъ множествω грѣхо́въ твои(х) оу стра́шни(х) лицахъ (Чернігів, 1646 *Перло* 125).

Див. ще **АЛЕ, АЛИЖЪ, АЛИТЬ.**

АЛИАСЪ *див.* **АЛИЯСЪ.**

АЛИБО *спол.* **І.** (*зв'язує члени речення*) (*розділовий*) або, чи, чи то: И мы пытали Джусичов, маютли ωни на то который доводъ, иж ся ω тыи имѣня князю єє, а либо єй самой вспоминали за ωтца нашого… короля Єго Милости (Вільна, 1507 *AS* ІІІ, 44); ωнъ да имаєтъ соби спрашȣвати на него зако(н) прѣд на́ми алибω прѣдъ ігоумєномъ (Сучава, 1522 *МЭФ* фотокоп. 12); призволили на(с) до того чтыри алибо и далѣи єсли жє гъ бъ призволи(т) дмитръ дȣброва дмитръ стахови(ч) федо(р) васи(л) иванищи(н) (Сатанів, 1590 *ЛСБ* 135); А єсли бы… ωди(н) проти(в) дрȣгому в нєбы(т)ности и при бы(т)ности пи(л)нова(л) ȣстава(л) алибо здава(л), тєды то ȣ ка(ж)дȣго права… при(и)мовано бы(ти) нє може(т) (Острог, 1596 *ЛСБ* 307, 1);

(*чергується зі сполучником* **либо**) або… або: а чий бȣдет невод, либо князя Андрѣєвь а либо князя Иванов, ино на князя Андрѣя дѣль, а на князя Ивана дѣль, а на невод дѣль (Святе Озеро, 1509 *AS* ІІІ, 69).

ІІ. (*зв'язує речення*) (*розділовий*) або, чи: чи́бы дя́ковалъ гдє́бы єго то што на́съ долєга́єтъ, долєга́ло, алибо́ бы о(н) чого нє розȣмѣємо, доле́глость такоу́ю, и(з) вдя́чностью и(з) мовча́ньємъ вы́трвати мо́гъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 214);

(*чергується зі сполучником* **либо**) або… або: нєха́й вм, рȣши(т) оуважє́ньє того, жє либо бы єстє на́мъ ω(т)стȣплє(н)я вѣры на́шєє зы́чили… алибо́ бы в чо́мъ и́ншомъ то́є бы́ти могло (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 216).

Див. ще **АБО[1], АБОЛИ, АЛБО[1], АЛБОЛИ, АЛЮБО, ЛИБО, ЛЮБО.**

АЛИЖЪ *спол.* (*зв'язує члени речення*) (*протиставно-уточнювальний*) але, а, однак, проте, тільки: А мещанє ижъ подачки на замокъ и на поды(и)мованьє пословъ дають про то нє повиньни єздити на полє алижъ съ самимъ старостою (1552 *ОЧерк. З.* 8); воєводовє и старостовє ведȣчи право з шля(х)тичо(м) в повєтє своє(м) свє(д)ко(в) своєє ю(р)здыцыи стави(ти) нє могу(т), А ли(ж) з ы(н)шого повєтȣ (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, ІІ 4047, 26 зв.); Ку тому и право посполитое свецькое, намъ отъ пановъ нашихъ (наданое и) попрысяжоное, аза не мовитъ: "ижъ никого не маемъ карати, алижъ правомъ преконаного?" (Вільна, 1599 *Ант.* 559).

Див. ще **АЛЕ, АЛИ, АЛИТЬ.**

АЛИЖЬ *част.* (*підсилювальна*) аж, навіть: послалъ г(с)ь бъ англа своє(г) блюсти єго алижь и до Рима (1489 *Чет.* 104 зв.).

АЛИКГОВАТИ *див.* **АЛЕҐОВАТИ.**

АЛИЛУЙ *ч.* (*цсл.* аллилуя, *гр.* 'αλληλουια,

стгебр. hallelu) хвала Богу. Вл. н.: Сава алилꙋ(и) (1649 *РЗВ* 92 зв.).

Див. ще **АЛЛИЛУІЯ.**

АЛИТЬ, АЛЕТЬ *спол.* (*стп.* alić) **I.** (*зв'язує члени речення*) (*протиставний*) але, однак: тепе́(р)… веселйиться, тепе(р) га(н)цоує(ш), по годинѣ по днн, але(т) пла́чешь, але ламентоу́ешь (поч. XVII ст. *Проп. р.* 234; Оцтомъ и жолчу го, ахъ мнѣ, напавали: Иже незлѣзъ съ Креста, збыть ся уругали. Ркомо на смѣхъ, Кролемъ го называючи, Алеть и правду подъ тымъ признаваючи (Львів, 1630 *Траг. п.* 163).

II. (*зв'язує речення*) **1.** (*приєднує до попереднього тексту із ним зв'язане змістом окреме речення*) (*протиставно-приєднувальний*) але, однак: Про́то(ж) и единопохо́дное похоже́ніе исто́тне называ́етъса, и то вла́сность его есть велми призвойтаа. Алеть ѡ то́мъ бꙋде(м) мо́вити напото́мъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 200); Под котрою особою, многось справилъ: И дивныхъ добродѣйствъ невдячныхъ набавилъ. Алеть хвалы тобѣ, не хотѣли дати (Львів, 1630 *Траг. п.* 166).

2. (*приєднувальний*) (*приєднує підрядну частину часу до головної, вказуючи на швидку зміну дії*) як, аж: Ле́дво ѡкомъ мгне́шь, алить внеть голова спа́деть (Київ, 1622 *Сак. В.* 50); ско́ро за́се поки́нꙋлъ ѡ́ного на́ землю, а́лить сталъ змі́ею (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 945).

Див. ще **АЛЕ, АЛИ, АЛИЖЪ.**

АЛИЯСЪ, АЛИАСЪ *спол.* (*стп.* alias, *лат.* alias) (*зв'язує члени речення*) (*пояснювально-уточнювальний*) або, тобто: доперож казалъ передние двери до церкви з притвору, алиасъ бабинъца, выбитъ (Луцьк, 1639 *АрхЮЗР* 1/VI, 752); тогожъ рокꙋ… ѡ(д)не(с)ло(м) таки(и) же листъ зарꙋчъны(и)… до села блаженниковъсчизъны Алиясъ назъваныхъ бридъковъ и в ворота двора… григоръя макъсимовича триполъского вотъкнулъ (Овруч, 1641 *ЛНБ* 5, III 4063, 137); На которо(м) яко на завито(м) абы(с)те в.м. ставили, степы и кгрунътовъ своихъ пи(л)новали, наро(з)ники рахновские [!], алиа(с) христановские при(з)нали (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 263); (в) по(д)даны(х) в то(м) же Се(л)цу алия(с) Ру(д)ни на селе видело(м) коморы поѡ(т)биваные (Житомир, 1650 *ДМВН* 209).

АЛКАНА, АЛКАНІЄ *с.* (*цсл.* алкание) **1.** Сильне бажання їсти, відчуття сильного голоду, голод: алка́ніє, йсти хоте́ніє (1596 *ЛЗ* 24); Аггл҃ъ: …вѣ не(м)же ѡгнь пали(т), а не спалитъ… где алканіє, проклинаніє и странное блю(з)нѣрство на соз̾дателя своего (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 278).

2. *Перен.* Сильне бажання, прагнення до чогось: написана е́сть вса твоа ми́лостина… написано е́сть твое а(л)ка́на (Вільна, 1596 *З. Каз.* 78 зв.).

Див. ще **АЛЧБА, АЛЧТВО, АЛЧЬ.**

Пор. **АЛКАТИ.**

АЛКАТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* алкати) **1.** (чим і без додатка) Відчувати сильний голод, голодувати: польза есть тѣломъ алкати а дш҃ею безчисленꙋю злобꙋ держати (1489 *Чет.* 311); а(л)ка́лъ є(м) и да́листе ми я́сти, пра́г̾нꙋ(л) є(м) и напойлисте ма (Вільна, 1596 *З. Каз.* 83); сами из гост̾ми са свои(ми) пресыща́ете, а сироты це(р)ковные а́л̾чꙋтъ и жа(ж)дꙋтъ (1598 *Виш. Кн.* 272 зв.); Пусть нынѣ латыня фарисейски хвалит… // …а мы, православныи… посмѣяны будем, а мы, стискаеми, убожино и алчемо (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 161-162); Алчю. Esurio. Fame laboro. Vrgeor (1650 *ЛК* 423).

2. *Перен.* (чого та з інфінітивом) Сильно бажати, прагнути (чого): адамъ… смертыю ѡсꙋженъ бы(л) алкавъ бо илья пр(о)ркъ нб҃са затворилъ (1489 *Чет.* 309 зв.); ѡбаче где са то(л)ко ѿ васъ ѡбрѣтае(т) исти(н)ны(и) сщ҃енни(к)… которїи… бг҃обойне живꙋчи… правдꙋ видѣти а́лъче(т) и жаждет̾? (до 1596 *Виш. Кн.* 263 зв.); Ознаймѣте ми, о такой ли то любви спас рекл, котрая в трапезах… и питиях розмаитых со музиками ся єднает или которая правды и спасения людского алчет и жаждет, открыйте ми (1598 *Виш. Кн.* 117).

АЛКЕОНЪ *див.* **АЛКІОНЪ.**

АЛКЕРЪ *див.* **АЛКИРЪ.**

АЛКИРИКЪ, АЛКИРѢКЪ *ч.* (*невелика бічна кімната*) ванькирчик: И тꙋю дꙋшꙋ на́шꙋ та́къ за́цнꙋю Црц҃ꙋ… покри́въ тѣло(м) зе́мны(м) и посади́лъ ю оу гли́нан̾омъ ал̾кирѣкꙋ (Чернігів, 1646 *Перло* 2); А вѣ то́мъ ал̾ки́рикꙋ абѡ оу гли́нано́й храминѣ оучини́въ то́й црц҃и па́ть ѡко́нецъ (Там же, 3).

Пор. **АЛКИРЪ.**

АЛКИРЪ, АЛКЕРЪ, ОЛКИРЪ *ч.* (*стп.* ałkierz, alkierz, *нім.* Erker, *слат.* arcora) (*бічна кімната*) ванькир, *діал.* алькир: И длѧ то́го(ж) Ха҃... на оу́лица(х), на табли́ца(х), на поло́тна(х), в҄ алкирѣ(х), на ѡпо́на(х) выѡбража́ємо и малю́ємо (Київ, бл. 1619 *О обр.* 135); а надъ тое ешче шафу, алиасъ аптичку, въ алкиру стоячое... презъ челядь ихъ милости злуплено и праве пусто учинено (Житомир, 1646 *АрхЮЗР* 6/І, 542); а потомъ дворъ вышеменованый, в котором было избъ две з комнатами, з алкером и коморою в синехъ... спалили и в попел оберънули (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 96); напротивко знову будинокъ старый, издебка белая з олкирем (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 242).

АЛКИРѢКЪ *див.* **АЛКИРИКЪ.**

АЛКИЯНЪ *ч.* Те саме, що **алкіонъ:** halcion, а(л)киянъ птица, зѣмородокъ (1642 *ЛС* 214).

АЛКІОНЪ, АЛКЕОНЪ, ГАЛКІОНЪ *ч.* (*гр.* 'αλχνων) зимородок: Є же длѧ́ єді́нѧ // п҄та́ш҄ка, котора́го называ́ю(т) ал҄кєѡ(н), кото́рый при бе́рєгꙋ мор҄ско(м) на пѣскоу гнѣздо́ собѣ маєть (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* N 29515, 158-158 зв.); То(л)ко то кре́тꙋ, зємлѧ по́кармо(м): вѣтръ, хамєлєѡ́нꙋ: салѧма(н)дрѣ жи́ръ, ого́нь, вода га(л)кїѡ́нꙋ (Вільна, 1627 *Дух. б.* (Передм. І), 7 зв.);Тамъ жє єсть Алкіѡнъ морскій птахъ гнѣздо робитъ при мори на са́момъ пескꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 7).

Див. ще **АЛКИЯНЪ.**

АЛКОРАНЪ *ч.* (*ар.* al-koran) коран: чє(р)нє(ц) єде́нъ арїа́нинъ... зложи(л) нѣкій алкоранъ, котры(м) махомє(т)скіє блоу́ды по всє(м) свѣтѣ ро(з)ишли (поч. XVII ст. *Проп. р.* 5); Под тот час Мелетій володимерскій умер, а на єго мѣсце... пан Потей... который... всѣхъ вѣръ собою спробовалъ... а бодай и турецкого алкорану не училъся (Львів, 1605-1606 *Перест.* 30).

АЛЛЕГАЦІЯ *див.* **АЛЕҐАЦИЯ.**

АЛЛИҐОРІЧНЫЙ, АЛЛІҐОРИЧНЫЙ *прикм.* Алегоричний: Аллігори́чный Вы́кладъ Видѣнїѧ оу Ієзєкїйлѧ Пр(о)ро́ка ѡписаного (Вільна, 1627 *Дух. б.* (Передм. II), 10); Аллигорі́чный вы́кладъ Моисєєвого зáконꙋ (Там же, 387).

АЛЛИЛУІЯ, АЛЕЛУІА, АЛЕЛУѦ, АЛЛИЛУІѦ *виг.* (*цсл.* аллилуя, *гр.* 'αλληλoνία, *стгебр.* hallelu) алілуя, хвала Богу: ал҄лилꙋїѧ, хвала бꙋ҃ (1596 *ЛЗ* 135); Тыежъ // псальми... апостолъ, аллилуія... молитвы посвещенія Таинъ Хрыстовыхъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 213-214); Алєлꙋѧ, дн҃сь сп҃сєнїє мі́рꙋ явисѧ (Чернігів, 1646 *Перло* 67 зв.).

АЛЛОЄ *с.* (*стп.* aloes, *лат.* aloe, *гр.*'αλόη) **1.** *бот.* (*тропічна або субтропічна рослина*) алое, столітник: выпуканія твоа раи зернятыхъ яблокъ со овоцомъ яблоннымъ кипрове съ нардомъ... фистула а циномонъ со всякимъ древомъ..., мирра, аллое съ всими первыми мастьми (поч. XVI ст. *Песн. п.* 53).

2. (*густий сік з цієї рослини*) алое: [А] заты(м) прише(д)ши Іѡсифь съ Никодимо(м) коу тѣлоу ст҃ому ... из҄нѧвши, ѡбьвиноули ч(с)ты(м) простирало(м), напоустив҄ши змир҄ною и ал҄лоє(м), дорогими мас҄тѧми (XVI ст. *УЄ Трос.* 80).

Див. ще **АЛЛОЯ, АЛОЄСЪ, АЛОЙ.**

АЛЛОЯ *ж.* Те саме, що **аллоє** у 2 знач.: Пришолъ пакь и никоди(м) который быль пере(д) тым҄ пришоль вночи ко іс҃ви нєсоучи намѣшаной мир҄ры и ал҄лои якобы сто литрь (або фоун҄товь) (1556-1561 *ПЄ* 434).

Див. ще **АЛОЄСЪ, АЛОЙ.**

АЛМАЗЪ *ч.* (*гр.* 'αδάμας) (*коштовний камінь*) алмаз: алма(з) болши силꙋ имѣетъ єгда вдѣла(н) єсть в жиковинꙋ златꙋ или в срєбрєнꙋ или во иныѣ мєтали (XVI ст. *Травн.* 486 зв.); Адама́нтъ: Діа́мєнтъ, а́бо тверды́й, нєꙋ́житы(и), алма(з), мос(к): дорогій ка́мєнь, а кро́въ ко́злїа єго мѧ(г)чи(т) (1627 *ЛБ* 172).

АЛМАРЇА, ОЛМАРИЯ, ОЛМАРЫЯ *ж.* (*пол.* almarja, *лат.* armarium) шафа, скриня: каждая ѡ(л)мария по по(л) г҃ зо(л) (1607 *ЛСБ* 1044, 3); столярꙋ за ѡ(л)марыю до друка(р)ской избы далє(м) злѡ(т) 1 (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 4); которы(м) нєдо́сы(т), нє ти(л)ко шꙋфла́да а́бо кошикъ, алє анѣ а(л)марїа або шафа до схова́нѧ // ты(х) ре́чи(и) кото́риє збира́ємо або до пєрєхова́нѧ того що смо... зоста́вили (серед. XVII ст. *Кас.* 40 зв.-41 зв.).

АЛОЄСЬ *ч.* **1.** Те саме, що **аллоє** у 2 знач.: Алоесъ спулъ и змирну ти офѣрую (Львів, 1630 *Траг. п.* 170); А никѡди́м҄ принѣсъ масти дорѡгїи,

Бал҆самъ, сми́рнꙋ, и алѡєсъ, и такъ сна́ли съ Кр(с)та Тѣло Гнє (Чернігів, 1646 *Перло* 92).

Див. ще **АЛЛОЯ, АЛОЙ.**

АЛОЙ *ч.* Те саме, що **аллоє** у 1 знач.: aga(l)lochum, ало(й) древо (1642 *ЛС* 75); Ало́й. Aloe (1650 *ЛК* 423).

Див. ще **АЛЛОЯ, АЛОЄСЪ.**

АЛТАБАСОВЫЙ, АЛТАЙБАСОВЫЙ *прикм.* (*виготовлений з алтабасу*) парчевий, *заст.* алтабасовий: Делиа алтабасоваа, подшита кꙋнми, соболи Д (1558 *AS* VI, 214); петрахил алтабайсовый белое дно (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 502).

Див. ще **АЛТЕМБАСОВЫЙ.**

АЛТАБАСЪ *ч.* (*тур.* alton-bazz) (*вид тканини, а також вироби з неї*) парча, *заст.* алтабас: Князя Слуцкого алтабасъ, крестъ на немъ перловый (Київ, 1554 *КМПМ* I , дод. 8).

АЛТАЙБАСОВЫЙ *див.* **АЛТАБАСОВЫЙ.**

АЛТАРЬ *див.* **ОЛТАРЬ.**

АЛТЕМБАСОВЫЙ, АЛЪТЕМЪБАСОВЫЙ *прикм.* Те саме, що **алтабасовый**: Что та по(л)зꙋєть ал҆те(м)басовы(и) копєна(к), ко(ли) геєн҆на та в надра своа та с ни(м) пріиме(т) (п.1596 *Виш.Кн.* 232 зв.); шатъ коштовныхъ, яко злотоглововыхъ, альтемъбасовыхъ и инъшихъ (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 3/I, 171).

АЛФА *див.* **АЛЬФА.**

АЛФАБЕТЪ *ч.* (*лат.* alfabetum, *гр.* ᾽αλφά+βητα) алфавіт, азбука, абетка: Боу́ква: азбꙋка, алфа́бе(т), албо абеца́дло (1627 *ЛБ* 12).

Див. ще **АЛЕФБЕТЪ, АЛЕФВИѲЪ.**

АЛФАВИТАРЬ *ч.* Буквар: Дѣткомъ оучи́тиса почина́ючимъ Бꙋква́рь звы́клє ре́кши Алфавита́рь з тои Гра(м)ма́тіки вычерпнєный... до вꙋче́н҆а пода́ванъ нєха́й бꙋдєтъ (Єв'є, 1619 *См. Грам.* 3 зв.).

Див. ще **АЛФАВИТНИКЪ.**

АЛФАВИТНИКЪ *ч.* Те саме, що **алфавитарь**: abeceda(ri)us, азбучникъ, а(л)фави(т)никъ (1642 *ЛС* 62).

АЛХИМИЦКИЙ *прикм.* (*який стосується алхімії*) алхімічний: Роботу, которую килка лѣтъ скончити старалемся, и не безъ кошту и накладу тое все робило и не докончило, алхимицкую,... оному [пану Борецкому] ее пущаю (Київ, 1631 *ПККДА* II-1, 408).

АЛЧБА, АЛЧЬБА, АЛЪЧБА, АЛЪЧЬБА *ж.* (*цсл.* алчьба) **1.** Те саме, що **алкана** у 1 знач.: ани оужасаитеса страха, ани ѡ(т)баитє смрти ѡсужєния адамава ани ѡ альчбѣ ни ѡ(т) голоду ни ѡ(т) скорби (1489 *Чет.* 207 зв.); а(л)ч҆ба, голо́дно(ст) (1596 *ЛЗ* 25); єщє бо(л)шею а́лчбою и жа(ж)дєю, свѣцки(х) доста(т)ко(в) прагнꙋчи, ѡболѣли єстє (1598 *Виш. Кн.* 272); Ѡбыва́телѣ пе́ршїи, и мєща́нє пред҆нѣ́йшїи того мѣста соу́тъ; патриа́ръховє... трꙋдолю́бци... тꙋла́ющииса въ гѡрахъ, и пꙋсты́нахъ... в҆ наготѣ, въ а́лъчбѣ, и жа́ждѣ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 71 зв.).

2. Піст: аще хощетє оувѣдати што єсть алчьба алъчьба оубо єсть крылѣ мл(с)тни (1489 *Чет.* 310 зв.).

Див. ще **АЛЧТВО, АЛЧЬ.**

АЛЧЕБНЫЙ *прикм.* (*цсл.* алчьбьныи) (*який стосується посту*) постовий: приидѣтє свѣтло ко дароу алчєбномꙋ (1489 *Чет.* 311).

АЛЧЕНЪ, АЛЬЧНЫЙ *прикм.* **1.** (*цсл.* алчьныи) (*який відчуває сильний голод*) голодний: алчєнъ бы(х) нє дастє ми ясти (1489 *Чет.* 291 зв.); Тог҆ды ѡ(т)по́вѣда(т) ємоу́ и они́ рєкоучи́, ги коли́ єсмо тєбє́ ви́дѣли ал҆чного, ал҆бо́ жа́ж҆доущого... и нє послоужили єс҆мо́ то́бѣ (1556-1561 *ПЄ* 109); алчен буди и жажден, кроток... не горделивъ (Вільна, 1600 *Катех.* 81).

2. *У знач. ім.* Голодний: Покажѣтє(ж) ми ѡ згꙋду ва́жꙋчїи, гдє кото́ры(и) з ва(с)... //... а́лчны(х) прєко(р)ми́лъ, жа(д)ны(х) напои(л), стра(н)ны(х) ꙋпокои(л), наги(х) ѡдѣалъ, бо(л)ны(м) послꙋжи(л), в тє(м)ница(х) навєжа(л) (1598 *Виш. Кн.* 272-272 зв.).

Див. ще **АЛЧУЩИЙ.**

АЛЧТВО *с.* Те саме, що **алкана** в 2 знач.: той... твоему костелу щастье даровал, которого господь наш Исус Христос, приразившагося и показавшаго ему... царство мирское с славою его, ухитряючи лакомством алчтво его и поклонения ищучи от него, если бо оно имѣти вожделев, того абиє оттряс, отверг и обезчестив (1608-1609 *Виш. Зач.* 230).

Див. ще **АЛЧБА, АЛЧЬ.**

АЛЧУЩИЙ, АЛЧЮЩИЙ *дієприкм.* (*цсл.* алчоущий) **1.** *У знач. ім.* Голодний: раздраблаи хлѣбъ свои алчющимъ (1489 *Чет.* 290 зв.); и далѣй мовить

к(д)ы сѧ по(с)тишь раздраблѧй алчоущимъ хлѣбъ свой (к. XVI ст. *УЄ* N 31, 16 зв.); а тое в людей наѡ(т)нѣмаючи силою, в мѣра(х) по(д)зе(м)нихъ якъ найскри(т)нѣе еси ховалъ, а до того алчѹщаго еси не нако(р)милъ (Чорпа, 1629 *Діал. о см.* 269).

2. ***У знач. ім.*** **Жадібний, спраглий (чого):** одна(к) чаю на б҃а, яко алчѹщи(х) и жа(ж)дѹщи(х) правдѹ видѣти достато(ч)нѣе напои(т), насыти(т) и ѹдовли(т) (1598 *Виш. Кн.* 309 зв.); Прійдѣте алчѹщін правды: да насытитесѧ звидѣнїѧ славы еѧ (Чернігів, 1646 *Перло* 160).

Див. ще **АЛЧЕНЪ.**

АЛЧЬ *ж.* (*цсл.* алчь) те саме, що **алкáнѧ** в 1 знач.: А што(ж) ино(к) не вмѣе(т) бесѣдовати с тобою... альбо его пытае(ш) ѡ скорьбе(х) внѹтрь-ни(х), алчи и жа(ж)ди (п. 1596 *Виш. Кн.* 237 зв.).

Див. ще **АЛЧБА, АЛЧТВО.**

АЛЧЮЩИЙ *див.* **АЛЧУЩИЙ.**

АЛЪКЕРМЕСЪ *ч.* (*ар.* al-kirmiz) сироп з черв'яків: побрал... шкатулка з олейками розмаитыми: з дриякъвою, алькермесомъ, сервистаномъ и с килку безоаров, за золотых шест десят (Луцьк, 1632 *АрхЮЗР* I/VI, 654).

АЛЪЛЕКГОВАТИ *див.* **АЛЕҐОВАТИ.**

АЛЪТЕРНАТА *ж.* (*стп.* alternata, *лат.* alternatio) право, яке визначало владу при спорі двох рівних достойників: ей милости панеи воеводиной Бельзской и княжати его милости Пронскому, водле альтернаты в томъ листе ихъ милостей вечыстомъ дельчомъ описаное, до шафунъку и подаваня тежъ старшого або игумена прыпалый тогъ манастыр зо всимъ (Володимир, 1621 *АрхЮЗР* I/VI, 511).

АЛЬБО[1] *див.* **АЛБО**[1].

АЛЬБО[2] *див.* **АЛБО**[2].

АЛЬФА, АЛФА *ж.* (*гр.* ᾽αλφα) (*назва першої літери грецького алфавіту*) альфа.

альфа и омекга — початок і кінець чого-небудь: я́мъ е́стъ а́лфа и ѡме́кга, пе(р)шій и ѡста(т)ни(и), поча́то(к) и коне́цъ (Вільна, 1596 *З. Каз.* 21 зв.); А то єсть бг҃ѡмръзко́ и не́ по за́коноу, на всѧко(и) бо ц҃ркви и во ц҃ркви, алфа и ѡ, сирѣчь по́чато(к) и ко́нець, и главою є(ст) кр(с)тъ хвъ (к. XVI - поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 106 зв.).

АЛЬЧНЫЙ *див.* **АЛЧЕНЬ.**

АЛЮБО *спол.* (*зв'язує члени речення*) **1.** (*розділовий*) або, чи, чи то: не вратьсѧ, милыи мои, подобенъ буди серне алюбо ланятъку еленему на горахъ Веѳиль (поч. XVI ст. *Песн. п.* 51); ко́ж'доє цр(с)тво, роздѣливше́есѧ в' собѣ, запоустѣе(т) и кождоє мѣсто а лю́бо дѡ(м) ро́з'делен'ный про́тивь собѣ, не стане(т) (1556-1561 *ПЄ* 57); а што коли я а любо по мнѣ будучій наложимъ на тое имѣнье, //... тогды вси тыи наклады мои мает панъ Петръ а любо дѣти его поплатити мнѣ (Луцьк, 1564 *АСД* VII, 28-29).

2. (*розділово-перелічувальний*) (*чергується з* **альбо, любо**) або... або, чи... чи, чи то... чи то: То́гды ѡ(т)по́вѣдѧ(т) емоу́ и оні́ ре́коучи. г҃и коли есмо тебе ви́дѣли ал'чного, ал'бо́ жа́ж'доущого а лю́бо го́сте(м) ал'бо на́гого, а лю́бо не́моц'ного, ал'бо в' те́м'ници, и не послоужили ес'мо́ тобѣ (1556-1561 *ПЄ* 109); А любо на те(р)мине... станете любо ни(т), я а(л)бо уря(д) мо(и) водлугъ права посполитого поступлю (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 255).

Див. ще **АБО**[1]**, АБОЛИ, АЛБО**[1]**, АЛБОЛИ, АЛИБО, ЛИБО, ЛЮБО.**

АЛЮМНЪ *ч.* (*стп.* alumn, *лат.* alumnus) семінарист, бурсак, учень (*що навчається безкоштовно*): вихованець: Розно́сѧть [ялмѹ́жны] немнѣй Алю́мнове презацныхъ ѡ(т) тебе оуфѹндова́ны(х) в' Кієвѣ шкѡ(л), Семінарій и Бѹрсъ (Львів, 1639 *Ап.* 8 ненум.).

АЛЯБАРТА, АЛѦБАРТА, ГАЛѦБАРДА *ж.* (*стп.* alabarda, halabarda, halabarta, *фр.* hallebarde, *свн.* helmbarte) (*вид старовинної зброї*) алебарда: По(ч)ты слѹже(б)ныхъ... ротъмистръ... ѹказалъ ротѹ свою... в зброахъ с ко(р)ды а з аляба(р)тами (1552 *ОЧерк. З.* 15 зв.); дреко(л), алѧба́(р)та (1596 *ЛЗ* 44); Дреко́ль: алѧба́рта, галѧба́рд(а), албо кі́й, секи́ра, рога́тина (1627 *ЛБ* 33).

Див. ще **ГАЛАБАРТЪ.**

АЛЯБАСТРОВЫЙ, АЛѦБАСТРОВЫЙ *прикм.* (*виготовлений з алебастру*) алебастровий: Гробъ той и по сесь день аляб<ас>т<р>овый контовный зрится (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1009); алава́стръ, или скляни́ц(а): Ба(н)к(а), або слоикъ алѧба́стровый, або на́чи(н)е бе(з)ѹхое (1627 *ЛБ* 174).

АЛЯКАНТЪ, АЛѦКАНТЪ *ч.* (*від назви іспанського міста Аліканте*) сорт вина: Или не вѣдаеш(ш), и(ж) в ты(х) многи(х) миса(х) по(л)мисъка(х)... // ...и вина(х), мѹшкателахъ ма(л)мазiѧ(х), аляка(н)то(х)... то(т) смыслъ еще мѣста не имае(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 237 зв.-238); То́жъ розѹмѣй ѡ медѹ, малъма́зiи, алѧка́нтѣ, и ѡ горѣлцѣ, и вса́кiй // напо́й, если без мѣры: то сме́ртъ... тѣлѹ твое́мѹ (Чернігів, 1646 *Перло* 4 зв.-5).

АЛЯНОВЕ *мн.* (*назва стародавнього сарматського племені*) алани: При ты(х) кгота(х)... пре(д)ка(х) литовъски(х) менъкали дрѹгые алянове и печенѣгове (1582 *Кр.Стр.* 60 зв.).

АЛЯТЕРНЪ *ч.* (*лат.* alaternus) (*вид дерева*) жостір, крушина: alatemus, алятe(р)нъ древо (1642 *ЛС* 76).

АЛѦБАРТА *див.* **АЛЯБАРТА.**

АЛѦБАСТРОВЫЙ *див.* **АЛЯБАСТРОВЫЙ.**

АЛѦКАНТЪ *див.* **АЛЯКАНТЪ.**

АМАЛИКИТЪ, АМАЛЕКИТЪ, АМАЛЕХИТЪ, АМАЛИКІТЪ *ч.* Представник стародавнього арабського племені: кды [моисій] ѡпоу́щалъ отѧжа́лые длѧ грѹбости тѣла рѹкы, звитѧжа́ли и ве́рхъ бра́ли амалеки́тове (поч. XVII ст. *Проп. р.* 135); такъ ты(ж) оучини́лъ кды амалехи́тове зепсова́ли и спали́ли сих҆хе(н), и такъ поoумира́ли (Там же, 218); амали́къ... сы(н) еліфа́са ѡ(т) ѳа(м)ны заложницѣ бы(т): ꙇ҃ѕ. в҃і. з҆ котро́гѡ *амали́кіты* (1627 *ЛБ* 174-175); выѣжча́лъ д҃вдъ и мѹ́жове егѡ, и бра́ли полоны з гесѹры и з҆ амалики́товъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 237).

Див. ще **АМАЛИКЪ.**

АМАЛИКЪ *ч.* Те саме, що **амаликитъ**: амали́къ: Лю́дъ ли́жѹчый з҆ е(в): // и си(р): лю(д) ѹдаря́ючый, метафо(р) антіхристъ (1627 *ЛБ* 174-175): Амали́къ ме́шкаетъ на полѹ́дни (серед. XVII ст. *Хрон.* 135 зв.).

АМАТИСТЪ *див.* **АМЕФИСТЪ.**

АМАТИЦЯ *ж.* Назва коштовного каменя: вказа(л) еи тогды табли́цѣ платѣнъ. злотые оу слоновѹю ко(ст) прекла́даны... Ме́цъ на дїаме́нтѣ, ма́рсъ на аматицѣ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 69 зв.).

АМБИЦІЯ *ж.* (*лат.* ambitio) амбіція, гонор, честолюбство: Найдетъ все тое въ теперешнемъ своемъ дому доброволное з҆ самой роспусты и амбиции (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 925).

АМБОНА, АМЪБОНА *ж.* Те саме, що **амбонъ**: ксендзъ Аньтоний Янишевъский... противъко... подданым... подкоморого браславъского... о порубанье олтара в косътеле... зъ амъбоною... протестовал се (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 156).

АМБОНЪ, АМВОНЪ, АМВОНЬ, АНБОНЪ *ч.* (*гр.* ˊἄμβων) (*місце в церкві для проповідей*) амвон, казальниця: повелѣлъ патриярхъ сре(д) ц͠ркві вчинити амбонъ и самъ оусѣцо(л) на не(г) (1489 *Чет.* 20 зв.); Але з воплемъ немалымъ с͠вщенику служащомѹ ѹ п͠рстла б͠жия досадѹ немалую нанесли есте и хотящому сове(р)шити ѡ(т)пустъ з амбона спустили есте (Львів, 1588 *ЛСБ* 103); И взя(л) мя с те(м)ницѣ до церкви... ѹбравши мя ѹ фелон в а(м)бонѣ и мусѣ(л) емъ ся кляти и по(д)писа(л) е(м) ся на его рѹкописа(н)е (Гологори, XVI ст. *ЛННБ* 4, 1136, 35, 1 зв.); а самъ отецъ владыка уступилъ на анбонъ (Володимир, 1601 *АЮЗР* II, 11); подъ той... часъ перше знаменитое чудо въ... храмѣ... сталося, же гды діаконъ, на амвонѣ стоячи, папежа... спомянулъ, на - тыхъ - мѣстъ палата оной церкве упала, діакона... убила, зачимъ и литургія скончена не была (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1020); Во вто́ромъ степе́ни сѹ́тъ дїа́коны кото́рыхъ послѹ́га ши́р҆шаѧ естъ... их҆ оурѧ(д) ева́(н)гелїе чита́ти на ам҆бо́нѣ (Львів, 1645 *О тайн.* 132); Амво́нъ. Ambona (1650 *ЛК* 423).

Див. ще **АМБОНА.**

АМБРОЗІЄВЪ *прикм.* ◊ **амброзієва трава** — назва трав'янистої рослини: амброзієва трава... е(ст) горѧча и соуха... язвы заживлѧе(т) (XVI ст. *Травн.* 28).

АМВОНЪ *див.* **АМБОНЪ.**

АМВОНЬ *див.* **АМБОНЪ.**

АМЕНЬ *див.* **АМИНЬ.**

АМЕТИСТОВЪ *прикм.* ◊ **аметистовъ камень** — те саме, що **амефистъ**: то(т) амети́стовъ ка́мень... дражаиши есть всѣ(х) камени, которые цвѣтомъ сѹтъ багрѧни (XVI ст. *Травн.* 490).

АМЕФИСТОНЪ *ч.* (*гр.* ἀμευστινος) те саме, що **амефистъ**: в пе́рвомъ рѧ́де бѹ́де ка́мень сардїо́нъ, топазїо́нъ... В тре́темъ лїгїрїо́нъ... и амефисто́нъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 105 зв.).

Див. ще **АМЕТИСТОВЪ (аметистовъ камень).**

АМЕФИСТЪ, АМАТИСТЪ *ч.* (*гр.* 'αμέυνστος) аметист: ѡ(з)доблєны... камѣньє(м) дороги(м)... пѧты(и) са(р)дони(с)... двана(д)цеты(и) амати(ст) (XVI ст. *КАЗ* 659); То́жъ мо́жемо розꙋмѣти и ѡ фꙋдаме́н'тахъ мѣста того ст҃ого; кото́рїи сꙋтъ ѡ(т) ка́менїй многоцѣнныхъ: пе́ръвыи а́съпи(с), самфи́ръ... гїаци(н)тоу(с) амефи́стъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 68 зв.).

Див. ще **АМЕФИСТОНЪ, АМЕТИСТОВЪ (аметистовъ камень).**

АМИНЕКЪ *ч.* (*стп.* aminek, *лат.* ammium) кмин: bupleuron, аминєкъ зєлиє (1642 *ЛС* 106).

АМИНЬ, АМЕНЬ, АМИН, АМИНЪ, АМѢНЬ *част.* (*цсл.* аминь, *гр.* 'αμήν, *гебр.* amen) (*стверджувальна*) (*заключне слово молитви, проповіді і т. ін.*; *означає* "так", "справді", "істинно") амінь: ємꙋ слава ввѣки вѣкѡ(м) ами(н) (1489 *Чет.* 6); Во имѧ Божє амин (Краків, 1507 *AS* III, 39); да бꙋди проклатъ (!) ѡтъ милостивого Бога... въ сей вѣкъ и въ бꙋдꙋщий, в который... воздасть кождомꙋ по дєламъ нашимъ. Аминь (Мільці, 1542 *AS* IV, 314); ами(н), запра(в)ды а(л)бо нєха(и) та́къ бꙋдєтъ (1596 *ЛЗ* 24); по доброй волѣ своей... полецаю душу мою грѣшную Господу Богу, а тело мое ко погребенію земному, отдаю се ув опеку // - амень - сину моему Антону (Чигирин, 1600 *ЧИОНЛ* VIII-3, 13-14); А мы тебє... за то и за всѣ и́ншыи нєзлѣчо́ныи добрѣйства твои сла́вити и хвали́ти бꙋдємо нн҃ѣ, и за́вжды и на́вѣки вѣко́мъ: Ами́нь (Вільна, 1620 *См. Каз.* 28); Во имя Отца і Сына і Святаго Духа... Аминь (Брацлав, 1626 *ЧИОНЛ* V-3, 220); Сє мы и дѣти и́хъ же далъ єси на(м) Г҃и Б҃є, С кото́ры(м) абы́стє по до́лгомъ и щасли́во(м) вѣкꙋ, на то(м) свѣтѣ в' прибы́тка(х) нб(с)ны(х) вѣчнє царствова́ли оупрїймє вамъ зы́чꙋ, Ами(н) (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 906); И на увесь его дом Неха(й) буде(т) Про(к)лятство Анаѳема Амѣнь (Синечола, 1648 *ЗНТШ* XIX, Misc. 8); А коли рєкли вси аме́нь, сѣли до ꙋчты (серед. XVII ст. *Хрон.* 388 зв.).

АММОРѢЙ *ч.* Те саме, що **амморѣйчикъ**: Амали́къ ме́шкаєтъ на полꙋдни, хєттѣи и єввеи, Євꙋсеи и Амморѣи по гора́хъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 135 зв.).

АММОРѢЙЧИКЪ, АМОРѢЙЧИКЬ *ч.* Представник стародавнього племені на Близькому Сході: пришли до жере́ла кади́са: и вы́били всю кра́инꙋ амали́дскꙋю и Аморѣйчика кото́рый ме́шкалъ во Асонфама́рѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 29); ста́нꙋли проти́въ Арно́нꙋ въ пꙋщи на граница(х) Амморѣйски(х) бо Арно́нъ дѣли(т) Моави́ты ѡ(т) Амморѣйчиковъ (Там же, 141 зв.).

Див. ще **АММОРѢЙ.**

АМОМЪ *ч.* (*лат.* amomum) ароматична рослина, з якої виготовляли бальзам: амѡ(м) дла того тако єсть названо, поне́же та трава имѣєтъ дꙋ(х), аки синомомо(м), а то є(ст) корица а ростє(т)... въ асирїиски(х) и въ армєнски(х) страна(х) (XVI ст. *Травн.* 352 зв.).

АМОРѢЙЧИКЪ *див.* **АММОРѢЙЧИКЬ.**

АМПУЛКА *ж.* (*лат.* ampulla "пляшечка") (*посудина кулястої форми*) дзбан: Келих ценовый, ампулки цыновые (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 502).

АМФОРА *ж.* (*лат.* amphora, *гр.* 'αμφορεύς) (*антична керамічна посудина*) амфора: амфо́ра: флѧша, ко́нва, ваз (1627 *ЛБ* 175).

АМѢНЬ *див.* **АМИНЬ.**

АНАКАРДЪ *ч.* (*лат.* anacardium) **1.** Назва субтропічного дерева: anacardium, анака(р)дъ дрєво и(н)ди(й)скоє (1642 *ЛС* 82).

2. Плід цього дерева: Анакардъ є(ст) пло(д)... дрєва, а дрєвоу томꙋ имѧ... єлєѳа(н)тисъ... то(т) жє пло(д) растє(т) во индєискы(х) страна(х) на дрєвѣ прежє имѧни тово (XVI ст. *Травн.* 39).

АНАЛОЙ *ч.* (*гр.* 'αναλόγιον) (*високий столик із похилим верхом для богослужбових книг або ікон*) аналой: Ѡдна хꙋстка на аналo(и) турє(ц)кою роботою є(д)вабємъ вышываная на завою (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 69).

АНАПЕСТЪ *ч.* (*гр.* 'αναπαιστος) (*у віршуванні — трискладова стопа з наголосом на останньому складі*) анапест: anapa(e)stus, анапєст нога стихотво(р)ная (1642 *ЛС* 82).

АНАФЕМА, АНАТЕМА, АНАФТЕМА, АНАѲЕМА, АНАѲИМА *ж.* (*гр.* 'ανάθεμα) **1.** (*відлучення від церкви*) анафема: дх҃ъ ст҃ыи ты́лко ѡ(т) ѡц҃а похо́дитъ а ѡ(т) сн҃а под' анаѳе́мою (1509-1633 *Остр. л.* 132); также от сваров, клєвет их манастырских... варовати и боронити, абы в манастырєх светых и

обителях школ для науки детинное не было под анафтемою (Берестя, 1591 *ПІФ* 105); на таковогo кождого хто бы кольвекъ тую волю мою... в чомъ кольвекъ нарушилъ, нехай зоставаетъ анаѳема и всякое неблагословеньство зъ проклящствомъ (Почаїв, 1597 *ПВКРДА* IV-I, 53); А еслибы ся хто отступникомъ сталъ, теды подъ декретъ страшный анаѳемы муситъ таковый подпадати (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 321); А кто бы мѣлъ ω(т)далити ω(т) цркве и престола... си(и) сты(и) слꙋжебны(к), да бꙋде(т) прокля(т) анаѳемою // сты(х) ѡцъ тиї иже в никеи (Гологори, 1630 *ЛНБ* 3, 62, 52-53); anathema, анаѳема, про(к)лятіє (1642 *ЛС* 82); И на увесь его дом Неха(й) буде(т) Про(к)лятство Анаѳема Амѣнь (Синечола, 1648 *ЗНТШ* XIX, Misc. 8); **анаѳемѣ отдавати (отдати, предавати, предати)** — піддавати (піддати) анафемі, віддавати (віддати) анафемі; відлучати (відлучити) від церкви: Мы тых котѡрыѣ штокóл'векъ // прикладáютъ ал'бω одыймꙋютъ ω(т) Цéркве выклинáемω... проклѧ́тствꙋ и Анáѳемѣ ω(т)даемω (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 82-83); мы... тебе яко непослушъного... ω(т) всего ѡбъщениѧ вѣръны(х) ω(т)лꙋчимъ и анафеме вѣчне(и) яко еретическаѧ му(д)ръствꙋющаго ω(т)дадемъ (Вільна, 1594 *ЛСБ* 255, 1 зв.); ѡни́ збирáючи сѧ собóрно зъ оною црко(в)ю многочи(с)лено свты(х)... ω(т)цевъ... и ѡ́ные во(л)ки и зміи ω(т)гонáли, съ престóловъ змѣтовали, и анаѳéмѣ предавáли (Острог, 1587 *См. Кл.* 10 зв.); мы... тебе... яко чло(н)ка гнилого ω(т) црквнаго испо(л)не(н)ѧ... ω(т)лучи(м) и анаѳéмѣ... предади(м) (Вільна, 1594 *ЛСБ* 251, 2); неха(и) бꙋде(т) про(к)лѧ(т) зо всѣмъ анафемѣ его предае(м) (Київ, 1646 *ЛСБ* 574); **в анатему впадати** — бути відлученим від церкви: А за нарушенъемъ... сего листу... моего... таковый кождый нарушител в срокгое каранъе церковное, то естъ в проклятство и анатему, подлугъ правил светых апостол... впадати маетъ (Луцьк, 1613 *АрхЮЗР* 1/VI, 436-437); **анаѳемѣ поддати** (кого) — проклясти: профанаторовъ святого символу, отъ... церкви отлучили и анаѳемѣ поддали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 733); **подъ анаѳему себе подкинути** — бути проклятим; віддатися (піддатися) анафемі: Але цáло тó ховáти всею мóцю и пи́лностю я(к) зѣн'кꙋ въ ѡ́кꙋ, абы́смы сна(т) по(д) анаѳéмꙋ тáкъ мнóгихъ... Сты(х) Ѡцóвъ себé не по(д)ки́нꙋли (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 229).

2. *Лайл.* (*про людину, відлучену від церкви*) проклятий: А хтобы мѣлъ тое наданье мое ѡтъ церкви Божей ѡтдалити... жона моѧ... або хто близни мой, анаѳима, да бꙋди проклатъ (!) ѡтъ милостивого бога (Мільці, 1542 *AS* IV, 314); Аще и бра(т)скаѧ любо(в) православны(х) хрстїѧ(н) съ предѣло(в) є(ст)стве(н)ны(х) мѧ вытѧгае(т), яко и анаѳема (1598 *Виш. Кн.* 309 зв.); тóтъ мáетъ бы́ти анаѳéма хтóбы реклъ, же кли́рикомъ вóлно жѡ́ны мѣти (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 45); Єслú хто все подáніє Црковное на пи́смѣ áлбо бе(з) пи́сма подáное ω(т)кидáєтъ, нехáй бꙋдетъ анаѳéма (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 219); А ктобы мѣл ω(т)далити ω(т) церкве тои нехаи бꙋдет проклят анаѳема и маранаѳа (Середня Вижниця, 1644 *Паньк.* 25).

Див. ще **АНАѲЕМАТА.**

АНАФОРА *ж.* (*гр.* ʼανάφορα) хліб (символ тіла Христа), приготовлений для причастя: Мисо(ч)ка для анафори (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 20).

АНАФТЕМА *див.* **АНАФЕМА.**

АНАХОРИТЪ, АНАХОРЫТЪ *ч.* (*гр.* ʼαναχωρηιχος) пустельник: оные анахорытове, то естъ пустынножытели... собою сакраментъ Тела Хрыстова на пущу бирали, и тамъ часомъ и черезъ два годы ховали (Вільна, 1599 *Ант.* 749); іно(к) або зако(н)ни(к), котории... хóче(т) взыйти вы(ш)ше(и)... на зáмо(к) анахоритовъ (общежителей — *дописано на полях. — Прим. ред.*)... не мае(т)... з є(д)ного... брáти прикладовъ (серед. XVII ст. *Кас.* 63).

АНАѲЕМА *див.* **АНАФЕМА.**

АНАѲЕМАТА *ж.* Те саме, що **анафема** у 1 знач.: Але и анаѳемáтѣ проклѧ́тствꙋ неро(з)грѣшеномꙋ потꙋплѧ́ю(т) и осꙋжáютъ, хтóбысѧ чого таковóго вáжити хотѣлъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 214).

АНАѲЕМАТИЗОВАННЫЙ, АНАѲЕМАТИЗОВАНЫЙ *прикм.* Відлучений від церкви, проклятий: А такъ каждый маетъ пилно стеречи, абы кого зведенаго и анаѳематизованнаго не наслѣдовалъ, бо канонъ мовитъ, ижъ хтобы посполитоватися мѣлъ з вылученными, съ посполства вѣрныхъ и самъ вылучеванъ бываетъ (Єгипет, 1602 *Діал.* 60);

у знач. ім. Проклятий: Єретиковъ... за анаѳематизованыхъ, то есть за проклятихъ мѣти (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 910).

АНАѲЕМАТИСОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* anatematyzować) відлучати від церкви, проклинати: Кто ихъ судилъ, албо штрафовалъ, канонизовалъ, то естъ анаѳематисовал? (бл. 1626 *Кир. Н.* 25).

АНАѲИМА *див.* **АНАФЕМА.**

АНБОНЪ *див.* **АМБОНЪ.**

АНГЕЛОВЪ, АГГЕЛОВЪ *прикм.* (*який належить ангелові*) ангельський, *діал.* ангелів: видели лице є(г) ка(к) бы аг҃глово (1489 *Чет.* 106 зв.); Да вовергаеми претерпите пещь бѣд лютых, тогда узрите вометаемых — сожегаемых, а себѣ — спасаемых, тогда узрите хлад и пришествие ангелово (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 170); и вы́рва(л)сѧ з роу(к) аг҃гло́вы(х) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 99 зв.); паметаючи то́віѧ намо́вы аг҃гловы вы́нялъ з҆ то́рбы // своей кѹсъ оутробы (серед. XVII ст. *Хрон.* 387 зв.-388).

Див. ще **АНГЕЛЬСКИЙ.**

АНГЕЛОКЪ, АГГЕЛОКЪ, АНКГЕЛОКЪ, АНЪГЕЛОКЪ *ч.* (*зображення малого ангела*) ангеля, ангелик, ангелятко: той анкгелот(!) малюхны(и) есть (к. XVI ст. *Розм.* 57); 5 кели(х)... крапе(ц) вежы(ч)коваты(и) з тва(р)ми трома ѡ(д)ливаними на сро(д)кѹ аг҃гло(к) з рѹками и з скрыде(л)ками (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 6 зв.); Мирница срибна́ грани(с)тая... зве(р)ху шрѹбка а(н)гелька злоцѣстого де(р)жачи (Там же, 18); А и тымъ се неконътентъуючы... олтаровъ два... //...збурили, зъ великого зась олтаря, анъгелки на нимъ будучие, злотистые... въ нивечъ попьсовали (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 6/1, 563-564).

АНГЕЛСКИЙ *див.* **АНГЕЛЬСКИЙ.**

АНГЕЛСКІЙ *див.* **АНГЕЛЬСКИЙ.**

АНГЕЛСКЫЙ *див.* **АНГЕЛЬСКИЙ.**

АНГЕЛЪ, АГГЕЛЪ, АГГЕЛЬ, АНЪГЕЛЪ, АНЬГЕЛЪ *ч.* (*цсл.* *анъгелъ, аггелъ, гр.* ἄγγελος) **1.** (*надприродна істота, вісник, виконавець волі Бога*) ангел: г(с)ь пошле(т) аг҃глы своѧ со гласо(м) велики(м) трѹбнымъ (1489 *Чет.* 28); єдно ж҆ тоє помыслить явил҆сѧ ємоу аг҃гль гн҃ь въ снѣ (1556-1561 *ПЄ* 135); тогды на воза(х) о́болоковы(х) и аг҃глами зо(б)ра(н)ни бѹдѹ(т) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 77 зв.); Чи не бо(л)ше(и) же бѹде(т) соро(м) на вселе(н)ско(м) позо́рищи, пре(д) тмы тмами а́г҃глъ, // архаг҃глъ (1598 *Виш. Кн.* 276-276 зв.); то были ангели, што не переступали ни одинъ (*в ориг.* одинъ. - *Прим. вид.*) разъ заказъ Божій (XVI ст. *ПЄ* 7); Гуду́ть бо трубами, яко смо́ки рыка́ють, где божіи анъгели приступу не маютъ (к. XVI ст. *Укр. п.* 76); аг҃глъ ясны(и) прибѣжа(л), и вы́нялъ ср(д)цє з҆ ди́тяте (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 42); діа́волъ и ан҆гели Єго оусилѹєтъ Єго в҆ свои краи заволочи (Вільна, 1627 *Дух. б.* 248); Пыха на́старшого Аггела з҆ нб҃а ски́нѹла (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 3); ѡ таковой сла́вѣ и свѣтлости ст҃ыхъ, и самы́и Аг҃глове Б҃жіи задивѹютъ сѧ (Чернігів, 1646 *Перло* 164); **ангелъ злый, злый ангелъ** — диявол, чорт: чл҃вѣкъ създа́нъ Бг҃омъ, вла́сне на то́е мѣсце, с которог(о) ви́пали а́н҆гелове злы(и) (Чернігів, 1646 *Перло* 130); Сътворив҆ тѧ на мѣсцє тоє, с которого вы́пали злы́и ан҆гелове (Там же, 4).

2. Вл. н.: Анътонъ Анъге(л) (1649 *РЗВ* 329 зв.).

АНГЕЛЬСКИЙ, АГГЕЛСКИЙ, АГГЕЛСКІЙ, АГГЕЛЬСКИЙ, АГГЕЛЬСКІЙ, АГГЕЛЬСКЫЙ, АНГЕЛСКИЙ, АНГЕЛСКІЙ, АНГЕЛСКЫЙ, АНГЕЛЬСКІЙ, АНГЕЛЬСКИ, АНГЕЛЬСКИЙ, АНГЕЛЬСКІЙ, АНЬГЕЛСКІЙ, АНЬГЕЛСЬКИЙ *прикм.* Ангельський: Єв(г)листа выписоуєть, (!) притчоу... ѡ радости аг҃глской надъ едины(м) грешникомъ кающе(м)сѧ (1556-1561 *ПЄ* 187); тогды трѹбы аггл(с)кїи въстроубѧ(т) ве(л)ми и нб҃са зо́вьютсѧ яко трѹба (Львів, 1585 *УЄ* N 5, 21, на полях); Невда́чєнъ бы́(л) о́ный на́рѡ(д)... хлѣбъ а́(н)г҃лскы(и) ѣдѹчи про́си(л) о мѧ́со (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 215); Али Бг҃ъ огородилъ люди ангелы, май бурше хрестяны, ангелъсковъ глотовъ объгородивъ ихъ дѣля того, што бы дявулъ не мугъ зло учинити (*в ориг.* оучити. — *Прим. вид.*) нѣкому (XVI ст. *ПЄ* 68); Вже от шести сот лѣт в печерах нетленьни, святыи постници по смерьти явлѐни... Блаженьный Феодосій, ангелскій сожитель, братій игумен и Христу ревнитель (к. XVI ст. *Укр. п.* 88); если бы и ангельски язык увѣрял, але ничто же успѣют (1608-1609 *Виш. Зач.* 208); Аг҃глюмъ бо́вѣмъ оу Малахїѣ Пророка, Сщ҃енникъ титѹлѹєтъсѧ, Аг҃глскїй живо́тъ повине(н) // прова́дити (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 10-11);

сїа зацно(ст) и сла́ва прехо́дитъ ра́зꙋмы Агглскїи и чл҃вческїи (Чернігів, 1646 *Перло* 167); **аггелский хлѣбъ** *див.* **ХЛѢБЪ**; **аггельский чинъ** *див.* **ЧИНЪ**; **аггельскоє войско** *див.* **ВОЙСКО**; **трубенє аггелскоє** *див.* **ТРУБЕНЄ.**

АНҐАРИЯ, АНКГАРИЯ, АНКГАРІЯ *ж.* (*стп.* angarja, *лат.* angaria, *гр.* ᾽αγγαρεία) повинність підданих, пов'язана з перевезенням речей, листів та ін.: гото(в)... оутерпле́ны(х) чере(з) нашє анкга́рїи (*на полях* оутиски. — *Прим. ред.*) много при́кладо(в) припо́мнити (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 208); О которые вси шкоды, укрывженя и уруганя, такъже анкгарие вшелякие... Матей Барчевъский... противко... Фридрихови Подгороденскому... соленитеръ се протестовалъ (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 6/I, 426); подданыхъ бытемъ... такъ же и розными анкгариями розогналъ (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 6/I, 493).

АНҐЕЛОКЪ *див.* **АНГЕЛОКЪ.**

АНҐЕЛЧИКЪ, АНКГЕЛЧИКЪ, АНЪКГЕЛЧИКЪ *ч.* Те саме, що **анґлїйчикъ**: ѡни вєѣ звыте(з)ства и рыце(р)ски(х) сує(т)постє(и) крывавобитныє бои нехто и(н)ши(и) нє влю(х), нє нѣмець, нє мо(с)квити(н)... ани а(н)кгє(л)чикъ показова(л), ѡдно лито(в)скиє княжата (1582 *Кр. Стр.* 10); ятъ ви(х)тъ анкгє(л)чик купе(ц) и мещани(н) лво(в)ски(н) мє(л)... я(ч)менιо бочокъ м҃ (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 87).

АНҐИРА *див.* **АНКИРА.**

АНҐЛЇЙЧИКЪ, АНКГЛЇЙЧИКЪ *ч.* Англієць: Се́имъ оу ва́рщавѣ бы(л) на которо́(м)... Бы́лъ посе́лъ анкглїйчикъ из жоно́ю (1500-1633 *Остр. л.* 128 зв.).

Див. ще **АНҐЕЛЧИКЪ.**

АНҐУРСКИЙ, АНКГУРСКИЙ *прикм.* (*з ангорської вовни*) ангорський: при жегнаню ксє(н)дза подъка(н)цлирого для прия(з)ни горячо(и) дви(г)неня справы по(с)полито(и) рꙋ(с)ко(и)... ѡбеца(л) ємꙋ чам(л)ѣль (!) а(н)кгꙋ(р)скии фия(лъ)ковоє масти на плащъ (Львів, 1617 *ЛСБ* 1043, 26 зв.).

АНДРОГОНЕ *мн.* (*гр.* ᾽ανδρογουνος, *лат.* androhynus) (*за грецькою міфологією — люди з двостатевими ознаками*) гермафродити: андрого́нє сꙋ(т) въ афри́цѣ кото́рїи обо́є прирожде(н)є іма́ю(т)... пра́воє перси моу(з)чи(н)ское, а лѣвоє же(н)скоє, гермафроди́те (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25).

АНЕ *див.* **АНИ**[1].

АНЕ̑ЖЕЛИ *див.* **АНИЖЕЛИ.**

АНЕЖЛИ *див.* **АНИЖЛИ.**

АНИ[1], **АНЕ, АНІ, АНѢ** *спол.* **I.** (*з'єднує члени речення*) **1.** (*єднальний*) ані, ні: мы стєфа(н) воєво(да)... знамєнито чиним... ѡжє прїидє пръ(д) нами... слꙋга нашь, вла(д)... по єго доброи воли, ники(м) нєпонꙋжєнь ани присилова(н)... и прода(л)... єдно сєло, на тꙋтовѣ (Бадевці, 1503 *Cost. S.* 255); а че(р)касцы... нє маю(т)... ѡ(т) быстрицы а(ж) до є(р)данꙋ бобро(в) гонити... ани ры(б) по ѡзеро(м) ловити (Черкаси, 1544 *ЦНБ ДА/П*-216, 101); нихто нє має(т) бе(з) дозволе(н)я... гребли засыпати ани ста(в)у за(и)мовати (1566 *ВЛС* 82); є которы(х) заста(в) нє є(ст) повинє(н) жадны(х) пови(н)ности(и) ани чи(н)шу ѡ(д)давати (Одрехова, 1596 *ЦДІАЛ* 37, 6, 3 зв.); вы... жа(д)ного возного ѡчєвисто нє ставили пашстато(к) ани єго меновали и меновати нє ꙋмѣли (Вінниця, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 142); а княжа́та вста́вили на(д) собо́ю з ни́шего наро́доу дѣлꙗ того, абы нє фо(л)кгова́ли бра́тꙋ, анѣ сва́тꙋ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 45 зв.); абы ся жаденъ зъ будучихъ по мнѣ не оповажилъ одбирати, ани што правотити подъ карою суду божаго (Фольварк, 1606 *ПЗУжг.* XIV, 226); Бо нє за́винє в' ѡбо́зѣ свѣжая воли́на, Добра з' салама́хаю по(д)ча́съ кабани́на. // Нѣма́шъ та(м) каплꙋновъ, анѣ тлꙋстыхъ коко́шїй (Київ, 1622 *Сак. В.* 48 зв.-49); Жадныи ти тоѣ тиран не может ѡ(т)няти ани секты новыѣ, в чим спрофановати (Венеція, 1641 *Анаф.* 22); Которого поданя мнє, возно(му), ани єго м(л). п҃ну Мо(с)чєни(ц)кому нихто нє борони(л), ани з жа(д)ны(м) право(м) нє ѡ(д)зыва(л) (Житомир, 1649 *ДМВН* 182);

(*вживається при однорідних присудках із заперечним значенням замість пропущеної частки* **не**) ані не, ні не: Мы нє вѣдаєм, што то за конец, ани памꙗтаєм єго (Шайно, 1538 *AS* IV, 174); жаденъ папежъ не былъ, ани естъ антихристомъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 145); сто презвитєрωвъ // кото́рыє при не́мъ были, нє призволяли на тоу́ю оунѣю, ани сꙗ по(д)писовати хотѣли (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 51-51 зв.):

Панъ воєвода Кієвскій по долгом розмышляню позволил не выдати, бо нѣкгды оный не был анѣ єстъ зрайцею (Львів, 1605-1606 *Перест.* 37); Не ѡслабѣва́ймѡ претѡ́... и не ѡпѹ̈ска́ймѡсѧ, анѣ по(д)дава(и)мѡсѧ и(х) штоде́нномѹ штѹрмова́ню (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 136);

(*уживається при першому з однорідних членів речення у сполученні зі словами* **так тежъ, тыжъ**) ані: до... огорода не мае мѣти... Семенъ Третякъ жадное потребы, ани он самъ, так тежъ и жона его (Бориспіль, 1637 *АБМУ* 15); Нѣкгды ю́жъ не ѡсвѣтитъ ани головы́ твоє́и во́ло(с), не боу́детъ ты(ж) оуслы́шанъ в оу́шахъ мои(х) твоѝ го́ло(с) (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 6).

2. (*при повторенні*) (*єднально-перелічувальний*) ані... ані, ні... ні: А ненадобе мне,... Яцъковичу, а ни сестре моей Кахне, а ни ближнимъ нашимъ, а ни щадкомъ нашимъ напотомъ по насъ будущимъ в тое ся имене уступати (Луцьк, 1505 *АрхЮЗР* 8/IV, 227); а мы не маємъ... ѡт того замъкѹ, ани платовъ местских, ани данєй жадныхъ... ѡтнимати (Берестя, 1508 *AS* III, 57); И вжо мнѣ Левкѹ... ани жонѣ моєй, ани дєтємъ нашимъ, ани ближнимъ нашим в тѹю продажѹ мою нє надобє ѹстѹпати(сѧ) (Краків, 1538 *AS* IV, 124); Мышъка, ани на ѹрад нашъ его выдати, ани на двор нашъ з нимъ єхати не хотел (Вільна, 1565 *AS* VI, 277); а чє(м) не зовѹ(т)сѧ патріаръшни(к), црогоро(д)скій, ани єрслмє(ц), ани ѡлександрієцъ, ани антїѡхїєцъ, где головныи столы патріархо(в) нши(х) мѣсто содержа(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 250 зв.); лѧхове наро(д) на(ш) в мѣстѣ се(м) пѹ(с)тоша(т) недопѹщаючи ѡ(б)ходо(в) мѣ(с)цки(х), анѣ реме(с)лъ робити анѣ ѹ(ч)не(в) рѹ(с)ки(х) ѹчи(т)и (Львів, 1599 *ЦДІА Лен.* 8135, 3, 67, 6 зв.); мѧса єго не хотѣли ѣсти ани пси ани птаси, ани па(к) жадноє створе́нїє (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 57); А вызнанья благочестія ане бѣсове, ани иньшое якое створенье звитяжити не могутъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 343); сама́ та́ѧ бы́тность нестворо́наѧ, нѣ маєтъ анѣ поча́тку, анѣ конца (Чернігів, 1646 *Перло* 11); ничого згола не заста(л) ве (д)воре: ани быдє(л), ани збожъ, ани спрату домового (Житомир, 1650 *ДМВН* 197);

(*чергується з* **ни, нѣ**) ні... ні, ані... ані: а жадин кнѧзь, ани пан и земѧнин, ни дворѧнин... в тые дни... не мают торговъ своих мети (Краків, 1527 *AS* III, 301); чотыриста золотых, без двадцати золотых маю ... дати ... перед самою сѹботою в недєлю не ѡтбиваючи ни жадными речми ани товаром, толко готовыми грошми (Володимир, 1535-1544 *AS* IV, 382); Горо(д)нѧ не накрыта ни (в)сходѹ ани помостѹ нетъ ѡ(д)но стєна мѹ(р) стоитъ (1552 *ОКр. З.* 147); и ре́кль и(м) абы ни́чого не бра́ли на дорогоу ни па́лицѣ ани мош'ны... ани хлѣба (1556-1561 *ПЄ* 253); зезна(л) же вши(т)ко ѹ цѣлѣ нѣ прибыло нѣчо(г) анѣ ты(ж) ѡтбыло (Львів, 1579-1588 *ЛСБ* 1034, 2 зв.); не жадай ни хыжу, нѣ винницы другого, анѣ жоны, ани слугы, ани служницѣ, ани вола, ани коня (XVI ст. *НЄ* 19); а та(к) ко(ж)дый... вѣдай, и(ж) мае(ш) готовы(м) быти, на каждый ча(с) не знаючи ни днѧ ани годины (Височани, 1635 *УЄ* N 62, 4); нѣ ходота́й анѣ Агглъ, Але са́мъ Снъ Бжїй с пала́цѡвъ Нб(с)нихъ, На стрѣте́нїє на́ше исхо́дитъ (Чернігів, 1646 *Перло* 57);

(*вживається при відсутності частки* **не** *при обох однорідних членах речення або одному із них*) ані не, ні не: А мы ѡ то(м) анѣ знаемо анѣ ты(ж) знати хочемо (Унів, 1589 *ЛСБ* 111); ведже въ тыхъ речахъ имъ поблажати ани хочемъ, ани можемъ (Вільна, 1599 *Ант.* 509); мы не твори́ли оуби́йства, анѣ крали, анѣ чѹжолѡ́жили, ти(л)космѡ помысломъ з'грѣши(л)и пре(д) тобо́ю (Чернігів, 1646 *Перло* 151 зв.).

II. (*зв'язує речення*) **1.** (*єднальний*) ні, ані: воды многи не могли соуть оугасити любви, ани рѣки затопити ее (поч. XVI ст. *Песн. п.* 57); не мо́же(т) бо дре́во до́брое зло́го плода ро́дити ани ты(ж) зло́е де́рево, до́брого пло́да ро́дити (1556-1561 *ПЄ* 40); Всѣ де́ватери Нбса, и землѧ, не мѡ́гѹтъ в'мѣсти́ти, Анѣ Агглѡве твои намъ ѡ немъ възвѣсти́ти (Чернігів, 1646 *Перло* 69);

(*вживається при відсутності частки* **не** *при другій частині складносурядного речення*) ані не, ні не: Не єсть болший слуга над своего пана, ани властъ божія тобѣ ест пода́на (к. XVI ст. *Укр. п.* 79); Не опустѣло небо без Сатани, ани церковъ опустѣла без Каіафи и без папежа (Львів, 1605-1606 *Перест.* 46); жа́днаѧ злость кара́ньѧ и соу́да бо́жого не оубѣг-

нє(т), анѣ тє(ж) доброть бє(з) заплаты перебачена боудє(т) (Острог, 1614 *Тест.* 137).

2. (*при повторенні*) (*єднально-перелічувальний*) (*вживається при відсутності частки* **не** *при обох частинах складносурядного чи супідрядного речення або одній із них*) ані не… ані не, ні не… ні не: выйди з везєнѧ и теперешней працы заплатоу собѣ намалю(и), которой ани ѡко видѣло ани оухо слышало (поч. XVII ст. *Проп. р.* 33); жадны(м) способо(м) анѣ рости(р)кувъ межи вами нє было, анѣ сѧ спѹръ и сваръ межи вами на(и)довалъ (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 1); тотъ листъ, ани Павла стогѡ єстъ, ани такъ тыи слова въ немъ брмѧтъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 278).

Див. ще **НИ[1]**.

АНИ[2], АНІ, АНѢ *част.* **1.** (*заперечна*) не: Ѡ(н), де(и), ани выслухавъши, єщє з очю зогна(л) и (з)соромоти(л), нє хотєчи чинити справє(д)ливости (Житомир, 1583 *АЖМУ* 53); Ани для чого инъшого розъмножылосе межы людми такое ленивство, оспалъство и отъступенье … яко набольшей для того, ижъ устали учытели..., устали казанья! (Вільна, 1599 *Ант.* 583); єсли ми вѣришъ ани бѹдешъ жаловати (к. XVI ст. *Розм.* 56 зв.); такъ и теперъ, ѡ товарышѹ, анѣ длѧ того… тѧ въ твоє(м) моцно(м) стоѧ(н)ю мало пороуши(л) нєпрїѧтель, мѣлъ бысь южъ и са(м) себє вмѣтати в пропасть (Острог, 1607 *Лѣк.* 97); творили волю, но анѣ такъ ѡставилъ єси тыхъ, згѡрдитєлєвъ твѡихъ, но єщє и болшєє добродѣйство твоє показалъ єси симъ невдѧчникомъ ласки твоѝ (Чернігів, 1646 *Перло* 151).

2. (*підсилювальна*) навіть, ні: рєкла ємоу жена ги ани то(г) нє маєшь чимь бы єси зачєрль а стоуд҃нѧ єсть глоубока (1556-1561 *ПЄ* 354); И рєклъ єму а ні до сєла нє ходи, и неповідай нікомоу (Володимир, 1571 *УЄ вол.* 57); ани гарєля… нє ѡпѹстишъ бынамнѣй дороги(и) єстєсь повѣжъ ѡстатнюю цѣнѹ (к. XVI ст. *Розм.* 54 зв.); а где видомого елементу нетъ, ку тому ани смаку вина не чуешъ, — а яко то виномъ назвати можешъ? (Вільна, 1599 *Ант.* 749); нє смѣєтє анѣ гоубы роз(з)ѣви(ти), а звлаща до лютро(в) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 148); Що тежъ єстъ трывалоє и пєвноє на свѣтѣ повѣ(ж) ми, має(т)ность ли, котораѧ ани вєчера часо(м) нє дочекала, слава ли (Острог, 1607 *Лѣк.* 107); ани единого пункту от учения его не только не держиш, але еще другим… забороняеш (1608-1609 *Виш. Зач.* 229); Сты(м) Ѡ(т)цѡмъ анѣ на мысль нє приходило, абысмы опрѣсноко(м) Литѹргисовати мѣли (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 277); в то(м) жє року… нє хотѣлося ничого родити, анѣ трава (серед. XVII ст. *ЛЛ* 176); на радость вѣчнѹю, нє даєтъ имъ анѣ мало, посмотрѣти на ню [душу] (Чернігів, 1646 *Перло* 124).

3. (*підсилювально-заперечна*) навіть не, ні не: єдна(к) жє дарѹю ва(м) всѣ плоды в серє(ди)нѣ сѣдѧчьє, которы(х) вѣмъ, и(ж) ани снилосѧ ва(м), дабыстє и(х) творити дѣло(м) хотѣли (1598 *Виш. Кн.* 292 зв.); баба на торгъ гневалася, а торгъ о семъ ани ведалъ! (Вільна, 1599 *Ант.* 869); Анѣ сѧ ѡчи моѝ оутѣшатъ смотрѧчи на твою тварь, ѡхъ нєнѧзнаѧ (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 6); а хто нє хочєтъ, той нєхай нє идєтъ, бо анѣ годєнъ єстъ… ити (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 121); гды рєчи оумилованоѣ запалъ въ ср(д)цѹ // взбѹжоный, ширитсѧ своѣмъ поломєнємъ, анѣ оуспокоитисѧ допѹщаєтъ, ажъбы то, што милѹєтъ, ѡдєржалъ (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 3-3 зв.).

ани аза знати *див.* **АЗЪ[2]**.

Див. ще **НИ[2]**.

АНИЖЕ *спол.* (*порівняльний*) (*зв'язує речення*) (*з'єднує частину складнопідрядного речення, приєднуючи підрядну порівняльну частину до головної*) ніж, як: Кгарнєцъ коштѹєтъ три штибры… Алє нє венцє(и) проси аниже годи(т)сѧ (к. XVI ст. *Розм.* 27).

Див. ще **АНИЖЕЛИ, АНИЖЛИ, АНИЖЪ, НИЖЛИ, НИЖЪ.**

АНИЖЕЛИ, АНЕЖЕЛИ, АНѢЖЕЛИ *спол.* (*порівняльний*) **I.** (*зв'язує члени речення*) ніж, як: волю на иншо(м) нѣшто зыскѹ ѡтрымати анижєли шкодовати (к. XVI ст. *Розм.* 55); Смєртъ… добраѧ (кды чл҃ка чистоє сѹм(л)єнїє ратѹєтъ) барзїй ѹтѣшаєтъ, анѣжели иншыхъ жывыхъ людє(и), всего свєта панства и крѹлєвства… ѹвєселяєтъ (Корець, 1618 *З. Поуч.* 172); Вкѹсомъ волѣлъ єси роскошны(х) и ро(з)маиты(х) потравъ и питїа заживати, анѣжели до сакрамє(н)тѹ пристѹпати (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 274); Любо то до ѹважєнѧ хѹтъ и оупрѣймость барзѣй анижели самаѧ подарѹнкѹ матєриѧ брана быти

ма́єтъ, къ кото́рой хѣти зычли́вости я оупре́ймѣ... ѡфѣрѣю (Київ, 1631 *Тр. П.* 10 ненум.); панъ бельски(и), яко сторона поводовая... анижели сторона по(з)ваная, мае(т) быти припущона зъ певъны(х) причинъ (Київщина, 1639 *ККПС* 280).

II. (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднуючи підрядні порівняльні частини до головної*) ніж, як: я тобѣ подамъ венце(й) ани́жели стои(т) (к.XVI ст. *Розм.* 27 зв.); Ле́пей пре́то было кри́ла голуби́ные взя́ти и ѡ(д)летѣти... во пѹсты́ню... Ани́жели доброво́лне слепы́мъ ста(в)шися, зъ слепы́ми до про́пасти слепы́хъ прова́дити (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 11); латвѣй не́бѹ зни́кнѹти и земли поги́бнѹти, анижели што зло́е оуте́рпѣти цр҃кви (Київ, 1625 *Злат. Н.* 129 зв.); Ты́ѣ еднакъ Бо́зскїи спра́вы ра́чей а́бы шанова́ны и чче́ны были, анѣжели а́быся ѡ ни́хъ глѹбо́кѡ и цѣка́во бада́но, потребѹютъ (Львів, 1646 *Жсл. Сл.* 4 зв.).

Див. ще **АНИЖЕ, АНИЖЛИ, АНИЖЪ, НИЖЛИ, НИЖЪ.**

АНИЖЛИ, АНЕЖЛИ, АНѢЖЛИ *спол.* (*порівняльний*) **I.** (*зв'язує члени речення*) ніж, як: Прето(ж) ра́доватися в кара(н)ю достои(т) лѣпше, ани(ж)ли го(р)шити (Острог, 1587 *См. Кл.* 12); то е́сть, же са(м)... неха(н) за вѣрѹ оумре(т) анѣ(ж)ли бы и́ного до не́и примѹшаючи мѣлъ забива́ти (Вільна, 1596 *З. Каз.* 34 зв.); я могѹ тобѣ продати якожъ колвекъ латвѣ(й) анижли кто инши(и) (к. XVI ст. *Розм.* 28 зв.); На всемъ томъ хорусте, для того, ижъ болшъ звирхней діалектики, анижли внутрной Богомъ дарованой церковной философіи наслѣдуете (1603 *Пит.* 108); ра́чей терпѣти... чужоло́жства зезволя́ютъ, ани́жли зако́нное малже́нство попо́въ (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 40); Мнѣй было до тогож листу до тои унѣи только руку подписати, анѣжли цалый тестаментъ, а еще при наглом скованю писати (Львів, 1605-1606 *Перест.* 44); пристойный е́стъ ча́съ и мнѣ ни́нѣ то́е мо́вити, и дале́ко бо́лшей, ане́жли ѡномѹ пр(о)р(к)у, если бовѣмъ и не мѣста мно́гые, анѣ цѣлые повѣты наро́довъ хочоу ѡпла́ковати, я́къ ѡнъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 7); ты(л)ко бы лѣпшая ани(ж)ли за Сага(и)дачно(г) вдячно(ст) быти могла (Київ, 1627 *ЛСБ* 496); и рекла́: ѡ преблаженное Дре́во, щасли́вѣйшее ты, анѣж ли я (Чернігів, 1646 *Перло* 96); **болшей анижли** — більше як, більш ніж, понад: Аза́жъ не бо́лшей анѣжли ше́сть сотъ лѣтъ минѹло, я́кѡ то́е пи́смо спра́вено е́сть (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 225); **первѣй анижли, уперед анѣжли** — перш ніж: Якожъ и на соборѣ Флорентейскомъ первѣй, анижли се згодили, былъ споръ о то (Вільна, 1608 *Гарм.* 185); Для кото́ры(х) и оупере(д) анѣжли почнѹ ба́датися ѡ́коло пре(д)-сявзя́тя, розѹмѣлемъ потре́бно бы́ти я́сне оуказа́ти проти́никѡ(м) приказа́ня Ст҃ыхъ Ѿц҃ъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 193).

II. (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднуючи підрядні порівняльні частини до головної*) ніж, аніж: еще повѣдаю ва(м) лацнѣйше е(ст) велбоудоу сквозѣ оуши иглиныи пройти а ни(ж)ли богатомоу в цр(с)тво нб(с)ное вънийти (1556-1561 *ПЄ* 84 зв.); то не одного... отца митрополита... але и насъ всихъ заходитъ, же оны иначей речы удаютъ, анижли ся што дѣетъ (Вільна, 1608 *АЮЗР* II, 44); И зайсте лѣпшая е́сть ре́чъ, гды́ся грѣшный наворочаетъ, ани́жли гды цнотли́вый вывыша́етъся и пышнитъ (Київ, 1627 *Тр.* 11).

Див. ще **АНИЖЕ, АНИЖЕЛИ, АНИЖЪ, НИЖЛИ, НИЖЪ.**

АНИЖЪ, АНѢЖЪ *спол.* (*порівняльний*) (*зв'язує члени речення*) ніж, аніж: волѣ(л)бы лѣ(п)ше многокро(т) оумерети, а́нѣ(ж) това́рищо(м) грѣхи свои ѡказа́ти (Вільна, 1596 *З. Каз.* 81 зв.); А наша милая Русь того не видятъ и волятся зъ ними братати, анижъ зъ Рымляны (Вільна, 1608 *Гарм.* 171); Ба(ч)ны(и) и мѹдры(и) Казнодѣя... по́вѣст, и(ж) пя(т) слѡ(в) вы́розѹмѣны(м), анѣ(ж) тма́ми, непоня́ты(м) язы́ко(м)... мо́вити пожите(ч)нѣйшая ре(ч) естъ, по(м)нѣти повине(н) (Євіє, 1616 *УЄ Єв.* 6 ненум.).

Див. ще **АНИЖЕ, АНИЖЕЛИ, АНИЖЛИ, НИЖЛИ, НИЖЪ.**

АНИКОЛИ *присл.* Ніколи: чего аниќоли въ насъ не могъ зъеднати зъ отказу, же мы не хочемъ быть таковыми отщепенцы (1596 *МИВР* 68).

АНИМУШЪ *див.* **АНѢМУШЪ.**

АНИСЪ, АНИСЬ, ГАНЫШЪ *ч.* (*гр.* ἄνισον,

лат. anisum) **1.** (*трав'яниста ефіроносна рослина*) аніс, ганус: anicetum, ганы(ш) (1642 *ЛС* 83); Анись. Anisum. Anicetum (1650 *ЛК* 423).

2. Пахуче сім'я цієї рослини: чѣмъ анисъ свѣжѣе тѣмъ лоу(т)че… // …Анисъ прїатъ часто тогда жаждꙋ тꙋши(т); тои же анисъ аще кто часто прїемлетъ ѡ(т)ворає(т) залаганїє жи(л) печє(н)ны(х) (XVI ст. *Травн.* 20 зв.-21).

АНИЯКИЙ *займ.* (*заперечний*) ніякий, жодний: та(к) и тепе(р)… ѡбецуе(м) и прирекае(м)… всим(м) ѡбывателе(м) …//… кгру(н)то(в) и всякое мае(т)-ности… в нихъ ѡ(т)бирати и ѡ(т)водити аниякими(м) способо(м)… не маемъ (1566 *ВЛС* 1-1 зв.).

АНІ[1] *див.* **АНИ[1].**

АНІ[2] *див.* **АНИ[2].**

АНКИРА, АНКІРА, АНҐИРА *ж.* (*лат.* ancora, *гр.* ᾿αγκυρα) **1.** Якір, кітва, кітвиця: anchora, а(н)кира, ко(т)ва (1642 *ЛС* 82); *Образно* : а єсли бы кто впосро(д)кꙋ оуста(л), пꙋстѝвшися анкіры тоє стоє, вы́пасти моуси(т) за́разъ, и оутопоу́ти на глꙋбо́кость злостей прише́дши (Острог, 1607 *Лѣк.* 12).

2. *Перен.* (*про те, що зміцнює віру, надію*) опора: воє́вни(к) па́ве(л) …// …причини(л) прися́гоу, абы́смо… мо́цное потѣше(н)є м(ѣ)ли, и заложо́ноую надѣю одрѣжали, которꙋю маємо я(к) анґирꙋ або ко́твицꙋ дш҃ѣ, мо́цнꙋ и пе́вноу (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 202-203).

АНКИРНИКЪ *ч.* Якірний канат ‹?›: anchorarius, анки(р)ни(к) (1642 *ЛС* 82).

АНКІРА *див.* **АНКИРА.**

АННАТЫ *мн.* (*стп.* annaty, *слат.* annata) річний дохід з церковних маєтків, віддаваний у скарб Ватикану, а потім на оборону Речі Посполитої: чомꙋ свѣцкїє стискꙋють на то́є, же дх҃о́вные проти(в) я́вномꙋ ки́лкакро(т) в статꙋтє и конститꙋцїа(х) повто́реномꙋ пра́вꙋ, аннаты, кото́рые в корꙋнє на оборо́нꙋ ре́чи посполи́тои ве(д)лє конститꙋцїи,… оухва́леныхъ зоста́ти мѣли, с кролє(в)ства выдаю́тъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 195); Штожъ и о аннатахъ, которыи зъ Полски до Риму идутъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 928).

АНО[1] *спол.* **I.** (*зв'язує члени речення*) **1.** (*протиставний*) але, однак, проте, а: свѣ(ч) про(с)кꙋ(р) не дасте а хотя которы(и) рѣ(д)ко про(с)куры принесе(т) ано та(к) велики я(к) яблоко (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); а́лє злого оу́мыслоу боу́дꙋчи, и хо́тячи ѡ(т)чая(н)ными оу́мыслами р҄ко́мо не мо(ж)ность, ано ра́чей нехоу́ть свою прикры́ти, до кото́ры(х) пр(о)ркъ за́ зле ма́ючи мо́ви(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 27).

2. (*пояснювальний*) тобто, саме: По том року 52 го…, по вознесенію Господню, не в Рыме, але во Іерусалимѣ найдуется, ано на оном заволаном апостольском соборѣ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 59).

II. (*зв'язує речення*) **А.** (*з'єднує частини складносурядного речення*) **1.** (*протиставний*) але, а, однак: ѡканный… хвалился х(с)воу вѣроу погоубити, лестью и грозою ано больше ся стая вѣра оутвердила (1489 *Чет.* 56); попали́ли вѣдми в миропо́лю, дла переста́та мо́рꙋ, а́но еще го́рше мерло (1509-1633 *Остр. л.* 130 зв.); я будучи аре(н)даро(м) ново таковы(и) обыча(и) ꙋводи(ти) ме(л) ано де(и) то пере(д) ты(м) бывало (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 73); Заслоняются тымъ Флорентійскимъ соборищемъ, ано… слабая ихъ оборона (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1121).

2. (*приєднувальний*) (*вживається на початку речення*) але, однак: Ано бы лѣпѣй гасити, коли у суседа горитъ, анижли коли до твоего даху прийдетъ! (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 147); И гдебы были отданы листы его власные, до его королевской милости пана нашого (писаные,) … подобно бы показалася не одного справа, яко… о колько надцать тисячей людей, зъ ведомостью господарскою, замордовати мено! (Ано и мухи бедное не задавлено!) (Вільна, 1599 *Ант.* 919); усе мы его Богомъ побиваеме, хоть зле учинивъ, хоть гораздъ. Ано, братя, Бгъ указуетъ, што беєме задарь не изызывали имя Божіе (XVI ст. *НЄ* 212); не вѣдаю яковою свер҄ба́чкою на(д) пристойность тѣкавѣй выба́дꙋетъ, Ано што ю́жъ съборовъ повине(х)ни(х) де́кретами змо́цнено, без҄ выкрꙋтацтва, и без҄ пыта́ньа, чти́ти и поважа́ти потре́ба (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 8); такъ хитро затягаютъ повагу клятвы папежской! Ано патріархове наши оныхъ ся не обавляютъ, але безпечне папежовъ выклипали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1092); Ѡ смерти ли маю мо́вити; а́но ѡ то́й ко́ждый зна́єтъ, я́къ єсть сро́га, я́къ неꙋблага́на (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 4).

Б. (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) **1.** (*приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної*) що: тыи слоужебныи жо(л)нѣрє, прищє(д)ши розбоинико(м) голени... перебили. [А]на Іса пришли, и хотѣли ємоу та(к)же голени перебити... и оувидѣли, ано ю(ж) єго стаа мл(с)ть дхъ спусти(л) (XVI ст. *УЄ Трос.* 77); Ѡ(т)минѹла оуже Зима, а пришла Весна: и ба́чимѡ, а́но всє створе́(н)є ѡты́ло (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 152).

2. (*уживається на початку головної частини складнопідрядного речення часу*) то: А кгды оувошли оу црковь ано гро(б) бжїи оубра́ныи кошто́вне на ки́лка а... стоѧлъ на скле́пѣ (1509-1633 *Остр. л.* 131 зв.).

3. (*вживається у приєднувальних конструкціях*) отож, тож: Та́ѧ... прокла́таѧ офѣра... оубо́гихъ сѹсѣдѡвъ з маѐтности вызѹва́єт... а так хи́тре... же якобы ѡни бѣдныѣ... на всє самѡхо́тнє позвола́ли: а́нѡ гдє бога́тый плащ свой роспѹстит, ѡ(т)то́ль оубо́гїй нє то́лко ша́тинкѹ, алє и тѣло своє оухилѧєть (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 69).

АНО[2] *част.* (*стверджувальна*) отож, адже ж: Што́жъ єще, гды по́йзримъ на жи́тїє... Євѳи́мїа... и гды тогѡ по́стѹпки розбира́ти бѹ́демъ; ано Богобо́йнє, чисто(т)нє, стобли́вє и справедли́вє жи́лъ, ано овоцъ стора́кїй Гви принѣсъ, а́но... оумно́жилъ тала́нты... в... оучи́нкахъ до́бры(х) бы́лъ вѣрнымъ (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 164).

АНОМАЛНЫЙ *прикм.* (*лат.* anomalia, *гр.* ᾿ανώμαλος) аномальний: Гра(м)ма́тїцє се́й на чо(м) бы сходи́ло нє е́сть та́къ дале́цє е́й и́стотноє я́къ ва́мъ оучитєлє(м) вла́сноє Ано́малны(х) мо́влю имєнъ и глъ зобра́нє и до вѣдомости оуча́щи(х)сѧ пода́нє (Єв'є, 1619 *См. Грам.* 4).

АНТЕПЕДЇОНЪ *ч.* (*гр.* ᾿αντπεδιον, *лат.* antependium) передня заслона вівтаря: До того(ж) належы(т) това(л)ня. Антєпедїѡ(н) таковои(ж)є матерыи (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 75).

Див. ще **АНТЕПЕНДИЙ.**

АНТЕПЕНДИЙ, АНЪТЕПИДИЙ *ч.* Те саме, що **антепедїонъ**: Антєпє(н)диа напрє(с)то(л)ныє... на ста урочи(с)тыє припинати належи(т) (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 75); тамъже апъпараты костельные, въ скринях будучие, то есть... орьнаты, анътепидия розные едъвабъные... сполни забрали (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 430).

АНТЕСЕССОРЪ *див.* **АНТЕЦЕССОРЪ.**

АНТЕСИГНАНЪ *ч.* (*лат.* antesignanus) керівник, провідник: Я, заправды, самъ, безъ посполитого листовъ споряженья, хотѣлемъ до ихъ антесигнана... то естъ до продкуючого межи ними писати (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 506).

АНТЕЦЕДЕНСЪ *ч.* (*лат.* antecedens) (*попередні обставини, причини*) підстава: Знесши антецеденсъ отступницкого доводу,... мовлю, Петру св. межи апостолами первымъ быти не естъ удѣлной зверхности паномъ надъ ними быти (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 531).

АНТЕЦЕССОРЪ, АНТЕСЕССОРЪ, АНТЕЦЕСОРЪ, АНТЕЦЕСЬСОРЪ, АНЪТЕЦЕСОРЪ, АНЪТЕЦЕССОРЪ, АНЪТЕЦЕСЪСОРЪ, АНЪѲЕЦЕСОРЪ *ч.* (*лат.* antecessor) (*той, хто своєю діяльністю передував комусь у якійсь справі*) попередник: пречечоный отец архимандрит с капитулою, слугами и поддаными своими, на тое селце и дворок там будучий... през них и антецесоры порядне збудованый... наехавъши и там в том дворку малъжонку его менованую... заставши... з дворка уступит казали (Луцьк, 1523 *АрхЮЗР* 1/VI, 533); Кѹ горѣ далє(й) має(т) посылаючи тамъ посла(н)цовъ и брати(и) наши(х) Прокопа Малє(ц)ковича и Миколая Добра(н)ского... А ѡсобливе стоє памяти Іѡ(с) Єрємє(и), анъѳєцєсора своєго до фѹ(н)датора цркве тоє стоє (Львів, 1610 *ЛСБ* 427, 1); на што и потверженья отъ Королей, ихъ Милости, Антецессорове наши одержали были (Київ, 1631 *ОЛ* 29); Леч же смерть неужитая оного фундатора и господина отца Павла, игумена, антецесора моего, с того света взела (Чорненський монастир, 1625 *ПККДА* I-1, 65); маючи єсчє ѡ(д) анътєцє(с)соровъ позваного кривду и прє(з) выби(т)є части кгрунътовъ... до... доводовъ выслуханя... поводовая сторона просила (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 238); помененые мешчане... заразъ по забитю... ксендза Якуба Косинъского, плебана ковелского, антецесъсора протестантисъ... розъные ексъцесса, посъполу з козаками, рознымъ теж католикомъ злости розъмаитые виражали, до ве-

ры своее приневоляли (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 418).

АНТИМИСЪ, АНТИМЇСЪ, АНЪТИМИСЪ, АНТИМИНСЪ *ч.* (*гр.* 'αντιμήσιον) (*освячений плат на церковному престолі під чашею зі святими дарами*) антиминс: то(т) манасты(р) ѹнье(в)ски(и) по(д) бл҃(с)вине(м) и послуше(н)ство(м) нши(м) є(ст) свте(и)ше(и) митропо(л)и(и) кие(в)ское и а(н)тимисы нши на пр(с)тле(х) а не влады(ч)ни (Новогородок, 1554 *ЛСБ* 18); Хтожъ ее светилъ хто анътимисы давалъ? пытайтеся: где по нихъ ежджано? (Вільна, 1599 *Ант.* 945); слѹчиса в нѣкои(х) мира сего веща(х) в домѹ моемъ бы(ти) бгоѡ(т)ступно(мѹ) вл(д)цѣ лѹцкомѹ иже де(р)знѹвъ и внидє в це(р)ковъ... и властите(л)ско изе(ли) с престола а(н)тими(с) (Верба, 1606 *ЛСБ* 407, 1); до того антиминсовъ на олтари где бы недоставало отъ благочестыхъ (!) для насвятшее оферы тѣла и крови сына Божого (Київ, 1623 *КМПМ* I, дод. 266); Злотоглаве(ц) на кштaлтъ хѹ(ст)ки по(д) а(н)тимисо(м) лежы(т) на прєстолѣ (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 76).

АНТИОХИЯНИНЪ *ч.* (*мешканець Антіохії — стародавньої столиці Сирії*) антіохієць: ѡ(т)вєщ‹а›лъ стый сємион‹ъ› родомъ оубо єс‹мь› антиѡхиянинъ (1489 *Чет.* 2).

АНТИПАСХА *ж.* (*гр.* 'αντίπασχα) Перша неділя після Великодня, провідна неділя: писа(н) зе (л)вова в не(д)лю а(н)типа(с)ки року афчи (Львів, 1598 *ЛСБ* 319); А обираа ты(х)то чтыро(х) брато(в) старъши(х), и роздаваа имъ оурадо(в) послѹгъ церко(в)ны(х) ведлѹгъ го(д)ности... В не(д)лю Новѹю антипа(с)хи, маю(т) мѣти (бл. 1623 *ПВКРДА* I-1, 40).

АНТИПАТРЇАРХА *ч.* Противник патріарха: а то ли оу васъ за патрїархѹ єстъ, коѳъчикъ, антипатрїарха, которого продкове ваши... потопили и проклали (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 29).

АНТИФОНЪ, АНЪТИФОНЪ *ч.* (*гр.* 'αντίφωνος) вірші із псалмів, які виконуються хором при богослужінні поперемінно на обох крилосах: псальми, пѣнія, антифоны, тропары, кондаки..., молитвы посвещенія Таинъ Хрыстовыхъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 214); Бо гды стоачи анътифоны трй ѡ(т)спѣваю(т); пото(м) на зе(м)ли або ни(з)ки(х) лавочка(х) седачи... є(д)ного спѣваючого слѹхаю(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 30 зв.).

АНТИХРЕСТЪ *див.* **АНТИХРИСТЪ.**

АНТИХРИСТОВЪ, АНЬТИХРЕСТОВЪ, АНЪТИХРИСТОВЪ, АНЪТИХРІСТОВЪ *прикм.* **1.** (*який належить антихристові*) антихристів: Всѣ писма одностайне свѣтчатъ, же велми короткое маетъ быти царство антихристово (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 156); Видеши ли, Скарго, иж в твоих школах и науках... тайна и гнѣздо антихристово фундовано есть (1608-1609 *Виш. Зач.* 227); Епископъ... въ пысѣ // своей антихристовымъ естъ предотечею (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 712-713); тогда страшный потопъ ѡгненный затопитъ оувесъ свѣтъ, и попалитъ слѹгъ антихристовихъ пѧтнѡваныхъ, и самогѡ антихриста, и цар(с)тво єгѡ мрачноє спалитъ (Чернігів, 1646 *Перло* 142 зв.); ѡ(н)... ѡдосла(л) и(х) до короля абы и(м) привиле(и) надал҄ и далъ и(м) що и до сего часу муча(т) хр(с)тіа(н) якъ слугы и прєдытєчѣ а(н)тихристовы (серед. XVII ст. *ЛЛ* 165).

2. (*подібний до антихриста, злий, нечестивий, підступний*) диявольський, антихристів: И не покланяются еретики теперъ иконе Іис Хрістове... ижъ маютъ печать анътихрістову на руце правой и на челѣ (Супрасльський монастир, 1580 *Пис. пр. лют.* 53); Пнве за(с) надъ бга бгами вы(ш)шими на(д) своими порѹчными по(д)да(н)ными сѧ починили и... безъсловесны(х) естество вы(ш)шею // ценою (в҄ свои(х) анътихр(с)тово(г) закона права(х), на(д) лю(д) бжій, имъ до часѹ по(д) вла(ст) злецоны(и)) ѡценили (до 1596 *Виш. Кн.* 261-261 зв.); а была таа невѣ(с)та ѡболочена в одѣ(н)є ша(р)латноє... маючи кубо(к) золоты(и) в руци своє(и) по(л)ны(и) гнюсу и плюга(в)ства (таа ѳа(р)ба значи(т) ѡкрутеньство аньтихре(с)тово) (*написано на полях. — Прим. ред.*) (XVI ст. *КАЗ* 643); Бѣгай от ных, бѣгай, бо, то не Христова, але антихристова вѣра, которой ся противници нашѣ держат (Львів, 1605-1606 *Перест.* 56); Тогда в горшее и конечное зло... старший перст римскаго начальства... неисцѣлным гнильством (духа антихристова вѣтром поражен бысть) обложен был (1608-1609 *Виш. Зач.* 215).

АНТИХРИСТЪ, АНТИХРЕСТЪ, АНТИ-

ХРІСТЪ, АНТІХРИСТЪ, АНЪТИХРИСТЪ, АНЪТЫХРЫСТЪ, АНЬТИХРИСТЬ *ч* (*гр.* 'αντί-χιστος) **1.** (*противник Христа*) антихрист: бꙋдеть ω(т)мѣтникъ нарицаемыи антихрестъ ω(т)лꙋченыи во тмꙋ кромѣшнꙋю (1489 *Чет.* 374); Єв(г)листа выписоуе ω поставленїи и црк҃внѣмь красномь и ω ан҆тихрйстоу, и ω противен҆ствѣ ихь (1556-1561 *ПЄ* 179); Естлиже мовятъ Римяне, же антихрістъ мелъ толко оденъ быти, и то не болшъ, одно полчверта року жити, а папежи пакъ оденъ по другомъ уже папуютъ полтораста лѣтъ, и далей (1582 *Посл. лат.* 1134); Кирылъ Ерусалимскій мовитъ, же антихристъ будетъ нѣкоторый человѣкъ отъ дьявола впроважоный, чарами и чарнокнижествомъ опатрены(й) (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 150); Абы антихриста мѣв собѣ любовна, которого воля богови противна, Готовшися его, як Христа, пріяти и послушаніє оному отдати (к. XVI ст. *Укр. п.* 83); Пыхою кáждого а особливе седáчого в҆ костéлѣ бж҃омъ, кáждый боачúса ан҆тúхриста брúдитиса моуси(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 150 зв.); Папежъ... церковь соборную каѳолическую у своєм дворѣ у себе в Рымѣ быти повѣдает... личбу от створеня свѣта замешалъ и окоротилъ, и Антихриста утаил (Львів, 1605-1606 *Перест.* 48); амалúкъ: Лю́дъ лúжꙋчїй... // лю(д) ꙋдарáючїй, метафо(р): антїхристъ, сы(н) єліфáса (1627 *ЛБ* 174-175); Положꙋ кáзанїй пáть... // ...Трéтєє ω кáрностахъ; що настꙋпать на антúхриста (Чернігів, 1646 *Перло* 129-129 зв.);

диявол, чорт: а то значи(т) а(н)тихре(с)та теперешнего за которы(м) стоа(т) вси баламу(т)нѣ ру(с)кїи и ω(р)меньскїи... ту(т) вла(с)не зглажонь буде(т) и вси церемонѣи его ми(с)то а(н)тихре(с)та теперешнего... настане(т) иньши(и) го(р)ши(и) (XVI ст. *КАЗ* 631, на полях); Там же ся розбúють гóрдые народы, иже з антихристом приходять до згóды (к. XVI ст. *Укр. п.* 71).

2. *Перен., зневажл.* (*про того, хто не визнає всіх догм християнства, особливо православ'я*) антихрист, нехристиянин: Але то всѣмъ ку вѣдомости ознаймити, же намъ въ томъ великую кривду и всему хрестиянству дѣлаютъ, зовучы пастыра видомого церкве Божей — "анти[х]христомъ" (!) и "сыномъ д[ъ]яволскимъ" (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 116); А што бы́ло причúною до ганéнꙗ и до называн҆а костáнтѣ антúхрїсто(мъ), тó, же былъ арїáниномъ, не признавáлъ ω(т)ца и сн҃а, якóго кóждого иωáнъ ст҃ый антúхристомъ зовéтъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 57); Але папежови лаяти, анътыхрыстомъ и непрыятелемъ Сына Божого называти,... // того ся теды всего... истенне годило чынити (Вільна, 1599 *Ант.* 659); Бо хто колвен (!) противко наꙋки христовой ꙋчит иначий... то всѣ противници христовы, — то то сут антихристи (поч. XVII ст. *Вол. В.* 84); и теперъ антихристове многіи настали, отъ сего зрозумѣваемъ, ижъ послѣдняя година естъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 316).

АНТІГРАФОНЪ *ч.* (*гр.* 'αντί+γραφον) копія: Звóдъ: Прéписъ, фóрма, перепúсъ, переклáдъ, копѣа, архéтипо(н), антїграфо(н), парадигма, апóграфонъ (1627 *ЛБ* 163).

АНТІДОРНЫЙ *прикм.* Призначений для "антидору", частини великої проскури: Да измые(т) водою добрѣ на(д) антідорны(м) блюдомъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 247).

АНТІДОТЪ *ч.* (*гр.* 'αντίδοτος) (*препарати для лікування отруєнь*) антидоти; *перен.* (*про засоби спасіння душі*): Кнúга тáа Бг҃одꙋхновéннаа могла бы са слꙋшне назвáти Дóкторомъ и Аптéкою на // хорóбы дꙋшъ лю́дскихъ: в҆ нéй... знайдꙋютса и збавéннаѣ Антїдота и лѣкáрства на тыижъ хорóбы (Львів, 1646 *Ном.* 6-6 зв.).

АНТІОХІЄЦЪ *ч.* (*мешканець Антіохії — стародавньої столиці Сирії*) антіохієць: а че(м) не зовꙋ(т)са патрїарьшии(к), црг҃огоро(д)скїй, ани єрслме(ц), ани ωлєксандрїєць, ани а(н)тїωхїєць, где головныи столы патрїархо(в) иши(х) мѣсто содержа(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 250 зв.).

АНТІХРИСТЪ *див.* **АНТИХРИСТЪ.**

АНТРА *ж.* (*гр.* 'αντρον) печера: А дрꙋгїи вилꙋчены ω(т) ωбцовáна лю(д)скогω... сами жили въ пꙋстынахъ тúлко съ звѣрми зéмными, въ гωрáхъ и áнтрахъ зéмныхъ яскúнах҆ (Чернігів, 1646 *Перло* 2 зв. ненум.).

АНУЖЛИ *част.* (*модальна*) (*уживається для вираження сумніву, припущення, здогаду*) ану, а що як: а до того анꙋжли тые свѣдóц҆тва соутъ ω тепереш-

нємъ схожє́нїи по(д) ча́сомъ боу́дꙋчомъ, кото́роє называ́ємо зєсланьє́мъ, ѡб'яснє́ньємъ, и ѡказа́ньємъ дх҃а ст҃ого (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 24).

АНФРАКСЪ *ч.* (*гр.* 'ανσραζ) (*коштовний камінь*) рубін: И насади́шъ в нєгѡ чоты́рє рѧды ка́мєньѧ, в пє́ршомъ рѧ́дє бꙋдє камєнь Сардїѡ́нъ …Во второ́мъ анфра́ксъ, сафє́ръ и а́спєсъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 105 зв.).

АНХИМАНДРИТЪ, АНХИМАНЬДРИТЪ *ч.* Те саме, що **архимандритъ:** и рє(ч) ємоу анхиманьдритъ (1489 *Чет.* 3); и сє слышавъ анхимандритъ. подивилъсѧ. пошолъ к постєли ст҃го сємиона (Там же, 3 зв.).

Див. ще **АРХИМАНДРИТА, АРХИМАНДРЫТИЙ.**

АНЪГЕЛЧИКЪ *див.* **АНҐЕЛЧИКЪ.**

АНЪДРИЄВЛЯНЫ *мн.* Назва людей за місцем проживання: оглядалъ есми… ранныхъ подданыхъ его милости пана Немиричовыхъ… Анъдриевлянъ, потлучоныхъ, побитыхъ кистенями, шаблями (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 3/I, 164).

АНЪТЕПИДИЙ *див.* **АНТЕПЕНДИЙ.**

АНЪТЕЦЕСОРЪ *див.* **АНТЕЦЕССОРЪ.**

АНЪТИХРІСТОВЪ *див.* **АНТИХРИСТОВЪ.**

АНЪТЫХРЫСТЪ *див.* **АНТИХРИСТЪ.**

АНЪѲЕЦЕСОРЪ *див.* **АНТЕЦЕССОРЪ.**

АНЬГЕЛСКІЙ *див.* **АНГЕЛЬСКИЙ.**

АНЬГЕЛСЬКИЙ *див.* **АНГЕЛЬСКИЙ.**

АНЬТИХРЕСТОВЪ *див.* **АНТИХРИСТОВЪ.**

АНѢ[1] *див.* **АНИ**[1].

АНѢ[2] *див.* **АНИ**[2].

АНѢЖЕЛИ *див.* **АНИЖЕЛИ.**

АНѢЖЛИ *див.* **АНИЖЛИ.**

АНѢЖЪ *див.* **АНИЖЪ.**

АНѢМУШНО *присл.* Гнівно, зухвало: тогды пото(ц)ки(и) доси(т) анѣмушно строфова(л) хмє(л)ни(ц)кого (серед. XVII ст. *ЛЛ* 179).

АНѢМУШЪ, АНИМУШЪ *ч.* (*стп.* animusz, *лат.* animus) характер, вдача, душа: длѧ то́го сн҃ъ бж҃їй на(и)бо(л)шъ кр(с)тъ собѣ ѡбра́лъ, жєбы… оумираючи потыка́тисѧ спанѧ́лы(м), бо(з)скои своєи си́лы анѣмоушо(м), з цє(р)бєро(м) сторожо(м) проклѧты(м)… оусилоу́ючи, и то длѧ ро(з)ны(х) причи́нъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 297 зв.); В҄ тєбє Па́нскїй анимꙋшъ: чого́жъ ты нє зна́єшъ (Київ, 1633 *Евфон.* 309);

сміливість, упевненість: протестуючый… несподеваючысе на себе жадного небезпеченства, з анимушомъ своимъ в танецъ былъ пошолъ (Житомир, 1644 *АрхЮЗР* 8/III, 602).

АНѲОЛОГЇА *ж.* (*гр.* 'ανυολογία) збірник, антологія: Ва́м҄ або́вѣ(м) вла́сно и ва́шим чє́стным҄ оучитєлє(м) догажа́ючи, Набожє́нства Пра́вило… ла́твыми Наꙋками и розмышлѧ(н)ми ѡбѧсни́вши, Титꙋло(м) за(с) Анѳологї́а… албо зобра́нїєм҄ Квѣтков҄, ѡтитꙋлова́вши… до рꙋкъ ва́шихъ подаю́ (Київ, 1636 *МІКСВ* 317).

Див. ще **АНѲОЛОҐІОНЪ.**

АНѲОЛОҐІОНЪ, АНѲОЛОКҐИОНЪ *ч.* (*гр.* 'ανυολογίον) те саме, що **анѳологїа:** книги грє(ц)киє ро(з)ныє… типїк албо ꙋставъ грє(ц)ки(и) анѳологїонъ… анѳолокгиωнъ дрꙋги(и) трїωдиωнъ (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 33).

АПАРАМЕНЪТЪ, АППАРАМЕНТЪ *ч.* (*стп.* aparament, *лат.* apparamentus) **1.** Костьольний одяг: тамъ же скрини и вси апараменъта костелные вытрести и переворочати казалъ (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 6/I, 500).

2. Кулі, порох та інші речі, потрібні для гармати: армату и аппарамента до ней належачой… побрали (Житомир, 1638 *АрхЮЗР* 3/I, 380).

АПАРАТЪ, АПЕРАТЪ, АППАРАТЪ, АПЪПАРАТЪ *ч.* (*лат.* apparatus) **1.** Церковний або костьольний реквізит, речі: притомъ церковъ всю до кгрунту спустошилъ, аператы церковные, книги и звоны, образы попсовалъ (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 257); Тамо бо ω(т)да(ст) ся кождо(и) цр҃кви, сребрєныи сосꙋды и апараты и книги (Львів, 1607 *ЛСБ* 408, 1 зв.); Аппараты цр҃ковныє, сосꙋды. и ры́зы // посвячоныи, ѡбразы, и книги маю(т) быти в дозорѣ (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 65-66); книги и апъпараты вси и што колъвекъ тамъ нашли забрали (Київ, 1633 *КМПМ* I, дод. 542); єщє́ возми́ собѣ на́чинѧ (то́ єсть, всѣ оубіоры и аппараты) Па́стыра гл҃ꙋпогѡ (Львів, 1645 *Жел. Тр.* 2); орнаты, апъпараты, албы и што колъвекъ ено спряту костелного было,

все тое выкопавши, въ способъ лупу побрали и межи себе поделили (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 6/I, 563).

2. *військ.* Сукупність речей, призначених для стрільби: позваный... //... скупивъши купу немалую... людей своих и на то засягненых спровадивъши, которых личъба сем тисечей людей выносила, арматы и въси апараты... до буреня оборонъ вшеляких налечачие (!) способивши... страж оточил (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 181-182); чого всего места поблизшые украинные такъ его королевское милости, яко панские и шляхецъкие, през додаваня апъпаратов военьных, бунтовъ и рад таемъныхъ чыненя, ребелизантом козаком помоцю были (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 426).

АПАТЕКАРЬ *див.* **АПТЕКАРЪ.**

АПАТѢКА *див.* **АПТЕКА.**

АПЕЛАЦЫА *див.* **АПЕЛЯЦИЯ.**

АПЕЛЕВАТИ, АПЕЛІЛЕВАТИ, АПЕЛОВАТИ, АППЕЛЕВАТИ, АППЕЛОВАТИ *дієсл. недок. і док.* (*стп.* apelować, *лат.* appellare) **1.** (що, чого, від кого, від чого, до кого, до чого, на кого, на що, за що і без додатка) (*оскаржувати* (*оскаржити*) *ухвали нижчої інстанції перед вищою*) апелювати: за границу... ни(х)го никого позывати не мае(т) та(к) и апелевати никомꙋ не во(л)но а хотя бы ся и вы(з)вали и апелевали за границы лито(в)ские... тогды мы такихъ рече(и) сꙋдити не маемъ (1566 *ВЛС* 56); я ѡ(т) ко(ж)дого суду и ѡсобы апелевати ани ѡ злы(и) переводъ права... позывати не буду мочи (Кунів, 1581 *ЛНБ* 5, II 4044, 95); ѡ тую речъ, ѡ которую па(н) су(д)я княгино... на теперещние // роки позвалъ... па(н) Ѡле(х)но... апелевалъ (Житомир, 1584 *АЖМУ* 70-71); А его мл(ст) панъ по(д)коморы(и) на мене возны(м) све(д)чи(л)се менуючи собе ѡны(и) декре(т) мо(и) кꙋ кривде на трибуна(л) апелева(л) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 27); мы апеловали до его к(р) м(с) стати ꙋ дворꙋ ѡ(т) свтое якгнишки за ше(ст) неде(л) (Львів, 1593 *ЛСБ* 225); Златоустый св., учитель // церковный знаменитый... розумѣючій... церковныи уставы и звычаи, гды бы былъ видѣлъ належность суду... и аппеляцыи право до біскупа... зажъ бы былъ, въ такъ тѣсномъ на себе разѣ, до суду его не аппеловалъ? (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 621-622); А по (с)ме(р)ти... не чинечи ѡ(т) декрету сꙋдꙋ ѡного... не апелюючи и апеляции не прозе(к)вꙋючи чого все(г)... вшеляки(х) диляци(и) апеляции ексъце(п)ци(и) пра(в)ныхъ заживати с пото(м)ками... зрекаюсе (Крупець, 1643 *ЛНБ* 103, 21/Id, 2006, 19 зв.); от которого декрету умоцованый стороны позваное до суду головъного трыбуналу Любелского аппелевалъ (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 423).

2. (на що і без додатка) звертатися (звернутися) до кого, чого-небудь за підтримкою: а по доводе его, тые попы апелевали на розсудок его милости отца владыки (Володимир, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 365); он того декрету вм. не принявшы, апелевав абым до его милости нашого милостивого пана подвоеводего; я с тым декре(то)м вм. ездил есми до его милости пана подвоеводего и показалем его милости тие справы, што его милост, обачившы справы мои правныи, писати рачил до наместника (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 6).

3. Називати, іменувати: Нарицаю: Называю, апеллюю (1627 *ЛБ* 70).

Див. ще **АПЕЛЛОВЫВАТИ.**

АПЕЛЕЦЫЯ *див.* **АПЕЛЯЦИЯ.**

АПЕЛЛАЦИЯ *див.* **АПЕЛЯЦИЯ.**

АПЕЛЛОВЫВАТИ *дієсл. недок.* (до кого) Те саме, що **апелевати** у 1 знач.: тежъ читаемо же са до нихъ [цесаровъ] въ оутажєнью бискꙋпи не толко о помочъ оутѣкали, але што болшаѧ, до нихъ яко до власныхъ а найвышшихъ соудей апелловывали за которыми апеллацїами, и соуды презъ нихъ ѡ(т)правованы бивали (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 120).

АПЕЛЯЦИЯ, АПЕЛЕЦЫЯ, АПЕЛЛАЦИЯ, АПЕЛЛЯЦИЯ, АПЕЛЛЯЦЫЯ, АПЕЛЛАЦІА, АПЕЛЛАЦЇѦ, АПЕЛЯЦЕЯ, АПЕЛЯЦЫА, АПЕЛЯЦЫЯ, АПЕЛАЦЕЯ, АПЕЛАЦЇЯ, АПЕЛАЦЫЯ, АППЕЛЛЯЦІА, АППЕЛЯЦІА, АППЕЛЯЦІЯ, АППЕЛЯЦЫЯ, АППЕЛАЦЇЯ, АПЪПЕЛЯЦИЯ, ОПЕЛЯЦИЯ *ж.* (*стп.* apelacyja, *лат.* appellatio) **1.** (*оскарження ухвали нижчої інстанції перед вищою*) апеляція: ꙋста(в)уемъ естли бы... дрꙋгая сторона... хотела би (з) права ѡ(т)биваючи ты(х) с которыми ся не еднала... и зъ апеляцы(и) выпу(с)-

тила тогды таковы(и) ω(т)поръ ȣ права не мае(т) бы(ти) при(и)мованъ (1566 *ВЛС* 56); мы ωбачи(в)ши то... и(ж) апелацея ω(т) судȣ земъско(г) и замъкового до его королевъскоє мл(с)ти идеть для тоє причины апелацє(и) пану вале(н)тему... не допустили (Київ, 1580 *ЛНБ* 5, II 4044, 69 зв.); ω што умоцованы(и) пана Петра Семашко(в) на(вря(д) кгро(д)ски(и)... мною, возны(м), такую ωбтя(ж)ливо(ст) судовую яко те(ж) ω //недопуще(н)є апеляцеи и ω шкоды све(т)чилъ (Житомир, 1584 *АЖМУ* 93); ω(т) того декрету сȣда моего на трибȣна(л) апелева(л): я(м) єму апеляцыи не допȣсти(л) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 26); але пнове ра(д)це на ωборонȣ и на права нашѣ не(д)баючи, Апеллаци(и) до коря (!) его мл(с)ти намъ не допустивши вязеня(м) ωкрȣ(т)нымъ и винами часто мо(р)дȣю(т) (Львів, 1595 *ЛСБ* 277, 1 зв.); При(з)нава́ю то, же ты́е апела́цїе быва́ли... але то за́разъ мо́влю з бе(р)на́р'до(м), же ω(т)ко́ля до́брыє лѣкарство бра́ли, ω(т)то́ля за́сь злы́и при́кладъ взя́вши трȣтїзнȣ терпѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 140 зв.); А речете ли: же тамъ до папежа Рымского апеляцыя? (Вільна. 1599 *Ант.* 549); повинъна буду... вси добра его освобожати... кром присеги ошацованыхъ, о которой закладъ и шкоды в незаступовано у кождом суде... где одно буду зъ потомками моими позвана, диляцый жадных и опеляцый незаживаючы, справитисе маю (Луцьк, 1606 *ИКА*, дод. 110); Пнȣ Прокопови позычили(с)мо, кгды П: Стефа(н)... езди(л) до Ва(р)шавы з Аппелацїєю зло(т) три(д)ца(т) (Львів, 1612 *ЛСБ* 1042, 2); не маетъ быти допусчоная апеляция а(ж) по усипаню копъцовъ (Київ, 1643 *ДМВН* 247); ȣмоцованы(и) поводовъ справȣ тȣю презъ апе(л)ляцию до трибȣналȣ тȣтошнего... безъ припозъвȣ выточилъ (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 148); суд, ему тое апъпеляции допусътивъшы, рокъ за нею сторонамъ обомъ у менованого суду... въ Люблине... зложилъ и заховалъ (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 4135).

2. Називання, назва: Нареченїє: Назва(н)є, апелла́цїя (1627 *ЛБ* 70); Нарица́нїє: апелла́цїа, назва(н)є (Там же).

АПЕРАТЪ *див.* **АПАРАТЪ.**

АПЕРТУРА *ж.* (*пол.* apertura, *лат.* apertura) розтин нариву: Якъбы хто бȣдȣчи на́ // што хо́рымъ, а каза́вши цел́орїкови апертȣрȣ чини́ти, мо́жне и те(р)пли́ве бо́ль о́ны(и) бе(з) трво́ги и ки́да(н)ася, гамȣючи само́го себе зноси́лъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 60-61).

АПОҐРАФОНЪ *ч.* (*гр.* ᾿απογραφον) список, копія: Зво́дъ: Пре́писъ, фо́рма, перепи́съ, перекла́дъ, копѣя, архе́типо(н), антї́графо(н), парадиґма, апо́графонъ (1627 *ЛБ* 163).

Див. ще **АПОҐРАФЪ.**

АПОҐРАФЪ *ч.* (*гр.* ᾿απογραφη) Те саме, що **апоґрафонъ**: Apograf: Przepis (Жовква, 1641 *Dict.* 49).

АПОКАЛИПСИЙ, АПОКАЛИПСІЙ, АПОКАЛІПСІЙ *ч.* Те саме, що **апокалипсисъ**: иωаннъ бгословъ в' апокалипсии описȣетъ оное мѣсто новое знаменоуючее црковъ бжȣю (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 95); Са(м)... дїаво(л) ωчи те́мностю накрыва́етъ, кото́ры(и) для того кня(з) тмѣ называ́ется, що іωа(н) ев(г)ли́ста в' апокалипсии свое(м) за́цне показȣе(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 189 зв.); тȣю книгȣ Апокаліпсіи с: Іωана Бгосло́ва ...//... на́шемȣ мл(с)тивомȣ па́нȣ припи́сȣем' и офѣрȣем' (Київ, 1625 *Коп. Апок.* 3 зв.-4).

АПОКАЛИПСИСЪ *ч.* (*гр.* ᾿αποκαλυψις) (*одна з книг християнської церковної літератури, в якій зібрані пророцтва про кінець світу*) апокаліпсис: Книги розные... Єв(г)лїе ȣчите(л)ное кїрылового прекладa(ня)... Апокалипси(с) то(л)ковы(и) премудрости соломоня (!) друку Пра(з)кого (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 27 зв.).

Див. ще **АПОКАЛИПСИЙ.**

АПОКАЛИПСІЙ *див.* **АПОКАЛИПСИЙ.**

АПОКАЛІПСІЙ *див.* **АПОКАЛИПСИЙ.**

АПОКРИСИСЪ *ч.* (*гр.* ᾿απόχρηψις) відповідь: Апокри́сисъ а́лбо ω(т)повѣдь, на кни́жкы о съборѣ бересте́йскомъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 1).

АПОЛИНАРИСТЪ *ч.* Прихильник Аполінарієвого вчення: А яко жидо(в)скои нево́лѣ бри́димо ся опрѣснокω(в), та(к) ты(ж) потопля́емо аполинари́стω(в) еретикω(в) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 48 зв.).

АПОЛИНАРНЕВЫЙ *прикм.* Який стосується науки, проповідуваної сектою аполінаристів: Ино хлѣб, а ино ωпрѣснок, що папежницы, ересю аполи-

нарневою заражены бꙋдꙋчи..., прѣсным ωплатком приносꙗт жрътвꙋ в тѣло христово и мовꙗт людем: едно то все хлѣбъ; а то ту не едино (поч. XVII ст. *Вол. В.* 74).

АПОЛОГІЯ, АПОЛОГЕЯ *ж.* (*гр.* ʽαπόλογίς) (*книжка, основним змістом якої є захист, вихваляння когось, чогось*) апологія: тое слово проклятый андрей варкгоцкій въ свой лгарской апологіи проклятой вышпетил (поч. XVII ст. *Вол. В.* 73); Я Мелéтій Смотрúскій... бы́вши взꙗ́тый... в' подозре(н)е ω(т)стꙋпства... а вы́йстьем по(д) и́менем моймъ з' дрꙋкꙋ вы́данои Аполо́геею ωтитꙋлова́нои Книжки... пре(з) се́е мое́ оголоше(н)е... до вѣдомости доношꙋ (Київ, 1628 *Апол.* 3 зв.).

АПОСТАЗЇЯ, АПОСТАЗЇꙖ, АПОСТАЗЫЯ, АПОСТАСІЯ *ж.* (*гр.* ʼαποστασία) відступництво: всѣ вѣдаю(т), яко за ты(м) небачны(м) по́стꙋпко(м) митрополи́тины(м), мы гре́ческой релѣи лю́ди незно́сное оутисне́нье, а примꙋша́нье до апоста́зіи на рωзныхъ мѣсца(х) терпимω (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 28); пре(д) кі́лкома лѣты длꙗ Бл҃гочéстіꙗ, за інстін'ктом и інста́нцією незбе(д)нои Унітскои Апостасіи... шлахе́тный сей Мꙋж всеꙋ́шнω шꙋкан' бы́лъ (Вільна, 1620 *См. Каз.* 16); Что естъ ω(т)щепенство, или апостазїꙗ, и кто естъ апоста́та вѣри право(с)ла́вной (Київ, 1621 *Коп. Пал.* (*Лв.*) 32); своее помовы и блуду зацныхъ и преднейшихъ Сенаторовъ Короны... личиною свѣдоцтва не встыдливе покрывши, смѣютъ... до своее апостазыи, якъ рыбу до сети... простыѣ ловити, твердомшихъ утлити (Київ, 16135 *КМПМ* I, дод. 265).

АПОСТАТА *ч.* (*гр.* ʼαποστατνς) (*той, хто зрікся своїх релігійних переконань*) відступник: а потомъ сромотне запревшыся всего сталъся // апостатою (Вільна, 1599 *Ант.* 617-619); беліаль, веліаръ, престꙋпникъ, або апоста́та (1627 *ЛБ* 186); Але невдꙗ́чный Апоста́та... натóсꙗ Богобо́рне ω(т)зове́тъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 277).

Див. ще **АПОСТАТЪ.**

АПОСТАТСКІЙ *прикм.* Відступницький: Дымъ то[тъ] теды апостатскій невѣдомыхъ а на свѣта сего чячки оглядаючихся людій сердечныхъ очій зараза! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 654); тымъ снадней сдалося..., // абысте жаднымъ вѣтромъ апостатского унитского дыхания хвеятися не допущали (Київ, 16135 *КМПМ* I, дод. 265-266).

АПОСТАТЪ *ч.* Те саме, що **апостата**: шко́да же́сь и вл(д)ки лоу́цкого, албо володи́мерского, свѣде́цтва проти́въ на́мъ не приточи́лъ, бо и то те(ж) такіе апоста́тове, яко и гена́дій былъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 107); А нѣкоторые вѣрою торгують, и еретичество в полечность пріймують Сынове темности, Христу апостаты, от духа светого вьвѣки прокляты (к. XVI ст. *Укр. п.* 71); А васъ только два, и то // апостатовъ (и помочниковъ тоежъ справы) митрополита старъшого своего... важылистеся судити (Вільна, 1599 *Ант.* 545-547); Присмотрися, мовлю, православный, якъ той Канонъ апостатове переницовали невстыдливе (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 690); Це́рковъ Бж҃а, ю́жъ того́ сма́кꙋ заживáетъ... Пре(з) (твóеи ст҃ыни) дойзрѣлые цнóты Остробо́дные крꙋшитъ; Апоста́тωвъ кгрóты (Львів, 1642 *Бут.* 6).

АПОСТЕМЪ *ч.* (*гр.* ʼαποστυμα) нарив, чиряк, фурункул: ѳенꙋ(м) греко(м) по ла(т)... //... гꙋнба мѣ(л)ко то(л)ченаꙗ и смѣшена с же(л)тко(м) яичнымъ... и прикладываe(м) к тверды(м)... апостемо(м) (XVI ст. *Травн.* 208 зв.-209).

АПОСТОЛИЧЕСКИЙ *прикм.* Православний: Петръ Могила... Екзарха святѣйшаго Апостолическаго ѳрону Константинополского, Архимандритъ Печерскій (Київ, 1634 *КМПМ* I, дод. 555).

Див. ще **АПОСТОЛЬСКИЙ.**

АПОСТОЛОВЪ *прикм.* (*який належить апостолові*) апостолів: Лечъ богобойная... овечка Христова латво постеречи таковыхъ волковъ можетъ, памятаючи оное мѣстце апостолово: "и отъ васъ (мовитъ) самыхъ повстанутъ мужіе, мовячи превротность, абы отвели учневъ за собою" (1603 *Пит.* 102).

Див. ще **АПОСТОЛЬСКИЙ.**

АПОСТОЛСКИЙ *див.* **АПОСТОЛЬСКИЙ.**

АПОСТОЛСКІЙ *див.* **АПОСТОЛЬСКИЙ.**

АПОСТОЛСТВО *див.* **АПОСТОЛЬСТВО.**

АПОСТОЛЪ, АПОСТОЛЬ *ч.* (*гр.* ʼαπόστολος) **1.** (*учень Христа, обраний проповідувати його вчення*) апостол: еще павелъ ап(с)лъ пише(т) рекоучи. не впиваитесꙗ вино(м) (1489 *Чет.* 19); А кто сѣ покꙋсит

порѹшити [того] нашего даанїа... таковїи да ест проклат ѡт господа и спаса нашего Ісу Христа... и ѡт [ві вр]ъховних апостолъ (Сучава, 1501 *BD* II, 185); ярмарки два въ рокъ тамъ мети: одинъ на Вознесене Господне, а другій на день светого апостола и евангелиста Луки у въ осень (Вільна, 1528 *АрхЮЗР* 5/I, 36); А коли ю(ж) // былъ час сѣлъ за столъ а двана́десѧ(т) ап(ст)ловь с нимь (1556-1561 *ПЄ* 318-318 зв.); Изъ сего евангелія указуетъ намъ, якъ силовавъ и иднавъ апостолы, што бы увуйшли у корабль (XVI ст. *НЄ* 113); діяволъ... и Петра верховного апостола на отщепенство привел (Львів, 1605-1606 *Перест.* 47); Апостол Петр... толко житие доброе показати... учит (1608-1609 *Виш. Зач.* 229); што Дамаски(н) (ст): в' Ги́мна(х) Цр҇ко́вны(х) спѣва́ет'... // До чогѡ́ и Ап(с)лъ ст҇ый Па́вєлъ... ра́дою своє́ю прова́дит' (Київ, 1648 *МІКСВ* 348-349).

2. (*церковна книга, що містить "Діяння апостолів" та їх "Послання"*) Апостол: Евангелие двое простыхъ безъ жадное оправы. Апостоловъ два (Київ, 1554 *КМПМ* I, дод. 10); Є́в(г)лїа і ап(с)ла въ цр҇кви на ли(т)ургіи, просты(м) языко(м) нє выворочa(и)тє (п. 1596 *Виш. Кн.* 233 зв.); продалє(м) апостолъ тєтръ писаны(и) стары(и) (Львів, 1621 *ЛСБ* 1049, 2); Ап(с)ль дрѹкова́ны(и) (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I-1, 264); Ап(с)лы два дрѹкованыє (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 28).

3. *Вл. н.*: Апосто(л) (1649 *РЗВ* 370 зв.).

АПОСТОЛЬСКИЙ, АПОСТОЛСКИЙ, АПОСТОЛСКЇЙ, АПОСТОЛЪСКИЙ, АПОСТОЛЬСКЇЙ, АПОСТОЛЬСКЫЙ *прикм.* **1.** (*який стосується апостола (апостолів), належить апостолові (апостолам)* апостолів, апостольський: афония... похватилъ за ѡдръ прч(с)тоє хотѣ(л) совратити со ап(с)лки(х) плѣчь на зємлю (1489 *Чет.* 265); апостолъскимъ проповѣданиємъ и светыхъ... ѡц҇ъ ѹзаконєниємъ... прєдася христовѣ цє(р)кви вся повєлѣнъная в законѣ хранити христоименитымъ правовѣрнымъ людємъ (Львів, 1586 *ЛСБ* 71); они [геретикове] выворочаютъ слова апостолскіе (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 154); руками апо(с)то(л)скими диѧлосє много знако(в) и чу(д) мєжи лю(д)ми (II пол. XVI ст. *КА* 135); Петръ, верховный апостолъ, отщепенец былъ и з горкимъ плачем и с покаяніем своим до апостольскаго лика принят єст (Львів, 1605-1606 *Перест.* 47); такъ и мы чотыри по́сты // в' Рокѹ по́стимъ, а мєнови́тє навєснѣ вєли́кїй по́стъ, в'лѣтѣ Ап(с)льскїй, в'осени Сп҇со(в)... а в'зимѣ Рожєствє́нный (Київ, бл. 1619 *О обр.* 156-157); Нєха́й жє сы́нъ Правосла́вный ѡ Любо(в) стара́єт'сѧ пи́лнє... и сн҇ѡмъ Бж҇їи(м) назва́ный бѹдєть, по глаголѹ Апл(с)комѹ (Київ, 1648 *МІКСВ* 349); **апостолский канонъ** *див.* **КАНОНЪ; апостолскоє правило** *див.* **ПРАВИЛО; апостолскоє преданє** *див.* **ПРЕДАНЄ; право апостольскоє** *див.* **ПРАВО[1];**

(*організований, проповідуваний апостолами*) апостольський: Бл҇гволєнїє(м) бг҇а ѡ(т)ца... и ап(с)льскы(м) проповѣданиє(м) и ст҇ы(х) бг҇оносны(х) ѡ(т)цъ ѹзаконєниємъ (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); Съ початку науки апостолское, яко въ хронологіяхъ и традиціяхъ отцовъ святыхъ почитаемо, церковъ Божія... оферу много лѣтъ однаковую въ сакраментахъ Господнихъ посвяцала (1603 *Пит.* 41); тогда учат святую евангельскую и апостольскую проповѣдь толкованием простым, а не хитрым (1608-1609 *Виш. Зач.* 202); Я нєдосто́йный въспрїа́хъ па́сти Цр҇ковь Бж҇їю... Ап҇л(с)кимъ жє повиноу́ющєсѧ оучє́ниємъ (Львів, 1614 *Вил. соб.* 2); Што бовѣмъ то за дивъ, же братъ брата // болшимъ отъ себе, ведлугъ науки апостолской, честію чинячи, титулы чести вынеслыи ему приписуетъ! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 494-495); **апостольская дѣйма** *див.* **ДѢЙМА; апостольский соборъ** *див.* **СОБОРЪ; бесѣды апостольскиє** *див.* **БЕСѢДА; дѣяния апостольскиє** *див.* **ДѢЯНИЯ; книги апостольскиє** *див.* **КНИГА; писанїє апостольскоє** *див.* **ПИСАНИЄ; писмо апостольскоє** *див.* **ПИСМО; слѣдъ апостолький** *див.* **СЛѢДЪ.**

2. (*який стосується послідовників апостолів*) апостольський: Тымъ способомъ для того и продковъ вашихъ, то естъ апостолскихъ епископовъ, Панъ Богъ на високости замку // поставилъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 134-135); Выгнаный патріарха, мужъ воистинну апостолскій, шолъ зъ мѣста одною сукманиною приодѣтый, босый (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 777); то єсть правдываѧ вѣра ст҇ая Ап(с)лскаѧ (Чер-

нігів, 1646 *Перло* 12); **апостолская церковъ** *див.* **ЦЕРКОВЪ.**

3. (*який стосується католицької церкви*) католицький. **намѣстникъ апостольский** *див.* **НАМѢСТНИКЪ**; **столица апостольская** *див.* **СТОЛИЦА.**

4. *У знач. ім.* Вл.н.: Макъсимей Апостолский, рукою властною (Володимир, 1588 *АрхЮЗР* 1/I, 1359).

Див. ще **АПОСТОЛИЧЕСКИЙ, АПОСТОЛОВЪ.**

АПОСТОЛЬСТВО, АПОСТОЛСТВО *с.* (*сан апостола*) апостольство: Єв(г)листа повєдаєть, якь хс҃ дною зломаного ѹздóровилъ и якь єго сáмого на ап(с)льство позвáль (1556-1561 *ПЄ* 44 зв.); ты... пнє҃... о(у)кажи на(м) которого єси ѡбра(л) с ты(х) двох абы взѧ(л) дѣлъ о(у)раду єго и апо(с)то(л)ства ѡ(т) которого ѡ(т)па(л) июда (II пол. XVI ст. *КА* 5); Збываетъ еднакъ повѣсти на слова овыи... ижъ Петръ апостолъ... въ своемъ апостолствѣ былъ надъ иныхъ апостоловъ, ревностью и вспанялостью ума, а не владзею болшею вывышшоный (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 452); Оучинúвши Х(с҃)с г(с҃)дь Оуч҃никѡ(в) своѣхъ Знаменúтыми, вєликимъ сáномъ Ап(с)лства... освѧчáєтъ ихъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 216).

АПОСТРОФА *ж.* (*гр.* ᾿απόστροφη) (*риторична фігура, звертання до відсутньої особи як до присутньої, до предмета як до людини*) апострофа: Скончивши тыи свои глиняныи доводы, отступникъ до такой ся апострофи удалъ: "давная, мовитъ, речъ, якъ ся въ томъ не обачатъ?!..." (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 504).

АПОФАСИСА *ж.* (*гр.* ᾿απоφασις) ухвала вищого церковного уряду: Сєго рáды мы є повинности пáстырства нáшєго, и водлѹгъ апóфасисъ сирѣчь декрéту Вселéнского патриáрха... манастырь во ѡдержáнїє вѣчноє... брáтству храма ѹспéнїа прєсвятыя богомáтєрє... присужáємъ (Берестя, 1590 *ЛСБ* 143).

АППАРАМЕНТЪ *див.* **АПАРАМЕНТЪ.**

АППАРАТЪ *див.* **АПАРАТЪ.**

АППЕЛОВАТИ *див.* **АПЕЛЕВАТИ.**

АППЕЛОВАТИ *див.* **АПЕЛЕВАТИ.**

АППЕЛЯЦІА *див.* **АПЕЛЯЦИЯ.**

АППЕЛЯЦЇЯ *див.* **АПЕЛЯЦИЯ.**

АППЕЛЯЦЫЯ *див.* **АПЕЛЯЦИЯ.**

АППЕЛАЦІЯ *див.* **АПЕЛЯЦИЯ.**

АППЕТИТЪ, АППЕТИКЪ *ч.* (*стп.* apetyt, apetyk, *лат.* appetitus) **1.** (*бажання їсти*), апетит: єслибы(с)... збытни(м) пóсто(м) аппєти(т) до мáса оускромúлъ бы(с), албо що иншєє нєзно(с)нє бы(с) ѡ(т)правова(л) б҃а мúлоу(и), которїй всѣ ѡныи рéчи сахаро(м) и мєдо(м)... соло(д)кими оучинитъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 221 зв.); Вспомнимъ и мы, Лєчъ нєвчасъ єго напомнєнѧ. Поднєбéню н҃шєму гóркїи зъзбридзéнѧ Аппєтúтѹ клáмного (Вільна, 1620 *Лям. К.* 11); а(ж) второ́го... днѧ присилованы голодо(м) бѹдѹчи... нє та(к) з хóти аппéтитѹ, яко з потрéбы ѹживáли (серед. XVII ст. *Кас.* 12 зв.).

2. *Перен.* (*прагнення до чогось*) апетит: тоу(т) бéрє(т)сѧ д҃ша за самы(и) розѹмъ, за(с) прє(з) волю порѹшáєтсѧ, áпъпєтикъ почуваóчїй, жебы згодúлісѧ з вышъшою чáстю, жє якъ ѡкрѹгло(ст) вы́шшаѧ порѹшáєтъ ѡкрѹги по(д)зéмныи свои(м) порѹшéнѧ(м) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 219).

АППРОБОВАТИ *див.* **АПРОБОВАТИ.**

АПРЕЛЬ *див.* **АПРИЛЬ.**

АПРИЛЕВЫЙ *прикм.* (*який відбувається у квітні*) квітневий: отецъ Теофанъ Скуминовичъ... на рочъки кгродские Луцкие априлевые, в року нинешнемъ близко прошлые, в справах... монастыра Госцького... ехалъ (Луцьк, 1643 *КМПМ* II, 271).

АПРИЛЬ, АПРЕЛЬ, АПРИЛЪ, АПРЫЛЬ, АПРѢЛЬ *ч.* (*гр.* ᾿απρίλιος, *лат.* aprilis) квітень: скончасѧ мучениє с҃того славного великого страстотєрпца х(с)ва гєѡргєя м(с)ца апрѣла (1489 *Чет.* 188); П‹и›сан... апрел‹а› к҃є (Вільна, 1506 *AS* I, 134); Писа(н) сєи запи(с) по сє(д)мои тисѧщи лѣта н҃иго апри(л)а в҃ дн҃ь (Одрехова, 1550 *ЦДІАЛ* 37, 16, 14); М(с)ца априлѧ, погєбрєи(с)кѹ ниса(н), просто квєтєнь (Острог, 1581 *Римша, Хрон.* 36); Рокѹ по нарожє(н)ю с҃на бо(ж)єго ҂афпѕ м(с)ца Априля дєсятого дн҃я (Житомир, 1586 *ПИ* N 16); м(с)ца апрєля три(д)цатого дн҃я (Жорница, 1590 *ЛНБ* 5, II 4046, 148); цирокграфъ згѹбилємъ писаны(й) дєсятого днѧ апрѣля, рокѹ сємъдєся(т) пятого (к. XVI ст. *Розм.* 72); Рокѹ тисєча шє(ст)со(т) три(д)ца(т) пято(г) м(с)ца Априля три(д)цато(г) дн҃я (Київ,

1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 103); рокꙋ 1645 апрыля 22 мы ниже(й) по(д)писаные депꙋтаты... реляцию такꙋю чинимо (Львів, 1645 *ЛСБ* 1058, 3 зв.).

АПРОБАЦІЯ, АПЪРОБАЦИЯ *ж.* (*стп.* aprobacja, *лат.* approbatio) апробація, схвалення, затвердження: гды апробація на тые рѣчи вышъ помѣненые отъ великоѣ церкве прійдетъ, жадная сторона быти противною не маетъ (Львів, 1602 *АЗР* IV, 244); указалъ апъробацию албо конъфи(р)мацию, ты(х) привилєовъ короля є(г)[о] м(л). Жикгимонъта третєго (б. Вільшанки, 1639 *ККПС* 282).

Див. ще **АПРОБОВАНЪЄ.**

АПРОБОВАНЪЄ, АПЪРОБОВАНЄ *с.* Те саме, що **апробація**: умоцованый... Михаил Везловский... сторону поводовую... в отбытю речи, в томъ декрете описаное, зъ апробованъемъ тестаменту... до звыклое години дня двадцат пятого генвара вздал (Варшава, 1629 *ЧИОНЛ* XIV-3, 147); конъсє(р)ватъ... наказалъ, абы мъ я... копъци посыпалъ, а по усипаню копъцовъ... для апъпробованя тыхъ границъ и копъцовъ межы вышъ мєноваными добрами допусти(л) (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 260).

Пор. **АПРОБОВАТИ.**

АПРОБОВАТИ, АППРОБОВАТИ, АПЪПРОБОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* aprobować, *лат.* approbare) (кого, що і без додатка) затверджувати, схвалювати, санкціонувати, апробувати (що): теды сама очевисте засвѣжа для небезпечности од того злого чоловѣка до учиненя осветченя не прибыла, теды теперь... очевисте протестацыи... апробую (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 8/III, 477); которые записы мы межи собою на вѣ(ч)ны(и) дѣлъ доб(р) нши(х)... маємо... то(г)ды тые... записы нши во всѣ(х) и(х) пꙋ(н)ктє(х)... апробꙋє(м) ратихвикꙋє(м) (Жорница, 1615 *ЛНБ* 5, III 4054, 112); Алексанъдеръ Вишъневецъкий... тых добръ... набылъ. Што оному конституциею... естъ апъробовано (Варшава, 1621 *ЧИОНЛ* XIV-3, 123); моцью судовъ каптуровыхъ, згодне на сеймику въ воеводстве Кіевскомъ уфаленыхъ, а на конвокацыи апробованыхъ, приказуемъ, абы в.м., передъ судомъ нашимъ каптуровы(м)... сталъ (Житомир, 1632 *ТУ* 297); Фрідерикъ Цесаръ третій Римскій аппробꙋєтъ, Котрый Гербъ ѡказалый Друкарни дарꙋєтъ (Київ, 1633 *Евфон.* 309); уря(д) по(д)комо(р)ски(и) на то(м) мє(ст)цу фундовалъ свою юри(с)дицию и декрєта фєровалъ в то(и) справє, которые то декрета по(д)коморские сутъ апъпробованые трибуна(л)скими вырока(ми) (Горошки, 1642 *ДМВН* 220); маєтъ црковъ...//... писмѡ стое выкладати и Оучителѣ аппробовати (Львів, 1646 *Зобр.* 34 зв.-35); за указанє(м) запису ѡрыина(л)ного ѡ(д)... панє(и) Кры(с)тыны... на суму пинєжную на дви тисєчы золотыхъ полъскихъ... на ѡсобу єго м(л). Шидловского утвержоного и аппробовано(г)[о] (Житомир, 1649 *ДМВН* 186).

АПРЫЛЬ *див.* **АПРИЛЬ.**

АПРѢЛЬ *див.* **АПРИЛЬ.**

АПТЕКА, АПТЫКА, АПАТѢКА *ж.* (*стп.* apteka, aptyka, apoteka, *стч.* apatyka, *лат.* apotheca, *гр.* ʼαπουήκη) **1.** (*місце зберігання, виготовлення і продажу ліків*) аптека: врачебница, до(м) где лѣча(т), и ты(ж) аптыка (1596 *ЛЗ* 36); Слоухайте прошꙋ и оуважайте, Повѣтрѧ которое в црквии божо(и) оучинили звинґли, скола(м)па(д), калвинъ, и иншїи, власнє якъ з аптыки где здоровые лѣка(р)ства, и коштовные ѡлѣйки продаютсѧ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 211); Хранителница: аптыка (1627 *ЛБ* 145).

2. Лікувальні засоби, ліки: Бо если хто при миропрода(в)цꙋ або при аптыцѣ сѣди(т) и не хотѧчи онъ запа(х) прїймꙋєтъ, далеко бо(л)ше который до Цркве оучащає(т) прїйметъ и позыщє(т) (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 306); Книга таѧ Бгодꙋхновеннаѧ могла бы сѧ слушне назвати Докторомъ и Аптекою на // хоробы дꙋшъ людскихъ (Львів, 1646 *Ном.* 6-6 зв.);

перен. Про джерело духовного очищення: ест тогды намъ лекаръством и потѣхою дерево свѧтое... на котором Христос, завѣшенный за нас, офѣрою сталсѧ, то ест наша целителница, то ест наша аптека (Вільна, 1600 *Катех.* 45).

АПТЕКАРСКИЙ *прикм.* **1.** Аптекарський; лікарський: оучинишъ каженье справлено роботою аптекарскою (серед. XVII ст. *Хрон.* 108 зв.).

2. Аптечний; лікувальний: будучи в томъ збитью ба(р)зо хоры(и), товаровъ аптека(р)скихъ,... на я(р)ма(р)ку тепершнє(м) Володимє(р)скомъ продавати нє мо(г) (Володимир, 1616 *ТУ* 260).

АПТЕКАРЪ, АБТИКАРЪ, АПАТЕКАРЪ, АПТИКАРЪ, АПТЫКАРЪ, АПТѢКАРЪ, АПЪТИКАРЪ, ОБТЕКАРЬ *ч.* **1.** Аптекар: Памятъ Василія православного... якъ приправа во́нности сотворенное миро отъ аптыкара въ устѣхъ кождого, яко медъ осолодѣетъ памятка его (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1135); панове Макаръские малъжонъкове, заживъши противъное... рады з своими конъпринъцыпалами и добре вже на тое нарадивъши, наперед од апътикаровъ тутошъных Луцъкихъ пенязы ... на себе и свое потребы оберънули (Луцьк, 1638 *АрхЮЗР* 8/III, 596); До́чки те́жъ ва́ши оучини́тъ собѣ аптѣкарми, и кѹхарки, и пека́рки (серед. XVII ст. *Хрон.* 206).

2. Вл. н.: купьци места Лво(в)ского Маты(с), абтика(р), Маты(и) (Луцьк, 1570 *ТУ* 148 зв.); Андрє(и) аптєка(р) фунтъ инберу далъ (Луцьк, 1581 *ТУ* 188); я... ходило(м) з мєщаны ку(п)ци... которыє... на я(р)ма(р)ку... были то є(ст) с пно(м) матысє(м) ѡ(б)тєкарє(м) яно(м) ѡ(б)тєкарє(м)... //... до мы(т)нико(в) володимє(р)скихъ (Володимир, 1582 *ЦДІАК* 28, 1, 15, 103 зв.-104); Семенъ Аптика(р) (1649 *РЗВ* 40).

АПТИЧКА *ж.* (*маленька шафа для зберігання домашніх ліків*) аптечка: а надъ тое ешче шафу, алиасъ аптичку, въ алкиру стоячое, добре замчисто розными ароматами и лекарствы для поратованя вутлого здоровя... презъ челядъ ихъ милости злуплено и праве пусто учинено (Житомир, 1646 *АрхЮЗР* 6/I, 542).

АПТЫКА *див.* **АПТЕКА.**

АПТЫКАРЪ *див.* **АПТЕКАРЪ.**

АПТѢКАРЪ *див.* **АПТЕКАРЪ.**

АПУРТОВЫЙ *прикм.* Яворовий: Рєпи́нєнъ: я́воровый, або апѹртовый (1627 *ЛБ* 108).

АПЪПАРАТЪ *див.* **АПАРАТЪ.**

АПЪПЕЛЯЦИЯ *див.* **АПЕЛЯЦИЯ.**

АПЪПРОБОВАНЄ *див.* **АПРОБОВАНЪЄ.**

АПЪТИКАРЪ *див.* **АПТЕКАРЪ.**

АРАБАНАШИ *мн.* Албанці: нє зовѹ(т)сѧ вси языки... инъши(м) имєнє(м)... А мєнови́тє грє́ци, ара́пи, сѣвєрани, сє(р)би, бо(л)гарє, словѧнє, арабанаши, му(л)тѧнє, богда(н)ци, мосъква и наша рѹ(с), то(л)ко хр(с)тїанинъ (п. 1596 *Виш. Кн.* 250 зв.).

Див. ще **АРАБАНОВЕ.**

АРАБАНОВЕ *мн.* Те саме, що **арабанаши**: жидовє араба́новє (1552 *ОЛЗ* 184).

АРАБЧИКЪ *ч.* Те саме, що **арабъ**: Такъ ижъ, въшє(д)ши къ ва́мъ ара́бчикъ чо(р)ный, выхо́дитъ ѡ(д) ва́съ Рѹсиномъ бѣлы(м) (Вільна, 1627 *Дух. б.* (Передм. I), 3).

Див. ще **АРАВЪ, АРАПИНЪ.**

АРАБЪ, АРАПЪ *ч.* (*мн.* арабове, арапове) Араб: африканє, арабовє, мавритани... римянє... ча(с)то сє та(м) ѡ тыє краины заходниє якъ теплыє, вча(с)нє и богатыє ѹбєгаю(т) (1582 *Кр. Стр.* 31 зв.); нє зовѹ(т)сѧ вси языки... инъши(м) имєнє(м)... А мєнови́тє грє́ци, ара́пи, сѣвєрани (п. 1596 *Виш. Кн.* 250 зв.); ѡ єгиптѧ́нєхъ тєжъ, ара́пєхъ и кипрї́йчика(х) чита́ємо, жє того флавїана и(з) антїохїи вы́гнати пра́гнѹли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 134); Махомєтъ бы(л) зъ ѡ(т)ца ара́па поганина, зъ матъки измаи(л)тєйскои, агарры... въро(ж)дєны(и) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 41 зв.); В якой сла́вѣ Ара́бѡвъ Астроно́мъ зоста́вилъ, Такѹюсь че́стный Ѡ(т)чє южъ Рѡссїи спра́вилъ (Київ, 1632 *Євх.* 297).

Див. ще **АРАБЧИКЪ, АРАВЪ, АРАПИНЪ.**

АРАВЪ *ч.* Те саме, що **арабъ**: Побѹди́лъ те́ды г(с)дь на Іѡра́ма, дѹха фїлистї́но(в) и ара́вовъ и мѹринъ, и вторъгнѹли до зємли іѹдє́йской и спѹстоши́ли ю (серед. XVII ст. *Хрон.* 328).

Див. ще **АРАБЧИКЪ, АРАПИНЪ.**

АРАМАДА *ч.* (*гр.* ʹαρά) відлучення від церкви, прокляття: А кто бы ималъ сїю книгѹ ѡ(т)далити ѡ(т) сеи бж҃ественои црк҃ви... нєхай бѹдє(т) проклѧ(т) ст҃ыми ѡ(т)ци т҃иі, іжє в Никєи во сій вѣкъ и во бѹдѹщїй [а]наѳема, арамадѹ (1645 *Яв. ИЗ* 17).

АРАМАТЪ *див.* **АРОМАТЪ.**

АРАНДАРЪ *див.* **АРЕНДАРЪ.**

АРАНДОВАТИ *див.* **АРЕНДОВАТИ.**

АРАПИНЪ *ч.* Те саме, що **арабъ**: А Ара́пинъ онъ ви́дѣвши то́є чѹдо, дрыжачи́ и оутѣка́ючи до до́мѹ своє́го, здо́хлъ на доро́зѣ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 27).

Див. ще **АРАБЧИКЪ, АРАВЪ.**

АРАПСКИЙ, АРАПЪСКИЙ *прикм.* (*який стосується арабів, Аравії*) арабський:корень костѹсовы травы... привозѧ(т) изо арапьски(х) странъ (XVI ст.

Травн. 129); инбирь ѡби(л)но ростє(т) во арапски(х) страна(х) (Там же, 480).

АРАПЪ *див.* **АРАБЪ.**

АРАСТА, АРАСЪТА *ж.* Офіційна заборона на переміщення і використання матеріальних цінностей: А если тоє збожъє пана нш҃ого… бє(з) жадны(х) слушны(х) причи(н) у арастє єсть задє(р)жаны, мы нє (и)начє(и) чинить можемъ, єдно до пн҃а нш҃го поєдеми(м) (!) и… збо(ж)я в арастє зоставимъ (Володимир, 1579 *ТУ* 183); Мы, в жадныє росправы нє вдаючися, рукоємъства на умоцованого для арасъты просили єсмо, алє вмоцованы(и) повиди(л), жє Якубъ Гєдима(н)... досы(т) єсть ѡсядлы(и), што и па(н) бурмистръ повєди(л) при бы(т)ности нашо(и) (Там же).

Див. ще **АРАСТЪ.**

АРАСТЪ *ч.* Те саме, що **араста**: Ма(с)ко и Ю(р)ко По(д)бєрєр(з)скии Ска(р)жилися на(м), и(ж), Якубъ Гєдима(н)… жито зааростова(в)ши и(с) та(м)-тулъ єха(л) а и(ж) яко справцы пн҃а своєго жито продали, для того абы ара(ст) бы(л) ѡ(т)далєны(и), — просили, и (в)годи ку(п)ли абы пошла (Володимир, 1579 *ТУ* 184).

АРАФІНЧИКЪ *ч.* Представник давньої азіатської народності: А коли встꙋповáлъ дв҃дъ на верхъ горы… поткáлсє з нимъ Хꙋсіи старець арафінчикъ роздéрши шáтꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 266 зв.).

АРБИТЕРЪ *ч.* (*лат.* arbiter) арбітр, посередник, полюбовний суддя: Грекове звитязцами въ той справѣ сутъ, а папежове зъ своимъ духовенствомъ южъ не разъ звытяжеными и поконаными зостали; и же ся той диспутаціи арбитеръ або судія, на которомъ бы обѣ стороны переставали, не найдовалъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 914).

АРВА *див.* **АРФА.**

АРГИВИ *мн.* (*лат.* Argivus, *гр.* ᾽Αργιτος) жителі міста Аргос у Греції: Тєсáлони… хвали(ли) боцáна… // Сúріанє… голоуба… аргиви змію (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 62 зв.-63).

АРГИШЪ *див.* **ОРГИШЪ.**

АРГУМЕНТЪ *див.* **АРҐУМЕНТЪ.**

АРҐОНАУТОВЕ, АРКГОНАУТОВЕ *мн.* (*гр.* ᾽Αργοναύταν) аргонавти: в то(и) краинє а(р)кгонаꙋтовє (з народꙋ ѡны(х) рыцеро(в), што до ко(л)хи(м) по золотоє рꙋно жеглєва(ли) ѡсады своє ꙋкгрꙋ(н)това(ли) (1582 *Кр. Стр.* 26 зв.).

АРҐУМЕНТОВАТИ, АРКГУМЕНТОВАТИ *дієсл. недок.* (що) (*доводити, підтверджувати доказами*) аргументувати: На тые его доводы вси, шыроце розведеные, хотя бы-мъ могъ на кождый его доводъ показати, ижъ все по геретическу, а не по католическу аркгументуетъ (Вільна, 1599 *Ант.* 833).

АРҐУМЕНТЪ, АРГУМЕНТЪ, АРКГУМЕНТЪ, АРЪКГУМЕНЪТЪ *ч.* (*лат.* argumentum) доказ, аргумент: ѡ(т)стꙋпи́ли чл҃ци ѡ(т) прáвды… и всѣ слꙋхаю(т) вда(ч)пє аркгꙋмé(н)тѡ(в), и всѣ дадꙋ(т)сѧ намóвити (Вільна, 1596 *З. Каз.* 50 зв.); А такъ вже теперъ припатримъся твоимъ аръкгуменътомъ (альбо доводомъ) и конклюзиямъ: если то правда, што ты мовишъ? (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1053); тою тáрчію вѣры … з'громажéньѧ ар'кгꙋмéн'товъ, якъ мáлыхъ дѣтей стрѣл'ки ѡ(т)ражати потрéба (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 26 зв.); Притóмъ Лéксіс бꙋдетъ традóванъ: Аргꙋмéнта дáваны: Діáлектъ в' звыклой шкóлной розмóвѣ Славéнскій межи тщáтелми по(д) карáн'ємъ захóванъ (Єв'є, 1619 *См. Грам.* 3); Што, заправды, блюзнѣрство естъ на святыхъ и на соборы, а не аргумента! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 590); тыежъ помененые принцыпалове … о секте … ариянъской мову вечали, оной розными блюзнерскими аръкгуменътами въспираючи,... чого небожъчикъ Миколай Крепътовъский слухатъ не могучи… одъ столу въсталъ (Житомир, 1643 *АрхЮЗР* 1/VI, 787).

АРЕНДА, АРЕНЪДА, ОРАНДА, ОРЕНДА *ж.* (*лат.* arrendare) **1.** (*тимчасове користування угіддями, маєтностями на договірній основі*) оренда: Твоѧ Милость того звѣдом был и тєж, абы таѧ ѡрєнда писана была (Вільна, 1541 *AS* IV, 277); они не за жаднымъ дарованьемъ тые именья отъ владыки Володымеръского деръжатъ, але аренъдою, што ему заборонено и аренъдовати заказано быти не можетъ, поки естъ владыкою (1554 *РИБ* XXX, 267); ты пн҃є криштофє нашє(д)чи… з многими слугами.·. на то(т)жє дво(р)..., которы(и) кнѧ(з) маса(л)ски(н) ѡ(т) нєбо(ж)чика дѧ(д)ка вашого… на ѡра(н)дє до року слушного ѡписаного маєть вра(д)ника єго яна тома-

шо(в)ско(г) з двора про(ч) выгнали (Кременець, 1567 *ЛНБ* 5, III 4071, 20 зв.); кнгня ку(р)пъская... // ȣ хотешове бȣдованье ро(з)везъти казала и на аре(н)дȣ хлопомъ пȣстила (Ковель, 1585 *ЖКК* I, 256-257); пото(м) тȣю(ж) мае(т)ност и село Ве(р)ховню его м(л) кнзю Рȣжинскомȣ... роко(м) пе(в)ны(м) зо всѣми пожи(т)ками аре(н)довали были а(ж) до рокȣ которая аре(н)да кгды де(и) експировала (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 17 зв.); А маєтно(ст) тую заразъ по вы(ст)ю Аре(н)ды и после рȣмацыи пустити повине(н) будȣ (Кунів, 1615 *ЛНБ* 5, III 4054, 106); заха(р)ка з бѣлого(р)ицы ѡ(д)далъ за два роки чы(н)шу зо(л) ві просячы абы могълъ и дале(н) тȣю(ж) сѣножа(т) аре(н)дою де(р)жати (Львів, 1637 *ЛСБ* 1048, 48 зв.); зачынаючы тую арентъду в року прошъломъ... а кончаючи в року теперешънем... з румацією по ексъпирации аренды недел тры, и до ретелное посесыи тые // добра ихъ милостем подал (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 452-453).

2. (*орендна плата*) оренда: насъ до того приневолялъ, абы есми его милости аренды поступили по чотыри копы кождый зъ насъ што рокъ (Житомир, 1586 *АрхЮЗР* 7/I, 254); До плаче́нья аре́нды не зда́стъса на́мъ нико́го примȣша́ти (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 37); а до того золотыхъ полеских сто на кождый рок з аренды моей... до рукъ отца игумена завше доходити маст (Четвертня, 1619 *АрхЮЗР* 1/VI, 477).

3. *ч.* Вл. н.: грыцько Аре(н)да (1649 *РЗВ* 135 зв.).

АРЕНДАРКА *ж.* Корчмарка, шинкарка: то пак дей ти, пане Козинский, вмѣсто заплаты, тую арендарку, окрутнє збил и змордовалъ (Луцьк, 1592 *ВИАС* I, 14); Я, де(и), то маю ѡ(т) аре(н)да(р)ки... ро(с)каза(н)е тое пиво побра(т) (Володимир, 1603 *ТУ* 238).

АРЕНДАРОВЪ *прикм.* (*який належить орендареві*) орендарів: господа(р) тому по(с)ла(н)цу аре(н)даровому поведи(л): "Я арепту допущу, пива не берете до завтрея, кгды волно будумъ пиво пърода(т),... дохо(д) аре(н)дару ѡ(д)дамо" (Володимир, 1603 *ТУ* 238).

АРЕНДАРЪ, АРАНДАРЪ, АРЕНЪДАРЪ, ОРАНЪДАРЪ, ОРЕНДАРЪ, ОРЕНЪДАРЪ *ч.* **1.** (*той, хто орендує земельні угіддя, маєтності і т.п.*) орендар: Прише(д)ши пере(д) мене Миколая а(н)дреевича... аре(н)да(р) пожитковъ замку его мл(с)ти ге(д)рскѡ(г)... ѡповедалъ... мне ѡ томъ н(ж) де(и) перво того... везде... мыто голо(в)ное ... выбирано (1561 *ПИ* N 23); Просил мене жид пинскнй, орандаръ пожитковъ кремянецких,... ажебых я уставу ему далъ по тому, яко я державалъ оранду отъ старосты кремянецкого (Кременець, 1569 *ПККДА* II, дод. 557); Я... ара(н)да(р) чопового повету кремянецко(г) вызнаваю... ижъ што па(н) липевски(и)... ара(н)дова(л) бы(л) мне чоповое... з се(л) кнзки(х) и панъскихъ в повете кремянецькомъ лежачихъ... я... чоповое... выбира(л) (Кременець, 1586 *ЛНБ* 103, 46/Id, 3752, 15); присыла(л) на вря(д)... па(н) Федо(р) чехови(ч) аре(н)да(р)... жалȣючи... ѡ то(м) ижъ де(н) тотъ... Я(н) Забло(ц)ки(и) шафа(р) мо(и) ȣчинивши зо (м)ною по(с)танове(н)е на роботȣ лесовȣю попе(л)нȣю... // ...забра(л) ȣ мене... не малȣю сȣмȣ пнзе(и) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 36 зв.-37); ѡренъда(р)... з брато (!) свои(м)... зе(з)нали доброво(л)не... ижъ продали ѡчи(з)ну свою (Одрехова, 1635 *ЦДІАЛ* 37, 2, 51); даемо... плацъ е(с)ковски(и)... арендареви нашомȣ пече(р)скомȣ (Васильків, 1645 *ЛОИИ* 68, 1, 46, 1); тому арентъдарови жадное нагороды учинит за то не хотел (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 238).

2. Шинкар, корчмар: а пивоваромъ на кождую четверть лѣта по двадцати грошей мает арандаръ давати (Кременець, 1569 *ПККДА* II, дод. 558); аре(н)даръ чернеховски(и) жаловалъ... ѡ то(м), што(ж)... па(н)... Немиричъ... в року прошло(м)... запродалъ мне в месте... Чернехове ко(р)чму медовую (Житомир, 1584 *АЖМУ* 121); взели... // ȣ васка ковалевича аре(н)дара з бо(д)ни готовы(х) груше(и) копъ пе(т)на(д)ца(т)... пива бочку (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 88-88 зв.); Не кождый зъ сейму до своего власного дому трафить, рыхлей до арендара албо до заставъника (Вільна, 1599 *Ант.* 687); Помененые ѡсобы... // ...с тыхъ гуме(н) збожъя половицȣ выпродали горелъкою и медомъ шинъковали ȣ аренъдаровъ (Київ, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 131-131 зв.).

АРЕНДОВАНЄ *с.* Орендування: Абрамко Шмойлович покладалъ лист... на арендоване местечка

Кошара и приселковъ до него (Володимир, 1595 *ПККДА* I-2, 157).

АРЕНДОВАНЫЙ *прикм.* Орендний. **право арендованое** *див.* **ПРАВО.**

АРЕНДОВАТИ, АРАНДОВАТИ, АРЕНДОВАТЬ, АРЕНЪДОВАТИ, АРЕНЬДОВАТИ, ОРАНЪДОВАТИ *дієсл. недок.* (що кому) орендувати: они [Борзобогатые] не за жаднымъ дарованьемъ тые именья... деръжать, але аренъдою, што ему заборонено и аренъдовати заказано быти не можеть, поки есть владыкою (1554 *РИБ* XXX, 267); А корчмы пивные и медовые, которые есми оранъдовалъ по имєняхъ моихъ церковныхъ, тые корчмиты водълугъ арендъ моихъ вживати корчмъ мають (Тороканів, 1555 *ЧИОНЛ* V-3, 159); во(л)на те(ж) єє... имє(н)є ара(н)довати запродати до живота своєго (Луцьк, 1569 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1821, 17 зв.); позволили єсмо... Кирилу Терлецкому... добра духовные вси епископства Луцкого, кому схочеть... арендовати... до летъ двадцати (Краків, 1595 *АрхЮЗР* 1/I, 459); канун манастырский часу праз-ника волно за грошы давать, або кому арендовать, єсли сам настоятел не хочеть его выдавать (Овруч, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 291); маєтно(ст) н(х)... названую село сосковцы Арє(н)дова(л) єсми... на три лѣта (Кунів, 1615 *ЛНБ* 5, III 4054, 106); во(л)но єсть... панȣ... всѧкие пожытки с того домȣ на себе споко(и)нє ужывати... та(к) те(ж) дати, прода(ти)... в паємъ давати арендовати (Київ, 1616 *ЦДІАК* 221, 1, 62, 1); панъ Линевский, арендуючи маєтность на чотыри лета у... пана Фирлея... записомъ интерцизою своею записалъсе и обликговалъ (Луцьк, 1630 *АрхЮЗР* 6/I, 470).

АРЕНДОВНЫЙ, АРЕНДОВЪНЫЙ, АРЕНЪДОВНЫЙ, АРЕНЪДОВЪНИЙ *прикм.* (*який орендує*) орендний; (*взятий в оренду*) орендований: тые всѣ // именъя зъ дворами... и зо вшелякимъ домовъствомъ... въ пана войского, яко державцы арендовного, панъ владыка Луцкий... кгвалтомъ отнялъ (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/I, 230-231); гумъно помененое... пановъ Соколовъ... в селе Семеновъце у арендовъных добрах их мл. розносили... и розобрали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 209); А па дово(д)... стави(л) во(з)ного... которы(и)... созна(л): ижъ... маючи при собе сторону — шляхъту, людє(и) добри(х)... єзди(л) до места Ви(л)ска, має(т)ности на то(т) ча(с)... Алє(к)санъдра Цєкли(н)ского арєнъдовъне(и) (Житомир, 1650 *ДМВН* 195); **арендовный листъ** *див.* **ЛИСТЪ; право арендовноє** *див.* **ПРАВО**[1].

Див. ще **ОРАНДОВЫЙ.**

АРЕОПАГЪ *ч.* (*гр.* Ἀρείπαγος) (*найвищий орган судової і політичної влади у стародавніх Афінах*) ареопаг: а паве(л) стоѧчи посрє(д) арєωпагу рє(к) и(м) мужеве афинє(и)скіи на все вижу и(ж) ȣ вѣри блудите (II пол. XVI ст. *КА* 94); па́велъ ст҃ый... во аѳи́нехъ пе́рше в' божни́ци жидо́вской пото́мъ на ры́нкоу // а наоста́токъ и в арєопа́гȣ люде́мъ подава(л) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 84 зв.).

АРЕОПАГИТА *ч.* (*гр.* Ἀρεοπαγιτης) член ареопагу; титул Діонісія: Вѣдаючи абовѣмъ Бж҃(с)твє́нніи Ѡ(т)цє́вє, якъ ба́рзо ты́и па́мѧти, кото́рыи за прєста́в'лѧщих'сѧ бывао́т', то є(ст) Ялмȣжны и Литȣргіи, вели́кȣю имъ прино́сѧтъ фолгȣ и пожи́токъ... в' Црк҃ви то́є чини́ти роска́зȣютъ // ω(т) Ст҃ыхъ Ап(с)лωвъ то прина́вши, якъ рєкло́сѧ, Якъ и Арєопагита мовитъ Діωнисій (Київ, 1627 *Тр.* 37-38); Книги розные... Діωниси(и) Арєωпагита Собо(р)никъ на па(р)гаменѣ (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 27 зв.).

АРЕСТОВАТИ *див.* **АРЕШТОВАТИ.**

АРЕСТЪ *див.* **АРЕШТЪ.**

АРЕШТОВАНЄ, АРЕШТОВАННЄ, АРЕШЪТОВАНЄ *с.* **1.** Арешт, арештування, затримання: который то панъ Радзиминский, жадного припоручения и арештованя тыхъ подданыхъ и выкотцовъ не принявши, и жадное помочи не давши... тыхъ усихъ пяти подданыхъ... зъ жонами, зъ детми... выпровадити зъ места казалъ (Луцьк, 1623 *АрхЮЗР* 6/I, 439); при которой то протестацыи ставил возного енерала... на реквироване справедливости, а в нечыненю на арешътоване тых всих подданых ... пана Немиричовых (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 473).

2. (*про судову справу*) припинення: справа на сеимъ выточеная по ω(д)ержаню конътуллацыї на д(р)угомъ теръмини гди (с) взиску (!) была вздавана (?) (*Позн. вид.*) заарештован(н)ємъ (!) стороны по-

зва(н)нои на сеимѣ в арешти зостала (Житомир, 1649 *ДМВН* 191); А ижъ по томъ вздашо и о године звыклой арештовной позваные, през тогожъ вышь менованого возного енерала до арештованя тое справы всее будучи приволываные, оное ани сами през себе, а ни през умоцованого своего не арешътовали (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 466).

АРЕШТОВАТИ, АРЕСТОВАТИ, АРЕШТОВАТЪ, АРЕШЬТОВАТИ *дієсл. недок. і док.* **1.** (кого) (*позбавляти, позбавити волі*) арештувати, затримувати (затримати): которыхъ то подданыхъ и зо всими ихъ маетностями… презъ возного… Миколая Сычевского, вышъменованому пану Радзиминскому… урядовне припоручали, и зо всимъ ихъ арештовали, и о помочъ просили (Луцьк, 1523 *АрхЮЗР* 6/I, 439); а хто бы ся важи(л) принѧти простого родȣ слȣгу… бе(з) листу высве(т)ченого а бы(л) бы при немъ арестова(н) а(л)бо зна(и)де(н) таковы(и) перепадывае(т) ви(н) чоты(р)надцать гриве(н) (Люблін, 1569 *Пр. ВЗ* 120 зв.); прото слушне былъ арестованый, зъ росказанья его королевское милости, жебы до справы на сейме былъ ставенъ (Вільна, 1599 *Ант.* 891); теды я возный, его милости пану подкоморому… тыхъ всихъ месчан и селян горошъковских… припоручывши и арешътовавшы, абы проч не пошли, а до права ставил (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 474).

2. (що) (*про гроші, майно*) привласнювати (привласнити); на основі судового рішення забороняти (заборонити) користуватися чимсь: а если бы те(ж)… тое име(н)е… спȣстошало теды па(н) станисла(в) крыни(ц)ки(и) жона пото(м)кове его маю(т) быти ѡ(т) того всего во(л)ни и при ѡ(т)дава(н)ю п҃нзе(и) за жа(д)нȣю ре(ч) гроша жа(д)ного не выражати ани арестовати не мае(м) (Юсківці, 1576 *ЛНБ* 5, II 4044, 87 зв.); я са(м) а по (м)пе ма(л)жо(н)ка и пото(м)ки мое… на пе(р)ши(м) року… стануги маемо… не аре(ш)туючи все зȣпо(л)на (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 31); ȣрожоная Пани зȣза(н)на стрȣбче(в)ская бы(в)шая Томашова Липчи(н)ская а теперешняя миколаевая Пе(н)ская по пе(р)шомъ ма(л)жо(н)кȣ свои(м) Панȣ Липъчи(н)ски(м) право собе на то(т) бобрыкъ прете(н)дȣючи и до пристя по(с)сесии ȣрожономȣ Панȣ Кирикȣ боронячи в затриманю тые добра при ве(л)можно(м)… Панȣ Кие(в)ско(м) старосте Новогоро(д)ско(м) арештовала (Чернігів, 1636 *ЛНБ* 5, II 4061, 17);

займати, конфіскувати, захоплювати речі: Томашъ Ды(к)сонъ са(м)… (не) приеха(л), то(л)ко челя(д)ника своего зъ товарами бы(л) присла(л), которы(и) маючи росказанъе ѡ(д) пана своего а уходечи заплаты и жебы товаровъ не арештовано, тое ночи прошлое,… уехалъ и утеклъ (Володимир, 1631 *ТУ* 295);

(кого) на основі судового рішення заборонити кому-небуть робити щось: па(н) Я(н) Па(н)ка(р)тъ… ѡ(б)тя(ж)ливе жаловалъ и све(д)чи(л)ся на меща(н) лвовъски(х), которие, приеха(в)ши ту(т) на яръмарокъ Лу(ц)ки(и), аре(с)товали на вряде кгро(д)ско(м) Лу(ц)ком на(с), всѣ(х) меща(н) и ку(п)цо(в) крако(в)ских, абы е(с)мо, на я(р)ма(р)ку Луцкомъ во(л)ны(м) того никгды не бывало, не то(р)говали (Луцьк, 1592 *ТУ 227)*.

3. (що) (*про судову справу*) припиняти (припинити); (*про документ*) вважати недійсним: а што дей тут; тестаментъ кладет небожчика Бориса Охлоповского… который дей я тестаментъ, яко неслушный и неправный, тутъ на уряде арестую (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 378); А и(ж) позваны(и) бȣдȣчи ѡ године звыкло(и) до арештȣ тое справы не арештова(л) и арештовати ее не хоте(л) (Київ, 1617 *ЦДІАЛ* 181, 2, 129, 30, 58 зв.); А… ѡ(т) по(з)ваны(х)… ни(х)то се не ѡ(т)зывалъ и справы тое аре(ш)товатъ не хотели (Горошки, 1643 *ДМВН* 233); позъваные бȣдȣчи ѡ године звыкъло(и) арешътово(и) до Арешту тое справы презъ тогожъ во(з)ного… приволываны не Арешътовали и Арештоватъ не хотели (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 121 зв.).

АРЕШТОВНЫЙ *прикм.* Пов'язаний з арештом. **година арештовная** *див.* **ГОДИНА.**

Див. ще **АРЕШТОВЫЙ.**

АРЕШТОВЫЙ, АРЕШЪТОВЫЙ *прикм.* Пов'язаний з арештом. **година арешътовая** *див.* **ГОДИНА; листъ арештовый** *див.* **ЛИСТЪ; реєстръ арештовый** *див.* **РЕЄСТРЪ.**

Див. ще **АРЕШТОВНЫЙ.**

АРЕШТЪ, АРЕСТЪ, АРЕШЪТЪ *ч.* **1.** (*тимчасове позбавлення волі*) арешт: по котором ареште девку, на име Ганну, окном... проч выславши, закрили и затаили, потаемне до Воротнева... выправили (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 495); а те(ж) его па(н) старо(с)ти(ч)... каза(л) до двора моего приве(з)ти и въ броне по(с)тавити... але ся и того па(н) Моценицки(и) заборони(л) и арештꙋ приняти не хоте(л) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 39); При которо(м) ареште пленипоте(нт) стороны поводовое проте(с)това(л)се ѡ нева(ж)по(ст) то(г)[о] арешту (Горошки, 1642 *ДМВН* 221-222); менованы(и) во(з)ны(и) того арешту доброво(л)ное принятъе... ѡсве(д)чивъши, ста(м)то(л) ѡ(д)ше(д)ши... пыта(в)ся... проте(с)туючого,... ѡ побра(н)ю рече(и) в проте(с)тацие(и) вышъ помененъныхъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 195);

(*судова заборона користуватися чим, виконувати що*) арешт: все(х) меца(н) и ку(п)цо(в)... с того аре(с)ту во(л)ны(х) учинили (Луцьк, 1592 *ТУ* 228); господа(р) тому по(с)ла(н)цу аре(н)даровому поведи(л): "Я аре(ш)ту допущу, пива не берете до завтрея, кгды волно буду-мъ пиво пърода(т),... дохо(д) аре(н)дару ѡ(д)дамо" (Володимир, 1603 *ТУ* 238).

2. Офіційне припинення розгляду судової справи: ꙋмоцованы(и)... позваны(х) яко права по(с)полито(г) непо(с)лушны(х) и несталы(х)... з допꙋщенѧ сꙋдꙋ нинешне(г) на позовъ жалобы поводовы з во(л)нымъ тое справы арештомъ... // ...чере(з)... пана яна завишꙋ арештовалъ (Київ, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 28-28 зв.); Которого взданя, иж позваны, будучы о године звыклой до арешту тое справы през тогож возного прыволывани, не арештовали и арештовати не хотели, про то суд нинешний ... за нестанемъ позваных... вину статутовую... на позваных сказует и присужает (Луцьк, 1624 *АрхЮЗР* 1/VI, 546); За чи(м) я, комо(р)никъ, уважаючи то, же ... арештъ справъ вшелякихъ до третего дня иде(т) абы(м) се не здалъ бытъ спре(ч)ны(м) праву посполитому... декляровалемъсе, же дня завтрешнего арештъ будетъ приняты(и) (Горошки, 1642 *ДМВН* 221); позъваные бꙋдꙋчи ѡ године звыкъло(и) арешътово(и) до Арешту тое справы презъ тогожъ во(з)ного... приволываны не Арешътовали и Арештоватъ не хотели (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 121 зв.); **в арешти зостати** — (*про судову справу*) припинитися, не розглядатися: справа на сеимъ выточеная по ѡ(д)ержаню контъуллациї на д(р)угомъ теръмини гди (с) взиску (!) была вздавана (?) (*Позн. вид.*) заарештован(н)емъ стороны позва(н)нои на сеимѣ в арешти зостала (Житомир, 1649 *ДМВН* 191).

АРИСТОКРАТИЦЕ *присл.* Якнайкраще: На земли. вша(к) же Х(с)вых' слꙋгъ ѡ(д) самовла́дства зе(м)ного бы(т) ба́рзо ѡ(д)даленыхъ, са́мым' Хс(в)ымъ вы́рокомъ розꙋме́ючи, Ари(с)тократи́це (то естъ где найле́пшые в' цнότах' справꙋютъ) не бе(з) неѧкого демокра́ций примеша́ньѧ... Самꙋю цр҃ковъ оуправꙋючихъ, изъ тымъ Петро́во перве́нство а́лбо Папе(з)ство евн҃гелской наꙋце, и заповедем' х(с)вымъ ве́лце проти́вное бы́тъ оука́зꙋю (Євіє а. Вільна, 1616 *Прич. отех.* 9).

АРИСТОТЕЛСКИЙ *див.* **АРИСТОТЕЛЬСКИЙ**

АРИСТОТЕЛЬ *ч.* (*гр.* Ἀριστότελης) *перен.* (*про представників світських наук, не визнаних церковною догматикою*) аристотель: вмѣсто за(с) евн҃гельское проповѣди, ап(с)тлское наоуки, и ст҃ы(х) закона... нн҃ѣ пога(н)скіе оучители, аристотели, платоны и дрꙋгіе ты(м) подобные машкар'ники и комидійники, в дворе(х) ха҃ ба҃ владѣю(т) (1588-1596 *Виш. Кн.* 261 зв.); поганцы, Аристотели з другими волхвы и еретики... начальствуют и всѣм костелом латинским рядят и владѣют (1608-1609 *Виш. Зач.* 226).

АРИСТОТЕЛЬСКИЙ, АРИСТОТЕЛСКИЙ *прикм., перен.* (*властивий Аристотелеві і його вченню*) аристотельський: Таж латинник свѣдителства от писания о сем дати не может никакоже ...//... и паки мудростию аристотелскую мѣрити... непостижимое божество будеть (1588-1596 *Виш. Кн.* 129-130); Правды исто́тной наоу́ка и незбо́жниковъ ѡны(х) всѧ переве́рнена естъ: а змогла и приняѧта естъ ва́жне наоу́ка аристоте(л)скаѧ философская (поч. XVII ст. *Проп. р.* 123 зв.); А знать, если бы хто што строхи и знал, як южь досягнет стиха якого басней аристотельских, тогды южь Псалтири читати ся соромѣет (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 190).

АРИЯНИНЪ *див.* **АРІАНИНЪ.**

АРИЯНЪКА *ж.* (*послідовниця вчення александрійського священика Арії, який проповідував нерівність Бога-сина стосовно Бога-батька*) аріанка: якожъ под тамътотъ часъ католика одного... в ставе тамошнемъ Иваницкомъ нурали, и панюю Любенецкую, ариянъку, в саде также... ховали (Володимир, 1648 *АрхЮЗР* 1/VI, 820).

АРЇАНИНЪ, АРИЯНИНЪ, АРИѦНИНЪ, АРЇАНЇНЪ, АРЇЯНИНЪ, АРЇѦНИНЪ, АРЇѦНЇНЪ, АРЫЯНИНЪ *ч.* (*послідовник вчення александрійського священика Арії, який проповідував нерівність Бога-сина стосовно Бога-батька*) аріанин: Єщє арїановє в̾ коста(н)тиньпо́лю ма́ли свою сходзькꙋ або сборищє (XVI ст. *УЄ* N 29519, 280); Нѣкоторые мовятъ, ижъ волимо до Ариянowъ, до новокрещенцовъ удатися, анижли быти подъ властію папежскою (Вільна, 1595 *Ун. Гр.* 117); А што было́ причи́ною... до называн̾ѧ костáнтѣ антиxрїсто(мъ) то́, же былъ арїа́ниномъ, не признава́лъ ω(г)ца и сн҃а (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 57); По соборѣ первомъ... царь // ...срогїй Арїанїнъ, кръваво ересь свою впроважалъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 762-763); Первая особа на имя Ипатій Потѣй, который... былъ розмаитымъ геретикомъ: напередъ // былъ нуркомъ, потомъ новокрещенцомъ аріаниномъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 9-10); такїи соу(т) лжи́выи єва́нгели́ковє, кал̾ви́новє, по ни(х) дрꙋгїи ариѧ́нє, понꙋрьци (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* N 29515, 330); мнωгїи чл҃вци вѣка сєгω; блю́знѧть На трипєрсωна(л)ноє бω(з)тво, я́кω гєрєти́ци, ариѧ́нωвє (Чернігів, 1646 *Перло* 9); През которихь радостьно пришло намъ твою ца(р)скую велможно(ст) вѣдомы(м) ꙋчинити ω повожєнью вѣри нашое старожи(т)ной грєческой за которꙋю з давнихъ часовъ... ω(т) безбожныхъ ариянь покою не маємь (Черкаси, 1648 *ВУР* фотокоп. 12).

АРЇАНСКИЙ, АРЪРЫАНЪСКИЙ, ОРИЯНСКИЙ *прикм.* (*який стосується аріанина або аріанства*) аріанський: Потомоу алєньть на цѣсарьство Стоупиль, и то(т) зара́жєнъ бы́ль арїа́нскою є́рєсю (XVI ст. *УЄ* N 29519, 264); Але его милость панъ воевода не позвалялъ на жадные зъезды, и овшемъ болшъ ему се сподобалы зъезды и постановенья Аръриянъские и новокрщеньские (Вільна, 1599 *Ант.* 599); Нємова́тка засє́ жє ма́ютъ ωкр҃щєны бы́ти... нє чєка́ючи съвєршє́нства лѣтъ и в̾зро́стꙋ: проти́вкω блюзнѣрства Арїа́нскогω таковы́и ма́ємо дово́ды дш҃єсп҃си́тєлныи ꙋ Ма(ф): с(в): Єв(г)листы (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 905); ваша милость... //... смели и важилис (!) ...збор, зъ инъшими ариянами одправуючи,... и онымъ допомогаючи, секту орияньскую заразливую... розсевати и оною розныхъ заражати (Володимир, 1648 *АрхЮЗР* 1/VI, 819-820).

АРЇАНСТВО *с.* (*вчення Арії*) аріанство: А Арїа(н)ства оучи́тєлѣ чꙋда́ми наꙋки́ сво́єи нє потвєрди́ли (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 28).

АРЇѲМЕТЇКА *ж.* (*гр.* 'αριυμητιχη) арифметика: Арїѳмє́тїка оу́читъ Ли́чбы (Київ, 1632 *Євх.* 296).

АРЇѲМЕТИКЪ *ч.* Той, хто займається арифметикою; математик: арїѳметикъ (Львів, 1591 *Адел.* 3).

АРЇЯНИНЪ *див.* **АРЇАНИНЪ.**

АРЇѦНИНЪ *див.* **АРЇАНИНЪ.**

АРЇѦНЇНЪ *див.* **АРЇАНИНЪ.**

АРКА, АРХА *ж.* (*стп.* arka, archa, *лат.* arca) **1.** (*скриня, у якій зберігалися скрижалі*) кіот: за́ архо́ю ишо(л) посполи́тый лю́дъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 20); то́й хвалебный... дн҃ь воскр҃сєнїѧ Хр(с)та... прωωбразꙋючи Цр҃ъ Дв҃ъ пришо́лъ прє(д) до́мъ збꙋдованый на схо́ванїє Арки Бж҃єи (поч. XVII ст. *Пчела* 40 зв.); Прє́чъ за́коннаѧ Арка нєха́й оустꙋпꙋєтъ, Бо исто́тнаѧ Арка, в̾ рукахъ сѧ знайдꙋєтъ, Филисти́нчикω(в) сро́гихъ (Львів, 1631 *Волк.* 5).

2. (*судно, в якому, за Біблією, врятувався Ной зі своєю родиною та тваринами*) ковчег: Арха з ноимъ на горе станꙋла на сꙋши (Острог, 1581 *Римша. Хрон.* 33); Но́й а́рхꙋ готꙋєтъ божимъ повелє́нїємъ, абы въ пото́пъ нєзги́нꙋлъ зъ свои(м) поколєньємъ (Там же, 36); *Образно*: Пн҃ъ на всє способ́ный Нє дасть вѣрнымъ надъ си́лꙋ покꙋсы тєрпѣти... Вы́пꙋстить на́мъ феникса з̾ Арки своє пє́внѣ, Да́сть Лє́бєдѧ (Вільна, 1620 *Лям. К.* 15).

АРКАБУЗЪ, ГАРКАБУЗЪ, ГАРЪКАБУЗЪ *ч.* (*стп.* arkabuz, harkabuz, *нім.* Arkebuse, *фр.* arquebuse) (*гнотова самопальна рушниця, яку заряджали з дула*) аркебуз, гаркебуз: Гаркабꙋзовъ въ ωднꙋ мєрꙋ и кꙋ ωдно(и) формє к҃ω (1552 *ОЧерк. З.* 6); а(р)кабꙋзовъ

лю (1552 *ОВін. З.* 131); рꙋчъниць гї малыхъ пташьихъ а все неприправъныхъ гаръкабꙋзъ ωдинъ (1552 *003-1*, 48 зв.); а кнꙗзъ дей Ярославъ гаркабꙋзомъ Желеха межи ωчи на головꙋ вдарилъ (Петркiв, 1564 *AS* VI, 250); К томꙋ де(и) а(р)кабу(з) згину(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 30); га(р)кабу(з) ωди(н) (Варшава, 1616 *003-2*, 1 зв.).

АРКУШЪ, АРЪКУШЪ *ч.* (*пол.* arkusz, *лат.* arkus) (*про папір*) листок, аркуш: выправилъ есми былъ сына... пана Ивана Загоровского до двора его королевское милости, давши ему мамрамовъ три отворопыхъ, два на полуаркушу, а третий на аркуши (Луцьк, 1520 *АрхЮЗР* 1/VI, 59); И кладетъ далей зъ листу папежского, прескочивши мало не пять арькушовъ, много потребныхъ речей (Вільна, 1599 *Ант.* 711); Границею ωбвести въ аркꙋшъ папѣрꙋ Котры(м) до выличе(п)ꙗ нѣхтъ не найде(т) мѣрꙋ (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16); теды маютъ при собѣ аркушъ паперу зобганого штучне, жебы тамъ руку подписавъ, где власне подписуютъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 20).

АРМАТА, АРЪМАТА, ГАРМАТА, ГАРЪМАТА *ж.* (*стп.* armata, harmata, *іт.* armata, *слат.* armata) **1.** Гармата: а робота ихъ [персовъ] была вєдлꙋ(г) намовы готована зъ обохъ сторонъ по земли вправдѣ арматꙋ до штꙋрмꙋ и вывалєнꙗ мꙋрꙋ способнꙋю зближали (Київ, 1627 *Тр.* 661); теды всѣ почу з ωбозꙋ без потички в чω(м) хто мо(г)... и где хто мо(г) а(р)мату, ωрꙋжїя, и добра всѣ зоставивши ꙋтекли (серед. XVII ст. *ЛЛ* 179).

2. Зброя: потреба ли во всемъ селе на одного человѣка гостя, до своего подданого дому, кгвалтомъ зъ арматою... находити (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 416); Плачливе светчуся и ускаржаю на ниякого Войтеха Домановского... и ...помочниковъ, которые з арматою войне приналежачою, // обычаемъ разбойничимъ... мене кгвалтом... на саны вкинули (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 8/III, 476-477); Кого-сте ся бояли: чы пановъ сенаторовъ... которые спокойне, безъ почтовъ, безъ гайдуковъ, безъ арматы прыехали? (Вільна, 1599 *Ант.* 881); Пєтръ Бꙋдоше(в)ски(и) свя(т)чи(л) напроти(в)кꙋ... пнꙋ Семєнови Лꙋ(д)ви(н)скомꙋ которы(и)... помо(ч)нико(в) собе... зобра(в)ши с пꙋ(л)гаками... и и(н)шею а(р)матою... на замочо(к)... пна Бꙋдыше(в)ско(г)... кгва(л)то(в)не наеха(л) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 20); ве(р)но(ст) твоя пне сеното мае(т)ность и(х) всю рꙋхомꙋю... то є(ст) злото сребро клє(и)ноти... и га(р)матꙋ до во(и)ны належачие шкатулы скрини... ω(т)дати не хочеть (Кременець, 1621 *ЛНБ* 103, 22/Id, 2032, 61 зв.); Вы теды... //...на помененый дворъ мешканя пана Корсака... наехавъши... зъ тижъбою людей въ армату прибраныхъ въыедъши, домагалисе... абы имъ... пани Корсаковая ключи для одомъкненя церкви... дала (Київ, 1633 *КМПМ* I, дод. 541-542); армату и аппарамента до ней належачой, быдло, стадо, спрятъ домовый... побрали, поплюндровали (Житомир, 1638 *АрхЮЗР* 3/I, 380);

перен. Духовна зброя: Радꙋйсꙗ человѣче жесь єсть вооржєнный, Такъ славными арматы моцно оузброєнны(и) (Львів, 1631 *Волк.* 31).

3. (*з'єднання кораблів*) флот, армада: товарышъ по(м)пеиꙋсо(в), кгды... ωбачи(л) за собою погоню, га(р)маты ивлиꙋсово(и) са(м) ся... мєчє(м) пробы(л) (1582 *Кр. Стр.* 79); Повторе по мо лѣтех ... за царства Кωнстантіна Брадатогω... Кωнстантінополю... такъ помочь свою даровала, же три(д)цатъ тисачїй Саракинω(в)... поразила, вѣтрами и волнами морскими всю ихъ арматꙋ погꙋбивши (Київ, 1625 *МІКСВ* 128); **гармата водная** — морський флот: двѣ тисячи кгаля(р) алъбо ωкрꙋтовъ га(р)маты во(д)ной на моры кгре(ц)ко(м) (згинꙋло) (1582 *Кр. Стр.* 51 зв.).

4. Військо: Гетманъ запорозский зъ гарматою станулъ въ Бѣлой Церкви (1630 *МИВР* 322); Зевъшондъ аръматою моцне обляжетъ, И кождому противъ него сердце звяжетъ (Львів, 1630 *Траг. п.* 166).

5. *ч.* Вл. н.: гринець гаръмата (1649 *РЗВ* 192 зв.).

АРМАТНЕ, АРМАТЪНЕ *присл.* Те саме, що **арматно**: они не ꙋшановавъши мє(с)тца свєтого оного ωбꙋхами... побили... потомъ... арматъне на дворъ... родичовъ протестꙋючого... напе(д)шы (Київ, 1633 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 626, 38); а потомъ сами, кгвалтовне и арматне на двор помененый наехавшы, все домоство (!) што едно было... забрали (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 366).

АРМАТНО, АРМАТЪНО, АРЪМАТНО *присл.* Збройно, зі зброєю: он [Ян Цетисъ] ... сам особою

своею и с паходиками своими... арматно,... кгвалтовне напол на дом духовного нашого велебъного отца Иоанна... хотечи оного... с того света сгладити (Луцьк, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 555); А потомъ самъ отецъ архимандрытъ того жъ року... в не малой купе и громаде людей розмаитого народу, арматно на Холму мостъ переехавши, казалъ роскидать тымъ слугамъ своимъ... мостъ (Житомир, 1629 *АрхЮЗР* 1/VI, 603); сами се тєж покозачивши и в купу зобравъши, аръматно, з розным оружем и стрелбою наехали на замочокъ двор Хвалимицкий (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 238).

Див. ще **АРМАТНЕ.**

АРМАТНЫЙ, АРЪМАТЪНЫЙ, ГАРМАТНЫЙ *прикм.* Озброєний: помененый ксендзъ владыка Хелмъский... //... в купе немалой людей аръматъных, такъ своихъ слугъ... на то приспособленыхъ и затягненых, на монастыр менованый... наехавъши... двери... выламали (Луцьк, 1639 *АрхЮЗР* 1/VI, 751-752); Противко котори(м) пово(д) занє(с)ши таковую репротестацию и протестацию именемъ всихъ поводовъ ѡ спроважене таковы(х) людє(и) а(р)матны(х) з ѡру(ж)ємъ (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 237); військовий. **писар гарматный** *див.* **ПИСАРЪ.**

АРМАТУРА *ж.* (*лат.* armatura) *перен.* Духовна зброя: Ѡ зайсте тисѧча тарчій и вшелакаѧ арматѹра албо зброѧ на то(й) вынеслой Бгодхновенное молитвы вежи виси(т)! (Київ, 1634 *МІКСВ* 313).

АРМЕНИНОВЪ *прикм.* (*належний вірменинові*) вірменський: а(р)мениновъ домъ (1552 *ОКЗ* 40а зв.).

• **АРМЕНИНЪ** див. **ОРМЕНИНЪ.**

АРМЕНСКИЙ *див.* **ОРМЕНСКИЙ.**

АРМОНЇЯ, АРМОНѢѦ *ж.* (*гр.* ᾽αρμονία) гімн; гармонія: та(к) тєды пристойность албо належно(ст) ѡнаѧ и якобы армонѣѧ хвалы котораѧ боу ѡ(т)давана быти мает не попсоуєтсѧ коли вмѣсто имена стое тр(о)йци хотай пръвее хотай второе хотай третєє кладєтсѧ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 142 зв.); **в армонїю** — мелодійно, злагоджено, гармонійно: Рыцыръство та Нб(с)ное, вкроугъ остѹпило, И около пѡлками своими оточило. В Армонїю на хоры сличне спеваючи: И згоднымъ голосомъ, весело волаючи (Львів, 1616 *Бер. В.* 75).

АРНАУТЪ *ч.* (*тур.* arnaut, arnavut, *гр.* αρβατιτης) ᾽Αρυαβίτης) албанець. Вл. н.: гри(ц)ко а(р)навѹ(т) (1649 *РЗВ* 31 зв.).

АРОМАТОТВОРЕЦЪ *ч.* Той, що видає духмяний запах: odorari(us) ароматотворе(ц) (1642 *ЛС* 289).

АРОМАТЪ, АРАМАТЪ *ч.* (*гр.* ᾽άρομα, ᾽αρόματος) **1.** Запах, пахощі, аромат: Цѣлуй мя цѣлованіемъ оустъ своихъ, бо лѣпши оустъ перси твои надъ вино, благовоннѣйши нижли ароматы мастіи налѣпшихъ (поч. XVI ст. *Песн. п.* 49); Твоѧ матка... чтырьна(д)цать тисѧчей одны(м) разомъ жолнѣрѡ(в) моужныхъ... яко сличныхъ ароматъ фіа(л)ки, по(д) остръю косѹ сатѹрноватого ирода посѣала и выростила (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 56 зв.); Єсли въ мирѣ семъ: едино тѣло стгѡ лежащєє въ прахѹ, а выдає(т) и(з) себе такѡвыи запахи сла(д)кіи, паче арамат того свѣт(а), то далеко на(д)то ѡнїи тѣла стыхъ ѕвелбенныи (Чернігів, 1646 *Перло* 166); *Образно:* Повъста(н)те ѡ(т) такого, сноу заблуженѧ, наве(р)нѣте сѧ къ чоудномѹ въстокѹ свѣта, въ стѹпѣте въ виногра(д) сіонъскій, вселѣтесѧ въ мѣста арома(т), събирайте бгоносны(х) крынъ цвѣты (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 227).

2. Запашні, духмяні речовини, пахощі: мрїя иаковлѧ и соломонии кѹпили араматы миро (1489 *Чет.* 329 зв.); Въ единоу пакь ѡ(т) соубо(т) велми рано пришли на гробь носѧчи ароматы, которыи были наго(то)вили (1556-1561 *ПЄ* 330); Ѡныи пак жоны шедши вслѣд его... а врьноувпше зготовілі ароматы и міро (пахучіи річі и ма(с)тїи) (Володимир, 1571 *УЄ вол.* 84); adoramentum во(н)нозелия, аромата (1642 *ЛС* 289); Вєнць далечайшаѧ тоє тайны, єст миро, котороє з оливы з бал'самомъ, и иньшими ароматами во(н)ными змѣшаное бываєтъ чинено (Львів, 1645 *О тайн.* 28); Тожъ показѹєтъ старозаконнаѧ ѡнаѧ церемонѣѧ помазованѧ ѡлѣємъ посцєнны(м) Кролєвъ и Архієреєвъ, въ которо(м) ѡлѣйкѹ при иншихъ Арома̃та(х) былъ примѣшованъ и цинамонъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 936).

АРОНОВЪ *прикм.* **трава аронова** *див.* **ТРАВА.**

. **АРТЕМИСЪ** *ч.* (*лат.* Artemisia vulgaris L.) чорнобиль, полин: чернобы(л) є(ст) трава растеніє(м) по(до)бна... братановѣ травѣ... та трава... названа была артемисъ (XVI ст. *Травн.* 9).

АРЪМЕНИНЪ *див.* **ОРМЕНИНЪ.**

АРТИКУЛЪ, АРТИКУЛЬ, АРТІКУЛЪ, АРТЫКУЛЪ, АРЪТИКУЛЪ, АРЪТЫКУЛЪ *ч.* (*стп.* artykuł, *стч.* artykul, *лат.* articulus) **1.** (*частина, розділ будь-якого офіційного документа, статуту, договору, угоди, розпорядження і т. ін.*) параграф, пункт, артикул: а естълибых я того постановена не здеръжинъ(!)... або в которомъ артыкꙋле сее постановене взрꙋшил, тогды маю зарꙋки... заплатити шест тисечей копъ грошей (Берестя, 1558 *AS* VII, 35); а сего постанове(н)я... пере(д) и(х) мл(ст)ю пны и приятє(л)ми ихими з обу сторо(н) за(в)дячне приня(ли) ты(и) не выпо(л)ни(ли) и в чомъжо колвекъ в на(м)не(и)шомъ пу(н)кте и а(р)тыкуле его нарушили (Ляхівці, 1559 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1961, 25 зв.); А(р)тыку(л) гі: ѡ во(л)ности выеха(н)я зъ земли (1566 *ВЛС* 4); ве(з)де по то(р)го(м) допуща(ли) то(т) а(р)тыку(л) зо статуту пра(в) зе(м)ски(х) абы таковые помо(в)цы на бачности ме(ли) и(ж) хто на ко(г) веде(т) а не доведе(т) ты(м) са(м) мае(т) бы(ти) кара(н) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 55); па(н) ѡсо(в)ски(и)... пода(л) а(р)тыку(л) ше(ст)десяты(и)... в ро(з)деле четве(р)томъ ѡписаны(и) на дово(д) кгва(л)то(в)ного выбитья (Київ, 1580 *ЛНБ* 5, II 4044, 69 зв.); На(д)то еще в тое(ж) братство вложили собѣ колко артикуло(в) з великы(м) ꙋближеня(м) закону стго (Стрятин, 1588 *ЛСБ* 101); И вжо оттул мещане Михайловъские права майдембурского во всих члонках и артикулех его уживати будутъ (Краків, 1592 *ЧИОНЛ* XIV-3, 102); А по вычита(н)ю того по(з)вꙋ... Па(н) василе(и) рогози(н)ски(и)... поведи(л) же на то(т) непоря(д)ны(и) позо(в)... ꙋщипливы(и) ве(д)ле права по(с)политого в ро(з)деле че(т)ве(р)то(м) а(р)тикꙋлꙋ ше(ст)на(д)цатого ѡписано(м) справоватисе не повине(н) (Вінниця, 1624 *ЛНБ* 5, II 4058, 52 зв.); ве(д)лу(г) а(р)тыкулу се(м)на(д)цато(г)о в ро(з)деле че(т)ве(р)то(м)... мае(т) бытъ пре(з) ли(ст) ѡ(т)твористы(и) (!) афе(к)тована диляцыя (Люблін, 1643 *ДМВН* 228).

2. (*зібрання правил, інструкцій, положень*) статут, кодекс, припис, настанова: А што ваша милость рачилъ артыкулы прислати абы господару королю чоломъ бити и то все одержати (Варшава, 1585 *АЗР* III, 290); Потóмъ кгды гéнрикъ к(р) ѡ(т)éхалъ, а небóжчика стефáна обрáно, тыежъ, котóрые гéнрикъ к(р) поприсѧгáлъ, артикоулы емꙋ кꙋ поприсѧ́женю // до се(д)микгро(д)ской землѣ пóслано (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 23-23 зв.); тые артикулы власные криминалные судови кгродскому не належат, одно соймови (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 262); Тые в пришлм(и)... сха(д)це пови(н)ни будꙋ(т) карꙋ приняти по(д)лугъ а(р)тикуловъ стѣ(и)ши(х) ѡ(т)цовъ патрия(р)хъ намъ даныхъ (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 34 зв.); та(м) же... па(н) ро(т)ми(ст)ръ з пано(м) хоро(н)жи(м) ... не ѡ(г)ледаючися ничого на артикулы во(и)сковые, по(д) коро(г)вою, добы(в)ши шабли, впро(д) на неви(н)ного проте(с)та(н)та, поча(в) секъти и штихо(м) би(т) (Житомир, 1650 *ДМВН* 201).

3. (*основні постулати релігійного вчення*) догма, догмат, положення: Унія алъбо выкладъ преднейшыхъ аръты́куловъ, ку зъодноченью Грековъ съ костеломъ Рымскимъ належащыхъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 111); А такъ засѣдáвши на намóвѣ оу ферáри... оу флорéнціи... мнóгіе артикꙋлы до спóроу а наболшей востóчници зáходникомъ задаючи съборовáли (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 37 зв.); Звитѧжила злости и превротности ерети́ческіи, гды прибрáна бꙋдꙋчи в слнце Бгоразꙋміѧ, и в корóнꙋ з двана́десѧти звѣздъ оуплéтеню, тóестъ в вѣрꙋ двана́десѧтьми артикꙋлами спорѧ́женю и замъкнéню, Лꙋноу (Київ, 1625 *МІКСВ* 129); **артикулъ вѣри, вѣры артикулъ** — догма: То одно слыхáемо яко мóвѧ(т), же то не естъ артикоу́лъ вѣры, такій албо инáкшій календа(р) держáти (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 48 зв.); Зобрáніе Короткóе ѡ Артыкꙋла(х) Вѣры Православнѡ Каѳоли́цкоѣ (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 3); Покóй и мúлость всѣм хвымъ црквáмъ, пре(з) истóтные Вѣры Артыкꙋлы áлбо оуставы Ха вызнаваючимъ (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 19).

4. Невеличкий твір полемічного або іншого характеру: не обрушайсе гневомъ, але съ покойнымъ а умиленънымъ умысломъ прочитай тые аръты́кулы; обачишъ, ижъ ничого нового иле зъ стороны веры нашое нетъ, опрочъ только единого календара (Вільна, 1599 *Ант.* 631); Еще остал 2 артыкул

— о щасливом костеле латынском… от Скарги похваленном (1608-1609 *Виш. Зач.* 224); А же всѣ єпископове суть Петровыми сукцессорами… въ артикулѣ семъ на початку доводне показалося то, и церковныи наши гимни и иншихъ святителей таковыми титулами здобятъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 500).

АРТИРІЯ *ж.* (*лат.* arteria, *гр.* ᾽αρτηρία) (*кровоносна судина*) артерія: Жи́лицѣ: Мале́нкїи жилки, албо артірїи, то́єсть, стєжкй дꙋха, ѡгорнѣ(н)є дх҃а (1627 *ЛБ* 37).

АРТІКУЛЪ *див.* **АРТИКУЛЪ.**

АРТУСЪ *ч.* (*гр.* ᾽αρτος) (*посвячений пасхальний хліб з пшеничної або пшоняної муки*) артус: Бо такъ евангелистъ мовитъ: "взялъ Iисусъ артусъ, то єсть хлѣбъ, // и даючи ученикомъ рекъ: приймѣте и ядѣте, се єсть тѣло моє…" (1603 *Пит.* 46-47).

АРТЫКУЛЪ *див.* **АРТИКУЛЪ.**

АРФА, АРВА, ГАРФА *ч.* (*стп.* arfa, harfa, *двн.* harpha) арфа: гꙋсли, ар҆фа лю(т)нѧ, скрипи́ца (1596 *ЛЗ* 40); Не труба и арфа небо отворяєт, але милостыня бога умоляєт (к. XVI ст. *Укр. п.* 76); Гдꙑ єде́нъ ꙋбо́гїй оуме́рлъ҆, Двдъ с(т): гра́лъ҆ на арфѣ, и дш҃ꙋ о́нꙋю ст҃ꙋю з҆ агг҃лами прова́дилъ҆ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 43); Гꙋсль: Га́рфа, цї́тра (1627 *ЛБ* 28); Всѣ ро́зныи мꙋзи́ки… Стро́йте Цита́ри, Лю́тнѣ, в҆ Арфы, ми́лє бі́йте, Мелїодїйными дꙋмы на(с) всѣхъ весєлѣтє (Львів, 1631 *Волк.* 25 зв.); то́й бы́лъ оц҃емъ игра́ючихъ на Арвахъ и мꙋзы́комъ начи́нью (серед. XVII ст. *Хрон.* 13); *Образно*: с того начинѧ то є(ст) сь се(р)ца походє(т) молитвы… и вси маю(т) а(р)фы и ба(н)ки коли(ж) ѡ(д)на (с) ты(х) рече(й) нє може(т) бы(т) бє(з) друго (!) бо зго(д)ноє ѡноє спеванье и весєлоє бє(з) мл҃твы быти нє може(т) (XVI ст. *КАЗ* 608); що колвєкъ дх҃ъ ст҃ый подава(л), то дꙋховною своєю арфою припѣвалъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 147 зв.).

АРФІСТА *ч.* (*стп.* arfista) арфіст: Гꙋде́цъ: арфі́ста, цитарі́ста (1627 *ЛБ* 28).

АРХА *див.* **АРКА.**

АРХАГГЕЛЪ *див.* **АРХАНГЕЛЪ.**

АРХАГГЕЛЪСКИЙ *див.* **АРХАНГЕЛЬСКИЙ.**

АРХАНГЕЛОВЪ *прикм.* (*який належить архангелові*) архангелів: назавтрие въставъ моу(ж) то(т) попо(л) съ отрочатє(м) по словꙋ арханглову (1489 *Чет.* 7 зв.); Яко Павелъ святый пишетъ "ижъ самъ Господь въ росказѣ, и въ голосѣ архангеловѣ… сниидетъ зъ неба, а мертвiи о Христѣ воскреснутъ первѣе, потомъ мы" (1603 *Пит.* 62); Абы и в нинѣшне(м) неприщломъ вѣкꙋ мл(с) тъ х(с)ва и бл҃гословенїє Єго Ст҃оє на ва(с) зоставало, чого бл҃гочестивомꙋ вѣ(р)нє сприяє(м) и х҃а бг҃а… а бг҃оспасаємого Града Кієва з ѡбытели Арха(н)гєловы црк҃ви золотовє(р)хоє (Київ, 1621 *ЛСБ* 483, 1 зв.).

АРХАНГЕЛЪ, АРХАГГЕЛЪ, АРХАНЪГЕЛЪ *ч.* (*цсл.* архаггелъ, *гр.* ᾽αρχάγγελος) архангел: яко во снѣ нощiю сталъ пре(д) нимъ арханг҃лъ г(с)нь михаилъ (1489 *Чет.* 7 зв.); тую пꙋсто(в)щинꙋ сѣливано(в)щинꙋ придали єсмо монастырю ст҃го арха(н)гела миха(и)ла золотовѣрхо(г) в Києвѣ (Київ, 1540 *ЦНБ ДА/П*-216, N37); ꙋ волторокъ в дєнъ светы(и) свєтого а(р)ханъгела миха(и)ла… панъ богданъ… а вря(д)ники… нє мало… кгрꙋнтꙋ… поралили (Луцьк, 1587 *ЛНБ* 5, II 4046, 65); Михаилє и Гаврилє, агг҃ли и архагг҃ли, чемоу нє ратоуєтє своєго цр҃ѧ и б҃а (XVI ст. *УЄ Трос.* 71); Чи нє бо(л)ше(и) же бꙋдє(т) соро(м) на всєлє(н)ско(м) позо́рищи пре(д) тмы тмами а́гг҃лъ, архагг҃лъ… пре(д) которы(ми) всѣми // на́ша всѧ содѣѧнаѧ и та(и)наѧ о(т)крыю(т)сѧ (1598 *Виш. Кн.* 276-276 зв.); єг҃лїє… записа(л) є(м)… на престолъ къ црк҃ви святого ар҃ла Михаила до села Бенедиковецъ за своє отпущенїє грѣхо(в) (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 225); только свой чин отдѣленый держалъ такъ, як тежъ иншiє чиноначальницы, архангели, аггели… свой чин держали (Львів, 1605-1606 *Перест.* 46); а ны́нѣ идє́тъ ѡ(т) бра́ни ѡполче́нїѧ своє(г), и Во́инство Нб҃(с)ноє идетъ с ни́мъ; тмы тма́ми Милїо́нами; Агг҃ловъ ст҃ыхъ, и Арха́гг҃ловъ (Чернігів, 1646 *Перло* 64).

АРХАНГЕЛЬСКИЙ, АРХАГГЕЛЪСКИЙ *прикм.* Архангельський: завжьды ст҃ы(м) дх҃ѡ(м) живлена. арханг҃лские радостныи рѣчи слышала (1489 *Чет.* 52 зв.); Девѧ́тыи а́гг҃лове… ты́и я́ко мнѣма́мъ бы́ли з҆ архагг҃лъского чи́нꙋ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 5).

АРХЕТИПОНЪ *ч.* Те саме, що **архетипъ**: Зводъ: Пре́писъ, фо́рма, перепи́съ, перекла́дъ, копѣѧ,

архе́типо(н), антіграфо(н), пара́дигма, апо́графонъ (1627 *ЛБ* 163).

АРХЕТИПЪ, АРХИТИПЪ, АРХІТИПЪ *ч.* (*гр.* ʼαρχετυπον, *слат.* archetypum) першоджерело, оригінал: На то́є посе́лство африка(н)стии єпископи повѣдили, жє… //…по́шлютъ до александрїи до антио́хїи, до костантино́полѧ по архети́па, або орїна́лы того собо́рꙋ никейского (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 138-138 зв.); Бовѣмъ того слова "камень" въ Грецкомъ архітипѣ и въ Латинскомъ преводѣ не́машъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 409); архіти́пъ: Нача́лны(й) ѡбразъ на архіти(п) ѡ(т)хо́ди(т), на то(т) ѡ(т)сылає(т)сѧ чі(и) є(ст) ѡ(б)ра(з) (1627 *ЛБ* 181);

перен. (*про Бога*): Ксєнофа́несъ значнѣйшій… Архєти́помъ нѣкимъсь Бо́га называ́ти: // Безъ початкꙋ и конца́ каза́лъ признава́ти (Київ, 1632 *Євх.* 296-297).

Див. ще **АРХЕТИПОНЪ.**

АРХИБИСКУПЪ *ч.* Те саме, що **арцибискупъ**: А въ томъ заразомъ, на тотъ часъ, при мне принесено отъ его милости… архибискупа Кнезненьского… листъ напоминалный до митрополита (Луцьк, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 450).

АРХИДИЯКОНЪ, АРХИДИАКОНЪ, АРХИДІАКОНЪ, АРХИДЬЯКОНЪ, АРХИДАКОНЪ *ч.* (*гр.* ʼαρχιδιάχονος) архідиякон, старший диякон: велики(и) кнѧ(з) мо(с)ко(в)ски(и), посыла(л) а(р)хидъякона своего Генадия… до горы Сина(и)скоє (Луцьк, 1561 *ТУ* 91); Мл(с)тию бжию млтва(м) прч(с)тыа є(є) бгомтрє… и хр(с)толюбивы(м) архиеп(с)кпо(м) и… архидияконо(м) и дияконо(м)… мы смирены(и) Арсени(и) еп(с)кпь… со бл(с)венис(м) бжии(м) проси(м)… и дае(м) ва(м) знати ѡ сим младе(н)ци (Стрятин, 1565 *ЛСБ* 39, 1); а бирчые повєтовые… тотъ податокъ до места нашого столечного Виленского ѡтнести и до бирчихъ земских, до архидакона Варшавского… мають ѡтдати (Вільна, 1566 *AS* VII, 89); А(р)хидиаконови дали зо(л) в. (Львів, 1607 *ЛСБ* 1044, 4); Было… и въ Россіи… дидаскаловъ много… новыхъ мяную… монахъ Стефанъ Зизаній… пречестной Виталій, архидіаконъ, учитель и любомудрецъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 913); Григорей Лозовичъ… а Тимофей Симановичъ, архидиаконъ епископии Володимерское,… инъвентаръ мастности церкви соборное Володимерское… пану Федорови Линевъскому на летъ три… подали и призвали (Володимир, 1626 *АрхЮЗР* 6/I, 462).

АРХИЄПИСКОПСКИЙ, АРХЇЄПИСКОПСКИЙ, АРХЇЄПИСКОПЬСКИЙ, АРЪХИЄПИСКОПЪСКИЙ *прикм.* (*який належить архієпископові, походить від архієпископа*) архієпископський: церковъ во ꙋмолча́нїи… пребыва́ла и ꙋтисне́ни бꙋдꙋчи, посыла́лисмы сщеника, своєго на далекꙋю доро́гꙋ до столи́цѣ архїєписко́пьскои… по́мочи жадаючи (Львів, 1591 *ЛСБ* 155); А того чи запаметалъ еси: хто митрополита злупилъ зъ его власныхъ добръ аръхиепископъскихъ? (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1063); писали до мене бра(т)ство мещане рогати(н)ские дабы о дꙋховны(х) ѡбрядѣ(х) служити и(м) попева(ж) и по(п) паве(л) гоните(л) и(х) в небл(с)ве(н)ю а(р)хиеппъско(м) на то(т) ча(с) бы(л) (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1); У того Ли́стꙋ Печа́ть Архїєп(с)пскаѧ притисне́на єстъ (Київ, 1628 *Апол.* 4).

АРХИЄПИСКОПСТВО, АРХИЄПИСКОПЪСТВО, АРХІЄПИСКОПСТВО *с.* **1.** (*єпархія, яка перебуває у віданні архієпископа*) архієпископство: тое все заразомъ въ моцъ, справу и заведане свое звыкли брати и … на себе уживати до того часу, поколь тое архиепископъство митрополія або епископия… кому иншому… бываетъ отдано (Варшава, 1589 *АрхЮЗР* 1/I, 259); для ꙋспокое(н)я бра(т)ства того… мнѣ тогды ѡ(т) сего ча́сꙋ подъ блгослове́ниемъ и властию архиепк(с)пъства на́шего… быти зоставꙋемъ (Берестя, 1590 *ЛСБ* 144).

2. (*сан архієпископа*) архієпископство: гдєѡ(н) болоба(н) мл(с)тыню всѣ(х) людє(и) ѡ(т) церкве ѡ(т)рази(л)… // …на зверхно(ст) архиепископства… то(р)гнꙋлся, злама(в)ши прися(г)у свою,… кля(л)ся заховыва(ти) прономию зве(р)хности нпое (Берестя, 1594 *ЛСБ* 260, 1-1 зв.); зъ Єпи(с)ко(п)ства на Архиепи(с)ко́пство естемъ подвишо́ный (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 6 зв.-7).

Див. ще **АРХИЄПИСКОПЬЯ.**

АРХИЄПИСКОПЪ, АРХИЄПИСКУПЪ, АРХЇЄПИСКОПЪ, АРХЫЄПИСКОПЪ, АРЪХИЄПИСКОПЪ *ч.* (*гр.* ʼαρχιεπίσχοπος) архієпископ:

цр҃и… почали со архиеп(с)купомъ и со всѣми людьми ω(т)поуценьѧ просити (1489 *Чет.* 152); Бл҃(с)вние макария бо(ж)ю мл(с)тью архиеп(с)кпа митрополита кие(в)ского и галицкого и всея рѹси… всимъ причетнико(м) свт҃ыхъ бо(ж)и(х) црк҃ве(и) (Новогородок, 1547 *ЛСБ* 13); Выкладь ѳеофїлак҆та ар҆хиеп(с)кпа бо́лгар҆скаго в пре(д)ре(ч)[е]нїю, ев(г)лїа ст҃ого матѳеѧ (1556-1561 *ПЄ* 15 зв.); А кто бы томѹ былъ противенъ и разорялъ бы тое право дѹховное аще аръхиепископъ или еп(с)кпъ… на таковомъ бѹди неблагословение наше (Львів, 1596 *ЛСБ* 71); То архїеп(с)пы ст҃ыи чини́ли, Кото́рыи, та́къ якъ мы, нѣкгды не грѣши́ли (Київ, 1622 *Сак. В.* 43 зв.); ω(т)цѹ пе(т)рови могиле аръхиепи(с)копови… киевъскомѹ… владзою моею… приказѹю абы(с)… пере(д) сѹдо(м)… ста(л) (Луцьк, 1643 *ЛНБ* 103, 21/Id, 2004, 7); то́й то страшли́вый Коса́ръ несподѣва́не ко́ситъ… и Крѹловъ, кнѧзе́й… роско́шниковъ, ко́ситъ всѣх҆ заро(в)но; и Патрїа́рховъ… Архїеп(с)ко́повъ (Чернігів, 1646 *Перло* 135 зв.); ω(т)цъ Киприя(нъ)… мѣючи до мене свѣдѣте(л)ное писа(н)е ω(т)… а(р)хиеп҃па а(р)хидо(н)скаго… а бѹдѹчи… ω(т) хри(с)тоненавѣ(ст)ны(х) сарацинъ ωбнаженый… ѹтѣкае(т)ся до… его ца(р)ского величе(с)тва ω святѹю милостыню просечи (Київ, 1649 *ЦДАДА* 124, 3, 34).

АРХИЄПИСКОПЪСТВО *див.* **АРХИЄПИСКОПСТВО.**

АРХИЄПИСКОПЬЯ, АРХЇЄПИСКОПЇЯ *ж.* **1.** Те саме, що **архиєпископство** у 1 знач.: Всѣмъ… ω(т) вы(ш)нього ста́нѹ и до ни́жшего в парафїи архїеп(с)пїи на́шей ме́шкаючимъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 17 зв.); Бѹдѹчи теды… в҆ Це́ркви ст҃ой Православнокаѳоли́ческой Рωсси́йской, са́номъ Архїереискимъ Архїепи́скопїи Мїтропо́лїи Кїевскои, Га́лицкои, и всеѧ Рώссїи приωздобле́нныи, по всѧ дни жи́тїѧ моегω ср(д)цемъ болѣзнова́лемъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 4).

2. Те саме, що **архиєпископство** у 2 знач.: тые достоенства духовные: архиепископью митрополию… и весь станъ духовный закону Греческого, ни въ чомъ не парушаючи… есмо имъ дали особливымъ привилемъ нашимъ (Варшава, 1589 *АрхЮЗР* 1/І, 259).

АРХИЄПИСКУПЪ *див.* **АРХИЄПИСКОПЪ.**

АРХИЄРАРХЪ *ч.* (*гр.* ̓αρχιεράρχης) архієрарх, архієпископ: яко да оутвръдим и оукрѣпим нашѹ с(вѣ)тою еп(и)ск(о)пію ωт Радовцех идеже ест храм… с(вѣ)того ω(т)ца нашего архіерарха и чюдотворца Николая (Гирлов, 1519 *DBB* II, 1).

АРХИЄРЕЙ, АРХИЄРѢЙ, АРХІЄРЕЙ *ч.* (*цсл.* архиереи, архиерѣи, *гр.* ̓αρχιερεύς) архієрей: первохр(с)тьяньскии цр҃ь и ч(с)тныи архиерѣи. всѣмъ собравьшимсѧ въ црковъ. повелѣша кр(с)тъ показати люде(м) (1489 *Чет.* 26); Записалъ есми отчину свою половину имѣнія Шепеличь, свою часть… святому великому Архіерею чудотворцу Христову Николѣ Пустинскому монастыру (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 10); Тог҆ды зобралисѧ ар҆хїерее и оучи́телїе и стар҆шїи лю́дьскїи… и оучинили ра́доу (1556-1561 *ПЄ* 109 зв.); жаловали на нег архіерее много, а пілат его повторе звѣдал (Володимир, 1571 *УЄ вол.* 66); сщ҃еници вашѣ,… не то(л)ко проти(в)ко а(р)хиерєω(в) свои(х) але и всякомѹ бл҃гочестивомѹ хр(с)тиянинѹ в православно(и) вѣрѣ ско(н)чавши(м)ся, до(л)жни сѹ(т) ѹмышление показовати (Львів, 1607 *ЛСБ* 408, 1 зв.); Щож розѹмѣти ма́емω ω прєложе(н)ствѣ Архїере́ωвъ Црк҃ви Православнокаѳоли́ческой? (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 3); она была жона Іωдаѧ Архїереѧ (серед. XVII ст. *Хрон.* 331 зв.);

(*титул Ісуса Христа*) архїере́й: Но сп҃сїтель нашъ г҃ь іс҃. архїере́и сы(и) по подо́бїю мелхиседе́ковѹ (Острог, 1588 *Сур.* 65 зв.); самое ере́йство стра́шное… пре(з) Х҃а архїере́ѧ вели́кого, знева́жено и обел҆жено быва́е(т) (Львів, 1603 *ЛСБ* 384); Искѹпи́лъ есѝ на́съ Кро́вѣю своею, // Нб(с)ный на́шъ чѹдо́вный Архїере́ю (Чернігів, 1646 *Перло* 67 зв.-68).

АРХИЄРЕЙСКИЙ, АРХИЄРЕЙСКІЙ, АРХІЄРЕЙСКИЙ, АРХЇЄРЕЙСКЇЙ *прикм.* (*який належить архієреєві, який походить від архієрея*) архієрейський: оусталі голосове их и архіерейскїй пілат пак ωсоудил, абы ся так стало (Володимир, 1571 *УЄ вол.* 82); бл(с)ви́лъ на́то людий в то́мъ оумѣ́тны(х), абы и ст҃го Іωа́нна Златооу́стаго ω вели́кости ста́нѹ архїере́йского… з грецкого на ѧзы́къ словенскїи книга ω сщ҃е́ньствѣ опа́тръне перело́жена была (Львів, 1614 *Кн. о св.* 3 зв. ненум.); не улитуй працы

зъ... Александромъ Пузыною, которому при венцованю всего доброго поклонъ мой архиерейскій отдав (Дермань, 1628 *КМПМ* I, дод. 322); Идижъ Пресвѣтлый Могило Безпечне, Архієрейскій θрωнъ пріими статечне (Київ, 1633 *Евфон.* 308); Мы же сіа ω(т) любвы твоєа полвчывше въ мол'тва(х) архиєре(и)-скихъ в пр(с)тола вышнего здравіє ваше... памя(т)-ствовати до(л)жни бвде(м) (Ірклiїв, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 37).

АРХИЄРЕЙСТВО, АРХЇЄРЕЙСТВО *с.* **1.** (*сан архієрея*) архієрейство: навы(ш)шіє ωныє старого закона иереи сме(р)тными боудвчи, не могли ω(т)-правовати правдивого и вѣ(ч)ного архїерейства (Острог, 1597-1598 *Апокр.* 100 зв.); Кгды... въ... Александріи... перемешковалъ, где и Евангеліе Христово... проповѣдалъ, // еще въ еромонашескомъ стапу будучи... на найвыщій стопень архіерейства... вступилъ (Єгипет, 1602 *Діал.* 49-50); Сут архієрейства, начала, престолы... и вся совершенная аггельскому чину подобная служба от архієрєов всегда Богу в церкви опрочь папежа приносятся (Львів, 1605-1606 *Перест.* 46); Єдинъ Бъ предъвѣчный... и єдинъ Василій... Котрый з Нба, такъ Великимъ, естъ оуказаный: И на Архієрєиство, Бгомъ поволаный (Львів, 1614 *Кн. о св.* 405); Заты(м) за пресланоє мл(с)тя(м) вши(м) подякова(в)ши, и вдя(ч)нє принявши. Нєха(и) сто(и) Митрополии и А(р)хиерєства нашего блгословеніе на мл(с)тя(х) вших пребыває(т) (Київ, 1633 *Мог. Л.* 1).

2. (*єпархія, якою управляє архієрей*) архієрейство: И понєжє добрѣ ω дому нашє(м) желиборски(х) шля(х)ти по(л)скои и ω нашо(м) архиєре(и)ствѣ проповѣдаєшъ блгодарстве(н)но на(м) се и любовно (Ірклiїв, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 37).

3. *зб.* (*сукупність архієреїв*) архієрейство: Такъже и жидове в великой славѣ будучи в безчестіе незносноє со архієрейством своимъ пришли (Львів, 1605-1606 *Перест.* 47).

АРХИЄРЕОВЪ, АРХЇЄРЕОВЪ, АРХЇЄРЕОВЬ, АРХІЄРѢЄВЪ, АРЬХЇЄРЕОВЪ *прикм.* (*який належить архієреєві або який стосується архієрея*) архієреїв: црца єлена... вѣрою архієрѣєвою ωдинпу часть въ Єр(с)лимє положила (1489 *Чет.* 26); Тог'ды збралиса ар'хієрєє и оучитєліє и с'тар'шіи людьскіи. въ д'ворь ар'хієреовь (1556-1561 *ПЄ* 109 зв.); якь тыжь петрь ω(т)таль слоужебникови архиєреωвомоу оухо правоє (Там же, 317); А та(к) біючи, морьдоуючи єго, лєдвы до поу(л)ночи довели єго двора Ан'нина, // а(р)хиєрєωва, до боу(р)мистра (XVI ст. *УЄ Трос.* 59-60).

АРХИЄРѢЙ *див.* **АРХИЄРЕЙ.**

АРХИКАПЛАНЪ *ч.* (*стп.* arcykapłan, *лат.* archicapellanus) (*старший над католицькими священиками*) первосвященик: што ωбачивши ω(т)цъ злакшиса до єр(с)лімоу архикаплана радитиса пришо(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 256).

АРХИМАНДРИСТВО *див.* **АРХИМАНДРИТСТВО.**

АРХИМАНДРИТА, АРХИМАНДРІТА *ч.* Те саме, що **архимандритъ**: Во всємъ поволный слвга и богомолец Вашей Милости, архимандрита Жидичинский... низко чолом бьет (Жидичин, 1540 *AS* IV, 247); то єсть ку прислуханю вывожєнья шькрутиниумъ и светковъ до тое справы отъ архимандриты Жидичинъского // запозваныхъ ку правдивому выданью сведецьтва (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 253-254); Щастливы(и)сь Прєчєстнѣиши(и) ω Архимандрітω, Которомв позна́ньє Бга єстъ ω(т)крыто (Київ, 1632 *Єв.* 292).

Див. ще **АНХИМАНДРИТЪ, АРХИМАНДРЫТИЙ.**

АРХИМАНДРИТИЙ *прикм.* Те саме, що **архимандритовъ**: Въ того листу печатей три а подписъ рукъ тыми словы: архимандритья рука такъ есть написана: властною рукою (Київ, 1592 *АСД* I, 186).

Див. ще **АРХИМАНДРИТСКИЙ, АРХИМАНДРИЧЕСКИЙ, АРХИМАНДРИЧИЙ, АРХИМАНДРЫЧИНЪ.**

АРХИМАНДРИТИЯ, АРХИМАНДРЫТИЯ *ж.* **1.** Те саме, що **архимандритство** в 1 знач.: мы на жаданьє ихъ маємъ тую А(р)хима(н)дрытию дати кого ωни ωберуть (Київ, 1624 *ЦНБ* 74 П/20, 69).

2. Те саме, що **архимандритство** в 2 знач.: tot monastyr, archimandrytiu Swetoie Preczystoie... u Kiiewe onomu sweszczeniku Pokrowskomu Joanu dali so wsimi płaty, dochody (Вільна, 1546 *ЧИОНЛ* V-3,

154); ведомо всимъ людемъ… жемъ, держачы тые имения… на архимандрытию належачихъ, нейскалъ (!) пожитку збытнего (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 1/I, 135); ꙋпатрꙋючы теды помененно(г) велебного ѡтъца Захарыю того станꙋ и преложе(н)ства А(р)химa(н)дрытии пече(р)ское годного ѡбрали(с)мо и ѡбираемо… на потве(р)жене его прывилее(м) є(г) кр. мл(с)ти ѡ(т)сылає(м) (Київ, 1624 *ЦНБ* 74 П/20, 69).

Див. ще **АРХИМАНДРИЯ, АРХИМАНДЪРЫЦИЯ.**

АРХИМАНДРИТОВЪ, АРХИМАНДРЫТОВЪ, АРЪХИМАНЪДРИТОВЪ *прикм.* (*належний архимандритові*) архімандритів: на тых землах врадник владычин и врадник архимандрытов з людми стояли (Пісочне, 1541 *AS* IV, 281); А въ городе с тыми слꙋгами церъковъными… повиноватъство ихъ… замъковы(и) мостъ мостити по половине и(з) аръхиманъдритовыми лю(д)ми (1552 *ОКЗ* 46); архима(н)дритовы(м) спѣвако(м)… за спѣванїє далє(м) з(лт) 4 (Львів, 1631 *ЛСБ* 1051, 5 а).

Див. ще **АРХИМАНДРИТИЙ, АРХИМАНДРИТСКИЙ, АРХИМАНДРИЧЕСКИЙ, АРХИМАНДРИЧИЙ, АРХИМАНДРЫЧИНЪ.**

АРХИМАНДРИТСКИЙ, АРХЇМАНДРИТСКИЙ *прикм.* (*належний архімандритові*) архімандритів, архімандритський: а я отъ того часу поты, поки ся зъ его милостью не росправлю… не маю… жадного спустошенья в дворех и именяхъ владычнихъ и // архимандритских чынити (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 363-364); са́мо достоє́нство егѡ Ієре́йское, и преложе́нство Архїмандри(т)ское, которыми ѡ(т) Бга єсть почте́нъ, свѣдчатъ (Вільна, 1620 *См. Каз.* 16 зв.).

Див. ще **АРХИМАНДРИТИЙ, АРХИМАНДРИТОВЪ, АРХИМАНДРИЧЕСКИЙ, АРХИМАНДРИЧИЙ, АРХИМАНДРЫЧИНЪ.**

АРХИМАНДРИТСТВО, АРХИМАНДРИСТВО, АРХИМАНДРИЦСТВО, АРХИМАНДРИЦТВО, АРХИМАНДРЫЦСТВО, АРХИМАНДРЫЦТВО, АРХИМАНЪДРЫЦТВО, АРХЇМАНДРЇТСТВО *с.* **1.** (*сан архімандрита*) архімандритство: За чимъ Мелентий Хребтовичъ, того архимандритства въ уживаню будучи,… знову листы на оное доброволное обране… передъ нами покладалъ (Торунь, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 65); на тое архимандрицтво велебного отца Захарію Копыстенского… обралисмо и обираемо (Київ, 1624 *КМПМ* I, дод. 270); въ ро́кꙋ ҂ахкд въ Сєптє(м)врїи на Архїмандрї(т)ство Пече́рскоє обра́ны(и) (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 27).

2. (*монастир, очолюваний архімандритом*) архімандритство: Мелє́тїи смотри́цкїи архїеп(с)кпъ полоцкїи бꙋдꙋчи правосла́вныи дла архи́мандритства дерма́нского манастыра ѡ(т)стꙋпи́въ восто́чныа цркви (1509-1633 *Остр. л.* 130 зв.); Оповедали… панъ Базилиусъ… и панъ Станиславъ… справца архимандрытства Жидичинского, ижъ дей, по смерти бывшого архимандрыта Жидичинского Ионы, его кролевская милость рачилъ… церковъ соборную… взяти (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 1/I, 18); ѳунъдацыя права майдеборского местечку Дѣдову в архимандрыцтве киевъскомъ (Варшава, 1596 *ЗНТШ* XXV, 3); Ницепор Лосовский, наместникъ и економъ метрополии Киевское и архимандрицтва Жидичинского... солепитер… протестовал напротивко велебному… отцу Петру Могиле... о контемптъ и зневагу найсвятшого сакраменту (Луцьк, 1638 *АрхЮЗР* 1/VI, 740).

Див. ще **АРХИМАНДРИТИЯ, АРХИМАНДРИЯ, АРХИМАНДЪРЫЦИЯ.**

АРХИМАНДРИТЪ, АРХИМАНДРЇТЪ, АРХИМАНДРЫТЪ, АРХИМАНДРЇТЪ, АРХИМАНДЪРИТЪ, АРХИМАНЪДРИТЪ, АРЪХИМАНДРИТЪ *ч.* (*гр.* ᾿αρχιμανδρίτης) (*титул ігумена монастиря*) архімандрит: архимандритъ же разгнѣвавса (1489 *Чет.* 3 зв.); Мл(с)тїю бжїю мы Стефа(н) воевода… дали и потвръдили єсмы нашемꙋ стому монастырꙋ… еже на пꙋтнѡи где єсть ієгꙋмє(н) и архимандри(т) молебни(к) на(ш) попь спиридѡ(н), цигани (Бадевці, 1503 *МЭФ* фотокоп. 109); Жалова(л) на(м) игуме(н) макаре(и)… на архима(н)дрыта печерского на протасья… ты(м) ѡбычаe(м) (Київ, 1510 *Арх. Р.* фотокоп. 28); горо(д)на а(р)хима(н)дрыта… добре справълена (1552 *ОЛЗ* 171); а иниє… листи при спалѣню манастыря чере(з) татаро(в) попалени на що архима(н)дри(т)… присягалъ (Унів, 1581 *ЛСБ* 61, 1 зв.); за которые лєсы заплатилемъ пенє(в)щи(з)ны… аръхима(н)дритꙋ киє(в)скомꙋ сто

золоты(х) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 37); Подобне и нап̃ъ Єлісеѝ Архімандрітъ бы́лъ Ко́нным' Рыцере(м) (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 28); Превеле́бным' Архимандрі́том̃ъ, Игѹменом̃ъ, Веле́бнымъ Протопо́пом̃ъ... Бл(с)ве́нства ѡ(т) Ха Ба... упріи́ме зы́чѹ (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 2).

Див. ще **АНХИМАНДРИТЪ, АРХИМАНДРИТА, АРХИМАНДРЫТИЙ.**

АРХИМАНДРИЦСТВО *див.* **АРХИМАНДРИТСТВО.**

АРХИМАНДРИЦТВО *див.* **АРХИМАНДРИТСТВО.**

АРХИМАНДРИЧЕСКИЙ *прикм.* Те саме, що **архимандричий**: поки мене Благодать Божія на томъ Свѣтѣ задержитъ, впеляко во всемъ онымъ опекуномъ и промоторомъ маю быти, якъ ми здольность и забави Архимандрической допущати будутъ (Львів, 1631 *ОЛ* 16).

Див. ще **АРХИМАНДРИТИЙ, АРХИМАНДРИТОВЪ, АРХИМАНДРИТСКИЙ, АРХИМАНДРЫЧИНЪ.**

АРХИМАНДРИЧИЙ, АРХИМАНДРИЧІЙ, АРХИМАНДРИЧЫЙ, АРХИМАНДРЫЧИЙ *прикм.* (*який належить архімандритові або стосується його*) архімандритів, архімандритський: маршалокъ манастыра Печерского, а... слуга церковный печерский отчизный, а... архимандричий печерский чоловекъ... на том присягу учинили (Київ, 1545 *АрхЮЗР* 1/VI, 44); вежа а(р)хима(н)дрычаѧ... справълена есть добрє (1552 *ОЛЗ* 167 зв.); А гдѣ бы то иначей... насъ поткати и оказатися мѣло, теды съ тою речью, жалемъ и деспектомъ архимандричымъ и нашимъ далѣй мусѣли быхмы ся выточытъ (Дубно, 1575 *АСД* IV, 17); Ты́и и ты́мъ подо́бныи добродѣ́йства... оуважа́ючи та́к' з' ѡсо́бы моє(и), я́к' из' оура́дѹ Архимандрычого вдѧ́чне в' ср(д)цѹ моє́м' ѡбношѹ (Київ, 1631 *Тр. П.* 8 ненум.).

Див. ще **АРХИМАНДРИТИЙ, АРХИМАНДРИТОВЪ, АРХИМАНДРИТСКИЙ, АРХИМАНДРИЧЕСКИЙ, АРХИМАНДРЫЧИНЪ.**

АРХИМАНДРИЯ, АРХИМАНДРІЯ, АРХИМАНДРЫЯ, АРХЇМАНДРЇЯ *ж.* Те саме, що **архимандритство** у 2 знач.: послали тамъ дворанина нашого Ивана Протасовича и казали ему зъ оного везеня того архимандрита моцно взяти и выпустити и тую архимандрию въ моцъ и справу ему дати (Краків, 1540 *КМПМ* I, дод. 1); Ѡ(т) хлѣба пре́то ду́певного, по щасли́во(м) настѹпе́нію на Преємѣне́нцію Архїма́ндрїа Печє́рскіа, за Бл(с)венїем Пр̃п(д): твоего пра́цы на́ши зачина́єм' (Київ, 1648 *МІКСВ* 348).

Див. ще **АРХИМАНДРИТИЯ, АРХИМАНДЪРЫЦИЯ.**

АРХИМАНДРІТА *див.* **АРХИМАНДРИТА.**

АРХИМАНДРІТЪ *див.* **АРХИМАНДРИТЪ.**

АРХИМАНДРІЯ *див.* **АРХИМАНДРИЯ.**

АРХИМАНДРЫТИЙ *ч.* Те саме, що **архимандритъ**: Послушенство по прежнему водлуг степеней один ко другому, меншии ко старшому, то ест архиепископ митрополит патриарху вселенскому,... архимандрытии епископом, игумени архимандрытом, и прочая (Берестя, 1591 *ПІФ* 105).

Див. ще **АНХИМАНДРИТЪ, АРХИМАНДРИТА.**

АРХИМАНДРЫТИЯ *див.* **АРХИМАНДРИТИЯ.**

АРХИМАНДРЫТОВЪ *див.* **АРХИМАНДРИТОВЪ.**

АРХИМАНДРЫТСТВО *див.* **АРХИМАНДРИТСТВО.**

АРХИМАНДРЫТЪ *див.* **АРХИМАНДРИТЪ.**

АРХИМАНДРЫЦСТВО *див.* **АРХИМАНДРИТСТВО.**

АРХИМАНДРЫЦТВО *див.* **АРХИМАНДРИТСТВО.**

АРХИМАНДРЫЧИЙ *див.* **АРХИМАНДРИЧИЙ.**

АРХИМАНДРЫЧИНЪ *прикм.* Те саме, що **архимандричий**: А потомъ до двора архимандрытова до Буремца ѣздили и также дей врядника архимандрычина не застали (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 1/I, 19).

Див. ще **АРХИМАНДРИТИЙ, АРХИМАНДРИТОВЪ, АРХИМАНДРИТСКИЙ, АРХИМАНДРИЧЕСКИЙ.**

АРХИМАНДРЫЯ *див.* **АРХИМАНДРИЯ.**

АРХИМАНДЪРЫЦИЯ *ж.* Те саме, що **архимандритство** в 1 знач.: а кгды пришолъ, вперод

намовлял, абы приняли отца Германа Тишкевича на архимандърыцию, а его милости пана воеводича Мольдавъского абы одступили (!) (Луцьк, *АрхЮЗР* 1/VI, 588).

Див. ще **АРХИМАНДРИТИЯ, АРХИМАНДРИЯ.**

АРХИМАНЪДРЫЦТВО *див.* **АРХИМАНДРИТСТВО.**

АРХИПОПЪ *ч.* Старший над священиками, головний священик: а коли буде(т) ꙋ ва(с) прочита(н) то(т) ли(ст) кажѣте абы и владики(и)ско(и) це(р)кви бы(л) про(ч)те(н) // и речете а(р)хипопу абы бы(л) пиле(н) ꙋраду которы(и) принѧ(л) ѡ(т) пана (II пол. XVI ст. *КА* 476-477).

АРХИСИНАГОГА *ж.* Головна синагога, найвищий храм. *Образно* (*про спільні інтереси, про духовну єдність та спорідненість*): Вм҃ те́ды ѡ(т)че владыка тоую свою архисинаго́гоу зго́ды, не на та́блица(х) ср(д)цъ плота́ны(х) ... але на пѣскоу ле(г)комыслного оупо́роу, оутлыми стѣнками лѣпачи, за та(к) коро(т)кы(и) ча(с) склѣти́ти оусилоуючисѧ, якого ко(н)ца сподѣва́ете сѧ, якои потѣхи сподѣваетесѧ (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 214).

АРХИСИНАГОГЪ *ч.* (*цсл.* архисинагогъ, *гр.* ᾽ἀρχισυνάγωγος) старійшина єврейської релігійної общини: и пришо́ль еди́нъ ѡ(т) архисинагога кнѧ҃жа школы жи́довской име́немъ іаи(р) и оуздрѣвши его припаль къ ногамъ его (1556-1561 *ПЄ* 144 зв.); Пришли ѡ(т) архисинагога поведаючи, ижь дъщерѧ твоѧ южь оумрьла (Там же, 145 зв.).

АРХИСТРАТИГОВЪ *прикм.* (*який стосується архістратига*) архістратигів: послоушаи праве(д)ныи иване. Хотѧ(т) врѣмена та быти... до михаилова цр(с)тва архистратигова (1489 *Чет.* 373 зв.).

АРХИСТРАТИГЪ, АРХЇСТРАТИГЪ *ч.* (*цсл.* архистратигъ, *гр.* ᾽ἀρχιστράτηγος) **1.** (*вождь небесних сил; титул святих Михаїла і Гавриїла*) архістратиг: беспло(т)ный архистратигъ р(ч)е еи (1489 *Чет.* 36 зв.); кꙋпи(л) сіе ев҃(г)лие тетръ ра(б) бжи(и) Єава Сниманю(к)... и прѣда(л) кꙋ храмꙋ събо(р) ст҃го архистратига хв҃а Михаила в селѣ рꙋпеште (1586 *УИ* 1911/2, 14); То(т)же незвитажо́пы(и) архистрати(г) ста́лости которого и сами силы нб҃(с)ныа з оною розлоучи́ти не могꙋт, на колѣна... оупада́ючи про́сѧ(т) (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 203); Архїмандри́тови Ѡби́тели ст҃огѡ Архїстрати́га Михайла з: в Кие́вѣ Сослꙋжи́телю и Бра́тꙋ о х҃ѣ Возлюбле́нномꙋ, Мелети́й Смотрискїй Блг(д)тїю Бж҃їею, Смире́нный Архїеп(с)копъ Поло́цкїй (Вільна, 1620 *См. Каз.* 2); Книги зась словенские и полские при церкви святого архистратига Михаила... быти и зоставати мають (Київ, 1631 *ПККДА* II-1, 408); А ктобы мѣл ѡ(т)далити ѡ(т) церкве тои нехаи бꙋдет проклят... и сам архистратигъ Михаил ѡгнем и жꙋпелем такого бꙋдет гꙋбылъ (Середня Вижниця, 1644 *Паньк.* 25); даемо є(и) вѣчными часы до Села Синечола До Ц(е)р(кв)и С(вя)таго Храма А(р)хистратига х(ристо)ва Михаила за панованіа и(хъ) мости пана Чо(л)га(н)ско(го) (Синечола, 1648 *ЗНТШ* XIX, Misc. 8).

2. Правитель держави: архистрати́гъ, цѣсаръ, и ты(ж) ста́ршій кнѧ(з) (1596 *ЛЗ* 24).

АРХИТЕКТОНЪ, АРХЇТЕКТОНЪ *ч.* (*цсл.* архитектонъ, *гр.* ᾽ἀρχιτέχτων) архітектор, будівничий, головний тесля: Архите́ктонъ. Architectus (1650 *ЛК* 4135); *Образно* : (*про Бога*): Збꙋдова(л) тѧ або́вѣмъ Архїте́ктонъ собѣ, Пре́то(ж) вѣтеръ проти́вны(и) не зашко́ди(т) тобѣ (Київ, 1618 *Вѣзер.* 15); а якъ слꙋшне... если не ѡ(т)ко(л) и́ндеи, те́ды з само́гѡ всѣх по(д) сл҃нцем знайдꙋючи(х)сѧ ре́чїй прироже́нѧ, из роспора́же́нѧ пре(з) найвы(ш)шого и наймꙋдрѣйшого архитекто́на Часѡ(в), ви́дѣти ка́ждомꙋ яснѣй на(д) сл҃нце не є(ст) трꙋдно (Київ, 1634 *МІКСВ* 311); (*про апостола*) Великую бовѣ(м) и высо́це ва(ж)ноую ре(ч), Пова(ж)ны(и) и прм(д)ры(и) Архите(к)то(н) и мꙋ(ж)пы(и) оу оповѣда́нїю єв҃(г)лїа воє́вни(к) па́ве(л)... причини(л) приса́гоу (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 202-203).

АРХИТИПОГРАФЪ, АРХЇТИПОГРАФЪ *ч.* Головний друкар: Іе(р)а(х): Памвѡ Бер́ында, Прѡтосиггелъ и Архитипогра́фъ це́ркве Рѡ́сскїа (Київ, 1627 *МІКСВ* 186); Винꙋ же семꙋ подаде... Всече́стный Г(с)днъ отецъ Памвѡ Бер́ында... и Архїтипогра́фъ пре(д)рече́нной Ст҃ои Ла́вры (Київ, 1628 *Дор.Поуч* 520).

АРХИТИПЪ *див.* **АРХЕТИПЪ.**

АРХИТРИКЛИНЪ, АРХИТРЇКЛИНЪ, АРХІ-

ТРІКЛИНЪ *ч.* (*цсл.* архитриклинъ, *гр.* 'αρχιτριχλινός) розпорядник бенкету, стольник: и рекль имь ис... чръпайте а наливайте и несѣте ар'хитриклино(ви) // то есть справци весєла (1556-1561 *ПЄ* 346-347); а коли с'кош'товаль ар'хитриклинь вина переложеного ω(т) воды и нє вѣдаль ω(т)колє бы было, алє тыи слоуги вѣдали которіи водоу черьпали (Там же, 347); архітріклинъ: Маршало(к) або стáроста на весєлю, радца або прєложóны(и) на(д) потрáвами и напи(т)кѹ весєла. Кнажа гмáхѹ ω тре(х) стωлахъ (1627 *ЛБ* 181).

АРХІЄПИСКОПІЯ *див.* **АРХИЄПИСКОПЬЯ.**

АРХІЄПИСКОПСКИЙ *див.* **АРХИЄПИСКОПСКИЙ.**

АРХІЄПИСКОПСТВО *див.* **АРХИЄПИСКОПСТВО.**

АРХІЄПИСКОПЪ *див.* **АРХИЄПИСКОПЪ.**

АРХІЄПИСКОПЪСКИЙ *див.* **АРХИЄПИСКОПСКИЙ.**

АРХІЄРЕЙ *див.* **АРХИЄРЕЙ.**

АРХІЄРЕЙСКИЙ *див.* **АРХИЄРЕЙСКИЙ.**

АРХІЄРЕЙСКІЙ *див.* **АРХИЄРЕЙСКИЙ.**

АРХІЄРЕЙСТВО *див.* **АРХИЄРЕЙСТВО.**

АРХІЄРЕОВЪ *див.* **АРХИЄРЕОВЪ.**

АРХІЄРЕОВЬ *див.* **АРХИЄРЕОВЪ.**

АРХІЄРѢЄВЪ *див.* **АРХИЄРЄОВЪ.**

АРХІМАНДРИТЪ *див.* **АРХИМАНДРИТЪ.**

АРХІМАНДРІА *див.* **АРХИМАНДРИЯ.**

АРХІМАНДРІТСТВО *див.* **АРХИМАНДРИТСТВО.**

АРХІМАНДРІТЪ *див.* **АРХИМАНДРИТЪ.**

АРХІПАСТЫРЪ *ч.* (*цсл.* архипастырь) (*про Бога*) архіпастир: До насъ то абóвѣмъ Архіпáстыръ нашъ Х(с)с Гдь мóви(т), Вы естє сóль земли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 86); Ѡбмышлáєтъ найвышшій Панъ и Архіпáстыръ, и ω такóвых' абы гóдность ѡныхъ на ѹмѣєтности належитой стáнѹ Архієрєискомѹ нє шванковáла (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 3 зв.).

АРХІСАТРАПЪ *ч.* Головний правитель: Архісатрáп' тéды, тó є(ст) стáршій Стáроста Сáрваръ, Всхóдною стóронѹ зголдовáвши и сплюндровáвши всю, приспѣлъ ажъ и до самóго Хрісопóла (Київ, 1627 *Тр.* 680).

АРХЇСВЯЩЕННИКЪ *ч.* (*духовна особа вищого сану*) первосвященик: Архїсщéнникωмъ, Єпископомъ и Архїеп(с)кпωм' пристóит' бы́ти обоже(н)ными лю(д)ми, бж(с)твéнными мѹжáми (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 86); То тéды до Архїсщéнникωвъ, // до Вл(д)къ, до Архїеп(с)кпωвъ, до Міτрополитωвъ, и до Патріáрхωвъ (Там же, 88-89).

АРХІСТРАТИГЪ *див.* **АРХИСТРАТИГЪ.**

АРХЇТЕКТОНЪ *див.* **АРХИТЕКТОНЪ.**

АРХІТЕКТУРА *ж.* (*лат.* architectura, *гр.* 'αρχιτέχτων) архітектура: архітектѹра ма(и)стéрство албо наѹка около бѹдовáна (1627 *ЛБ* 181).

АРХІТИПОГРАФЪ *див.* **АРХИТИПОГРАФЪ.**

АРХІТИПЪ *див.* **АРХЕТИПЪ.**

АРХІТРІКЛИНЪ *див.* **АРХИТРИКЛИНЪ.**

АРХІФІЛОСОФЪ *ч.* Найстарший філософ: И вóдлѹгъ архіфілосóфа, Похвáла и подакован'є мáєтъ ω(т)давáтиса дáючемѹ (Київ, 1625 *Коп. Апок.* 2 зв.).

АРХЫЄПИСКОПЪ *див.* **АРХИЄПИСКОПЪ.**

АРЦИБИСКУПИЙ *прикм.* (*який належить католицькому архієпископу*) архієпископів: коли вые(ж)дчалъ [кролевичъ владиславъ] зє Львова, с камяницѣ а(р)цибискупѣи, сага(й)дачны(й) ѹ воро(т) стоялъ, и поклопилься єму (серед. XVII ст. *ЛЛ* 167).

АРЦИБИСКУПСТВО, АРЦЫБИСКУПСТВО *с.* (*стп.* arcybiskupstwo) **1.** (*сан католицького архієпископа*) архієпископство: на сéимѣ головнóмъ варшáвскомъ... оуфáлєнои тыи слова. Абы всѣ добра подавáнья кролéвского прєложéнства костє(л)ного, яко арцибискѹпствъ бискѹпствъ иншихъ всакихъ дóбръ были дáваны, нє иншимъ одно римского костéла клирикомъ... вєдлє статоýтѹ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 22 зв.).

2. (*церковно-адміністративний округ, дієцезія католицького архієпископа*) архієпископство: В ти(м) же рокѹ лє на сты(и) Михалъ, Арцибискупъ грохωвски(и) на а(р)цибискупство вѣхалъ до Львова (серед. XVII ст. *ЛЛ* 172); Тоєиж сходзки панове братия позволили даровати к че(р)воны(х) и рыбъ и хлѣба золо(т) єі ксєндзу а(р)цибискупови... коли въєха(л) на на(!) а(р)цыбискупство лвовскоє (Львів, 1645 *ЛСБ* 1043, 73 зв.).

АРЦИБИСКУПЪ, АРЦИБИСКУПЬ, АРЦИ-

БЕСКУПЪ, АРЦЫБИСКУПЪ, АРЪЦИБИСКУПЪ, АРЪЦЫБИСКУПЪ *ч.* (*стч., стп.* arcybiskup, *лат.* archiepiscopus) католицький архієпископ: Што все в терпливости покладали есмо... то пакъ они тымъ в болшую горъдость поднесъли сѧ, посла нашого... на смерть замордовали, а... кнѧже арцыбискупа Ризского... в везенье взѧли (Вільна, 1557 *AS* VI, 22); ознаимуе(м), ижъ за писаня(м) наши(м)... до его королевскои мл(с)ти ω то(и) ма(н)датъ которыи бы(л) папѣсъ... кнзь а(р)цибискупъ ω календа(р) новый, теды его короле(в)ская м(л)сть писати рачи(л) до на(с) (Галич, 1584 *ЛСБ* 66); а до вы́шше вспо́мънены(х) семи прикла́довъ, приложи́ти еще о́смого ю́лїя па́пѣжа, которого восто́чнїе еп(с)пи ω(т)лучи́ли, // приложи́лъ бы(лъ) тобѣ і арцибискупа гнѣзде(н)ского, што в ло́вичу за на́шеи па́мети па́пѣжа заклина(л) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 82-82 зв.); Давъши покой своей плетъце, што о аръцибискупе Гнезненьскомъ набредилъ, могу ему такоюжъ отдати (Вільна, 1599 *Ант.* 869); Тая се(с)сия припала для кгва(л)товно(и) и пи(л)но(и) умовы строны привитаня ксе(н)дза а(р)цыби(с)купа ново наступуючого (Львів, 1635 *ЛСБ* 1043, 43); музи́ки спѣваки, не ты́лко в Крулѐвских домѐ(х)... Але и в духо́вны(х) оу арцибѣскуповъ и бѣску́повъ... па́нихъ (Чернігів, 1646 *Перло* 134 зв.).

Див. ще **АРХИБИСКУПЪ.**

АРЦИКНѦЖА *с.* (*стп.* arcyksiążę) великий князь: И не мнѣй Ри́мъскаѧ столи́ца мое́й пра́цы в рѐчахъ поважнѣ́йшихъ, и тѐжъ публи́чныхъ спра́вахъ оужива́ла, оу Цѐсара и Арцикнѧжа(т) (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 3).

АРЦИМИНИСТЕРЪ *ч.* Найвища духовна особа у кальвінських та лютеранських общинах: Якъ бовѣмъ нѣкоторыи бискупове... до зборовъ Лютеранскихъ и Калвинскихъ приставши и арциминистрами зборовъ ставшися, не могутъ епархіи, въ которыхъ... владнули, подъ себе подбивати и привлащати, — такъ, поготово, папежъ до Роскихъ епархій не можетъ ся брати и въ ныхъ моцью презъ гвалтъ вдиратися (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1079).

АРЦЫБИСКУПСТВО *див.* **АРЦИБИСКУПСТВО.**

АРЦЫБИСКУПЪ *див.* **АРЦИБИСКУПЪ.**

АРЦЫКАПЛАНЪ *ч.* (*стч.* arcykaplan, *стп.* arcykapłan, *лат.* archicapellanus) (*духовна особа вищого сану*) первосвященик: Аза́(з) не в Ри́мѣ ста́ромъ и в са́момъ то(м) кото́рый на то́тъ ча́съ кролева́лъ и панова́лъ на(д) мѣстами, пере(д) единовла(д)цами и преложо́ными Арцыкапла́нами и научи́те(л)ми, кгды не ты́лко во вса́кой духо́вной Філосо́фїи... на(д)деръ досконале квитнули и здобилисѧ обѣ на́ свѧтшій мѣстѣ: а́ле свѧтобли́востю вели́кою, и житїе(м) чи́стымъ,...// свѣтилисѧ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 225-226).

АРЦЫКНѦЖАТСКІЙ *прикм.* Великокнязівський, великокняжий: Пи́сма Па́пе(з)скїе, и Ли́сты Цеса́ръскїе, и Арцыкнѧжа(т)скїе, кото́рые при собѣ хова́ю, ре(ч) саму́ю до́сыть высвѣ(д)ча́ютъ (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 3).

АРЦЫУРЪ *ч.* Тиждень посту у вірмен напередодні Великодня: церковь Восточная завжды звыкла противную речь ересемъ чынити, яко на прыкладъ - не поститъ середы и пятницы, противъ Арцыуромъ передъ Запусты великими (Вільна, 1608 *Гарм.* 219).

АРШИНЪ, АРШЫНЪ, АРЪШИНЪ, ВОРШИНЪ *ч.* (*тур.* ar'in; *перс.* araš) (*одиниця виміру довжини, приблизно 0,71 метра*) аршин: И те(ж) гостемъ доброво(л)но бы со вси(х) панъствъ наши(х) имѣть (!) ездити до того Єго мѣсте(ч)ка на имѧ деле(в)коля и торговати в каме(н) и в отвнть (!) по(д)ле виле(н)ское ваги а въ ворши(н) берестѣиски(и) (Межиріччя, 1503 *Арх.Р.* фотокоп. 50); с скрыни в мене побрали... //... шаро(г) сукна мура(в)ско(г) а(р)шино(в) пѧ(т) пе(р)стене(в) золоты(х) два (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 24-25); б а(р)шыновъ поло(т)на на комино(к) по 5 г(р) (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 2 зв.); С коморы па(н)ско(и) взяли меновите: ру(ч)ни(ц) пе(т)на(д)ца(т) ... поло(т)на лъняно(г)[о] аръшино(в) сто (Житомир, 1650 *ДМВН* 204).

АРЪКГУМЕНЪТЪ *див.* **АРҐУМЕНТЪ.**

АРЪМЕНИНЪ *див.* **ОРМЕНИНЪ.**

АРЪРЫАНЪСКИЙ *див.* **АРІАНСКИЙ.**

АРЪТЫКУЛЪ *див.* **АРТИКУЛЪ.**

АРЪЦЫБИСКУПЪ *див.* **АРЦИБИСКУПЪ.**

АРЫЯНИНЪ *див.* **АРІАНИНЪ.**

АСАВУЛА, АСАУЛА *ч.* **1.** Те саме, що **асавулъ** у 1 знач.: Асаула козацький, войска Запорозского козацького, шляхетный Игнатъ Калиникъ Стрелницький побилъ былъ на доброволной дорозе,... помененого сознаваючого (Луцьк, 1641 *АрхЮЗР* 3/I, 385); мещъчане и передъмещъчане... обрали собе... за асавулу Анъдрияша гайдука (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 191).

2. Те саме, що **асавулъ** у 3 знач.: Прокопъ Асавла (1649 *РЗВ* 441 зв.).

АСАВУЛЕЦЬ *ч.* Осавулець. Вл. н.: ва(с)ко асавлє(ц) (1649 *РЗВ* 26 зв.).

АСАВУЛЪ, АСАУЛЪ, ОСАВУЛЪ *ч.* (*тур.* jesavul) **1.** (*виборна адміністративно-військова посада*) осавул, старшина: Гетманови, полковникомъ, сотникомъ, асавуломъ, атаманомъ и всему зацному и презнаменитому воиску Запорозскому ласка отъ Бога вседержителя... //... нехай будетъ на веки аминь (поч. XVII ст. *КЛ* 88-89); Мы Иванъ Петрижицкїй Гетманъ, Асаулове, Полковники и все Войско его королевской Милости Запорожское,.. згоднє и единостайнє просили... его милости... Пєтра Могилы... абы школы... перенести зезволилъ до Кїєва (Канів, 1632 *ПВКРДА* II-1, 127); Всѣмъ вобецъ и ко(ж)дому зособна кому бы ѡ то(м) вєдати належало По(л)ковнико(м) Со(т)нико(м) Асавуло(м)... рыцєрству і козако(м)... до вєдомо(с)ти доносимъ (Київ, 1648 *ЦНБ* II 22645); **асавулъ войсковый** — заступник гетьмана: Де(м)ко асавꙋ(л) во(й)сковы(й) (1649 *РЗВ* 1); **асавулъ полковый** — осавул (старшина) полку: Ва(с)ко Литвинє(н)ко Асавꙋ(л) По(л)ковы(й) (1649 *РЗВ* 1).

2. (*сторож міського магістрату*) осавул: панъ Анъдрей Шимановъский... утяжъливе осведчалъ се и протестовалъ на противъко... Мискови Грицковичови, Яцкови Курашкови буймистромъ... также Василеви Гученяти осавулови (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 486).

3. Вл. н.: Ва(с)ко Асавꙋ(л) (1649 *РЗВ* 190); Ярєма Асавлъ (Там же, 199).

АСАУЛА *див.* **АСАВУЛА.**

АСЕКУРАЦИЯ, АССЕКУРАЦИЯ *ж.* (*стп.* asekuracja, *слат.* assecuratio) зобов'язання, гарантія: о чомъ щирей а достаточней менованый привилей, диплом и инъшие ассекурации, на елекции и счасливой коронации народови рускому не в унии будучому даные, маютъ (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 1/VI, 673); **асекурацию на себе дати** — взяти зобов'язання в чомусь, дати розписку на щось: па(н) васили(и)... еще ѡста(л) дє рышто братствꙋ злотыхъ три(и)цє(т) и єди(н)... на що и асєкꙋрацию... на себє да(л) (Львів, 1616 *ЛСБ* 1043, 25).

АСЕКУРОВАТИ, АСЪСЕКУРОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* asekurować, *слат.* assecurare) (що) запевняти, гарантувати, забезпечувати: волъному народови... рускому не в унии се найдуючому позволили и же не мал быти народ руский так шляхетский, яко и посполитое конъдиции, до инъшого набоженъства собе неналежного потяганый и примушаный, дипломате и велю писмъ асъсекуровали (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 1/IV, 673); прозбою моею убогою не будет погоржати, але зъ... побожности хрестиянское ку сиротам, тую помененую суму петнадцет тисечей золотых полских, по смерти цурки моее, до рукъ своих възявъши, на маетности своей асекурует и тым сиротам до възросту лет их зуполных... дотримает (Руда, 1646 *ПККДА* I-1, 84).

АСЕСОРСКИЙ, АСЪСЕСОРСКИЙ *прикм.* Асесорський, судовий: Протестовали се тежъ за взятъемъ ведомости, же церковъ в Каменъцу Литовъскомъ... декретомъ его королевское милости асъсесорскимъ на унию имъ присуженую, собе... узурпуютъ (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* 1/VI, 817); **судъ асесорский** *див.* **СУДЪ.**

АСЕСОРЪ *ч.* (*лат.* assessor) судова, службова особа, судовий засідатель: асесоровє нши нє чинячи декретꙋ жа(д)ного взели тꙋю всю справꙋ на реляцыю ншꙋ кгды тогды перє(д) нами... тая справа рєферована была (Володимир, 1569 *ЖКК* II, 199); мы господаръ с паны радами нашими... нарадившысе, декрет асесоров наших утвердили есмо (Варшава, 1596 *ЗНТШ* XXXI-XXXII, 15).

АСЕСТАНТЪ *див.* **АССИСТЕНТЪ.**

АСИҐНАЦИЯ, АСИКГНАЦИЯ, АССИКГНАЦИЯ *ж.* (*стп.* asygnacja, *лат.* assignatio) письмове доручення про виплату пред'явникові певної суми

грошей з каси розпорядника або видачу відповідної кількості певних предметів: помененые панове жолнире, наехавши на добра вечные ленъные... не толъко кгвалътовне становиско правомъ заказаное, безъ асикгнации гетманское учинили собе и розные стации брали, вытягали, але тежъ пиняжную стацию (Володимир, 1645 *АрхЮЗР* 3/I, 396); Теды // манифестанъсъ, постерегаючи целости своее... одберати готов и их мл. паном ротмистром, за ассикгнациею... пана пулковъника, еслибы што од даных его мл. манифестуючому пенезей пришло, оддават онос обецует и субмитуетсе (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 249-250.

АСИРІЙЧИКЪ *див.* **АССИРІЙЧИКЪ.**

АСИРѢЙЧИКЪ *див.* **АССИРІЙЧИКЪ.**

АСИСТЕНЦИЯ *див.* **АССИСТЕНЦИЯ.**

АСКИТИСЪ *ч.* (*гр.* ᾽ασχητής) аскет: Скӥтни(к): Подви́жни(к), страда́ле(ц), бгомы́слецъ, ѡбѹчи́телникъ, то́тъ кото́рыйсѧ цвичитъ завстѧгнѹти страсти, ѡсобли́ве, пи́саръ в҆ Бгосло́вїи, аскити́съ зове́тсѧ (1627 *ЛБ* 114).

АСМА (*лат.* asthma, *гр.* ᾽ασυμα) задуха, астма: кими(н) же то(л)ченъ и смѣше(н) со ѹксѹсо(м) и с водою, и прїато хрипленїе горлѧное ѹимесѧ а то є(ст) асма (XVI ст. *Травн.* 138).

АСПЕКТЪ *ч.* (*лат.* aspectus) положення планети чи зірок відносно Сонця у час народження когонебудь; погляд, певне розуміння чого-небудь: Вотѹйте, бы мѣлъ фа́воръ Зодїа́кѹ, В бѣгѹ доро́чномъ бы сѧ тѣшилъ з҆ зна́кѹ, Бы ве́длѹгъ его ходи́ла аспе́кта: Ка́жда Плане́та (Львів, 1642 *Бут.* 8); Кгды поглѧда́ю на твои Аспе́кты: // Ба́рзо высо́ко оуст̃ѹпи́лись кро́кѹ; ѡ(т) мого зрокѹ (Там же, 9-9 зв.).

АСПЕСЪ *див.* **АСПИСЪ.**

АСПИДѦ *ж.* Те саме, що **аспидъ**[1] у 1 знач.: На а́спидѹ и василиска настоу́пиши, и поперени лъва и змїа (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 175 зв.); *Образно:* Памѧтозло́бїе бо́вѣ(м) естъ а́спида гнѣздѧ́чаасѧ в҆ на́съ, и смертоносный ѣдъ но́сѧчаѧ (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 313); *У порівн.:* ми яко глѹхаѧ аспида не слышимъ гласа х(с)ва (1489 *Чет.* 311 зв.).

АСПИДНЫЙ *прикм.* Диявольський, гаспидський: ѡзми иное аспи(д)ное злобление (1489 *Чет.* 274); Не явна ли речь яки(м) дх̃омъ и якою мл(с)тью тое чи́нитъ, кгды(ж) на поча́ткѹ якобы оука́зѹетъ выводы и притѧга́етъ до згѡ́ды, а на оста́ткѹ ядѹ аспи(д)ного по(д) ѹстна́ми задержати не могъ, што ср(д)це з мы́слью та(и)но укова́ло, тое перо з рѹкою явно ѹказа́ло (Острог, 1587 *См.Кл.* 6 зв.).

АСПИДОВЪ *прикм.* Зміїний: Чл̃вкъ е́стесь, не выблю́дѹй я́дѹ а́спидового: чл̃вкъ е́стесь, не бѹдь же звѣрем҆ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 543).

АСПИДЪ[1], АСПІДЪ *ч.* (*гр.* ᾽ατπις, -ίδος) **1.** Отруйна змія, гадина, гаспид, аспід: копа́ючи стѹдню тотъ ст̃ый и чѹдо́вны(и) мѹжъ... оущкненъ ѡ(д) оужа Аспіда, кото́рїй ба́рзо ядови́тымъ есть и шкодли́вымъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* (Передм. II), 6); hypnale, аспидъ, змий (1642 *ЛС* 222); Аспидъ: Aspis (1650 *ЛК* 423); *У порівн.:* Либо утаилося то от тебѣ, Скарго, или не имѣеш вѣдомости о том или как повод доброволнѣ, аки аспид глухий, затыкает уши, во еже не слышати гласа обавающих (1608-1609 *Виш. Зач.* 218); Такъ и ін̃нѣншые прекосло́вници... абы безисправле́нїѧ и бл(с)ве́нїѧ на́шого... Книгъ Црко́вныхъ... не дрѹкова́ли: якъ глухїи Аспиды оу́ши свои затыка́ютъ, а язы́къ на злосло́вїе изѡщрѧ́ютъ, и́мже сѹди(т) Гдь (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 6).

2. Міфічна істота, дракон: И за(с) длѧ того нехорошѹю ѡбу(в) носи(т), я(ко) да бе(з)печне на змїю, скор҆пїю и всю силу вражїю наступи(т) и аспидѹ и василискѹ головѹ сокрѹши(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 234 зв.); дїаволъ, который тежъ и Лво́м҆ менѹетсѧ, и Змїем҆, и Скорпїемъ, и Аспидом҆, и Василїскомъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 809).

3. *Перен.* (*про відступників від православ'я*) підступна, зла людина; негідник, гаспид: Не́х в҆зро́къ те́рне мѹдрости тепе́ръ ко́летъ смѹтных҆ // Базили́шкѡвъ Оунѣтских҆, Аспідѡвъ ѡкрѹтных҆ (Київ, 1632 *Євх.* 295-296).

Див. ще **АСПИДА.**

АСПИДЪ[2] *ч.* Те саме, що **аспись:** grammatias, аспидъ, каме(н) (1642 *ЛС* 214); hypnale, аспидъ... каме(н) (Там же, 222).

АСПИСОВЫЙ *прикм.* Асписовий. **камень асписовый** *див.* **КАМЕНЬ.**

Див. ще **АСПИДЪ[2], АСПИСЪ.**

АСПИСЪ, АСПЕСЪ, АСЬПИСЪ *ч.* (*гр.* ἴασπις) (*назва дорогоцінного каменя*) аспід, аспис: само те(ж) мѣ(с)то золото щироє подобно склу чи(с)тому а кргу(п)ты (!) муру мѣста ѡ(з)доблены. всѧки(м) камѣнье(м) дороги(м) пе(р)ши(и) кру(нт) а(с)пи(с) вторы(и) шаѳѣ(р) (XVI ст. *КАЗ* 659); áсписъ зелєностю змѣшáный, знаменоу́єтъ нєсмєртєл'ность стыхъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 70 зв.); И насади́шъ в негѡ чоты́рє рѧ́ды кáмєньѧ, в пе́ршомъ рѧ́де бꙋ́де кáмєнь сардíѡнъ... Во второмъ... аспе́съ (серед. XVII ст. *Хрон.* 105 зв.).

Див. ще **АСПИДЪ**[2], **КАМЕНЬ (камень асписовый).**

АСПЇДЪ *див.* **АСПИДЪ**[1].

АСПРА *ж.* (*гр.* ἄσπρον, *лат.* asper) дрібна срібна монета: ино, ѡн тими рази нашел бартъша... та нам брал ѡт него тоты вышє писанніи пенези, п҃з злат ꙋгръски, але ꙋсе по н҃з аспра (Гирлов, 1513-1515 *Cost. DB* 509)... да(ли) єсмо и(м) десѧ(т) золоты(х)... на пиво... и гро(ш) на два(д)ца(т) борано(в) а бора(н) по г҃і аспръ (Яссі, 1565 *ЛСБ* 41); упоминалсе митрополит... абы то, што патріархъ мешкаючи для посвященя єго стравил у Вильнѣ, пятнадцат тисечій аспръ, што чинит только полтретя ста таляровъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 29); в благочестии Святая гора по древнему никакоже оскудѣвает — и аще не иматъ аспри (бл.1610 *Виш. Посл. до Княг.* 235); Гды ся абовѣмъ у него упомнелъ митрополитъ о преложенеся доданя отцу патріарсѣ 15 тисячій аспръ, которыи ся презъ волоку собору, кволи нему учинєную, стравили, онъ... повѣдѣлъ ему, же "не аспръ такъ много, але 15 тисячій червоныхъ золотыхъ... потребуютъ" (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1062).

АСПРНЫЙ *прикм.* Який стосується грошей, аспр: Аще же и тако аспрным нуждам Святая гора подлегла (бл. 1610 *Виш. Посл. до Княг.* 235).

АССЕКУРАЦИЯ *див.* **АСЕКУРАЦИЯ.**

АССИКГНАЦИЯ *див.* **АСИҐНАЦИЯ.**

АССИҐНОВАТИ, АССИКГНОВАТИ *дієсл. док.* (*стп.* asygnować, *слат.* assignare) (*що кому*) (*відпустити певну суму грошей для якоїсь мети*) асигнувати: тотъ же кнєжа єго м(л) ѡтъцꙋ моєму на то(м) млынє ли(с)томъ свои(м) доброво(л)ны(м) сто копъ грошє(и) литовъскы(х) записа(л) и а(с)сикгнова(л) (Житомир, 1647 *ЦДІАК* 11, 1, 12, 31 зв.).

АССИРЇЙЧИКЪ, АСИРЇЙЧИКЪ, АССИРѢЙЧИКЪ *ч.* Ассирієць: найвышїй кáпланъ ѡзїа и стáршїй людꙋ... порáдꙋ такоую оучи́нилъ жєбы по(д)дали́сѧ в рꙋ́кы асирїйчико(м) єслибы дн҃єй за пѧ́ть б҃ъ ратꙋ(н)кꙋ // нє да(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 158-158 зв.); Лáтвє сн҃óвє Рꙋви́мовы... и пóлъ колѣна Манасїина нéпрїатєлєй звитѧжили, Гды мѣли дерзновéнїє на Г҃да бéз трꙋ́дности ассирїйчиковъ з пéрстю змѣшáлъ Єзéкїа (Київ, 1625 *МІКСВ* 128); Приплынꙋ(т) // в галєрахъ з влóхъ звитѧжатъ Асирѣйчики и збꙋрáтъ єврéйчики а на ѡстáтокъ и сáми зги́нутъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 145-145 зв.).

АССИСТЕНТЪ, АСЕСТАНТЪ *ч.* (*лат.* assistens, assistentis) помічник, асистент: и длѧ тóго тóт Дóм бꙋдꙋчи Кролéвскою Просáпїєю ꙋчóны(и), и з дрꙋги(м) рóвнє собѣ Зáцным Дóмом Цнýх Ходкєвичѡ(в) прє(з) осóбꙋ в(ш) к(ж) м(л): зповиновáчоный, гóдєнъ є(ст) Шлѧхéтных Слꙋгъ, и Зáцных Ассистéнтѡвъ: на котóрых з Лáски Б҃жєи // в Домꙋ тóмъ нєсходи́ло, и тєперъ нєсхóдитъ (Київ, 1625 *Кіз. Ходк.* 4-5 непум.); кгды... по(д)даные поводовые спомєнєно(го) асе(с)та(н)та... на и(мє) Данило // Че(р)ка(с) Федо(р) Билы(и)... по вла(с)но(и) потрєбє своєи... для купє(н)я збожа на вла(с)ную потрєбу... мимо местє(ч)ко Нє(с)чиро(в) яхали (!), тєды в.мс. са(м) с челя(д)ю своєю, по(т)ка(в)ши и(х)... нєзвыкло(го)... мыта взялє(с) (Володимир, 1628 *ТУ* 281-282).

АССИСТЕНЦИЯ, АСИСТЕНЦИЯ, АССИСТЕНЦЫЯ, АСЫСТЕНЦЫЯ *ж.* (*стп.* asystencja, *лат.* assistentio) присутність: аггли на зємлю з н҃ба зстоупоуютъ, жебы монáрхи своєго рóждество асыстє(н)цыєю своєю приѡздобили (поч. XVII ст. *Проп. р.* 6); Писаны(и) то(т) позо(в)... в жалобє... пана Миколая Косако(в)ско(го)... ѡ рє(ч) в томъ по(з)вє... ѡписаную, то єсть по дєкрєтє во(л)ности и(с) аси(с)тє(н)ции нє вложоно в позо(в) в справє ѡ кгва(л)товноє и бє(з)пра(в)ноє взя(т)є... мыта (Володимир, 1636 *ТУ* 304); которых [сиро(т)] и сама поводовая сторона з бы(т)но(ст)ю и а(с)систє(н)циєю тутора припозыває(т), минорєнитатє(м) ѡнымъ приписуючи и при(з)наваючи (Люблін, 1643 *ДМВН* 229); **данъє**

ассистенции — свідчення правдивості чогось: А туто(р) не належить до граничентья, але до данья а(с)систе(н)цыи (Люблін, 1643 *ДМВН* 228).

АСТРОЛАТРЪ *ч.* (*гр.* ʼαστηρ — зоря, λατρενω — служу за гроші) волхв: Я бымъ тыжъ ѡ Астролатра(х) Крѡлехъ промови(л), Наццомься ачколве(к) зо всѣмъ и не готови(л) (Львів, 1616 *Бер. В.* 77).

АСТРОЛОГЪ *див.* **АСТРОЛОГЪ.**

АСТРОЛОГІЯ, АСТРОЛОКГІЯ *ж.* (*цсл.* астрологиа, *гр.* ʼαστρολογία) астрологія: Крѡлеве поганьскіе овочь з себе дали: Презъ тое же… Ба правдивого познали… Бгъ своуй ведлвгъ Астролокгіи ѡ(т)мѣнивши, Астролокгоувъ Бгомыслными оучинивши (Львів, 1616 *Бер. В.* 79).

АСТРОЛОГЪ, АСТРОЛОГЪ, АСТРОЛЮГЪ *ч.* (*цсл.* астрологъ, *гр.* ʼαστρολογός) ворожбит на зорях, астролог: Звыкли астрологове на рожество ве(л)можъ и пано(в) великы(х) пре(з) знаковъ и плане(т) позрѣнѧ и звѣздъ ро(з)положѣнѧ ѡ боудвще(м) ихъ вѣкоу и оучинка(х) практикова(ти) або пре(д)оувѣщати (поч. XVII ст. *Проп. р.* 253 зв.); Звѣздословъ, или астрологъ: практыкаръ, также: звѣздорца, звѣздаръ (1627 *ЛБ* 38); Астролюгъ бгъ слчный, вʼ Зодіацѣ знаетъ И презʼ то вʼ речахъ пришлыхъ сквтокъ ѡсвѣ(д)чаєтъ (Київ, 1632 *Єв.* 297);

астроном: ачко(л)векъ на то(м)же ѡкияне гишпанове, и по(р)тукга(л)чикове, за ма(в)ританиею… невѣдоме пере(д) ты(и) люде(м) и а(с)трологo(м) та(к)же гѡкграфо(м) вы(с)пы и краины налезли прева(ж)ны(м) жекглова(н)є(м) (1582 *Кр. Стр.* 26 зв.); Найдовалися на дворѣ его и мовцы опому "Димосѳенесови ровныи, и… розличныи любомудрцы… и математикове и астрологове (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1136); Бо нѣкоторыи маютъ вѣдомость около живїоловъ, якѡ філософове, дрвгіи вѣдомость Комплексіи, якѡ лѣкарове, иныи ѡ тѣлахъ нб(с)ныхъ, якѡ Астрологове (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 168).

АСТРОМЪ *ч.* Представник міфічної народності: астроми въ индіи соу(т), не маю(т) ни єдины(х) оустъ, не ядѧ(т), ани пію(т), то(л)ко пре(з) но(с) дыханіємъ // живоу(т), а зʼ хворостѵ закрытѧ маютъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25-25 зв.).

АСТРОНОМІА, АСТРОНОМІЯ *ж.* (*гр.* ἀστρονομία) астрономія: Астрономіа вчитъ Бѣговъ Нб(с)ныхъ (Київ, 1632 *Єв.* 297);

астрологія: поты(м) премоу(д)рости его, бо(з)ское, и ѡ пришлыхʼ справахʼ вѣдомости его, знаки певные ѡде(р)жавши, а во(л)хвовʼ ѡны(х) чары, і астрономіи, и вшелякого шата(н)ского ча(р)нокни(з)ства тѣнь вћве(ч) ѡберʼне(н)є видѧчи, еще горши(м)сѧ нижʼ пе(р)ше былʼ показа(л) (Острог, 1607 *Лѣк.* 20).

АСТРОНОМСКИЙ *прикм.* Астрономічний. ◊ **миля астрономская** *див.* **МИЛЯ.**

АСТРОНОМЪ *ч.* (*гр.* ʼαστρονόμος) астроном: Противъ чомоу вѣдаемо, же нѣкоторые заходніе астрономове (*на полях дописано* звѣздоче(т)цы. — *Прим. ред.*) книги выдали, показвючи же сѧ то непотребне стало (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 47 зв.); И то ся стало, яко о томъ доводнѣй папи астрономове выписують (1603 *Пит.* 89); Звѣздозакони(к): астроно(м) (1627 *ЛБ* 38); Щасливий естъ на(д) иныхъ, могв речи смѣле, Астрономъ, бо онъ перший позналъ Бга вʼ тѣле (Київ, 1632 *Єв.* 297); а та(к) сѧ за доктора носи(л) вʼ школѣ, вʼ навка(х) звѣздарʼскихʼ, а(ж) сѧ за знаменитого астронома быти ѡслави(л) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 69).

АСЪСЕКУРОВАТИ *див.* **АСЕКУРОВАТИ.**

АСЪСЄСОРСКИЙ *див.* **АСЕСОРСКИЙ.**

АСЫСТЕНЦЫЯ *див.* **АССИСТЕНЦИЯ.**

АТАМАНОВАЯ *ж.* Дружина отамана, отаманиха: былъ у мене братъ мой съ Каменки и обвеетилъ есми его атамановой самой, бо самого не было (Луцьк, 1609 *АрхЮЗР* 6/I, 360).

АТАМАНОВИЧЪ *ч.* Син отамана, отаманенко: на вряде… панъ Семенъ Круневи(ч) стави(л)… Данила Ивановича, атамановича надеевского (Луцьк, 1592 *ТУ* 233); съ тыхъ своволниковъ, которые атамановича Ивановского на смерть замордовали,.. скутечную справедливость учинили (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 233).

АТАМАНОВЪ, ОТАМАНОВЪ *прикм.* (*належний отаманові*) отаманів: па(н) микола(и) макарови(ч)… впа(д)ши в домъ ѡтамана… маєтность… его… // побра(л) а пото(м) де(и) выбра(в)ши мае(т)ность з дому ѡтаманова ходи(л) по селу… ѡ(т)би-

ваючи замки в клете(и) (Київ, 1590 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 133, 73-73 зв.); Писалъ и присылалъ до... замку господаръского Житомирского... Остафей Стрыбыль... обтежливе жалуючи... на атаманова сына // съ Красноборки, Аврама (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/І, 213-214).

АТАМАНСТВО *с.* (*стан, обов'язки, звання отамана*) отаманство: кнѧ(з) Семе(н) его ѡ(т) ту(р) и(з)ве(л) и посади(л) его на Малынове,... и да(л) ему атама(н)ство, веле(л) к собе люди збирать (Черкаси, XVI ст. *ККНС* 77).

АТАМАНЪ, ВАТАМАНЪ, ОТАМАНЪ *ч.* (*тюрк.* odaman) **1.** Старший у якій-небудь справі, ватажок; отаман; сільський староста: Записалъ семи... игумену Пустинскому... отчизныи свои властныи не похожіи люди на имя: отамана Василя Гридковича... а Отрохима Семеновича прозвище Курвеля (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 10); а в то(т) ча(с) при то(м) при на(с) были сторо(н)ни(и) лю(ди) на имѧ семе(н) клѧ(п) чл҃вкъ мозы(р)ски(и)... а ѡтама(н) выступо(в)ски(и) ... ми(ш)ко (Овруч, 1513 *ЦДІАК* 220, 1, 4); Жаловал намъ державца Каменецкий... ѡ том, штож... боѧрин... Яцко Патрикѣевич з отаманом Гнойницким... наехавши моцно кгвалтом на властный домъ боѧрина его... пасынка... его, Яцка, збили и змордовали (Вільна, 1546 *AS* IV, 473); Мл(с)тию б҃жию... славе(т)ны(м) пп҃о(м) мещано(м) и ѡпа(т)рны(м) пп҃о(м) ра(д)ца(м) пп҃о(м) бȣрмистро(м) и... тивȣно(м) и ватамано(м) и всѣ(м) повсудȣ правосла(в)ны(м) хр(с)тияно(м) во православи(и) живȣщи(м) (Стрятин, 1565 *ЛСБ* 39, 1); а че(р)нъцы домо(в)лялися абы на(д) тыми ѡтамана своего поставили (Канів, 1595 *ЦДІАК* 221, 1, 538, 1 зв.); ве(л)можно(ст) вп҃а... ȣ семена пе(т)ровско(г) атамана пшеници озимое копъ соро(к) ше(ст)... забравши... на пожито(к) сво(и) ѡбе(р)нути веле(л) еси (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 63 зв.-64); ѡ(д) всего про(ч) ухоти(т) (!) мусе(л), цале ховаючи здоро(в)е свое, зо(с)тави(в)ши ме(д) да(н)ны(и), и цынш, железо, которое они... у атамана тамо(ш)но(г)|о| забравъши, на пожитокъ сво(и)... обе(р)нулы (Житомир, 1649 *ДМВН* 181); **атаманъ теселъский** — старший над теслями: А которы(и) те(с)лѧ ново при(и)деть зъ села тогды маеть атаманȣ теселъскомȣ сѧ ѡказати а грошъ емȣ объвестки дати (1552 *ОЛЗ* 176 зв.).

2. (*виборний або призначений старшина у козацькому війську*) отаман: Гетманови, полковникомъ, сотникомъ, асавуломъ, атаманомъ и всему зацному... воиску Запорозскому ласка отъ Бога вседержителя... // ...нехай будетъ на веки аминь (поч. XVII ст. *КЛ* 88-89); Мы, Григорей Савичъ Чорный, гетман, полковницы, сотники, атаманы войска... Запорожского... всемъ вьобецъ и каждому з особна... // вѣдомо чинимъ (Київ, 1630 *ЧИОНЛ* VIII-3, 9-10); Паномъ полковникомъ со(т)нико(м) атаманомъ... до вѣдомо(ст)и подаемо н(ж) дошло на(с) вѣдати же ро(з)ніє в справа(х) во(и)сковы(х) о та(м)тие краи заехавши в месте... Нѣжине незвича(и)ніє... пода(т)ки витягаю(т) (Ірклїїв, 1650 *ЛОНИ* 238 II, 128, 69).

3. Вл. н.: въ той суми пенезей заставилъ семо жоне моей имене мое, отчиное... люди на їмя: Павла Отамана, Якима Малца, Ваньца Полуяна (Панів, 1554 *АрхЮЗР* 6/І, 32); у Ивана Атамана — кожу(х), куплены(и) за золоты(х) тры готовыхъ грош(и) (Володимир, 1628 *ТУ* 284); Семенъ Атаманъ (1649 *РЗВ* 202).

АТАМАНЬЯ *ж., зб.* (*виборні старшини у козацькому війську*) отаманія: Я, Крыштофъ Косинскій, на тотъ часъ гетманъ, а мы сотники, атаманья... вызнаваемо тымъ листомъ нашимъ, ижесмы... немалоемы прикростей и шкодъ его милости... поделали (Володимир, 1593 *АрхЮЗР* 3/І, 54).

АТЕИЗМЪ *ч.* (*фр.* athéisme) (*заперечення існування Бога*) атеїзм: тежъ некторые и до Жыдовъства, альбо и до атеизму удаютъ и противъ самому маестатови Божому блюзнятъ! (Вільна, 1599 *Апт.* 665).

АТЕИСТА *ч.* (*пол.* ateista, *лат.* atheista) те саме, що **атеистъ**: А ижесте его меновать встыдалися, я повемъ, хто былъ: еретикъ (спросный, горъшый, нижь) Арьриянинъ, атеиста (который ниного // не верилъ и по епикуръску жывотъ свой провадилъ)! (Вільна, 1599 *Апт.* 529-530).

АТЕИСТЪ *ч.* (*гр.* ἄθεος) безбожник, безвірник, атеїст: Были (Арияны, новокрыщеньцы, атеисты и иные розныe) еретикы, которые... всимъ нашимъ

епископомъ ради бы епископие выдрали (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 324); Але где бы ся прышло на печати и подъписы рукъ у того вашого шкрыпту погледети, нашло бы ся тамъ большей волъковъ, а нижъ овечокъ!... большей... атеистовъ, а нижъ праверъныхъ хрестиянъ! (Вільна, 1599 *Ант.* 519).

Див. ще **АТЕИСТА.**

АТЕНТОВАТИ *дієсл. недок.* (*пол.* atentować, *лат.* attentare) **1.** (кому) Бути присутнім при якійсь справі: При зѣпо(л)но(и) цисѣ ѡ(т)давано посє(л)ства прє(з)... романа Стєлецького (!) в справє задво(р)но(и) з ва(р)шавы ѡповидѣ(л) жє при жєгнаню ксє(н)дза подъка(н)цлирого для прия(з)ни горячо(и) дви(г)нєня справы по(с)полито(и) рꙋ(с)ко(и) абы єи ꙋ кр атє(н)това(л), ѡбєца(л) ємꙋ чал(м)ѣль а(н)кгꙋ(р)скии фия(лъ)ковоє масти (Львів, 1617 *ЛСБ* 1043, 26 зв.).

2. (що) Пильнувати: П. Алєксандє(р) Прокопови(ч) має(т) з мило(с)тивои промоціи своєи таковыє схацки атє(н)товати и ѡбсылати... коллєгами своими, абы прє(з) тыє зхадзки и рады бꙋдовалася мєжи братиями завшє згода и мило(с)ть (Львів, 1642 *ЛСБ* 1043, 60).

АТЕСТАЦИЯ, АТТЕСТАЦИЯ *ж.* (*пол.* atestacja, *лат.* attestatio) (*показання у суді або на допиті*) свідчення: попъ Колпытовский, который тотъ шлюбъ давалъ и тепер присяг, и которого отца владыку до аттестации в той справе манъдатомъ на сеймъ позвано, которая в ареште естъ (Володимир, 1619 *АрхЮЗР* 8/III, 560); пнъ Микола(и) Янови(ч),... прихиляючисє до атє(с)тации урожоного єго милости пна Па(в)ла Ободо(в)ского,... на доброво(л)ноє пєрєпу(с)чєнъє воло(в) нижє(и) мєнованы(х)... прися(г)лъ (Володимир, 1636 *ТУ* 305).

2. (*офіційний підтверджний документ*) посвідчення, посвідка: тые речи сутъ даные,... которые речи княжа его милост... будучи того месца старостою от теперешного названого... взял и на то атестацию мою дал, которою перед судом продуковал (Володимир, 1621 *ЧИОНЛ* XIV-2, 93); указалъ при томъ атє(с)тацию ѡбыватєловъ воєво(д)ства Києвъского, пану Павълови Дорогоста(и)скому, служачую (б.Вільшанки, 1639 *ККПС* 283); Леонътый Залеский Шыцикъ, архиманъдрит Овъруцкий ... для вписаня до книгъ... кгродских луцких подалъ атестацию с печатю и с подписомъ руки своее (Луцьк, 1647 *КМПМ* II, 497).

АТИНЕНЦИЯ *ж.* (*пол.* atynencja, *лат.* attinere) усе, що належить до чогось: там же... владзу и зверхность якуюс собе над тым манастырем... хотечи роспостирати (!) и тым самым способом... убогихъ законъников з манастыра... вытиснути, а на себе оный и тое селце з атинерциями (!) его неслушне привласчити (Луцьк, 1635 *АрхЮЗР* 1/VI, 698).

АТЛАСОВЫЙ, АТЪЛАСОВЫЙ, ГАТЛАСОВЫЙ, ГАТЪЛАСОВЫЙ, ОТЛАСОВЫЙ *прикм.* (*виготовлений з атласу*) атласовий, атласний: Сыну моему Григорю шата моя отласовая чорная, кунами подшита (Тороканів, 1555 *ЧИОНЛ* V-3, 158); Шосты(и) ризы бѣлы(и) гатласовы(и) (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033, 1); ризы 2 старые отласовые (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 366); росказалъ вмл(с) слугамъ... которыє... мєшканя єго... пограбили а мєновитє... по(л)чамарокъ атласовы(и)... лє(т)никъ чо(р)ны(и) (Київ, 1617 *ЦДІАЛ* 181, 2, 125, 2, 1 зв.); пани братовая... речи нижей менованые... выбрала, а меновите... пласчикъ гатъласовый вишъневий, рысями подшитый (Луцьк, 1631 *АрхЮЗР* 8/III, 585); Кольдра Атласовая черъвоная кита(и)кою блакитъною по(д)шитая (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 104); кгва(л)то(в)нє выдравъ... шабє(л) добры(х) тры... матєрацъ атъласовы(и) (Житомир, 1650 *ДМВН* 193).

АТЛАСЪ, ГАТЛАСЪ, ОТЛАСЪ, ЯТЛАСЪ *ч.* (*тур.* atlaz, atlas, *ар.* atlas) (*шовкова або напівшовкова тканина*) атлас: Отласъ гладкій на золоте черленый, крестъ и гербъ на немъ перловый (Київ, 1554 *КМПМ* I, дод. 9); кнгня ма(р)я... ꙋ мєнє заставила... євангєлиє малоє срєбро(м) ѡпра(в)ноє... ризы дрꙋгиє я(т)ласꙋ жо(л)того з бу(р)на(т)ны(м) стихари два дяконискиє (Ковель, 1578 *ЖКК* I, 118); два ло(к)тѣ гатла(с)у чи(р)воного (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033, 1); тые хлопы бѣтцким албо муравским кгермачкомъ ся покрывают, а мы пред ся в гатласѣ... ходимо (1598 *Виш. Кн.* 105); у Микиты Ту(р)чына... атласу штука чы(р)воного (Житомир, 1650 *ДМВН* 194).

АТЛАНТЪ *ч.* (*гр.* Ἄτλας) (*про людину великої*

фізичної сили і міцної будови) (*за ім'ям міфічного грецького велетня* 'Ατλας) атлант: Ѡба́чте та́къ ве-ли́кого атла́нта раменами своими всю земли махиноу тримаючого, а тепе(р) по(д) тажаромъ грѣхо(в) на-ши(х) лежачого (поч. XVII ст. *Проп. р.* 181); Тобѣ юж̀ъ Мѹры мои полеца́ю, Ѡ(т) Яросла́ва кото́рыи маю, Лю́бо то сла́вы: ты ихъ бѹдь Атла́нто(м). Бу́дь Адама́нтомъ (Київ, 1633 *Евфон.* 308).

Див. ще **АТЛАСЪ.**

АТЛАСЪ *ч.* Те саме, що **атлантъ**: Але на́шъ дѹжі́й А́тласъ тажа́ръ, до́сть немáлый Нéбо нóситъ зéмное, въ прáцахъ невста́лый (Київ, 1632 *Євх.* 301).

АТО[1] *спол.* **1.** (*приєднувальний*) (*уживається для приєднання, що служить поясненням думки, висловленої в попередньому реченні*) тож, тому, через те: Вспомнѣ теж̀ и то́є, же́мъ (ω)тхо́дачи ω(т) ва(с) до́бре то́є мѣ́сце ω(т)ѹме́ръ ме́жи и́ными абовѣ(м) да́рами мои́ми, атомъ вамъ и то ѹчини́лъ, же́мъ ва́(м) за живота ω настѹпцы и Па́стырѹ по собѣ промы́с-ли(л) (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 32).

2. (*пояснювальний*) тобто: нехáй всѣмъ неω-хо́тъ — никω(м) // не бѹдеть таж(к)о... ср(д)це кá-менное... скрѹшити и змакчи́ти, приклада́ючи слѹхи и ср(д)ца до при́кладωвъ въ то́й матéрїи плачли́выхъ, ато зъ Мѹже́й С҇тобли́выхъ, кото́рыхъ въ коро́тцѣ спо-мина́ти... бѹдѹ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 9-10).

АТО[2] *част.* (*вказівна*) це: А трафи(т) ти са пе-ре(д) пано(м) стоати, тогда си́ла вражїа не попѹ-щає(т) ти ро́вно ногами стоати, але по(д)тыкае(т) та, да переплѣтае(ш) ногáми... ато сила вражїа куди хоче(т) ногами твоими поворочае(т) дла то́го, и(ж) влáсть в нога(х) твои(х) мае(т) и сама по(д) патою сѣди(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 235); дла того ато слышимо, же са таа ω(т)мѣна дла прибитьа яки(х)сь деса-ти днíй потребна стала (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 47 зв.); Ато мáєте въ ко́ротце зъ Стáрогω Зáкона при́-клады, якъ єсть звычáйнаа лю́демъ... милаа речь на(д) ѹмéрлыми плáкати (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 12);

(*уживається у сполученні з прислівниками причини і способу дії для їх уточнення або підсилення*) ото, ось: я(к)же еи [овцу] мае(т) стеречи ато та(к) бо пастѹ(х) теды ходи(т) оу гоустинѣ г(д)е пасеть в лѣсѣ а выганяеть на поле жебы та(м) жа(д)наа не зостала (к. XVI ст. *УЄ* N 31, 182); ато ты(м) ви́жѹ са та(к) стало, и(ж) тѹю сѣ(т) ω(т) гнилого па(з)дѣ-ра, или паоучины помыслъ свои(х)... оутка(л), дла того і розодратиса скоро бе(з) пожиткѹ мѹсѣла (1599 *Виш. Кн.* 213).

АТОЖЬ *спол.* (*приєднувальний*) (*приєднує до попереднього тексту зв'язані змістом речення*) тому, отож: Так же и в спасение жаден привести не может, если перво себѣ на спасаемом фу́ндаментѣ не поставит. Атожь я бым и пану Юркови радил, доколѣ дышет, о своем спасении пилне постаратися (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 193); а себѣ и своего послушенства костела латынского людей за мудрых, // разумных и от всѣх лутчих быти славиш, вдаеш и чтиш. Ато жь тѣ причины хворости, смерти, погибели вѣчной, которыми твой костел латинский оболел, Скарго, перегороду учинили, иж тѣло латинское освятитися никако же не может... я тебѣ ознаймую (1608-1609 *Виш. Зач.* 221-222).

Див. ще **ОТОЖЪ.**

АТОЛИ *спол.* (*стп.* atoli) (*протиставний*) однак, проте: Але ижъ до оное стародавное згоды, которая перъвѣй за единоцтва была въ церкви Божой, своихъ ведемо! Атоли за то — таковое преслядоване теръпимо, не отъ чужыхъ... але отъ своихъ... православныхъ хрестиянъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 115); Недоче-кáвшиса нияко́го росказáньа... вм҇... ато́ли, ви́жѹ, же са нáмъ чáсъ назначéный дорóги нáшей приб-лижáе(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 20); Чем же забыл правдивое церкви восточное правдивую вѣру? Атоли не тая костела римского вѣра, але восточная ни в чем непременна, непорушенна, чистая (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 185); Котóраа [книга] прóмыс-ломъ и стара(н)емъ... Єлиссеа Плетенéцкого... до Корректѹры и Дрѹкáрнѣ бы́вши подáна, тепéръ ато-ли доконче(н)е свое... одéржала (Київ, 1625 *Коп. Апок.* 4); атоли тотъ жидъ оныхъ людей невинъныхъ выдалъ и сыновъ своихъ заразъ при нихъ, абы на кровъ ихъ инъстикговали (!) посла́лъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 194).

АТРОПА *ж.* (*гр.* Ἄτροπος "незмінний"). *Образно (про смерть)*: Безбо́жнаа лахеси и тысь его ни́ти Не-хотѣла до конъца статéчнѣ доби́ти. Тыра́нскаа атро-

по, чомѹсь прерѣвала Клѹбо́къ вѣкѹ живота: яко бысь не зна́ла Же на́мъ мно́го на его житлѣ залежа́ло (Вільна, 1620 *Лям. К.* 5).

АТТЕСТАЦИЯ *див.* **АТЕСТАЦИЯ.**

АТЪ[1], **АТЬ** *спол.* (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) **1.** (*приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної*) щоб: просили его, атъ ихъ не пушлетъ конь, али ихъ пушлетъ у свинѣ (XVI ст. *НЄ* 104); Сесе емъ мовивъ вамъ, атъ ся не изъмутите, чомъ изъ собору зогнанны будете (Там же, 206).

2. (*приєднує підрядну частину мети до головної*) щоб: Навротъся, навротъся, Суманьтянони, навротъся, атъ на тебе смотрю (поч. XVI ст. *Пєсн. п.* 55); Пуйди на путь, и глухыхъ и бѣдныхъ посплуй ся, атъ наповнитъ ся хыжа моя (XVI ст. *НЄ* 168).

АТЪ[2] *част.* **1.** (*вказівна*) ось: Атъ уже здоровъ есь, уже дале не согрѣшай (XVI ст. *НЄ* 61); "Атъ я васъ посылаю, якъ увцѣ посередъ вовкувъ." (Там же, 205); Побожи(в)ся Маланичъ Матѣи на тум, ожъ коли Ге(н)дро хыжу купивъ оу Чи(р)ки, та Чи(р)ка гварила Ге(н)дрови: а(т) де я тобѣ хижу продала без тои нивы, що Чи(р) даровалъ попа (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 222).

2. (*спонукальна*) хай, нехай: велі ми прівести конь, атъ поєдоу самъ искати его (1489 *Чет.* 194).

АТЪЛАСОВЫЙ *див.* **АТЛАСОВИЙ.**

АТЬ *див.* **АТЪ**[1].

АУТОРЪ *див.* **АВТОРЪ.**

АФЕКТАЦИЯ, АФЕКТАЦЫЯ, АФЕКЪТАЦИЯ, АФФЕКТАЦИЯ, АФЪФЕКТАЦИЯ *ж.* (*лат.* affectatio) вимога, бажання, прохання: па(н) по(д)коморы(и)... во(д)лу(г) алектацыи по(з)вано(г) наказа(в)ны во(д)лѹ(г) его афектацыи присегѹ ѡномѹ за(с) кѹ да(л)но(и) нкоде и (з)нище(н)ю мае(т)ности е(г) апеляцыи допѹсти(л) (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 19 зв.); а потомъ, недбаючи ничего на листъ пана наместника замъку киевского, презъ который панъ наместникъ за афъфектацнею панее Корсаковое... напоминалъ... абысте... панюю Корсаковую... зъ двора... выпровадили (Київ, 1633 *КМПМ* I, дод. 544); теды я таковую афекътацию стороны поводовое на сторону ѡ(д)ложивъши,... тую справу зо въсимъ єє єфекътомъ... // ѡ(д)кладаю (Вільнянка, 1639 *ККПС* 228-229); на афектацию сторонъ ѡбохъ судъ... тую справу до... уряду... для учиненя скутечъныхъ границъ межы добрами повода и дедича теперешнего ... на кгрунътъ ѡдосла(л) (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 255); теды я, урядъ, на афектацию его, возного... придавъшы, тое оповеданъе до актъ записалемъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 93).

АФЕКТОВАТИ, АФЕКТОВАТЬ, АФЕКЪТОВАТИ, АФФЕКТОВАТИ, АФЪФЕКТОВАТИ, АФЪФЕКЪТОВАТИ *дієсл. недок.* (*лат.* affectare) (що, до чого) вимагати, домагатися, бажати, хотіти, прохати: доведавъшисе тамъ же в Корцу о бытности... панее воеводиное Виленское... звычайный поклонъ оддавъши и оную навидивши, з // правом своимъ... афектовалъ, абы его милости, яко належному пастырови, монастыри... ревидоватъ... и до доброго порядку привести допустила (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 1/VI, 673-674); метрополита Кие(в)ски(и) пишѹчи в ли(с)те свое(м) аффектова(л)... абы(х) мы на се(и)мико(х) воево(д)ства Подо(л)ского волю твѡ... ѡповѣли (Путятинці, 1636 *ЛСБ* 532); Зачимъ поводове, реферуючисе до пе(р)шихъ свои(х) раци(и),... афъфектовали, абы и(х) м(л) панове судовые... до... // слуханья и(н)квизиции приступили (Житомирщина, 1639 *ККПС* 197-198); маетъ иншая быти комъпарициия (!) в ѡ(д)но(и) же справе и кто иньши маетъ афектоватъ, таковое диляци(е)и (Київ, 1643 *ДМВН* 246); Вина(к) же судъ а(л)бо уря(д)... а дефинитива сеньтенъция по усыпаню копъцовъ для ствє(р)жєня... тыхъ же грани(ц) апеляции сторонє афектуючо(и) до суду... допустити повиненъ естъ (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 255); тудежъ заразъ афектовал знову о приданъе з уряду // тогожъ возъного на занесенъе по вышменованых юрисъдикциях (!) рационе дезоляционис костъела светого... аренъту (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 158-159).

АФЕКТЪ, АФФЕКТЪ *ч.* (*стп.* afekt, *лат.* affectio) **1.** (*нервова збудженість, пристрасть*) афект: бе(з)стра́стїє, нетерпле́нїє, не(з)неволе́нїє ѡ(т) афе(к)то(в) (1596 *ЛЗ* 29); Та́кєж аффе́ктомъ своимъ и пожадли́востамъ п҃омъ бы́ти станови́лъ (Вільна, 1620 *См. Каз.* 18 зв.); Стра́сть, пристра́стїє: Порѹше(н)є

серде́чное, а́фектъ (1627 *ЛБ* 122); ѡ(т)цъ иѡсифъ афекто(м) порꙋшоны(и) почелъ тыкати братию и зневажати (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 40 зв.); Що оуже мѣвши; аффектъ оугасѣте, Са́мыса з' его в' дх҃ꙋ ѡ(т)родѣте (Львів, 1642 *Бут.* 10 зв.); Которые слова и нехуть се кгды услышалъ и обачылъ... въ собе афектъ злый и заятреный на выконанье злого учынъку маючы заразомъ се чеканомъ... зверху въ голову... ударилъ (Луцьк, 1644 *АрхЮЗР* 8/III, 600).

2. Почуття: ѡ́ное пахо́лѧ ї́онафы, якъ сѧ дае(т) зна́ти з перши(х) кни́гъ цр(с)кі́хъ, з таки́(м) аффе́кто(м) мило́сти до па́на мо́витъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 304 зв.); и всегѡ, аффе́кто(м) взга́рды позбывши оноис' доста́ла: з' чого и за́вше, як' з' вели́когѡ а пра́ве неѡшацова́ного ска́рбꙋ конте(н)това́тисѧ... ма́еш' (Київ, 1625 *Кіз. Ходк.* 3 ненум.); Ми́лостинѧ або́вѣм' оускромлѧ́етъ а́ффектъ запальчи́вости (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 67); та(к) рекꙋ, в' ве́сь сѧ ѡбе́рнꙋти в' аффе(к)тъ неви(н)ности и зꙋпо(л)ности (серед. XVII ст. *Кас.* 90).

3. Намір, бажання, думка, ставлення до когось: Бꙋдете хотѣли здане свое зъ здане(м) людски(м) стосовати и на ро(з)сꙋдо(к) припꙋстити ты(х) которие афекто(в) и прива(т) жадны(х) в то(м) не маю(т) (Острог, 1607 *ЛСБ* 410, 1); Прито(м) и аффектъ в' мнѣ к' ѡ(т)цꙋ ст҃омꙋ до́брый (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 8); и такъ тую роботу зроби(в)ши ве(р)ху менованы(м) способо(м) досить афектомъ свои(м) учини(в)ши тую всю мае(т)но(ст)... ѡ(т)провади(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 208).

4. (*враження, спричинене кимось*) ефект: А если бы сѧ нѣкото́ры(м) з бра(т)ства длѧ и(х) афектꙋ не сподоба(л),... теды они не маю(т) его сꙋди́ти, анѣ справова́ти (Львів, 1603 *ЛСБ* 384); И аффе́кт' то́й Превеле́бности ва́шой ст҃обли́вый, хотѣлъ бымъ не тылко на свѣтъ в' яво падати, але и до нб҃а вынести (Львів, 1642 *Бут.* 3).

АФЕКЪТАЦИЯ *див.* **АФЕКТАЦИЯ.**

АФЄКЪТОВАНЫЙ *прикм. У знач. ім. с.р.* **афекътованое** — те, чого домагаються; те, що вимагають: позваные... // фаво(р) яко суседови ѡбъмедзъному и у шкоде протесътанътисъ показавъши, интеръпонованое и афекътованое не только допусътити, але... записати и приняти не хотели (Володимир, 1643 *ТУ* 323-324).

АФЕКЪТОВАТИ *див.* **АФЕКТОВАТИ.**

АФНИЦЯ *ж.* Назва коштовного каменя: вка́за(л) ей тогды табли́цѣ планѣт. злотые... М(с)цъ на дїаментѣ. ма́рсъ на аматицѣ. ме́ркоу́рїоу(ш) на сма́рагде... сатꙋ́рноу(с). на а́фницѣ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 69 зв.).

АФОРІЗМЪ *ч.* (*гр.* ʾαφοριτμος) короткий вислів, афоризм: Кни́га та́ѧ Бг҃одꙋхнове́ннаѧ могла́ бы сѧ слꙋшне назва́ти До́кторомъ и Апте́кою на // хоро́бы дꙋшъ лю́дскихъ: в' не́й... знайдꙋ́ютсѧ и тобѣ лѣкарꙋ дꙋше́вный дꙋшеврачѐбнѣ Афорі́змы (Львів, 1646 *Пом.* (Предмова) 6-6 зв.).

АФРАКСИЙ *ч.* Назва коштовного каменя: libycontes, афракси(и) каменъ (1642 *ЛС* 254).

АФРИКАНЕ *мн.* (*жителі Африки*) африканці: бовѣм африкане, арабове, мавритани... ча(с)то се та(м) ѡ тые краины заходние якъ теплые, вча(с)не и богатые ꙋбегаю(т) (1582 *Кр. Стр.* 31 зв.).

АФТЕНДИКЪ *див.* **АВТЕНДИКЪ.**

АФФЕКТАЦИЯ *див.* **АФЕКТАЦИЯ.**

АФФЕКТОВАТИ *див.* **АФЕКТОВАТИ.**

АФФЕКТЪ *див.* **АФЕКТЪ.**

АФЪФЕКТАЦИЯ *див.* **АФЕКТАЦИЯ.**

АХАТИСЪ *ч.* (*гр.* ʾαχατης) (*коштовний камінь*) агат: в пе́ршомъ ря́де бꙋде ка́мень сардїѡнъ... Во второ́мъ анфра́ксъ, сафе́ръ и аспе́съ. В тре́темъ лїгі́рїѡнъ и аха́тисъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 105 зв.); Аха́тисъ ка́мень. Achates (1650 *ЛК* 423).

Див. ще **КАМЕНЬ (камень агатовъ).**

АХИЛЛЕСЪ (*гр.* ʾΑχιλλεύς) *ірон.* (*про сміливу людину*) ахіллес: Не про(д)кгу́ю(т) тоу́тъ, кгре(ч)кіи ахи(л)ле́сы, нѣ опы́и лвосилни Геркꙋле́сы. Ѡстро(ж)скіи бовѣ(м), плѧ(ч) и(м) застꙋпаю(т), котрiи в' Савро(м)мате(х), с крѡ(л)ми ро(в)наю(т) (Острог, 1612 *На г. Остр. Ч.* 2).

АХТАИКЪ *див.* **ОХТОИХЪ.**

АХТЕ, АХЪТЕ *виг.* **1.** Те саме, що **ахъ** у 1 знач.: ꙋфъ: а(х), а́хте, або бѣда́, нестой теж' (1627 *ЛБ* 142).

2. Те саме, що **ахъ** у 2 знач.: а потомъ самъ реклъ: "Ахъте мни, ахъте мни. Люди змовятъ, же

владыка попа втопилъ!" (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 238).

Див. ще **АГЪ.**

АХЪ *виг.* **1.** (*уживається при вираженні співчуття, смутку, жалю, страху*) ах: А прото... церковъ Восточная набоженства Греческого и Руского... (ахъ, нестысь!) черезъ часъ долгий въ неякой розности и въ росколе веры светое... одъ единости светое Рымское церкви хвеялася, которое единости отцеве нашы... видыти жедали (Вільна, 1599 *Ант.* 959); Знаменова́ніѧ Междоме́гїѧ сѫть разли́чна... Жалѣющагω: якω агъ / ахъ... Плачущагω: якω ωхъ ω ω ω (Єв'є, 1619 *См. Грам.* 194); По́лны домы, оулицы, бо́лю охъ Стогна́нѧ, Ахъ, ахъ всюди по Стежкахъ: Цр҃квныи стѣны. Бы мо́вити оумѣли, плакали бъ (Вільна, 1620 *Лям. К.* 8); ѹфъ: а(х), а́хте, або бѣда́, нестой теж҃ (1627 *ЛБ* 142); Ѡ смѹткѹ, ω бо́лезни, а́хъ що мо́ви(т) ма́ю (Львів, 1631 *Волк.* 13 зв.); Не оустала Побожность и сталость оу Вѣрѣ Хоть пренаслѣдованье ах терпиш без мѣрї ω презацныи Народе (Венеція, 1641 *Анаф.* 22).

2. (*уживається при вираженні досади, незадоволення, докору*) ах: Все, ахъ мнѣ, ма́рностю сѧ ма́рностїй става́етъ: и всѧ по́мпа того свѣта я(к) ды́мъ щеза́ет҃ (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 2); И Кайфашъ зъ Аннашемъ до него речь правят. Щобы зачь былъ, смѣле ся Пана пытаютъ: И поличокъ му, ахъ мнѣ ахъ, вытинают (Львів, 1630 *Траг. п.* 163).

3. (*уживається при вираженні зітхання, полегшення*) ах: Южъ есть весе́лье, ах҃ до́сытъ стогна(н)ѧ! Пре́чъ нарека(н)ѧ (Київ, 1633 *Евфон.* 307).

4. (*уживається при вираженні прагнення до чогось*) ах, ой: Pusty mne, Štefane, sko u ja v Dunaj, v Dunaj hłuboky, Ach kdo (!) mě dopłynet, jeho ja budu (1571 *П. про воєв.* 416).

5. (*уживається в ролі підсилювальної частки, переважно перед звертанням*) ой: И жа́дное рыце́рство, в҃ насъ не естъ та(к) сла́вно, Якъ запоро́зкое, и непрїателюмъ стра́шно. Скѹтко(м) самымъ, ахъ Бж҃е, не да́й дознава́ти, Безъ ни́хъ, якъ мно́го во́йска легло, до́сыть знати (Київ, 1622 *Сак. В.* 49 зв.); Свѣтлости веселая, ах, гдеє ся подѣла? (Перш. пол. XVII ст. *Рез.* 174).

Див. ще **АГЪ, АХТЕ.**

АЧАМСКИЙ *прикм.* Те саме, що **аджамский**: А к тому кожу(х) барани(и) ѧчамски(и), шлы(к) чєрлєны(и) лиси(и) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 90).

АЧБЫ, АЧЬБЫ *спол.* (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднує підрядну умовну частину до головної*): якщо б, коли б: маючи надѣю же неприятєлѣ правды божои и нш҃и потѣхи не ω(д)несѹ(т) ачъ бы(м) был а са(м) того собѣ зычи(л) абы(м) бывши та(м) ѹ Вм҃ ѹста ко ѹсто(м) гл҃глати могъ и в ты(х) справа(х) ся розмови(л) (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 217); Dila toho nie znaiu szto maiu czynity Aczbych iszczy chotył z toiu doczku żyty (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 2).

АЧЕЙ, АЧЕ *част.* **1.** (*модальна*) може, можливо, ачей: поча(л) єсми скорбѣти и тѹжити... а мысля собѣ самъ ачей боудѹ што // помысломъ моимъ изгрешилъ (1489 *Чет.* 49-49 зв.); а ωнъ ωпо́вѣдаючи ре́клъ ємо́у г҃и не́хай еще́ то́тъ ро́къ ажъ ωко́паю око́ло єи и ωсыплю гно́емъ ачей па́(к) оуроди(т) пло́дъ (1556-1561 *ПЄ* 280); негли, зале(д)вѣ аче́й (1596 *ЛЗ* 61); Пыта́ю теды тебе рѹгателѧ имени, чи(м) ты лѣпши(и) от хлопа... тлѣніє или аче(и) ты ωт камене // ѹгеса(н) и не маешъ кшо(к) и слю́зѹ хло(п)ського в собѣ, озна(и)мн ми! (1598 *Виш. Кн.* 286 зв.-287); овунъ гадавъ, ажъ ачей понесетъ его у купѣлъ (XVI ст. *НЄ* 61); Не́гли: либо́, о́й, подо́бнω, сна́т҃, зале́двѣ, аче́й, нѣщо, про́стѣ, ω, не́гли и: мало́ не (1627 *ЛБ* 72); А та́къ возло́жимо портйца на бе́дра на́ши и повро́зы на ши́и на́ши а вы́де(м) до цр҃ѧ Ізра́ильского, ачей жи́во зоста́ви(т) дш҃и на́ши (серед. XVII ст. *Хрон.* 314).

2. (*обмежувальна*) тільки, лиш, виключно: Ведже скоро по той росправе, теды я зас без мешканѧ до того староства моего в скок ехат мѹшѹ и ачем на тот час сам зъехал (Свитязь, 1560 *AS* VII, 59); ачем того листѹ, записѹ, который єсми мела ωт небожчика кнѧзѧ Кошерского на тоє доживотье своє... паномъ ωпекѹномъ не ωтдала (Мельці, 1571 *AS* VII, 392).

АЧКОЛВЕБЫ, АЧЪКОЛВЕБЫ *спол.* (*стп.* aczkolwieby) (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднує умовну підрядну час-*

тину до головної) якщо б: И ачъколвебы, въ невѣдомости сего Нашого листу, который листъ съ канцелярыи Нашое нихъ вышолъ, абы естє [себе] во всемъ къ нимъ водлѣ теперешнего росказаня Нашого заховали и никоторое трудности въ томъ имъ не задавали (Краків, 1537 *РЕА* I, 122); ачколвебы на тот час, покибы ѡ том злом ѹмыслѹ царѧ Перекопского ведомости… не было, в которѹюбы сторонѹ ѡн ити мел, гетман наш великий до вас и писал, ажбы есте к немѹ… тагнѹли, выбы на тот час рѡшенѧ своего з Волынѧ не поехали (Краків, 1538 *AS* IV, 156).

АЧКОЛВЕКЪ, АЧКОЛВЕК, АЧКОЛЬВЕК, АЧЪКОЛВЕК, АЧЪКОЛВЕКЪ, АЧЪКОЛЬВЕКЪ, АЧЬКОЛВЕКЪ, АЧКОЛВЕ, АЧКОЛЬВЕ (*стп.* aczkolwiek, aczkolwie) **I.** *присл.* Принаймні, у всякому разі: а(ч)ко(л)ве(к) того мо(л)ча(л) ча(с) немалы(и) длѧ ты(х) причи(н) н(ж) єсми бы(л) ма(л) (Володимир, 1544 *ЛНБ* 103, 22/Id, 2032, 4 зв.); Ачъкольвекъ Кни́га та́ѧ пова́ги годнаѧ ѡ сщ҃е́ньствѣ, яко за напредънѣйшоую и напожитечнѣйшоую… боудѹчи признана (Львів, 1614 *Кн. о св.* 444); Ачколвекъ во всѣхъ прешлыхъ… роздѣлахъ малобачны были на правду отступникове… вшеляко еи потоптали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 706); Пови́нности зась сщ҃енническїѣ, ачко́л'векъ сѹтъ незличо́нѣ, ѡсобли́ве една(к) ѡвѣ, абы цр҃ковъ ратова́лъ ѡсобли́выми мл҃твами (Львів, 1646 *Ном.* 3 зв.).

II. *спол.* (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднує допустову підрядну частину до головної*) хоч, незважаючи на те, що: Ачколве первей господарь... дал на повод и присѧгѹ подданым своим, Смѣдинцом, ѡднакож казал им водле статѹтѹ права земского… // …присѧгѹ чинити (Шайно, 1538 *AS* IV, 175-176); Ачколвекъ одна служба Божая, але иначей се ѡтправуєтъ въ Рыме, иначей въ Мѣдыолянѣ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 215); Котры(х) то та́мъ речїй, ачко́лве(к) я самъ видѣл Вшакжє щомъ ѡ(т) ни(х) слыша(л) тоє(м) оповидѣл (Львів, 1616 *Бер. В.* 77); Ачколвекъ схисма, то естъ отщепенство, естъ речь сама черезъ себе обридлаа, зъ обридлихъ еднакъ автора еи справъ и мезерного живота обридливша бывати звикла (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 731); Смерть твоя ачъколвекъ животъ намъ справила. Вшакъ же и жалю насъ смутныхъ набавила (Львів, 1630 *Траг. п.* 168);

(*у сполуч.* **и ачколвекъ (ачколве)** хоча: И ачколвекъ первей того люди наши, Смѣдинцы… кнѧзѧ Василѧ… нам были ѡбжаловали и ѡ забранє землї и ловов наших на него повѣдили… мы з ласки нашоє при тых всих землѧх … єго самого и потомковъ єго на вечныи часы зоставѹєм (Краків, 1538 *AS* IV, 171); и а(ч)ко(л)ве на(м) до того до всего ничого алє пере(д) ся того жалує(м) и(ж) тыи звычаи хрє(с)тия(н)скии ѡ(т) века ѹста(в)лєныи су(т) ѡпущєны (Ваcлуй, 1561 *ЛСБ* 34); И ачколвекъ всѣмъ патриархомъ або рачей всѣмъ епископомъ // еднакое отъ церкви… пекловане естъ злецено, одно бовѣмъ въ церкви… естъ епископство (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 718-719).

АЧТИ *спол.* (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення; приєднує допустову частину до головної*) хоч, незважаючи на те, що: а(ч)ти ѡ(н) завше напоминає(т) на(с) пїсмо(м) ст҃ы(м)… алє мы того нѣзацо себѣ нє маємо и нє чоуимо сѧ в тоу(м) долгѹ, жебы(х)мо єго заплатили (к. XVI ст. *УЄ* N 31, 156 зв.); ачти много кла(д)уть поло(т)на на него и су(к)на алє голимь є(ст) доброти и оучи(н)ковь сты(х) (Там же, 211 зв.).

Див. ще **АЧЪ**[1].

АЧЪ[1], **АЧ, АЧЬ** *спол.* (*зв'язує речення*) (*зв'язує частини складного речення*) **1.** (*приєднує допустову підрядну частину до головної*) хоч, незважаючи на те, що: пили, танцовали, цихо, было, ачъ се слышє Мышка бѹнтовал (1564 *AS* VI, 245); ино ачъ вѣдели єсмо над вороты и на кганку дъвора Заборолского людей не мало стоячы… однож пану Василю нихто отозватися и до него выйти и ворот отворити не хотели (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 8/VI, 165); Суд нам апеляции ач допустил, але въ декрете много речей нам потърєбных и в суду показованых, не ведаем, чи увесь вряд, чили пак пан писар, албо подписок не докладал (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 411); Который [вожъ] ачъ бѹдѹчи з нами в єдности и зъгоде, пръвоє мѣстъцє заседа(л), але потомъ ѹ тылъ ѹтолъстѣлъ и разъширѣлъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 18); В єфиопїи є(ст) жрӧдло чирвона́воє, которое єсли сѧ скоштоуєть смакоу жа́дного не даєть, ачъ

є(ст) само ба́рзо смакови́тоє (поч. XVII ст. *Проп. р.* 173 зв.); Васи́лїй Вели́кїй, ачъ в' мно́гихъ... // мл҃твахъ ѡ оусо́пшихъ спомина́єтъ, алє назна́чнѣй и напова́жнѣй в' литꙋргїи своє́й (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 150-151); ачъ и(х) та(м) нє мно́го вы́шло єдно тыи которїи вѣрили (пол. XVII ст. *УЄ* N 91, 28).

2. (*приєднує умовну підрядну частину до головної*) якщо, коли: Ино ачъ есмо тамъ подданымъ нашимъ люди поотдавали, а роботы городовое и мостовое никому есмо не отпускали, а такъ ажъ бы еси и городъ и мосты всими людми... робилъ потому, какъ и передъ тымъ бывало (Краків, 1524 *АЛРГ* 197); Мы то ѡбачивши, иж панове сꙋди... змове своєй досыт нє чинили, найпервєй до Шайна не приєхали с нами тоє минуты справовати и ач справивши сами, нє до нас прислали, а з нас то знали и сами сѧ проч розєхали (Ковель, 1539 *AS* IV, 182); которы(й) [Игнатии] а(ч) на побыва(н)є и погоще(н)є... до мє(с)та виле(н)ского бы(л) прыєха(л) ни(ж)ли бе(з) бл҃гослове(н)ства нп҃о(г) пасты(р)ского... пры и(х) м(л) зоста(ти) не важылсѧ (Вільна, 1592 *ЛСБ* 192); Отъ которого // покою Христа Господа ачь никоторые утекают, а до того ся мизерного свѣта привязуютъ, розумѣючи, яко бы на вѣки зъ ними тривати мѣлъ (1603 *Пит.* 98-99).

3. (*приєднує підрядну частину причини до головної*) бо, оскільки: рачил Єго Милость намовлѧти с паны радами Их Милостю и бачєчи так великꙋю своволност и непослꙋшенство кꙋ правꙋ и росказаню господарскомꙋ, ач писал вымовлѧючисѧ и берꙋчи на помоч собє статꙋт права посполитого, же нє позвом позван (Книшин, 1554 *AS* VI, 164); тутъ... насъ слухи доходятъ, немилостиве и неласкаве насъ слугъ и богомольцовъ своихъ вспоминати рачишъ, - ачъ не дивъ, за такими непевъными новинами, такого мнимания о насъ быти (Вільна, 1599 *Ант.* 627); вашъ костелъ если въ болшихъ речахъ поткнулъ и спотыкается, далеко латвѣй у меншыхъ, ачъ и теперешняя квестія не менша естъ першыхъ (1603 *Пит.* 54); в' Прєза́цный До́мъ В(ш) М(л) впрова́дити оумы́сливши, ачъ впра́вдѣ на́про(д) прїстоѧлобы та́къ само́го того, Ст҃го якѡ и высо́кость Бгослѡ́вїи єгѡ высо́цє вы́хвалити (Київ, 1623 *МІКСВ* 81).

Див. ще **АЧТИ.**

АЧЪ[2] *част.* (*видільна*) (*виділяє один із членів речення за ознакою допустовості*) хоч: Якожъ тыхъ нови(н) ачъ непра(в)ди́выхъ алє шкодли́выхъ ѡ ва(с) теперъ по(л)ны оуши всю́ды (Острог, 1587 *См. Кл.* 4 зв.); Кгды́ тѧ Ясне Вєлможный Пн҃е на́шъ вита́є(м), И мы то(т) да́ръ, а(ч) щꙋ́плый на плѧ́цъ выставлѧ́емъ (Київ, 1633 *Евфон.* 309).

АЩЕ *спол.* (*цсл.* аще) (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) **1.** (*приєднує умовну підрядну частину до головної*) якщо: аще бы ты былъ ѡ(т) добрꙋ родителю. поведа(л) бы еси на(м) оц҃а свое(г) и мт҃рь (1489 *Чет.* 3 зв.); аще и грѣшенъ еси не ѡ(т)чаисѧ (Заблудів, 1568 *УЄ* N 552, 4); Аще кто люби(т) мя слово мое заховаетъ (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV-1, 3); аще кто возноситъ ся, смиритъ ся (XVI ст. *НЄ* 4); аще будетъ чистъ ѡ(т) всѣхъ винъ недосто́йныхъ, тако́го на́мъ... Єп(с)кпомъ ста́вити оу єп(с)кпы, и въ всѧ́кїй Сте́пень сщ҃енства (Львів, 1614 *Вил. соб.* 9); "Инок, аще не отбѣгнет от человѣк и не вселится в пустыню, не толко не имѣет что притупити от добродѣтелей, але еще ни единое страсти не свободен и не имѣет мѣста, гдѣ добродѣтель вселити,.. доколѣ первых страстных образов не истрыет, и не изгладит" (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 241); Аще прєста́витъсѧ бра́тъ... въ ѡби́тели, да быва́етъ слꙋ́жба на трети́ны, на девѧти́ны, на сорочи́ны (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 157); И не вѣмъ ка́мо съкрию́сѧ Прє(д) вели́чество(м) Бг҃а моє(г), или где побѣгнꙋ ѡ(т) лица твоє(г): Аще в'зыйдꙋ на Нб҃о (Чернігів, 1646 *Перло* 69);

(*у сполуч.* **а ще бо, аще же, а ще, а пакъ аще, и аще, и иже аще, если бо аще**) якщо ж, а якщо: Аще бо хто верже камень на высоту, мняще небесную збива́ти красоту всемиръного солнца ясного свѣтила, на самого его падет тая сила (к. XVI ст. *Укр. п.* 72); Аще же кто и до конъца быть не можетъ, ино абы приобщытелемъ альбо участникомъ ее быть могъ (Вільна, 1599 *Ант.* 577); А аще кого ѡни изнайдꙋт тамо ꙋ тоє прѣдреченноє мѣсто, а ѡни да имают им възѧти све (!), что они бꙋдꙋт имати при себѣ (1576 *МЭФ* 94); а па(к) аще сѣ кто покꙋси(т) и не испльни(т) наше даанїє, а то(т) таковїи да имаε(т)

дати ω(т)вѣт, на страшнѧм судищи (Сучава, 1514 *Cost. DB* 327); и аще что маете друкꙋ нового кирѣ іоане красо(в)скїи посыла(й)те къ на(м) (Афон, 1614 *ЛСБ* 446, 1 зв.); И иже аще изволитъ прычетникъ отъ нашого синъкглита бывати, сему ни отъ когоже никакоже возъбранену быти (Вільна, 1599 *Ант.* 551); желаѧ с ни(ми) всѣгды сѧ знахо(ди)ти и если бо аще и не плóтїю, но вѣрою любóвїю и дх҃о(м) всег(д)а є(с)мъ съ ни(ми) (1598 *Виш. Кн.* 309 зв.).

2. (*приєднує допустову підрядну частину до головної*) хоч: Сподобилъ оубо насъ аще и напослѣдокъ лѣтомъ, Познáти вóлю свою съ бл҃гимъ ω(т)вѣтомъ (Острог, 1581 *См. В.* 7); аще велúкїй людъ єсть веди ихъ до воды а тамъ ихъ досвѣдчꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 177).

3. (*приєднує з'ясувальну підрядну частину до головної*) чи: Люди, приходячи до на(с) пытали, аще ст҃ѣ(и)ши(и) патріа(р)ха бл҃(с)веніе на бра(т)ство лво(в)ское присла(л) (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 1).

Див. ще **АЩЕБЫ, АЩЕЛИ.**

АЩЕБЫ *спол.* (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднує умовну підрядну частину до головної*) якщо б: мл҃юсѧ за ни(х) быти по Пáвлꙋ ащебы в чесо(м) на православїи пострадати мѣли, желаѧ с ни(ми) всѣгды сѧ знахо(ди)ти... и... вѣрою любóвїю и дх҃о(м) всег(д)а є(с)мъ съ ни(ми) (1598 *Виш. кн.* 309 зв.); аще бы кто єще на то(м) вúкладѣ не преставáлъ, приведꙋ и знамени(т)ших, Исúдора ст҃аго (Київ, 1621 *Коп. Пал.* (Лв.) 30).

Див. ще **АЩЕ, АЩЕЛИ.**

АЩЕЛИ *спол.* (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднує підрядну умовну частину до головної*) якщо ж, коли ж: Аще ли съхраните, блажени будете; аще ли преступите или в нераденіє обернете, то и сами узрите и отвѣтъ дасте пред Богомъ въ день судныи (Перемишль, 1563 *АрхЮЗР* 1/VI, 52); Аще ли цр҃ко(в) преслꙋшае(т), Да бꙋде(т) ти яко язы(ч)ни(к) и мыта(р), Сирѣ(ч) яко погани(н) и явно грѣ(ш)ни(к) (Львів, 1609 *ЛСБ* 423); Аще ли и тебѣ нужда настоит от борения плоти, страстей и воздушных злобных духов поднебесных, к ним же нам брань гонза, и с сими калугери, аще не моцно и Дмитра занести ты же свою душу и моци занеси (бл. 1610 *Виш. Посл. до Княг.* 1356);

(*у сполуч.* **и аще ли**) і якщо ж, і коли ж: И аще ли у старомъ законе вещи тые отъ злата и сребра... и просто все церковное начине почитано и покланяемо было и свято звано, то... все исполненіє хрістиянское таиности церковныя свято имѣти, честь і поклапяніє воздавати (Супрасльський монастир, 1580 *Пис. пр. лют.* 55).

Див. ще **АЩЕ, АЩЕБЫ.**

АѲЕНЧЇКИ *мн.* Те саме, що **аѳиняны:** звыкли аѳенчїки бýли // чинúти, абы дѣтóкъ своúхъ спосóбно(ст) довтѣпоу лéпѣй зрозоумѣли, и ихъ до цнóты и до оучтúвости запрáвили (поч. XVII ст. *Проп. р.* 240-240 зв.).

АѲИНЯНЫ *мн.* (*мешканці Афін*) афіняни: оволо(с), ꙋ аѳинѧ(н) важи(т) ѕ҃ мѣдни(ц) (1627 *ЛБ* 182).

Див. ще **АѲЕНЧЇКИ.**